

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ
ПРОСЬВІТНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
КОНГРЕС

уладжений

Товариством „Просьвіта“ в сорокліте заснованя

У ЛЬВОВІ

в днях 1. і 2. лютого 1909. року.

ПРОТОКОЛИ і РЕФЕРАТИ

зРЕДАГУВАЛИ

Д-р Іван Брик і Д-р Михайло Коцюба.

ЛЬВІВ, 1910.

КОШТОМ і НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСЬВІТА“

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
ПІД ЗАРЯДОМ К. БЕДНАРСЬКОГО.

В 49231

Пропам'ятна книга.

В 49231

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПРОСЬВІТНО-ЕКОНОМІЧНИЙ КОНГРЕС

уладжений

Товариством „Просьвіта“ в сорокліте заснованя

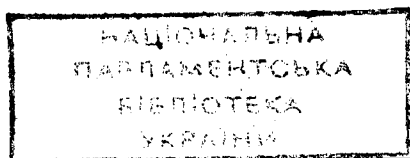
У ЛЬВОВІ

в днях 1. і 2. лютого 1909. року.

ПРОТОКОЛИ і РЕФЕРАТИ

ЗРЕДАГУВАЛИ

Д-р Іван Брик і Д-р Михайло Коцюба.

ЛЬВІВ, 1910.

КОШТОМ і НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСЬВІТА“

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
ПІД ЗАРЯДОМ К. БЕДНАРСЬКОГО.

Ціна брошурованого примірника 7 К.

Ціна оправленого примірника 8 К.

Дня 8. грудня 1908. р. припадало сорокліте за-
снованя Товариства „Просьвіта“ у Львові. Сучасний
Головний Виділ Товариства рішив на засіданю дня 3.
липня 1908. р. відсвяткувати сю хвилю ювілейними
обходами по філіях і читальнях Товариства в цілім
краю, а у Львові уладити перший просьвітно-еконо-
мічний конгрес.

Потребу конгресу викликало само жите. Хто близше
приглянув ся нашій народній діяльності на полі про-
сьвітно-культурнім і господарсько-суспільнім, той не
міг не замітити у ній певного консерватизму у формах
та хаотичности у програмах і цілях.

Політичне жите абсорбувало за багато енергії нашої
суспільности, але се прояв ненормальний, нездоровий
і небезпечний, бо сама політика без широкої органічної
роботи на полі просьвітнім і економічним, се будівля
нетрівка, тим більше, що сусіди нашого народа як раз
в останніх часах розвинули в сих двох напрямках не-
звичайну агітацію. Завданем конгресу явило ся, основно
і критично оцінити нашу дотеперішну роботу на полі
просьвітно-економічним, зіставити її здобутки, а вслід за
тим найти шляхи і способи до більш плянної і більш
всесторонної, а через те і продуктивнішої нашої орга-
нічної праці на будуче.

Дня 14. липня 1908. р. Головний Виділ затвердив
плян конгресу випрацьований спільно комісіями видав-
ничою, просьвітно-організаційною і економічною, та

означив речинець його на 23. і 24. грудня 1908. р. і рішив запросити до поодиноких рефератів референтів.

На засіданню дня 19. вересня 1908. р. рішено програму звузити і се поручено комісії, в якій склад увійшли: В. Білецький, др. І. Брик, др. А. Говикович, Ю. Мудрак і др. С. Томашівський. Випрацьований комісією плян конгресу прийняв Головний Виділ до відома на засіданню дня 22. вересня 1908 р., а відтак видав відозву до наших народних діячів, у якій по виясненню потреби і задач конгресу, просив обняти поодинокі реферати.

Технічну сторону конгресу обговорено на засіданню дня 14. падолиста 1908. р. Пізнійше зайшли такі обставини, що скликане конгресу в грудни показало ся неможливим.

Святковане 40-літнього ювілею „Просьвіти“ по філіях і читальнях, яке спершу було проєктоване тільки на день 8. грудня 1908. р., розтягло ся несподівано на грудень і січень. Рівночасне отже скликане конгресу відбило би ся було некорисно так на числі і якості рефератів, як також і на числі учасників в конгресі. Так само первісно досить скромно зачеркнена програма конгресу явила ся уже неvistарчаючою. З огляду на величні, прямо імпонуючі ювілейні обходи в краю Головний Виділ, як краєва управа „Просьвіти“, був приневолений справу конгресу поставити ширше, щоби він міг гідно відповісти моральним і материяльним здобуткам ювілейних обходів. З огляду на те на засіданню дня 10. грудня 1908. р. відложено конгрес на 1. і 2. лютого 1909. р., а підготовлене його поручено комітетови, в якого склад увійшли: др. В. Бачинський, В. Білецький, др. І. Брик, о. А. Глодзінський, Р. Залозецький, А. Корнелля, др. М. Коцюба, о. Т. Лежогубський, о. Д. Лопатинський, др. Е. Озаркевич і др. С. Томашівський.

Дня 18. грудня 1908. р. Головний Виділ полишив комітетови повну свободу в роботі. Комітет уконституовав ся в сей спосіб, що головою вибрано дра Е. Озаркевича, а генеральними секретарями дра І. Брика і дра М. Коцюбу; до технічної роботи прийнято П. Глодзінського.

Комітет бажаючи надати конгресови ширше значіне, запросив до участі не тільки Українців Галичини, Буковини і живучих в інших австрійських провінціях, але і звернув ся з окремим покликом до Українців російських.

Вже при повстаню самої думки про конгрес Головний Виділ числив на живу участь наших братів з російської України. „Сеж одна з тих немногих нагод — писало ся в поклику, — коли сини одного народа можуть разом зійти ся, близше себе пізнати, обговорити разом так много пекучих а спільних питань, та порозуміти ся, що і як робити далі, щоби приспішити просьвітний та економічний, досі так страшно спинюваний розвиток старокультурного українського народа.

Будучи разом, зможемо дати конгресови загальне всеукраїнське значіне. Жива та численна участь закордонних Українців стане ясным доказом, що хоч розділені кордоном, ми всеж таки сини одного народа, що спільна нам не тільки дорога минувшість, але одні і ті самі інтереси, одні і ті самі ціли тепер і на будуче“.

Крім того постановлено розширити комітет, запрошуючи до нього відпоручників усіх львівських українських товариств та інституцій.

Програму і регулямін конгресу видруковано і розіслано усім референтам, а крім того оголошено прилюдно в часописях. Вкінци звернено ся не тільки до інтелігенції, але і усіх інших верств народу з горячим покликом до як найживішої участі в конгресі.

Конгрес відбув ся програмово при участі 768 учасників.

Статистика учасників:

Адвокатів, нотарів, кан- дидатів адвокат- ських	35	Промисловців, купців	16
Агрономів	5	Професорів університ. і гімн.	51
Властителів дібр	2	Студентів(-ок) висших шкіл	255
Духовенства	118	Техніків	12
Жіноцтва	44	Урядників державних і приватних	58
Лікарів	10	Учителів(-льок)	61
Міщан і селян	73	Разом	768
Письменників(-ць), жур- налістів, артистів	28		

Зіставлене рахунків.

Ч. п.		Прихід		Розхід	
		К	с	К	с
	<i>А. Конгрес.</i>				
1	З продажі карт вступу	1483	98		
2	Афіші, програми, карти вступу			95	00
3	Телеграми			9	48
4	За салі			155	24
5	Переписка			42	60
6	Оплата на поліції			37	08
7	Гонорар протоколянтів			180	—
	Разом	1483	98	519	40
	Чистий дохід			964	58
		1483	98	1483	98
	<i>Б. Представлене в міському театрі.</i>				
1	Продаж білетів	3124	10		
2	Дирекції міського театру за салю			1800	—
3	Український театр за виставу			612	—
4	Податок міський			168	90
5	Тов. Боян			190	—
6	Живий образ			81	12
7	Оплата на поліції			19	44
8	Друкарня і бюро оголошень			32	—
9	Послуга			5	—
	Разом	3124	10	2908	46
	Чистий дохід			215	64
		3124	10	3124	10

Усі реферати і протоколи з загальних і секційних засідань рішено видати в окремій книзі. Редакцію поручено : секції просвітно-організаційної ком. I. — дру С. Томашівському, ком. II. — дру I. Брикови, секції гігієнічно-гуманітарної — дру Е. Озаркевичеві і дру I. Раковському, секції рільничо-економічної — дру М. Коцюбі, секції пасічної — о. М. Гошовському, секції кооперативно-економічної — А. Ільченкови. Загальну редакцію поручено секретарям конгресу дру I. Брикови і дру М. Коцюбі.

Пускаємо сю книжку у світ з тим глибоким пересвідченням, що вона буде мати значіне не хвилеве, а зі згляду на багатство і ріжнородність поміщеного у ній материялу буде жерелом і вказівкою в дальшій розвитку просвітно-економічної роботи.

Львів 1910. р.

Редакція.

Зміст.

Перше загальне засіданє просьвітно-економічного конгресу	1—56
Перше загальне засіданє	1—6
Привіти усні	6—11
Привіти письменні: а) з закордонної України	11—19
" " б) з буковинської України	19
" " в) з галицької України	19—26
" " г) від Українців з західних провінцій Австрії	26—27
Про організацію „Просьвіти“ — реф. <i>дра Євгена Олесницького</i>	28—48
Плян конгресу	48—56
Секция просьвітно-організаційна	57—252
Комісія I	57—208
Роля письменства в розвитку народів — реф. <i>дра Івана Копача</i>	57—63
Популярні видавництва, їх зміст і організація їх кольпортажі — реф. <i>дра Єроніма Калитовського</i>	63—81
Український видавничий рух в Росії за останніх п'ятнадцять літ — реф. <i>Василя Доманицького</i>	81—96
Просьвітні видавництва — реф. <i>дра Стефана Томашицького</i>	96—110
Короткий огляд української популярної літератури в Галичині — реф. <i>дра Івана Брика</i>	110—126
Видавництва для дітей і молодіжи — реф. <i>Константини Малицької</i>	126—151
Як борони ся з неписьменністю — реф. <i>Онуфрія Солтиса</i>	152—160
Неграмотність а народна школа — реф. <i>Геодора Біленького</i>	160—173

XII

Просьвітна організація читалень і філій „Просьвіти“ — реф. <i>Захара Скварка</i>	173—184
Ілюстрація популярних видавництв — реф. <i>Івана Труша</i>	185—189
Як з'єднувати більше членів для читалень „Просьвіти“ — реф. <i>о. Володимира Кальби</i>	189—192
Як ми збирали складки на народні ціли досі, а як ми їх зби- рати повинні — реф. <i>Івана Боберського</i>	192
Народна статистика — реф. <i>дра Станислава Дністрянського</i>	193—201
Народні бібліотеки — реф. <i>Івана Крип'якевича</i>	201—208
Комісія II.	209—252
Народні забави та ігрища. — Роля жіноцтва в розбуджу- ванню товариського життя на селі — реф. <i>Ірини Рибча- ківної</i>	209—212
Організація товариського життя селян — реф. <i>Інокентія Захарієва</i>	212—220
Значінє театру — і будова народного театру у Львові — реф. <i>дра Евгена Олесницького</i>	220—226
Погляд на теперішній стан пісенної творчості українського народу — реф. <i>Філярета Колесси</i>	226—238
Про хосенність прогульок — рев. <i>дра Евгена Олесницького</i>	238—239
Організація і значінє „Січий“ — реф. <i>дра Кирила Три- льовського</i>	239
Значінє рухових товариств — реф. <i>Івана Боберського</i>	239—245
Організація „Соколів“. — Туристика — реф. <i>Альфреда Будзиновського</i>	245
Пожарні „Соколи“ — реф. <i>Сеня Горупа</i>	245—246
Організація людогого театру — реф. <i>дра Льва Лопа- тинського</i>	246—252
Секція гігієнічно-гуманітарна	253—368
Суспільно-санітарні потреби сільського люду — реф. <i>дра Евгена Озаркевича</i>	253—257
Поборюванє пошесних недуг на селі — реф. <i>дра Володимира Кобринського</i>	257—265
Смертність дітей в нашім краю — реф. <i>дра Теофіля Гвоз- децького</i>	265—272
Египетське запаленє очий (трахома) серед люду — реф. <i>дра Ярослава Грушикевича</i>	272—276
Сільські повитухи — реф. <i>дра Маріяна Долинського</i>	276
Дискусія і резолюції	276—278

Про поживу нашого люду — реф. <i>д-ра Івана Горбачевського</i>	278—281
Абстиненція від алкоголю а погляд на сьвіт — реф. <i>Володимира Держурюки</i>	281—290
Вплив алкоголю на людський організм — реф. <i>д-ра Івана Раковського</i>	290—306
Алькоголь і законодавство — реф. <i>д-ра Андрія Чайковського</i>	306—317
Про братства тверозости — реф. <i>о. Теодозія Лежогоубського</i>	317—330
Захоронки — їх значіне і розвій — реф. <i>Наталії Кобринської</i>	330—335
Організація міських захоронок — реф. <i>Валерії Коцовської</i>	335—343
Захоронки і приюти — реф. <i>о. д-ра Дмитра Яремка</i>	343—351
Вакаційні оселі — реф. <i>Ольги Бачинської</i>	351—360
Опіка над шкільною молодіжю поза школою — реф. <i>д-ра Остана Макарушки</i>	361—368
Секція рільничо-економічна	369—538
I. Загальні рільничо-економічні справи	369—448
Загальний образ нашого господарського життя — реф. <i>о. Антона Глодзінського</i>	369—370
Вплив Польщі на економічний розвій України-Руси — реф. <i>о. Тита Войнаровського</i>	370—427
Будова водних каналів в Галичині і їх вплив на добробут краю — реф. <i>д-ра Михайла Корнеллі</i>	427—434
Меліорації — реф. <i>Андрія Корнеллі</i>	434—435
На що треба зважати, щоби комасація була добре і справедливо переведена — реф. <i>о. Стефана Опинкевича</i>	435—443
Опіка над сезонними робітниками і їх організація — реф. <i>Івана Цап'яка</i>	443—448
II. Спеціальні рільничо-господарські справи	448—492
Насіне, штучні погної, господарські знаряди і машини — реф. <i>о. Йосифа Раковського</i>	448—458
Промислові рослини — реф. <i>Юрія Шумського</i>	458—460
Годівля дробу — реф. <i>Панька Гнатюка</i>	460—466
Годівля крільків — реф. <i>Іванни Бородівич</i>	466—473
Рибацтво в малих господарствах — реф. <i>о. Юліяна Гумецького</i>	473—479
Садівництво — реф. <i>Григорія Метельського</i>	479—492
Господарська рахунковість — реф. <i>Юліяна Шумського</i>	492
III. Заводові рільничі школи	492—538
Садівничо-господарське заведенє Товариства „Просьвіта“ в Милваню — реф. <i>д-ра Михайла Коцюби</i>	492—512

XIV

Яка рільнича школа є серед наших обставин можлива і по- жадана? — реф. <i>о. Миколи Бачинського</i>	512—519
Про заводні школи домашнього господарства для дівчат — реф. <i>Ольги Жураківської</i>	519—538
Секція пасічничача	539—549
Пасічництво у нас а за границею — реф. <i>о. Юліяна Дут- кевича</i>	539—544
Організація пасічників — реф. <i>о. Миколи Гошовського</i>	544—549
Секція кооперативно-економічна	550—637
Дискусія і резолюції	550—557
Початки розвитку наших економічних інституцій — реф. <i>дра Костя Левицького</i>	557—564
Розвій руських інституцій кредитових в Галичині — реф. <i>дра Теофіля Кормоша</i>	564—577
Сільська кооперація на Україні російській — реф. <i>Миколи Гехтера</i>	577—596
Які зміни викликала кооперація в господарськім життю на- родів — реф. <i>дра Льва Козута</i>	597—599
Значінє кооперації для нашого народу — реф. <i>Андрія Льченка</i>	599—603
Якої організації треба нашим хліборобам? — реф. <i>Андрія Куриласа</i>	603—605
Постуляти організаційні сільських кооперативних крамниць в Галичині — реф. <i>Ярослава Литвиновича</i>	605—608
Товариство для організації співництва „Єдність“ — реф. <i>Івана Петрушевича</i>	608—612
Домашній і фабричний промисл — реф. <i>Миколи Голубіжки</i>	612—614
Гончарство і кераміка — реф. <i>Гриця Лебійцака</i>	614—616
Домашній промисл, його стан і дальший розвій — реф. <i>Павла Придаткевича</i>	616—622
Ткацтво і його значінє для нашого народу — реф. <i>Антони Мусяновича</i>	622—635
Сили води — реф. <i>Віктора Лучкова</i>	635—637
Друге загальне засіданє просвітньо-економі- чного конгресу	638—640
Спис учасників конгресу	641—655

Перше загальне засіданє просьвітно-економічного конгресу.

Після програми перше загальне засіданє конгресу мало відбути ся в салі Товариства „Сокіл“, при улиці Руській ч. 20. — та ізза великого числа зголошених учасників, які в тій салі не моглиб бути помістити ся, відкрито конгрес у салі Товариства „Яд Харузім“, при улиці Бернштайна ч. 9.

Дня 1. лютого 1909. року, о годниї 10³⁰ рано, відкрив конгрес іменем Головного Виділу Товариства „Просьвіта“ у Львові, заступник голови др. Евген Озаркевич отсими словами:

Високоповажані Пані і Панове!

З рамени Головного Виділу Тов. „Просьвіта“ у Львові припав мені почесний обовязок відкрити сей перший український, просьвітно-економічний конгрес. З нагоди припадаючого 8-го грудня 1908. р. 40-літнього ювілею Товариства „Просьвіта“ рішив Головний Виділ сю хвилю вихіснувати, щоби не пройшла безкорисно, не спалахкотіла солом'яним огнем, а лишила по собі трівкі, реальні користи для нашого народу.

Проте постановив Головний Виділ зробити се сьвято по змозі всенародним, дати з одного боку можність, щоби кличі, голошені „Просьвітою“ дійшли в як найдальші закутини нашого краю, щоби наслідком того повстало як найбільше нових організацій під покровом „Просьвіти“, а існуючі, щоби побудити до інтензивнійшої праці.

З другого боку Головний Виділ бачив, що наша дотеперішня, просвітно-економічна діяльність, хоч і поставила дуже трітвік підвалини під величаву будову, маючи много сьвітлик, совісних робітників, котрі в просвітно-економічній роботі мають за собою величезні заслуги, не обняла ще усіх кругів діяльності, не виказує тої суцільности і пляновости, яка булаб пожадана, а в многих точках не вийшла ще поза межі ділетантизму. Проте по зрілій розвазі ухвалено дати сьому ювілейному обходови двояку форму.

По перше, в цілі широкого спопуляризованя змагань Товариства покликано організації, то є філії і читальні до устроюваня місцевих обходів, получених з відчитами, фантовими лотеріями і т. и., щоби через льокальний характер тих торжеств уможливити як найбільшу участь сільського люду, познакомити як найширші маси із цілями „Просьвіти“ та заохотити їх до вступленя в ряди робітників сеї пожиточної інституції.

Виданий в тій цілі Головним Виділом зазив не перейшов марно. Послушні сьому покликови філії вивязали ся з сеї задачі знаменито. Величаві ювілейні обходи, яких ми були сьвідками в грудни минулого і в січни біжучого року, були справдішними масовими торжествами, получені з дійсними користями, — а сей факт стає тим відраднійший, що підклад їх був чисто культурний. Се вказує на великий поступ і зрілість нашого народу.

Другим і кінцевим етапом сих ювілейних торжеств являється ся отсе сей перший просвітно-економічний конгрес.

Не без деяких сумнівів приступив Головний Виділ до виконаня сього діла.

З многих сторін доходили поважні голоси сумніву, чи суспільність наша є вже достаточно зріла до такої висококультурної маніфестації, і чи дійсно найде ся много охочих, щоби такий конгрес випав достойно і гідно культурного народу.

Перемогла однак думка, що відповідна хвиля до устроєня такого конгресу вже прийшла і дійсно на зазив Головного Виділу зголосило ся ненадійно велике число референтів на найважнійші просвітно-економічні теми, а значне число учасників сього зїзду, загальне заінтересованє і — можна сказати — одушевленє є явним доказом, що зїзд сей вийшов зі загально відчуваної потреби, і що суспільність наша стала на висоті, яка її лиш честь приносить.

Тому витаємо усіх присутних членів сього конгресу з тою надїєю, що сьвітлі думки, кинені чи в рефератах, чи

в дискусії причинять ся чимало до поглиблення, розширення і більшої пляновости на поли дотеперішної нашої просьвітно-економічної діяльности.

Основи уже поставлені, анальоґія праці інших народів нехай стане нам приміром, але найліпша культурна робота інших народів не дасть ся живцем перещіпити на наш ґрунт, лише мусять найти приміненє до дійсних потреб і прикмет нашого народу.

Маємо проте надію, що сей перший просьвітно-економічний з'їзд буде новим етапом в нашім культурнім розвитку, і що користуючись напрямми вказаними конгресом, праця наша стане розширена, унята у нові, відповідні духови часу форми і стане підвалиною до нашого національного виволєня.

Се бажанє, яке пливе певно із сердець усіх тут присутних, нехай додасть нам відваги і терпеливости до дальшого мозольного труду. Вже нині можемо сказати, що праця наша видасть гарний плід, тому сьміло і з повною надією на красшу долю для нашого народу глядїм у нашу будучність.

По сих словах прошу уважати сей просьвітно-економічний конгрес початим.

На дневнім порядку сього засіданя крім відкритя конгресу стоять ще слїдуючі справи:

1. Вибір почесної старшини.
2. Привіти устні і відчитанє письменних та телеґрафічних привітів.
3. Реферат дра Евгєна Олесницького: Про організацію „Просьвіти“.
4. Звіт секретаряту конгресу.
5. Полагодженє евентуальних формальних внесків.

Поки приступимо до дневного порядку, звертаюсь найперше з привітом до наших братів із Закордонної України... *(бесїднижови перериває буря довго триваючих оплесків)*, що прибули до нас звеличати сорок-літний обхід нашого Товариства, тай докинути свої сьвітлі думки до нарад нашого конгресу. До тепер ми не мали нагоди витати Вас, Братя, в так торжественній хвилі. Участь Ваша глибоко зворушує наші серця і наповняє надією

ще тіснійшої злуки всіх синів великої України-Руси. З окрема вітаю :

Доманицького Василя, заступника „Благодійного Товариства для видавання корисних і дешевих книжок“ у Петербурзі,

Корольову Ольгу і Корольова Василя, заступників Товариства „Просвіта“ і редакції часописі „Рада“ у Києві,

Липинського Вячеслава із Затурець на Волині,
Левитського Миколу з Єлисаветграду, відпоручника херсонських артіль,

Назарієва Олексу, відпоручника Українського Клубу „Громада“ у Петербурзі,

Поливанова Костя, відпоручника української часописі „Рідний край“ у Києві,

Приходька Віктора, відпоручника Товариства „Просвіта“ у Каменці Подільській,

Северина Івана, артиста-маляря з України,

Хреникова Володимира, відпоручника Літературно-артистичного Українського Товариства „Просвіта“ у Катеринославі,

Щербаківського Вадима з Київа. — *(Присутні одушевлено вітають кожного з окрема грімкими оплесками).*

Не менше щиро вітаю наших гостей із сумежної Буковини, *(оплески)* які до нас зволили прибути, а іменно :

Клима Панталеймона, професора гімназії,

Дра Когута Льва, директора „Селянської каси“,

Куриласа Андрія, урядника „Селянської каси“ — з Черновець,

Огородніка Методія, ревізора „Селянської каси“ з Ростік,

Прийму Івана, професора гімназії з Черновець,

Топущака Миколу, учителя з Кучурова Великого *(невмовкаючи, грімкі оплески).*

За те з сумом подаю до відома, що з Угорської України через відомі відносини не можемо бачити нині між собою ніякого відпоручника !

До почесної старшини маю честь предложити отсих Пань і Панів :

Борковського Олександра, члена першого Головного Виділу Товариства „Просвіта“ зі Львова,

Дра Горбачевського Івана, професора університету з Праги,

Дра Грушівського Михайла, професора університету зі Львова,

Кобилянську Ольгу, письменницю з Черновець,
Кобринську Наталію, письменницю з Болехова,
Ольгу Ковалеву (Олену Пчілку), письменницю з Київа,

Дра Левицького Костя, посла до сойму і парламенту зі Львова,

Левитського Миколу, артільного батька з Єлисаветграду,
Огоновського Петра, голову Товариства „Просьвіта“ зі Львова,

Дра Олесницького Євгена, голову соймового Клубу і посла до парламенту зі Стрия,

Дра Пулюя Івана, професора політехніки з Праги,
Романчука Юліяна, голову Українського парламентарного Клубу у Відни, зі Львова,

Дра Смаль-Стоцького Стефана, професора університету, посла і віцемаршалка буковинського сойму, з Черновець,

Дра Франка Івана, письменника зі Львова,
о. крилошанина Чапельського Івана, голову „Руського Педагогічного Товариства“ зі Львова,

Чикаленка Євгена, письменника і видавця часописі „Рада“ з Київа,

Шрага Іллю, голову першої Української Громади в Думі з Чернигова.

Учасники конгресу приймають предложену лісту почесної старшини через аклямацію.

Присутні з почесної старшини займають місця на естраді. Др. Е. Озаркевич запрошує почесного старшину Ю. Романчука до проводу нарадам.

Дійсний провід обнимає почесний старшина Ю. Романчук, протоколюють секретарі конгресу др. Михайло Коцюба і др. Іван Брик.

Почесний старшина Ю. Романчук дякує за вибір і бажає, щоби сей перший конгрес вийшов на славу „Просьвіти“ та на добро усього українсько-руського народу. Сегож можна й надіяти ся вповні з огляду на велике заінтересованє, яке збудив конгрес серед нашої суспільности та з огляду на незвичайну численність збору і добірність учасників. Особлившу радість висказує з приїзду учасників зпоза границь Галичини, а передов-

сім закордонних Українців, що перший раз прибули до нас в більшім числі, щоби приглянути ся нашій народній роботі тай взяти у ній участь. Такі сходи і спільні наради повинні принести велику користь усьому нашому загалови.

„Учім ся одні від других, користаймо взаїмно з наших досьвідів та працюймо згідно всі разом, а можемо сподівати ся, що розумною та невсипучою працею на національній основі дійдемо до рівної з другими культурними народами просьвіти і економічного добробуту“. (*Оплески*).

Слідують привіти, які починає Микола Левитський:

„З далеких херсонських, а колись запорожських степів прибув я сюди, щоб привитати Товариство „Просьвіту“ з нагоди його сороклітного ювілею і сей Високоповажаний Конгрес, як від себе особисто, так від робітничих спілок в Херсонщині, які складають більше двох тисячів робітників. Житє народне дуже складна річ і коли йде справа про національне відродженє, то треба віддавати, напружати усї сили, щоб посунути се питанє в доброму напрямку, корисному задля народу. Найважнїша основа національного відродженя — се витворенє власної культури. Виходить само собою питанє, на якому ґрунті може і повинна витворювати ся національна культура?

Найбільш важливою і міцною основою задля праці на полі витвореня національної культури можуть і повинні бути тільки загально-людські всесьвітні ідеї, загально людські інтереси, се є інтереси широких народних робучих мас.

На підставі сеї основи повинні витворити ся дві головні підвалини культури: народня осьвіта і народня самодїяльність. Отже задля того я цілою душею витаю щиро Товариство „Просьвіта“, де воно не тільки дбало про осьвіту, а також і про питаня економічні взагалі. Ідучи на зустріч житю, „Просьвіта“ цікавить ся і запомагає кооперативний рух серед народу.

З сього-ж приводу я витаю і кланяю ся низько Високоповажаному Конгресови від херсонських спілок, в яких є два тисячі робітників. Я дуже щасливий, що конгрес в своїй праці звертає велику увагу не тільки на питаня осьвіти, але й на працю на ґрунті економічній і кооперації,—особливо конгрес, на радість велику, має навіть спеціальну коопера-

тивну секцію. Се показує, що і „Просьвіта“ і конгрес стоять на певнім добрім шляху в роботі на полі народного житя і національного відродженя взагалі.

В житю кожного народу є такі факти, які з'являють ся історичним моментом. Таким історичним моментом є і сей конгрес. Як інжиніри будують залізницю, перше ставлять ознаки — віхи, які показують напрямок, куда піде залізнична дорога, так само сей конгрес — є віхою в справі праці на народнім полі. — Він покаже, куди треба йти в сій народній справі...

Нехай же живе і працює Товариство „Просьвіта“, нехай живе конгрес, нехай живе український народ, нехай живе і росте національна культура, вибудована на ґрунті загально-людських всесвітніх ідей, на ґрунті інтересів широких народних робучих мас.“ (*Грімкі оплески*).

А коли я вже при слові, прийміть ще шановні Пані і Панове привітне письмо до Товариства „Просьвіта“ у Львові від редакції кийвської „Ради“. — (*Бесідник читає*).

Всехвальне Товариство!

В св'яточний день відкритя першого просьвітно-економічного з'їзду на австрійській Україні редакция „Ради“ вітає славне Товариство „Просьвіта“ у Львові, під прапором котрого зібрались нині українські культурні робітники з усіх країв, де тільки лунає наше слово. Ми, робітники української преси, стоячи на сторожі інтересів рідної землі, вітаємо вас, дорогі братя, з цим знаменним днем і як найсердечнійше бажаємо успіху в усіх справах і заходах, коло яких працювати-ме з'їзд. В нас викликає щиру радість той поступ на всіх полях громадського житя, який вбачаємо ми серед австрійських Українців, і котрому міцну підвалину поклали сорок літ праці львівської „Просьвіти“. Працюючи, щоб швидче надійшов той день, коли й наша Україна зрівняєть ся по широті розмаху культурно-просьвітної й економічної роботи з австрійською, ми стоїмо за духовну єдність усього українського народу, переділеного державними кордонами, горами й океанами. Ми твердо віримо, що тільки така єдність, така спільність в сфері культурно-національного житя дасть змогу нашому народові підняти ся до рівеня культур-

них європейських народів, щасливіших від нас історичною долею. Нехай же з'їзд діячів просвітно-економічної справи послужить на зміцнення і об'єднання культурних сил української землі, нехай покаже, що ми живемо з вами спільним духовним життям і одностайно працюємо над всестороннім відродженням занедбаного рідного краю. Ми протягаємо вам братню руку до спільної праці і боротьби за кращу будучність нашого народу! Редакція і головна контора часопису „Рада“ у Києві.

Редактор *М. Павловський*. Секретар редакції *В. Квасницький*. Адміністратор *М. Синицький*.

Василь Корольов відчитує привітне письмо від Товариства „Просвіта“ у Києві.

Ми, робітники на полі освіти українського народу, згуртовані в Товаристві „Просвіта“ у Києві вітаємо перший просвітно-економічний конгрес на Галицькій Україні і бажаємо йому успішної праці для добра рідного краю. Заснована в осередку української землі, — київська „Просвіта“ поставила собі широкі завдання просвітної роботи коло піднесення з культурного занепаду наших народніх мас і в своїй роботі вона мала зразок в діяльності „Просвіти“ галицької, котра з малого й нечисленного гурту зросла за сорок літ в могутню, культурну інституцію і міцно держить в своїх руках діло народньої освіти й економічної самопомочі в цілому краю. Цей приклад як найкраще свідчить нам про живучість ідеї національного відродження України, він зміцнює й підтримує у нас надію на те, що прийде колись час — і може вже він близько, коли й на нашій Наддніпрянській Україні розіветься такаж сама, багата на наслідки, культурно-національна робота, нестримана ніякими перешкодами і перепонами. — І з вірою, що й з наших, поки-що малих і скромних заходів зросте велика культурно-просвітна інституція, яка високо піднесе наш народ і поставить його в ряді освічених народів європейських, ми радісно ідемо на українське свято, щоб принести Вам братське привітання і взяти участь у вашій всенародній раді на добро цілої України.

Слава галицькій „Просвіті“!
Слава її патріотичним діячам!

Василь Доманицький відчитує слідуєчий привіт:

„Благодійне Товариство для видаваня корисних і дешевих книжок“ у Петербурзі поручило міні привітати львівську „Просьвіту“, найстаршого товариша свого на полі культурно-просьвітної праці на користь рідного нам, одного, хоч розділеного кордонами українського народу. Нехай згуртованим у сю урочисту хвилину біля „Просьвіти“ у Львові, свому історичному осередкові культурного життя в Західній Україні, синам цілої України сьвітить зоря нашого нового життя і показує їм нові шляхи, які можна прокласти тільки при ще інтензивнішій національній роботі і при спільній та пляномірній діяльності по всій території, де живе український народ.

Володимир Хреників відчитує слідуєчий привіт:

Катеринославське Літературно-артистичне Українське Товариство „Просьвіта“ з великою пошаною вітає Хвальний Конгрес представників усієї України в його горячих заходах коло піднесення просьвітнього та економічного стану українського народу, — і засилає величному зібранню найщиріше бажання як найкращих успіхів в його поважаній праці.

За писаря Іван Труба. Голова (підпис нечиткий).

Олекса Назаріїв відчитує слідуєчий привіт:

С—Петербурзьке Українське Товариство „Громада“ вітає найстарше українське просьвітне Товариство „Просьвіта“ у многозначний і радісний день сороклітнього ювілею з дня його заснованя.

Велике діло народньої просьвіти нежде і обов'язує. Кожне українське товариство, кожна українська партія повинна всі сили покласти на піднесення народньої осьвіти—найпевнішої підстави нашої будуччини. По змозі львівська „Просьвіта“ робила своє чесне і пожиточне діло. Вітаємо радісно душею, прилучаємось до сьвята, сподіваємось, що настає час для українського зїзду просьвітних товариств в цілях координації сил і поліпшення діла — ширення осьвіти.

Многая літа щирим робітникам на ниві народній!!!

Секретар С. Петлюра. Голова К. Арабажин.

Пантелеймон Клим іменем „Руської Бесіди“ в Чернівцях вітає конгрес сими словами:

„І найменша сестричка нашої матери Руси-України, Буковина вітає свою старшу посестру в сій памятній хвилі, коли зібрали ся відпоручники цілої України на перший всеукраїнський просвітньо-економічний конгрес і бажає їй як найкрасшого успіху в задуманій культурній роботі. „Просьвіта“ — се средство, яким єдино можемо вибити ся в гору і стати на рівні з іншими культурними народами Європи, бо просьвіта — то сьвітло, а сьвітло -- то сила, що кермує сьвітом; вона і нам допоможе побідити всіх духів тьми, які спиняють нас в праці на шляху поступу і національного розвитку.“

Громницький Сидір, директор філії академічної гімназії у Львові вітає конгрес сими словами:

Маю честь повитати сьвітлий конгрес іменем обох львівських українських гімназій, академічної гімназії, матери українських гімназій і її філії. Вітаю разом сьвітле Товариство „Просьвіту“ в день його ювілейного сьвята — Товариство вельми заслужене також коло розвою нашого середного шкільництва. Аджеж під егідою і при материяльній підмозі Товариства „Просьвіта“ вийшли на сьвіт перші учебники для одинокої тоді української гімназії у Львові. Над уложенем тих учебників працювали заслужені на поли шкільництва мужі, як Огоновський Омелян, Романчук Юліян, Полянський Михайло, Барвінський Олександр, Борковський Олександр, Целевич Юліян, Вахнянин Наталь, Савицький Омелян, Дейницький Омелян, о. Торонський Олександр і інші, а працювали під сьвітлим проводом бл. п. директора академічної гімназії о. Ільницького Василя. Честь за се Товариству, що своїм накладом — при невеликій тоді соймовій підмозі, уможливило видане усіх учебників для низшої гімназії. Але Товариство „Просьвіта“ причинило ся немало також і посередно до розвою українських гімназій, ширячи між нашим народом у рідній мові просьвіту і заохочуючи до посилення дітей до середних шкіл, а поперед усього до своїх — з українською викладовою мовою. Переповнені українські гімназії, повні бурси, що числять цілі сотки українських школярів, се наслідки просьвітної праці Товариства між нашим народом.

Складаючи за се подяку сьвітлому Товариству „Просьвіта“ маю честь запросити Вп. учасників конгресу до льокалю філії академічної гімназії, де за призволом шкільних властей відбувати ся будуть секційні наради у пятьох віддільних саях, а обрадам бажаю як найкрасшого успіху.

Секретар конгресу др. Михайло Коцюба відчитує наспілі письма і телеграфічні привіти :

А. З закордонної України.

З Київа прийшли кромі прочитаних М. Левитським і В. Корольовим (стор. 7. і 8.), ще слідуючі привіти :

Рада київської „Просьвіти“.

На превеликий жаль, не мавши змоги через незалежні причини привітати в свій час Хвальне Товариство, Рада київської „Просьвіти“ вітає „Просьвіту“ львівську з сьвітлим ювілеєм, бажаючи дальшої успішної праці на користь українського народу.

Рада Товариства „Просьвіта“.

Рада Товариства „Просьвіта“ у Київі засилає своє щире поздоровлення першому просьвітно-науковому конгресові у Львові і бажає йому успішної праці для добра рідного народу. Незалежні обставини не дали нам змоги взяти участі безпосередної в конгресі. Духом ми з Вами!!!

Молодий Український Клуб зі Старого Київа.

Молодий Український Клуб зі Старого Київа вітає Високоповажане Товариство „Просьвіта“ у Львові з всеукраїнським сьвятом сороклітного ювілею діяльності, яку вона занотує перед історією. Дякуючи їй за діяльність і жичучи широкої праці для українського народу і на далі, Рада старшин клубу прохає відтіль „Просьвіту“ передати конгресові наше братерське привітання, щире бажання, щоб праця конгресу була як найбільш корисна для українського народу усієї соборної України. Слава українським діячам на полі просьвітньо-економічному! Нехай і живий дух українського народу єднеє до спільної праці усіх Українців зі всього широкого сьвіту. Душею і серцем з Вами!!

Секретар *Максим Синицький*. Голова *Микола Лисенко*.

До Товариства „Просвіта“ у Львові.

Хвороба не дозволила мені привітати Товариство в день Його ювілею. Через те тепер вітаю Товариство з сороклітною працею на добро рідного українського народу. Такою працею кладуться міцні підвалини для національного життя народів. Хай же росте, пишається й процвітає „Просвіта“ і світить рідному народові світлом поступової науки і національної свідомості.

Борис Грінченко.

До Товариства „Просвіта“ у Львові.

Дуже дякую Товариству за запросини на просвітно-економічний конгрес. На жаль стан мого здоров'я й досі такий, що я ніяк не можу рушити ся з Києва. Через те можу тільки вітати конгрес і бажати йому щасливо рішити всі ті важні справи, за для яких він зібрав ся.

З великою шанобою *Борис Грінченко*, почесний член Товариства „Просвіта“ у Львові.

Київ 14.(27). І. 1909. Не можу прибути, вітаю конгрес!

Михайло Грушевський.

З Чернигова:

Товариство „Просвіта“ в Чернигові горяче вітає Високий конгрес і щиро бажає йому найпродуктивнішої роботи на користь рідного народу. Разом з цим чернигівська „Просвіта“ шле свій горячий привіт всій Галицькій Україні, котра зараз святкує велике свято сорокліття найстаршого Товариства „Просвіта“ у Львові. Тяжкі політичні обставини, в яких зараз перебуває наше Товариство і які вельми прикро відбилися на матеріальних його засобах — не дають змоги післати делегацію на конгрес, котрий безперечно матиме величезне значіння для зближення і зав'язання корисних реальних відносин з закордонними земляками.

Голова Ради *Василь Базілевич.*

До Товариства „Просвіта“ у Львові.

Щирим серцем вітаю перший просвітно-економічний конгрес, вітаю велике українське свято. Конгрес, що відбувається ся

у славному місті Львові, ще раз засвідчує велику вагу Галичини в історії національного розвитку усієї України. Галичина і зараз стоїть на чолі українського національного руху і невпинною, енергічною працею високо підносить його. Нехай же конгрес у Львові заманіфестує духовну єдність української нації по обох боках кордону і буде національним сьвятом усієї України! Сподіваюся і вірую, що сей конгрес сприяти ме з'єднанню національних сил на спільній роботі, що ся спільна праця буде початком нової доби в історії культурного розвитку України. Слава Товариству „Просьвіта“, слава конгресові, його ініціаторам і робітникам!!!

Ілля Шраг.

З Глухова:

Глухівське українське робітництво з щирим одушевленням вітає Високоповажаний З'їзд і бажає плодотворної та завзятої праці „на нашій — не своїй землі“ на користь трудящого люду цілокупної України.

Хай промінь просьвіти й економічного добробуту загляне в віконце українського робітника!

Представники від Товариства: *Іван Марченко, Ігор Стегно.*

З Полтави:

Полтавська Українська Громада вітаючи перший всеукраїнський конгрес, виявляє щире бажання досягнути головної мети в напрямі єднання ся усіх українських культурних сил. Тільки таке з'єднання дасть нам твердий ґрунт в обороні інтересів нашого народу.

Правління Полтавського Общества сельського хазяйства.

Товариству „Просьвіта“ у Львові.

Полтавское Общество сельського хазяйства благодарить за честь приглашенія на „перший всеукраїнський просьвітно-економічний конгрес“ і доводить до свѣдѣнія Товариства, что на общемъ Собраніи Общества, прісходившемъ 10. января сего года, избранъ представителемъ Общества на означенный сѣздъ членъ Правленія Общества Михаилъ Петровичъ Ганько.

Секретарь (*підпис нечиткий*). Вицепрезидентъ *Платонъ Ганько.*

Видавництво „Рідна Хата“ в Полтаві.

Не маючи спроможности самі прибути на конгрес, вітаємо зібраних світлих синів українського народу і бажаємо йому поспіху й щасливих умов для праці. Вітаємо 40-літню невсипущу працю галицької „Просвіти“, що здобула собі славу по всіх землях українських і стала взірцем для культурно-просвітних організацій. Галицька „Просвіта“ показала, чого можна досягти навіть при тяжких умовах, коли працюювники народні мають спроможність організувати ся і йдуть правдивою народною стежкою.

Ми тут на Полтавщині маємо 98% української людности, а не вільно нам і доси завести просвітнього товариства для нашого народу і всі заходи наші не довели ні до чого: в цілій Полтавщині на 3 мільони людности немає ні одної української організації.

Та ми не сумуємо і не боїмось ворогів народньої просвіти, бо становище їх тепер більше безнадійне, ніж коли-небудь!

Слава першому просвітньому українському конгресові!
І нехай живе Україна во вічні віки!!!

За видавництво „Рідна Хата“ в Полтаві *Гр. Коваленко.*

З Миргорода:

Щиро вітаємо перший український конгрес — бажаємо найкориснійшій праці; Вона єдина душевно підніме і обєднає обидві частини української землі! Душею з Вами!

Сластьон. Білоскірський.

З Лохвиці:

Правленіє лохвицького Общества сельских хазяев.

Управа лохвицького Товариства сільських хазяїнів признає своїм обовязком віддати щирий привіт і пошану найстаршому Товариству Галицької України — Товариству „Просвіта“, що сьвяткує сорокліте свого істнованя і роботи задля просвіти і економічного піднесеня українського люду. Через те, що лохвицьке Товариство має своєю головною метою теж допомагати економічному розвою тутешнього люду, через те, що воно раз ураз працює над питаннями, котрі теж близькі товариству „Просвіта“, воно не може не виразити бажання, щоб далі було

образовано єдинене ціх двох організацій, щоб це єдинене показало шлях до більш планової роботи на користь того діла, котре з'єдиняє обидва Товариства! Нехай далі перший український конгрес покладе почин тісному зближеню людей-братів, тільки розрізнених кордоном!

Секретар *(підпис нечиткий)*.

Член управи А. Гай.

З Харкова:

Розірвані кордонами, думкою та серцем з Вами нероздільно. Бажаємо першому українському конгресови успішної праці на користь України-Руси!

Харківці.

Харківське Сільсько-господарське Товариство.

Президент і члени Ради Харківського Сільсько-господарського Товариства спочуваючи великому завданню просвітно-економічного конгресу, який має відбутися 1. і 2. лютого н. ст. 1909. р. у Львові, ухвалили уповажнити члена Товариства Константина Адрияновича Мацієвича бути нашим представником на конгресі, котрий і передасть Вам наше щире привітання і висловить наші бажання в цьому питанню.

Секретар О. Голубаєв.

Президент С. М. Кузнецов.

Общество распространения въ народѣ грамотности. Комитетъ по изданію книгъ для народа.

Сорок літ несли Ви сьвітло народіві, допомагаючи йому шляхом освіти, знання поліпшити своє життя. І коли пригнічений в неволі народ не впав, а завзято беться за свою долю, певний надії на сьвітлу будуччину, то се сталося дякуючи тому, що між иншим на чолі просвітного руху стояло славетне Товариство з його палкою працею.

Сорок літ „Просьвіта“ стоїть вартовим коло щастя українського народу. Багато подій пройшло перед її очима, багато зазнала за цей час вона й доброго й злого.

Великий досьвід „Просьвіта“ зібрала за сороклітний час своєї невтомної праці.

І от нині Ви кличете вірних синів України на велике сьвято, аби утворити перший всеукраїнський просвітно-економічний конгрес у Львові. Ви кличете нас порвати кордони і вкупі представникам цілого українського народу розглянути, що

і як осягнуто досі, та як би організувати планомерно працю на далі, аби прискіпити просвітній та економічний, досі так страшно опізнений та занедбаний розвиток української людности.

Відчуваючи на своїй роботі все лихо відсутности політичної волі, Видавничий комітет Харківського „Общества Грамотности“, знає, як то важко працювати поневоленим народам. Єдиний спосіб для них вирватись на волю, то міцна вселюдна організація.

Тому від глибини серця комітет вітає заходи „Просвіти“ коло скликання всеукраїнського конгресу, який би на основі як найдокладнішого білянсу дотеперішних здобутків і цілої дотеперішньої роботи поставив програму і вказав шляхи до більш планової, більш суцільної, ширшої і глибшої та як найкраще з'організованої роботи на полі просвітнім та економічним на будуче.

Слава „Просвіті!“ Широ бажаємо поспіху в роботі конгресу на користь великого невольника — українського народу!

Секретар *Лагутинська.*

Голова *А. Вагнер.*

Шановному Товариству „Просвіта“.

Привітаю шановне Товариство з Ювілеєм його славної трудящої і пильної праці на користь рідного краю, на дійсну просвіту українського народу в напрямі його національного розцвіту. Широ бажаю найкращої будуччини, щоб діяльність Товариства вільно йшла і чутно лунала по всій Русі-Україні!

З поважанем професор *М. Сумцов.*

Вітаю з'їзд „Просвіти“. Від Харківців їдуть двоє. Шкодуємо ми, вчителі, що люди збирають ся не в добу вакаційну, та що позбавлені ми можливости прилучити ся до кращих представників української суспільности.

Христя Алчевська.

З Катеринослава прийшло ще крім привіту відчитаного В. Хрениковим (стор. 9.) слідуєче письмо:

Високоповажаному Товариству „Просвіта“ у Львові.

Вельми дякую, Шановне Товариство, за велику честь, яку Воно мені робить, закликаючи на урочистий конгрес.

На превеликий жаль через причини, що залежать не від мене, участи прийняти не можу. Не маючи змоги особисто вітати діячів, що з'уміли при надзвичайно важких, несприяючих умовах натрапити на той битий шлях культурно-просьвітної діяльності, який безумовно забезпечить українській Галичині рівне місце на ниві загально людського поступу, і на який ми російські Українці прагнемо, але доки — блукаємо манівцями, — прохаю прийняти слово моєї глибокої пошани і найщирішого бажання, щоб під прапором „Просьвіти“ зійшли ся усі вірні сини України і твердою ходою вели увесь свій наряд до здобуття ворогами приспаних прав.

Іван Труба.

З Камінця Подільського:

Подільська „Просьвіта“ щиро вітає братню галицьку „Просьвіту“ з приводу сороклітного ювілею і бажає поспіху в її культурно-просьвітній роботі.

Писар *Сочинський.*

Голова *Солуха.*

Подільська „Просьвіта“ від щирого серця вітає перший всеукраїнський просьвітно-економічний конгрес і бажає йому успіху. Vivat! Crescat! Floreat!!!

Голова *Кость Солуха.*

З Вінківців на Поділю:

З глухого кутка на російському Поділлі щиро вітаю перший український просьвітно-економічний конгрес з нагоди 40-літнього ювілею діяльності львівської „Просьвіти“.

Най стане він зародком всеукраїнських конгресів, єднання у одну, спільну, рідну сім'ю Українців Європи, Америки і Азії. Най живе український наряд! Слава роботі „Просьвіти“!

Михайло Орловський лікар.

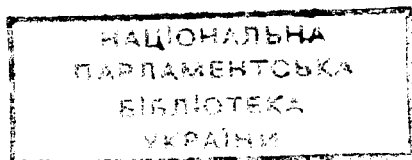
З Одеси:

Вітаємо! Бажаємо найширшого розвитку на користь рідного краю!

„Просьвіта“.

З Мелітополя:

З далеких степів Тавриди, з міста Мелітополя, українське Товариство „Просьвіта“ у Мелітополі шле кон-

2730037

гресові своє щире привітання й бажання успіху в праці на користь України-Руси.

Жалкуючи, що не можемо бути у таке велике українське свято серед вельми шановних діячів конгресу, душею й думками пробуваємо серед Вас.

За писаря *А. Поплавський*. Голова *В. Залізник*.

Від Українців живучих в Росії, крім привітів з Петербурга, які відчитали В. Доманицький (стор. 9.) і О. Назаріїв (стор. 9.), прийшли ще слідуючі:

З Дорпату:

Від *Товариства студентів-Українців*.

Витаємо Хвальні Збори першого всеукраїнського просьвітно-економічного конгресу, котрий в очах наших — синів України російської — набирає особливої ваги, збираючись в часи реакції і ослаблення діяльності в громадянстві.

Найширший і найглибший просьвітно-економічний розвиток досі приборканого дужими ворогами великого українського народу — єдиний дасть йому змогу подолати ворожі сили, розбити ярмо неволі і досягти самостійности, прилучити ся до сім'ї великих культурних народів світа.

А тому ми, надаючи конгресові велику вагу, бажаємо всім учасникам, всім його секціям найгострійшої енергії і невтомних сил для осягнення зазначених завдань.

Ми сподіваємось, що конгрес обміркувавши дві найголовніші сторони рідньої справи, найде нові стежки, дасть новий імпульс, викличе одностайне напруження енергії в роботі — боротьбі за національно-економічне визволення українського народу по обидва боки кордону.

Товариство студентів-Українців у Дорпаті у купі з сим засилає своє щире „спасибі“! галицькій „Просьвіті“ та конгресовому комітетові за їх невсипущу працю над упорядженням конгресу.

Секретар *(підпис нечиткий)*. За голову *І. Білинський*.

В урочистий день української ідеї студенти-Українці у Дорпаті щиро вітають Шановне Товариство і бажають йому сили і завзяття в боротьбі за щастя рідного краю.

Секретар *М. Солчинський*. Голова *В. Приходько*.

З Москви:

Українське студентство „Рільничого інституту“ в Москві вітає просвітно-економічний з'їзд, а з окрема рільничу секцію.

Б. З буковинської України.

З Черновець прийшли слідуєчі привіти:

Несказано жалую, що ніяким чином не можу участувати в просвітно-економічнім конгресі з нагоди ювілею славного Товариства; прошу прийняти найщирійші бажання найкрасшого успіху. Сим побідимо!

Др. С. Стоцький.

Редакція „Буковини“ вітає щиро просвітно-економічний конгрес, бажаючи, щоб він став товчком до з'єднання усіх Українців до праці над рідним народом.

Секретар конгресу др. Іван Брик далі відчитує привіти:

В. З галицької України.

З Живця:

З нагоди 40-літнього ювілею і ми, вірні сини України-Руси, прилучаємо ся до нинішнього свята!

Рогожницький, Ревакович, Гошоватюк.

З Горлиць:

Синам славної „Просвіти“ честь і слава!

Лемківські народовці: Говда, Перейма, Підляшечський, Кобалі, Іванів, Гиза, Метиринський.

Святкуйте батьки „Просвіти“ свої роковини і гордіть ся, що Ваша праця марно не загине!

Іванів.

Зі Сколошова:

Не знищить ніхто Руси-України,
Бо сорок літ грудь „Просвіти“
Словом сьвітла правди
Кормить її діти.

За читальню *о. К. Кузик, М. Захаряевич, С. Добрянський.*

З Радимна:

Настав веселий, щасливий час
 Русь-Україна двиглась! —
 Бо сорок літ „Просьвіта“ в нас
 Бистрим ручайом неслась!

о. К. Кузик.

Ще не вмерла Україна! Не загинуть її діти, поки живе
 наша Ненька — „Просьвіта“!

Каса задаткова.

Зі Стїбна:

Читальня „Просьвіти“ в Стїбні, пов. Перемиськ зі своїх ювілейних зборів, відбутих дня 13. друдня 1908. р., пересилає низенький поклін вельми заслуженій своїй Матери — „Просьвіті“ у Львові в 40-літний ювілей її широкої діяльності на ниві народної просьвіти і економічного піднесення широких народних мас і від серця кличе: „Честь і слава всім, що потрудились до світлого розвою нам цїнного Товариства, а Всевишний нехай благословить дальшим трудам і подасть побїду просьвіті над темнотою“!

Секретар *П. Малецький.* Голова *о. В. Вербенець.*

З Ляшок гостинцевих п. Мостиска:

В день 40-літнього ювілею Товариства „Просьвіта“ шлемо всім труженникам около розвою Товариства „Спаси Біг“, а на будуче бажаємо йому як найкрасшого розвитку і придбання нових тисячок членів.

За голову *Рибачевський.*

З Черниці п. Пісочна:

Честь і слава зібравшим ся борцям галицької Руси-України, просьвітителям меншого брата! О, дав би Бог, аби Тов. „Просьвіта“ і на далі могло працювати над піддвигненем нашого народа з оковів тьми і поневолення!

Щасть Боже до дальшого діла!

В. Кардан.

Зі Львова:

З нагоди 40-літнього ювілею праці Вашого Товариства звольте прийняти і від нас Чехів, замешкалих в городі князя Льва, щирий привіт та найгорячіші бажаня як найкрасшого розвитку на будуче.

Нехай праця Ваша принесе стократні плоди
в хосен Вашого, нам братнього народа!

Ростіть і кріпшайте на славу всего Славянства!

Na zdar!

Česka Beseda ve Lvově.

Секретар *М. Чігаж.* Заступник голови *Ф. Печешка.*

Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові засилає Хвальному Товариству з нагоди обходу 40-літних роковин заснованя поздоровленє і горячі бажаня як найширшого та найсвітлішого розвою так, щоби до пятьдесятьлітних роковин кожде село з українською людністю в Галичині мало в себе читальню „Просьвіти“ з рядом часописий та книжок і не мало анальфabetів, а саме Товариство, аби числило сотки тисяч членів, бо лиш тоді стане у нас народна осьвіта, за чим піде добробут широких мас і зацвите культура українського народа.

Секретар *В. Гнатюк.*

Голова *М. Грушевський.*

Товариство взаїмних обезпечень „Дністер“ у Львові.

В сім дни, в якім ціла галицька Русь-Україна сьвяткує 40-літний ювілей істнованя Товариства „Просьвіта“, просимо приймити і від нас сердечний привіт з нагоди сеї радісної хвилі.

Сповняючи економічну роботу на народній ниві, признаємо Вашому Товариству сю заслугу, що економічна праця стала ся успішною лише завдяки просьвіченю і осьвідомленю широких народних мас через Ваше вельми поважне Товариство, — бо без того проміня сьвітла, яке від 40 літ розсїває „Просьвіта“, ані робота економічна, ані взагалі ніяка инша робота серед народу не була би з успіхом можлива.

Розуміючи се, високо цїнимо великі заслуги, які поклало Товариство „Просьвіта“ для народного житя і розвою, і тому зі щирого серця бажаємо, щоби се найповажнійше і найбільше заслужене народне Товариство і дальше без упину росло і розвивало ся і вело нас усіх по шляху культурного поступу до тої мети, яка нам усім спільно присьвічує, до красшої долі для нашого рідного народу і нашої рідної землі!

Пересилаючи сей привіт, долучаємо для Сьвітлого Головного Виділу висказ високого поважання!

Др. Стефан Федак.

Др. Ярослав Кулачковський.

Студенти-Українці львівської політехніки, згуртовані в Товаристві „Основа“ витають з невисказаною радістю перший просвітно-економічний конгрес, скликаний Товариством „Просьвіта“ у Львові. Витаємо сей з'їзд з тим більшою радістю, що має він характер на скрізь всеукраїнський, та що наслідки його нарад будуть так у нас в австрійській як і в російській Україні великі. Тим самим звязь наша з закордонними братами буде чим раз сильніша і ніхто не буде в силі її розірвати.

Ми, студенти політехніки, прилучимось до здійснення сеї нової і плянної роботи, яку поставить собі на будуче сей з'їзд відповідними резолюціями і по змозі сил наших в обсягу нашого діланя працювати мемо для скоршого піддвигнення нашого народу.

Товариству „Просьвіта“ висказуємо признає, що мимо великих перепон, які мало в своїм розвою, не улягло, противно нинішній конгрес є ознакою сеї побіди. Бажаємо найгорячіше, щоби сей з'їзд приніс нашому народови як найбільше хісна, щоби до „Просьвіти“ горнувсь кождий щирий син України, як до рідної матери!

Писар Юрій Левицький.

Голова Остап Левицький.

Не можучи задля недуги брати участі в ювілейнім просвітно-економічнім конгресі, пересилаю отсим щирий привіт всім Вп. учасникам конгресу з бажанем, щоби праці конгресу увінчались як найкращими успіхами в хо-сен українсько-руського народа.

Петро Огоновський, голова Товариства „Просьвіта“.

Честь і слава нашому заслуженому Товариству, котре нині сьвяткує ювілей своєї витревалой, пожиточної праці. Сорок літ засівали Ви народну ниву здоровим зерном просьвіти, в двох поколіннях будили Ви національну сьвідомість і патріотичні почування, з поступом просьвіти дали Ви почин до повстаня других національних товариств, розширили працю над піднесенем добробуту народу і завдяки славному Товариству „Просьвіта“ йде нині праця на всіх полях народних потреб.

Нехай успіхи дотеперішної праці Сьвітлого Головного Виділу і всіх попередних Виділів окрім вдоволення дадуть заохоту до дальшого витревалого труду і поступу, нехай наша улюблена і заслужена „Просьвіта“ дальше без упину росте і розвиваєть ся і дорогою поступу і просьвіти доведе наш нарід до красшої долі і свободи на своїй рідній ниві, на своїй рідній землі.

Прошу Сьвітлий Головний Виділ прийняти від мене найщирші желаня і сердечний привіт, а заразом висказ найвисшого поважання.

Др. Ярослав Кулачковський, почесний член Товариства „Просьвіта“ у Львові.

Від учениць Українок державної учительської семінарії у Львові грімке „Славно!“...

З Іспаса:

Виділ читальні „Просьвіти“ шле Сьвітлому Товариству в день сороклітного ювілею щирий та сердечний привіт, а жиючим членам основателям та Хв. Виділови „Многая Літа“!

Секретар *Бойків.*

Голова *Василь Голянок.*

З Болехова:

На загальних зборах *читальні Тов. „Просьвіта“ в Болехові* дня 13. грудня 1908. р. порішено зложити на руки Головного Виділу Товариства „Просьвіта“ з нагоди сороклітного ювілею істнованя Товариства найщирійші бажаня і горячу подяку за високоблагородну працю на поли осьвіти нашого українсько-руського народу.

Секретар *о. Галандюк.*

Голова *о. Т. Ярема.*

З Угринова п. Сокаль:

Гаразд! Славному Товариству! Ми духом з Вами!...

Члени читальні Товариства „Просьвіта“.

Філія Товариства „Просьвіта“ в Бродах здоровить в день ювілею.

Герасимович, Созанський,

З Глустого:

Сповняють ся слова Тараса: „І оживе добра слава, слава України! І сьвіт ясний, невечерній тихенько засяє“!..

Читальня Тов. „Просьвіта“.

З Слобідки Кошиловецької:

Ми з Вами нині святкуємо ювілей „Просьвіти“, горнемо ся до праці просвітної ми і наші діти. А Ви лиш багато книжочок нам шліть, за що зпід сільських стріх кличемо: „Жийте нам много а много літ“!..

Читальня „Просьвіти“.

З Бураківки:

В сороклітний ювілей шлемо сердечний привіт: „Жийте для Руси-України! Просьвіту ширіть“!..

Читальня.

З Підгаєць:

Першому конгресови з нагоди сороклітного ювілею „Просьвіти“ засилаємо щирий привіт.

Яремович, Дроздовський.

Неньці нашій-Україні жертвуймо майно і кров! Сердечний привіт шле

Учительство округи підгаєцького.

З Рогатина:

Нехай буде сьвітло, а воскресне і правда! З тою встане відновлене Руси-України.

Від філії Товариства „Просьвіти“.

о. П. Яворський.

З Лучинець:

Очікуємо сьвітлої поради і проводу в дальшій відродженю українського народу.

Читальня.

о. Йосиф Яворський, Лука Ромах, Василь Рутило і Дмитро Грицьєв.

З Чорткова:

Духом і ми беремо участь у великім народнім святі. Кличемо з одушевленем: „Братайте ся до спільної праці для добра

Неньки, Руси-України, а сьвітла будучність буде нагородою наших змагань“!

Основателі філії Товариства „Просьвіта“.

Зі Станиславова:

З подякою за ласкаве запрошенє на перший конгрес „Просьвіти“ посилаю в залученю (300) триста корон на фонд основний мого імени для підмоги руських учеників і учениць шкіл середних з Порохника.

З програми конгресу особливо зацікавила мене борба з алкогольем, яка на мою думку мати-ме далекосягле значіне не лиш на просьвітно-економічнім, але і на політичнім поли.

Не можучи задля недуги на конгрес прибути, пересилаю всім ВП. учасникам тогож сердечний привіт та найкрасші бажаня.

З високим поважанем о. крил. др. *Іван Гробельський*, почесний член Товариства „Просьвіта“.

Українська молодіж першої польської станиславівської Гімназії шле щирий привіт.

З Устєчка:

В день великого народного сьвята наш привіт.

Читальня

З Коломиї:

Шле привіт в сороковини діяльности „Просьвіти“, найщирійшого невтомного робітника на шляхах сьвітла і добробуту народа та бажає, щоб ті шляхи довшали і засяли в повнім зареві проміня сонця.

Пилип Розвадовський.

Зі Снятина:

Читальня „Просьвіти“ засилає референтам конгресу привіт. Щасть Боже! Помагай Біг! Многая літа! — на поли просьвіти.

Філії, захоронки, сокола, господарської організації нам потреба.

Дутчак.

З Залуча:

Члени читальні „Просьвіти“ в селі Залучу над Прутом празнуючи 40-літний ювілей матери своєї „Просьвіти“, линуть

духом на всеукраїнський Собор і кличуть: „Щирим серцем витаємо всіх Вас дорогих трудовників!

Нехай живе „Просьвіта“! Нехай озарює заєдно віконця під селянськими стріхами вічним сьвітлом науки, добра і любови, мов небеснеє сонце нашу рідну Русь-Україну по обох боках кордону!“

„Слава „Просьвіті“ на віки, а Її проводаторам — завідцям з животворних слів, засіянах на нивах української землиці найгарнійших плодів та дужого здоровля на многі літа до хліборобського діла!

Слава і гаразд народові України! Слава „Просьвіті“!

Михайло Ендик, голова читальні „Просьвіти“.

Дмитро Ендик, Василь Якимичин, Йосафат Вербицький кошовий „Січи“, *Микола Кицюк* осавул, *Матвій Якимичин*.

З Заліщик:

Честь зібравшим ся для добра народа! Ми духом з Вами.

Члени „Бесіди“.

Г. Привіти від Українців, живучих у західних провінціях Австрії.

З Інсбрука:

Українська богословська молодіж на університеті в Інсбруку витає перший всеукраїнський конгрес, як обяв житя і сили нашого народу та запоруку будучности.

З Праги:

До Шановного Товариства „Просьвіта“ у Львові.

З нагоди 40-літнього ювілею заснованя „Просьвіти“ послаю шановному Товариству сердечний привіт і щире бажання, щоб добра доля і дальше щастила коло просьвітньої праці.

„Сьвітло тілу око“, тим то й не мала заслуга Товариства „Просьвіта“ як і всіх тих людий, що поклали собі за ціль, засьвічувати каганці по всіх темних закутках Руси-України. Все-народна осьвіта виведе і наш нарід на той битий шлях, що хоч помалу, але певно доведе його до добробуту і національної сьвідомости і допоможе

Йому визволитись з економічної, соціальної і духової неволі.

Професор *Др. І. Пулюй*.

З Відня:

В великий день сороклітнього ювілею Тов. „Просьвіта“, який сьвяткує ціла Україна, прилучаєть ся товариство „Січ“ у Відни і пересилає щирий привіт і бажанє дальшого щасливого розвою.

Нехай хосенна праця Товариства причинить ся до піднесеня культурного розвою нашого народу!

Писар *Матвій Апостол*. Голова *Микола Чайківський*.

Просьвітою і осьвідомленєм поборемо усі противности, здобудемо волю! Гаразд! — Най росте, цвіте „Просьвіта“.

За „Кружок земляків у Відни“ *З. Павлюк*.

Вельми заслуженому першому Товариству, що стануло за добро і будучність рідного українсько-руського народу в памятний день славного конгресу засилає сердечний привіт і щастя Боже на гаразд!...

Николай Василько.

Сьвітлі Збори!

Не можучи взяти участи в Сьвітлих Зборах, бо виїзджаю саме на торжество філії „Просьвіти“ в Станиславові, пересилаю отсим Сьвітлому Зборови бажанє як найкрасшого успіху в його нарадах.

Др. Евген Левцицький посол до Ради державної.

Бажаючи дальших сьвітлих успіхів нашій преславній „Просьвіті“, шлемо зібраним з усієї України землякам-конгресівцям сердечний привіт з чужини.

Йосиф і Іванна Шведицькі, Др. Олександр і Олена Кулачковські.

*

*

*

По відчитанню телеграм і привітних письм, які учасники конгресу приймали грімкими оплесками, почесний старшина дає голос д-ру Евгену Олесницькому до виголошення реферату. (*Референта витає буря грімких оплесків*).

Др. Е. Олесницький виголошує реферат на тему:

„Про організацію Просвіти“.

Єсть се річю самою про себе зрозумілою, що конгрес скликаний в ювілейне сьвято просвітнього товариства передовсім займатись мусить питанем просвіти і її організації. Тема се дуже широка і задачею мою не може бути докладне обговоренє сеї справи, — бо се в формі одного реферату неможливе.

Я обмежусь лише на піднесенє головних моментів сього питання без розводження ся над подробицями, а доповнене полишу рефератам спеціальним і дискусії, яка над сим многоважним питанем виваже ся.

Справу організації просвіти трактувати можна з двох становиск. З одного боку буде се сума змагань зі сторони осіб, чи товариств, що піднімають ся діла ширеня просвіти, — отже з сего становиска належалоб тут обговоренє усіх ділань, праць і средств, якими просвіта серед широких мас народа може бути ширена, — критика їх, — оціненє їх успішности і постуляти в тім напрямі.

З другої сторони під організацією просвіти розуміти можна усю суму способів, обдуманих і приміненних на те, щоби просвітні змаганя і средства ширеня просвіти як найскорше, найлекше і найуспішнійше дійшли до найширших мас народа, обняли цілу суспільність і викликали як найкрасші результати.

Перше понятє організації буде дотикати її сторони річевої, — друге її сторони технічної.

Обі сї сторони однако важні і думаю, що говорячи про організацію просвіти, належить обох тих сторін дотикати.

І одна і друга сторона організації просвіти дасть ся найкрасше обговорити і з'їлюструвати, коли будемо виходити все з того становиска, що в однім і другім напрямі вже зроблено у нас, — а передовсім, що зроблено в товаристві „Просвіта“, бо лише тим способом, маючи перед очима додатні і відємні сторони дотеперішної роботи, зможемо побачити, — де треба йти

далі дотеперішною дорогою, — де треба дотеперішну працю улїпшити, поглибити, — зглядно, де може належить її залишити, або заступити новими напрямми праці.

Дїяльність товариства „Просьвіта“ за тих сорок лїт його істнованя вінчалась безперечно великими успіхами. Ювілейна пропамятна книжочка подає поважні цифри, особливо що до видавництва; — звіт з дїяльності послїдного року виказує пожадане розширене дїяльності товариства на нові дороги, — особливо дороги роботи економічної, — а тим самим великий поступ в організації цілої нашої праці для народа.

І нині з повним вдоволенєм можемо ми члени сього товариства, — можуть з певною гордостю його довголітні дїячі глядіти на сей сороклїтний період, в котрім наше товариство виросло з первісно-студентської організації в поважну всенародну силу, — побороло многі противности, замаху і упередженя і стало першорядною інституцією не лиш народною, — але і краюною, яка приневолила найвисші сфери і рішаючі чинники в краю числитись з нею і віддати їй належне признанє.

Та ті успіхи суть лише зглядні, коли їх порівнаємо з тим, що ми в тім часі досягнути могли і досягнути були повинні, щоби зрівнатись з другими народами, — коли возьмемо на увагу, що другі народи в такім або і значно коротшім часі досягнули.

І тому сей ювілей не дає нам найменшого права спочивати на лаврах, а повинен радше становити поважне „memento“ до серіозної, дійсно з'організованої, плянової, а всенародної просьвітної акції.

Акція нашого товариства розпочалась перед сорок роками популярними видавництвами і ті видавництва остали до нині головною її задачею.

Живе слово, — виклади, відчити, просьвітні віча, — се вже праця послїдних лїт. Довгі літа обмежалась дїяльність нашого товариства лише видавництвами, — виклад просьвітний належав хиба до великих рїдкостей, а на кожний спосіб такі виклади відбувались без пляну і без системи.

До того ціла дїяльність „Просьвіти“ обмежалась лише на одну клясу нашої суспільности, — на селянство і маломіщанство, т. є на рїльників мешкаючих у місточках. Акція просьвітна не обняла до послїдних років ані міщан в більших містах, ані робітників, ані вкінци інтелїгенції. Ані книжочки,

ані виклади просвітні не углядняли окремих потреб і спеціальних відносин сих клас.

Та односторонність мала безперечно за собою один дуже важний аргумент, що селянство єсть коренем і головною підставою нашого народа, і що передовсім його належить піднести і просвітити, — однак з другого боку та односторонність спричинила, що ми не були в змозі запобігти значному занепадові руського елемента в містах і переходови міщанства і робітництва в чужі табори, — а вкінці утруднила і опізнила конечну для нас повну демократизацію усеї нашої інтелігенції, яка на основі спільної просвітної праці булаб наступила далеко скорше і лекше.

Видавництва для народу були у нас в Галичині і перед заснованєм „Просьвіти“.

З початком 60-тих років почали они появлятись в части як популярні газетки, в части як окремі книжочки заходом поодиноких людей.

В 1863 і 1864 рр. видає Северин Шехович „Письмо до громад“ і серию книжочок „Народна Читанка“.

В 1865 і 1866 рр. видає Маркил Попель призначену також в части для народу „Неділю“.

При кінци 60-тих років виходить популярний додаток до „Слова“ — „Слово до громад“ і знов Северина Шеховича „Господар“.

Треба признати, що ті видавництва в многих сторонах краю розбудили між народом охоту до читаня і інтерес до просьвіти і були писані чистою народною мовою без антінациональної тенденції.

В 1866 р. після проклямованя „Словом“ обєдинительної програми переходять усї автори і накладці сих видавництв в табор протинародний і від того часу розпочинаєть ся в їх популярних видавництвах повільна а систематична протинародна, москвофільська пропаганда, яка находить відтак свого найвизначнійшого і — треба признати — незвичайно талантливого речника в особі Івана Наумовича в його „Науці“ і „Русській Раді“.

Як раз в сю переломову хвилю, коли виринає у нас москвофільство і стараєть ся при помочи популярних видавництв потягнути за собою нарід, припадає час заснованя „Просьвіти“ і її перші видавництва.

Відтак ідуть видавництва москвофільські „Наука“, „Русска Рада“, — а від 1875 р. видавництва „Общества Качковского“

поруч з видавництвами „Просьвіти“, — витворюєсь соперництво, яке триває до нинішного дня.

Сили, з якими ті напрями стали з собою до бою, були — особливо зразу — дуже нерівні.

По стороні москвофільській було все і ряди передплатників, традиция, оперта о церковщину і вироблені сили писателів, а передовсім Наумович і взагалі ціла тодішна руська публична опінія.

По стороні народного українського напрямку була горстка горячої молодіжі і поодинокі нечисленні одиниці зі старших, що і так майже виключно жили по містах і не мали безпосередної стичности з народом.

І длятого народний напрям не все щасливо виходив з сеї борби, особливо тоді, коли старано ся зі зглядів утилітарних видавництва „Просьвіти“ наближати змістом до видавництв москвофільських, покидаючи іноді принципіальне становище правдивої осьвіти.

Однак щиро народна тенденция і живий просьвітний рух побідили.

Перша книжочка „Просьвіти“ „Зоря“, видана в 1867 р. розійшлась до двох неділь в 2000 примірниках і мимо завзятої борби зі сторони москвофільської, мимо усіх клевет і киданих підозрінь, „Просьвіта“ загортала що-раз ширші круги селянства, випираючи москвофільство навіть в тих сторонах, де воно було закорінило ся традиційно.

Се була сьвітла побіда народної ідеї, — ідеї нашої „Просьвіти“.

Успіхи видавництв залежали і залежать до нині передовсім від їх якости.

Зміст видавництв і система, по якій вони народови подають ся, а так само зміст і якість популярних викладів, — се многоважне питанє в просьвітній організації, — над якою слід поважно застановити ся.

Не один раз пробовано завести для видавництв „Просьвіти“ певну систему, не один раз уложено і публіковано програму для тих видавництв, — мимо того однак та система не увійшла ніколи в жите.

Книжочки видають ся такі, які суть материяли, — лучають ся часом справді дуже добрі, частійше однак менше добрі, — а для викладів абсолютно не було і нема ніякої програми, нія-

кого підготовлення. — Вони лишені добрій людській воли, — можності і охоті прелегентів.

Се в організації просвіти перша і велика хиба. Писати або викладати для народа, — се не є річ зовсім легка, — і в тім як раз хиба у нас, що се трактуєть ся як річ легку. До сего потреба двох вимог, — треба передовсім дуже докладно опанувати предмет, про котрий говорить ся, — а друге, треба уміти вложитись в спосіб думаня і світогляд публики, для котрої пише ся або викладаєть ся. А в однім і другім напрямі є у нас великі недостатки.

Наші прелегенти і популярні автори часто не здають собі справи з того, що виступ перед народом більше вимагає приготування як перед інтелігенцією і думають, що вистарчить знати річ лише поверховно, щоб її вже популяризувати. Звідси виходить, що народови часто місто здорового зерна правдивої відомости подаєть річи дуже проблематичної вартости, — а іноді і прями нісенітницї.

Я нераз мав нагоду чути, як викладають народови люди, котрі самі річи не знають, люди, котрим здаєть ся, що прочитавши недокладно з даної матерії одну популярну брошулку, можна вже самому бути популяризатором і бачив, що такі виклади зовсім схибляють ціли і більше шкодять, ніж приносять хісна.

Щоби уміти річ подати популярно, треба самому річ перетравити, передумати, зглядно спрактикувати, щоби науку спопуляризувати, треба перше самому її мати. В Німеччині існують для прелегентів просвітних організацій окремі курси наукові — Prelegenten-Kurse, в котрих вони учать ся, як мають популярно викладати, і такі курси у нас були би дуже пожадані. Рід таких курсів старалась завести у себе стрийська філія „Просвіти“, вводячи в жите практику, що кожний прелегент, що мав йти з викладом до читалень, мусів попередно виклад обробити і піддати під оцінку. Сей процедур показав ся в практиці дуже успішним.

Окремою, а дуже важною вимогою успішности популяризації науки єсть спосібність писати або викладати популярно відповідно до понять народа.

У нас на жаль не багато талантів в тім напрямі. Наше вихованє, наша школа перенята духом кастовости, польська література нам найблизша і офіційально між нас вношена лишила у нас слїди шляхоцько-польського світогляду, — а то все відчу-

жило нас від народа. Ми народа свого добре не знаємо, — ми, хоч любимо його і працюємо для нього, — однак не зживаємо ся належито з його світоглядом. Навіть ті, що прямо з народа вийшли, відчужують ся часом від нього.

А се дуже некорисно відбиваєть ся в нашій просьвітній організації.

Ми приходимо між нарид нераз з цікавими темами, але формою подаваня тих тем народови затемнюємо саму річ. Ми виступаємо перед народом з дефініціями, із схолястериєю, чужою зовсім понятям народа.

Я чув нераз такі виклади, в котрих прелегент хотячи говорити про якусь наукову тему з економії, права або наук природних, відразу поставив дефініцію на цілий сяжень довгу, таку, яку запамятав ще зі шкільних підручників і нею неначе довбнею по голові з гори забив зрозумілість і інтересність самої теми.

Я чув виклад перед народом одного з професорів українсько-руської мови в гімназії, котрий мав викладати про народні пісні і викладав се в той спосіб, що розложив цілу схему наукового поділу пісень на билини, пісні козацькі, побутові і т. и., а відтак переходив наукові дефініції пісень кожної групи, — і в той спосіб тему, саму про себе дуже інтересну, звів на суху схолястерию.

Подібні річі подибуємо часто і у видавництвах „Просьвіти“, особливо з літ минувших. Суть книжочки дуже учені, котрих однак не прочитала певно ані одна одиниця з народа, бо вони за тяжкі і для фахівця, хоч навіть і такі теми можна представити популярно, — як на се є доказом навіть інші видавництва самої „Просьвіти“.

В тім напрямі стоїть перед авторами праць для „Просьвіти“ і прелегентами велика і нелегка задача передовсім самообразованя і докладного пізнаня народа.

Велика трудність лежить в виборі тем так для популярних книжочок як і викладів.

Дехто виходить з погляду, що для народа, стоячого на низькім уровени просьвіти належить подавати річи лише легкого змісту, подібно, як подаєть ся дітям байки, повістки, — взагалі матеріяли, що не вимагають думаня і не будять думок.

На тім становиску стоять особливо ті, котрі лякають ся, щоби освіта не збудила в широких масах народа духа критики, котрого наслідком є бажанє реформ, що стоять часто в супер-

чності з дотеперішнім станом посідання, з яким тяжко і прикро декому розставатись.

Се погляд хибний і протинародний!

Популяризація, се легкість форми, але не легкість змісту. Просвіта народа, — се річ за поважна, — за велика, — щоби її трактувати зі становишка дитячої педагогії.

З просвітою народа йдемо до зрілого рівнорядного нам горожанина, котрого зміслу понятливости не можна нам легко-важити.

І справді досвід учить, що наш селянин, — з виїмкою очевидно одиниць вже з роду на умі тупійших, які лучають ся впрочім і між інтелігенцією, — є приступний до зрозуміння всяких, навіть більше скомплікованих питань, коли вони йому лише у відповідній, приступній формі подадуть ся, — він зрозуміє навіть і висший твір літературний, коли йому додасть ся відповідний по нього коментар.

Можна отже і треба йти перед нарід з річами поважними, з живими питаннями, які обходять кожного інтелігентного чоловіка, і які кождий інтелігентний чоловік потребує і повинен знати, — а вся вага лежить у відповіднім поставленю річи, у винайденю і приміненю форми, відповідаючої поняттям народа. Можна отже і належить у викладах і видавництвах порушувати найважніші засадничі теми так з історії і землеписи як і з питань суспільних, можна і належить обговорювати теми природописні і технольоґічні.

А головною засадою, якої при кождій з тих тем належить держатись є: говорити народови правду і лише правду!

Ніякого затемнювання, ніякого накручування в сей або другий бік, — хоч би політична потреба хвилі вимагала прихилення сьвітогляду, опінії загалу в ту або другу сторону.

Девізою нашою повинні бути в тім напрямі незабутні ніколи слова Драгоманова „неправда — не просвіта“!

Подавати програму видавництв і викладів подрібно — не тут місце.

Безперечно, що перше і найважніше місце повинна займати популяризація науки, яка розширяє сьвітогляд і приспособляє народ до становишка правдивого горожанина, — однак ті видавництва не можуть бути учебниками.

А таких учебників маємо кілька в давніших виданнях „Просвіти“.

Учебника — народ читати не буде, в найліпшій разі інтелігентнійші одиниці заглянуть до нього по інформацію в конкретних случаях, — і для того добрі такі підручники не суть непожадані, — однак не можна їх трактувати, як книжки призначені до читання і „Просьвіта“ повинна по зможі видавати їх поза серією видавництв звичайних, які повинні бути дійсно для усього загалу приступні і цілим загалом читані.

З великим інтересом читає народ річи історичні, коли вони суть відповідно подані, а іменно не в формі учебників, а у формі монографічній, без сухих дат, а з інтересним з'ображенем подій, їх причин і результатів, а передовсім культурно-суспільних відносин даної епохи.

На першій місці повинна очевидно стояти рідна історія, — однак не виключно.

Важні, переломові епохи і моменти всесвітної історії, що спричинили новий напрям в житю народів повинні бути народови звисні і належито осьвітлені.

Представлені вони повинні бути з можливою об'єктивністю.

Особливо пожадані для нашого народа з'ображення тих історичних моментів, в яких народ ставав до борби за волю.

На жаль у виданнях „Просьвіти“ крім кількох книжочок з років послідних, досі дуже мало праць в тім напрямі. Навіть історія великої революції, сеї першорядної сьвітової події нових віків досі не спопуляризована.

В сучаснім нашій житю на першій плян виступило питанє політичне.

Живемо в епосі великих перемін в публичнім житю, народні маси виборюють собі чим раз більшу участь в кермі сього житя.

Заходить отже з огляду на се питанє, як просьвіта, просьвітна організація має відносити ся до питань політичних, — чи має взагалі їх дотикати, і з якого боку.

Така організація, якою єсть наше товариство, не може після свого статута займатись політикою, однак мимо того може і повинна в своїх границях приготовляти загал до політичного житя. Не дозволена її роля агітаційна, і для того ані видавництва, ані виклади агітаційні не можуть мати місця, — однак се зовсім не виключає того, що товариство може і повинно обговорювати і поясняти загалови основи політики і подавати се знанє, яке в політичній житю єсть конечне.

В парі з науковою стороною видавництва і викладів повинна розвиватись і сторона белетристична.

Нарід потребує і в тім напрямі духової поживи. Та і се поле представляє значні труднощі і непорозуміння.

Повісті і оповідання для народу трактовано у нас досі переважно з педагогічно-моралізаторського боку, а сьому відповідав тон сих видавництв.

Правда, — треба признати, що між видавництвами „Просвіти“ такої белетристики не було багато, — алеж і взагалі не було між ними багато белетристики доброї.

На мою думку не відповідає ціли змістом белетристики держати народ все в його мужицькій сфері, — а радше відслонити йому і інші сфери з їх добрими і злими сторонами.

Народ на се цікавий і сим интересуєть ся більше як оповіданнями з власного життя.

На мій погляд — усі твори нашої літератури з малими виїмками можуть бути подані народови з відповідними коментарями або скороченнями. Особливо при викладах по читальнях пожадане відчитуване навіть більших творів наших письменників з поясненнями. Знаю з практики, яке вражінє робить се на народ.

Таким способом можна нашу літературу зробити спільною власністю цілого народу.

Видавництва для народа чеські, німецькі, французькі і другі західно-європейські подають в цілости твори сучасної літератури найліпших письменників.

Так само пожадані і переклади близьких нам змістом і інтересних творів белетристичних в цілости або скороченю, з поясненнями.

І тут на першім місци так що до оригінальних як і перекладаних річий поклав би я повісті і оповідання історичні.

Се є найлекша дорога до розбудження в народі національної свідомости, — дорога у нас більше як дебудь вказана, — а більше як дебудь занедбана.

Важним средством орієнтаційним що до вибору видавництв булаб докладна статистика читалень і сільських бібліотек, виказуюча, які книжки народ найрадше читає і інформації сільських організаторів, як народ про ті книжки висказуєть ся.

В тім напрямі у нас не пробовано збирати систематичного материялу, — а се було би конечно і моглоб дуже додатно вплинути на добрі видавництва.

Ідея популяризації науки між широкими масами зродила в західній Європі інституцію людських університетів.

Ціллю їх, подати головні основи вислідів науки в найширших напрямках тим, що не мали можности кінчити шкіль і добувати собі сього знаня наукою в школах.

Наука не може і не повинна бути власністю лише замкненого круга людей, — звичайно людей богатших, — а повинна бути власністю цілого загалу! — се був оклик, котрий зродив інституцію людських університетів.

В західних краях суть двоякі університети людські, — або постійні, які устроюють систематичні курси, подібні до курсів звичайних університетів, — або несистематичні виклади з ріжнородних галузей науки і знаня.

Перші, се є систематичні курси відбувають ся правильно лише в вечірних годинах і в зимових місяцях і призначені для міської робітничої людности. Можливі вони лише у великих містах, — їх добрі сторони у тім, що дійсно можуть подати своїм слухачам систематичне знанє з цілого обсягу даної науки, — відємні сторони в тім, що не обчислені на ширші маси слухачів і не можуть бути легко перенесені з місця на місце.

Вітчиною курсових університетів людських є Данія і Норвегія. Ідею таких курсів в Данії підніс ще в першій половині минушого століття священник Nikolaj Grundtvig, що перший заснував такі курси, а ціллю його було виобразованє розумних кандидатів на членів міських рад. В Норвегії такі постійні курси суть навіть в менших місточках.

Величезні університети людські, обчислені на десятки тисяч слухачів суть нині в Англії в Лондоні, Кембріджі і Оксфордї, — у Відні звісний „Unterrichtsverband der Arbeiter“, обчислений на систематичне образованє робітничої кляси.

Людські університети з викладами несистематичними існують нині в цілім цивілізованім світі.

В нашій організації просвітній відчуваєть ся нині великий брак такого людського університету, — а то передовсім з огляду на міста.

Русини в наших містах, — кляса ремісничя і робітничя, міщанство і інтелігенція потрібують більше як-дебудь инде доповненя свого образования.

Нині значна їх часть ходить на виклади польських людських університетів, — а тим самим лине до польщини і переймаєть ся польським світоглядом.

„Просвіта“ сповнить велику задачу, коли бодай дасть почин до організації університету людowego і обійме ним міста східної Галичини.

Попри університети людові належать до просвітної організації так звані вандрівні курси з вандрівними учителями.

Задача їх більше спеціальна, практична, вони входять більше в обсяг економічної як чисто просвітної діяльності, — однак стоять з організацією просвітною в тісній звязи. Вони дотикають практичних галузей знання і узглядняють передовсім місцеві потреби і пригідні місцеві відносини.

На Заході існують такі курси в дуже значнім числі, особливо в Скандинавії і Швайцарії, а добра їх сторона лежить особливо в тім, що дадуться легко переносити з місця на місце і можуть відбувати ся навіть в далеких від міста селах.

Переходячи до обговорення средств, якими змаганя просвіти здійснюють ся, мушу згадати на першій місци про читальні, як осередки просвітної організації на її найважнішій терені, — в селах і місточках.

Над значінем читалень не треба розводитись, — звісна річ, що добре ведена читальня є тим осередком в селі, з котрого виходить всякий здоровий культурний почин.

Істория читалень в Галичині дуже інтересна.

Існували вони рівно як і видавництва ще перед заснованієм „Просвіти“, хоч в дуже малім числі.

По виданю закона о товариствах з 1867. р. почав будити рух читальняний спершу Наумович і дійсно за його почином і пропагандою в „Науці“ повстали перші в краю читальні, які були усї в руках духовенства, очевидно партії Наумовича.

„Просвіта“ рівнож від самого заснованя займаєть ся справою читалень.

В 1870. р. змінено в тім напрямі статуту; — в 1873. р. прийнято на загальних зборах внесок пок. Ол. Огоновського, — поручаючий з натиском виділови справу читалень. Та мимо того справа йшла поволи. — Під впливом „Просвіти“ завязалось і до неї приступило в 1870. р. — одна читальня, в 1872. р. — 14 читалень, в 1873. р. — 34, в 1874. р. — 58, в 1875. р. — 28, в 1876. р. — 27, в 1877. р. — 9, в 1878. р. — 6.

Тим часом москвофільські читальні росли числом і займали ширші круги. І не диво, — москвофіли мали більші впливи на

провінції, більше своїх людей, а декуди навіть дуже сприяючі відносини.

В початках 70-тих років навіть деякі виділи повітові урядово взивали громади до заснування читалень і з повітових грошей передплачували для них „Науку“ Наумовича. Так приміром в 1873. і 1874. рр. передплачував виділ повітовий в Перемишлянах 15 примірників „Науки“, стрийський і городенський по 10, а рудецький 8!!

Не дивно, що при такій офіційній помочи читальні москвофільського напрямку множились.

Та як раз в тім часі, коли москвофіли стояли найдужче, коли по виборах до парламенту в 1873. р. здобули політичну силу і заснували свій банк, коли і „Наука“ користувалась державними підмогами, так що москвофіли могли як найкрасше і найширше покористуватись свободами, пливучими з конституційних законів з 1867. р., зайшов факт, що кидає дуже характеристичне світло на тенденцію їх роботи між народом і на їх задушевні цілі.

В 1874. р. підніс ся з сього табору клич проти закладаня читалень на основі закона з 1865. р., а за закладанєм лише брацьких читалень при церквах. На сю тему являють ся в 1874. р. численні поклики в „Слові“, котрі недвозначно дають до пізнаня, що партія москвофільська, якої уся сила була тоді в духовенстві, хотіла тим захопити і на все прикувати до себе цілий просвітний рух, зберегти його перед всякою лязациєю і не допустити до освідомлення народа на основі горожанській.

Та сей оклик остав без наслідків, навіть і серед самих москвофілів. Від року 1873—1877 завязалось ледви 10 брацьких читалень та і ті відтак перестали істнувати або перемінились в читальні на основі закона з 1867. р. В роках 80-тих, коли народна українська партія виступила на поле політичне, починаєть ся і рух читальняний серед неї, а рішучий перелом наступає від хвилі реорганізації „Просьвіти“ на основі статута з 1891. р., який дає можливість закладати читальні власні, що входять в її склад як часть великого просьвітного організму.

Число читалень „Просьвіти“ від 1891. р. до 1908. р. зростає з 5 на 2048.

Число 2048 само собою поважне і нині моглиб ми ним справді гордитись, — колиб не сумна правда, що далеко не така цифра між ними є читалень дійсно живих і сповняючих свої задачі.

Наші читальні завязують ся легко, однак на жаль скоро заснічують ся — і протиділане сьому заснічуваню єсть одним з найважніших питань в нашій просвітній організації. Головна вина сього лежить в нас самих, — в нашій інтелігенції.

Організація „Просвіти“ кладе читальні під надзір філій і кожда філія мусить бути одвічальна за стан читалень на своїй території.

Філії всі суть в руках нашої інтелігенції, але не всюди сповняють вони свою задачу.

В кожній філії суть ширі, рухливі одиниці, — однак вони не мають помочи від загалу.

Загал нашої інтелігенції на провінції відносить ся до справи „Просвіти“ за холодно.

Філії можуть сповняти свої задачі лише тоді, коли вся інтелігенція даного повіту стане як один муж до просвітної роботи. — А се вимагає повного здемократизованя нашої інтелігенції, — до сего треба конечно, щоб кождий Русин без огляду на стан і пол відчув живий інтерес до просвітної роботи і до народу.

В наших містах живуть люди нераз і ширі і поважні, що цікавлять ся усім, а не зацікавлять ся живучи нераз по кільканийцять літ на однім місци, що робить нарід в найблизшій підміській селі. — Суть такі, що через кільканийцять літ не були ані ногою між народом.

Між нами покутує все дух аристократичний, який нам заціпила атмосфера старошляхоцької традиції, серед котрої ми зросли і виховались.

Ми бачимо по наших містах, як польська інтелігенція заподливо кидаєть ся між руських латинників в товариствах „Szkoły ludowej“, як кождої неділі і сьвята все, що жиє, йде на села — і се повинно тим скорше спонукати нас усіх до тривалого, безнастанного і широкого контакту з народом.

Коли весь наш загал сільської і міської інтелігенції згуртуєть ся при філіях, — тоді філії з іншою силою інтензивно і систематично поведуть просвітну роботу по читальнях, — тоді читальні не будуть заснічуватись, а будуть згортати коло себе що раз ширші круги народа.

Попри се кожда філія мусить конечно мати одного чоловіка, який би постійно займав ся люстрацією читалень. Кан-

дидати на се знайшлиб ся і нинї, — річ розбиваєть ся лише о средства материяльні.

Средства однак знайтись мусять, коли весь загал на території даної філії про се подбає. — Неімовірна се річ і прямо соромна, щоб загал Русинів одного цілого повіта не спроміг ся на удержанє одного чоловіка для сеї ціли.

Впрочім, де суть „Соколи“ і „Сїчи“, а всюди вони повинні бути, там такий люстратор може вигідно служити організації просьвітній і сокільській, зглядно січовій, — а де і се неможливе, там міг би він рівночасно бути зайнятий в товаристві задатковім, які маємо вже нинї в кождім повіті.

Виділ філії повинен роботі люстратора давати напрям, члени виділу йому помагати і по змозі їздити з ним по читальнях з викладами та порушувати всюди найінтереснійші справи льокальні, які селян інтересують.

Таким способом не бракне материялу, оживляючого жите читалень і піддержуючого до них інтерес серед селянства. Щоб ще тіснійше звязати філії з читальнями, належить при філіях, — як вже декуди і заведено, — удержувати постійні бюро, урядуючі в певних означених днях, в яких члени читалень могли би засягати інформацій що до справ просьвітних, економічних, громадських, — та взагалі що до бїжучих справ даної хвилі, щоб тим способом загал селянства відчував на кождім кроці свою звязь з нашою організацією і бачив потребу та користь сеї звязи для себе.

Постійні, правильні, що-тижневі засіданя виділів філіяльних малиб удержувати в евіденції всі потреби, які з таких інформацій окажуть ся і полагаджувати їх по змозі, або в самій філії, або передавати їх центральному виділови.

Таким способом центральний виділ так що до видавництва як взагалі цілої просьвітної акції мав би все точні і вірні інформації із самого жерела і міг би до них застосуватись. Таким способом кріпилаб ся органічна звязь цілої діяльності „Просьвіти“ від гори аж до споду і здобувалаб собі трівкі, реальні основи.

Де при філії сил більше, де філія обнимає більше галузий діяльності, там пожаданий поділ на секції для поодиноких галузий, — на кождий случай філії повинні бути тим центром, в яким кристалїзуєть ся уся народна робота, з якого виходять проекти праці, котрий винаходить і вказує нові дороги діяльності товариства.

Після моєї гадки і досвіду філії мають в організації „Просвіти“ значіне найважнійше і від їх роботи і розвою залежить як найбільше і в першій ряді стан і розвій цілого товариства.

Незвичайно важним питанем, яке нині лучить ся зі справою просвітньої організації є питане організації економічної.

Під тим зглядом панує у нас нині суперечність думок, як і панувала від самих початків сеї квестії, — з тою ріжницею, що ролі опонентів суть переставлені.

Первісні статuti „Просвіти“ не обнимали зовсім економічної роботи і вся діяльність „Просвіти“ до кінця 80-тих років в напрямі економічним обмежалась на пропаганді закладаня кас позичкових, громадських шпихлїрів та крамниць. — Замітна під тим зглядом популярна праця Стефана Качали „Що нас губить, а що нам помочи може“, до котрої були долучені статuti для кас позичкових і шпихлїрів, розійшлась в трьох виданях в 10.000 примірниках. — Однак ні одна з тих інституцій не основана в органічній звязи з „Просвітою“.

В 80-тих роках пішов напір на „Просвіту“, щоби вона взяла у свою програму плянову роботу економічну.

Сей напір ішов від молодого покоління, яке гуртувалось тоді коло одиниць, що відтак в 90-тих роках дали почин до завязаня радикальної партії.

Між старшими, а також між провідниками товариства було багато противників сеї гадки, хоч почавша ся як раз тоді якция „Kółek rolniczych“ була грізним „memento“ для руських організацій і силою конечности кликала іти за сим приміром.

Всім нам памятний спір на тему „жолудкових ідей“, — який виринув у нас з кінцем 80-тих років над питанем, чи належить перше дбати про економічний, чи умовий розвиток народа.

Сей спір знайшов відгомін в самім виділі, де в 1890. р. др. О. Колесса поставив внесене на зміну статутів, маючу перетворити товариство просвітне в просвітньо-економічне.

Зміна ся наступила в 1891. р. і вона становить перелом в організації товариства і з того згляду, що на основі нового статута читальні „Просвіти“ творять з нею одну органічну цілість. — Та реформа становить епоховий момент в історії „Просвіти“.

Однак мимо сеї зміни не займаєть ся „Просвіта“ ще довгі літа серіозно і систематично роботою економічною. — До перва в минувшім десятиліттю розпочинають ся господарські віча

і через кілька літ удержує центральний виділ вандрівного учителя господарства, без великих однак успіхів на поли економічних відносин краю.

Серйозна систематична робота на поли економічним починає ся доперва з 1906. р., з заснованем секції економічної.

Діяльність сеї секції в короткім часі вінчаєть ся вже додатними успіхами.

Економічна організація починає проявляти ся в ріжних сторонах краю, загал починає розуміти її вагу, починають виринати люди охочі до сеї роботи, учитись і працювати, — що все разом підперте організацією наших інституцій фінансових, підносить і кріпить народну справу у хвилях прикрих політичних відносин, — кріпить віру у власні сили і в ліпшу будучність.

Та як раз в тій хвили піднимають ся знов голоси, що „Просьвіта“ пішла за далеко в бік економічний, що се дієсь зі шкодою для роботи просьвітної, і що працю економічну належить з діяльності товариства виключити, або хоч значно обмежити. — На сю тему чули ми голоси на Загальних зборах „Просьвіти“ у Львові і на провінції і вони можуть внести під деякими зглядами неясність в поглядах на сучасні задачі товариства.

Не дасть ся заперечити, що колиб у нас була організація економічна, хоч би така, як „ц. к. Галицьке товариство господарське“ зі своїми філіями і делегатами, то виділене діяльності економічної з „Просьвіти“ не принеслоб загалови шкоди, а уможливилоб товариству тим інтензивнійше взятись за діло просьвітне.

Та на жаль ми не маємо ніякої подібної організації економічної, а потреби на поли економічним не ждуть. Се поле, досі нами дуже мало справлюване кличе наш загал до безнастанної праці, щоб хоч в части відробити занедбане, а кожде опізнєне мстить ся тяжко на судьбі народа.

Істнуючі наші товариства економічні, як „Сільський господар“, не мають готового апарату філій і читалень і доперва мусілиб поволи його творити, — а поки що не в силі осягнути тих успіхів, які осягає організація економічна при „Просьвіті“.

З другої сторони ніяким другим способом не можна так привязати народа до організації просьвітної і так оживити філії і читальні, як роботою економічною, в котрій народ бачить наглядно свій інтерес. Наглядні докази сього маємо в літах послидних.

Робота економічна підносить товариство високо, надає йому значіня загально-краєвого, будить поважане для товариства в найширших кругах, — вкінці лише робота економічна дає можливість придбання для товариства висших підмог з фондів державних, краєвих і повітових. — Досить вказати на се, що в протягу послідних шести літ підмога Сойму на економічні ціли товариства зросла з 4.000 на 25.000 корон.

Коли вкінці зважимо, що так короткий час систематичної економічної праці видав вже такі знамениті і великі наслідки, як організацію „Союза господарсько-молочарського“ в Стрию і школу рільничу в Милованю, то мусимо признати, що тяжким гріхом було би ту економічну роботу товариства „Просьвіта“ переривати, зменшати або ослаблювати. Економічна робота мусить йти в парі з просвітною. — Систему сеї роботи вказує дотеперішний досвід. — Я мав нагоду розвинути її в своїм часі в 1906. р. на анкеті скликаній Головним виділом, а відтак на загальних зборах 1. падолиста 1906. р., — а дотеперішна практика стверджує її стійність.

Тут праця поділена. — В горі секція господарсько-промислова, — в долині праця філій і читалень.

І тут знов головний тягар спочиває на філіях. — Кожда філія обдумує і порішує на основі місцевих відносин, яка галузь господарської роботи в данім повіті або місцевости має найбільші вигляди поводження і приготовляє при помочи секцій при центральноім виділі терен, вишукує і образує людей, громадить средства і вводить дотичну галузь господарства або промислу в жите.

Як довго вона стоїть в початках свого розвитку, може існувати як входяча в обем діяльності філії. Коли однак стає на власних ногах і як так вже може йти самостійно і оплатити людей до веденя діловодства, — належить її сейчас відлучити і організувати як самостійну інституцію.

Роля „Просьвіти“ і її філій, зглядно навіть читалень лежить тут в ініціативі, підготовленю, з'організованю і поставленю на власні ноги таких інституцій, зглядно заведень господарських і промислових, — які в даній околиці мають найбільше рачії бити і суть найбільше потрібні.

Таким способом зможе добра економічна організація „Просьвіти“ покрити цілий край сіттю нових, продуктивних заведень господарсько-промислових, — а річию наших фінансових інституцій буде піддержати їх, особливо в початках, кредитом і вести над ними нагляд при помочи „Краєвого союза ревізійного“.

Такою дорогою повстало у нас в останніх літах вже кілька спілок продукційних, — а се є незвичайно важна етапа в нашій економічній розвитуку.

А вкінці ще кілька слів про одну многоважну квестию фінансову.

До великих діл треба великих средств.

Економічна робота вимагає їх багато, однак вона по часті оплачує ся сама собою, — особливо при організаціях продукційних, а впрочім має більші вигляди на видатну поміч публичну, яка у нас в останніх роках дійсно збільшає ся в міру збільшення інтензивности нашої праці в тім напрямі.

Інакше з роботою просвітною. Та вимагає з кожним роком що-раз більше вкладів, — а не оплачує ся зовсім, — а поміч публична тут невидатна і нема надії, щоб стала значно видатнішою. Противно, некорисні політичні відносини доводять нераз до того, що субвенції на видавництва відмовляють ся „Просьвіті“, коли лише зміст тих видавництв трохи сьміливійший, так що числене на поміч публичну є тут непевне і часто дуже упокоряюче.

Так і тут треба шукати доріг інших, треба, щоб товариство само собою творило средства на видавництва і діяльність просвітну.

„Просьвіта“ має нині 12.000 членів, — коли відтягнемо число около 2.000, яке припадає на читальні „Просьвіти“ і інші товариства, — то вийде, що ледви 10.000 одиниць є членами „Просьвіти“. — 10.000 на 3 і ½ мільона народа в Галичині, — се цифра дуже сумна. На 350 Русинів пересічно ледви один почуваеть ся до обовязку зложити на жертвеннику просьвіти народа річно 2 корони.

Се дає дуже сумне сьвідоцтво нашій нації, її сьвідомости і патріотизму. На тій точці не видержуємо ми порівняня не лиш з Чехами, — але навіть зі Словінцями або і Словаками.

В напрямі здобуваня членів нема у нас належитої акції.

В першій ряді належалоб, щоб наш загал признав першим народним обовязком кожної інтелігентної української душі бути членом „Просьвіти“. — Виділи філіяльні, маючі евіденцію усеї інтелігенції на своїй території, повинні перевести її катастро і настоювати енергічно, щоб кождий до товариства належав і платив вкладки.

Опору ставити певно ніхто не буде, — бо ходить о видаток дуже незначний, котрий нікому не зробить ріжницї. Рівно-

часно належить притягнути в члени всіх хоч би трохи лиш сьвідомих селян і міщан. — Се діло читалень і філіяльних люстраторів. — Тут належить поставити засаду, що хіснувати ся користями, які дає товариство, чи то через роботу економічну, чи через селянські бурси, можуть лише члени.

При такій запопадливій старанности про придбане членів, число членів товариства мусить скоро що найменше потроїтись, а тим самим незвичайно збільшать ся фонди на видавництва, які через се можуть стати і ліпші, більші обємом і дешевші, — як і взагалі на усю акцію просвітну.

Другою дорогою, яка веде так до збільшення фондів як і ширеня просвіти, — се відповідне уладжене кольпортажі.

Над сим питанням не застановляюсь більше, бо воно має бути предметом окремого реферату.

На тих увагах кінчу і збираю їх в отсі короткі висновки.

1) Організація просвітна в Галичині опиратись має і дальше на організації товариства „Просьвіта“, — його центральнім відділі з секціями, філіях і читальнях.

2) Організація та має переводитись і розвиватись поруч з організацією економічною, — її сторона просвітна і економічна признають ся рівно важними і не належить розвивати одної зі шкодою для другої.

3) Першим і головним услівем успішности сеї організації признаєсь повне здемократизоване цілої українсько-руської суспільности, зближене верств інтелігентних до народа, зрозуміне і відчуте його потреб та інтересів і дальший інтензивний розвиток сеї суспільности під окликом „в перед з народом!“

4) Дальшою консеквенцією сього постуляту признаєсь обовязок кожної одиниці бути самому членом товариства „Просьвіта“ і приєднувати йому як найбільше членів.

5) Видавництва товариства мають нести правдиву європейську осьвіту, — подавати правдиву науку серіозну змістом, а в популярній формі, — як також такі твори белетристичні, що підносять духа народа і розширюють його сьвітогляд, з особливим узглядненем нашої історичної минувшини.

6) Для ширеня осьвіти в містах і для згуртованя усіх українських елементів в містах конечним є заснованє людого університету рухомого і участь в його викладах найкрасших наших фахових сил наукових.

7) Філії товариства „Просьвіта“ мають стати осередком, гуртуючим весь український загал даної території, — мають на постійних тижневих засіданях обговорювати просьвітно-господарські справи і місцеві потреби — вишукувати дороги економічної роботи, а особливо господарської і промислової продукції, для котрих суть в даній околиці услівя і при помочи центрального виділу давати почин інституціям і заведеням господарсько-промисловим.

8) Кожда філія товариства повинна удержувати постійного платного люстратора, маючого обовязок при помочи членів філії закладати і безнастанно люструвати читальні „Просьвіти“, як також в постійних, означитись маючих днях давати інформації членам читалень, зглядно вислухувати їх постулятив і передавати їх виділови філіяльному до полагодженя у власнім обязі діланя, зглядно при помочи центрального виділу.

9) В кождім селі і місточку має бути читальня „Просьвіти“, до котрої повинні належати усі інтелігентні Русини даної місцевости, з обовязком служеня її фаховим знанєм і помочию, при чім однак там, де селянство є більше сьвідоме, лишати належить по можности управу читальні в його руках.

10) Задачею філій і люстраторів буде не лиш держатив оживленю рух просьвітний по читальнях і піддержувати разом з зарядом читальні інтерес членів інтересними викладами, забавами, аматорськими виставами, зглядно музикальними і декляматорськими продукціям, — але звертати також увагу на господарські потреби кожного села і зараджувати їм, викликуючи почин до акції господарської, промислової або торговельної, а в міру розвитку і потреби в формі окремих корпорацій.

11) Читальні „Просьвіти“ по містах мають лучити усю українську людність, без згляду на стан в одно тіло, маюче на цілі маніфестувати на кождім кроці її спільність і однодушність національну.

12) Читальні „Просьвіти“ мають стояти в безнастанній стичности з філіями, — а ті з виділом центральним і його секціями і творити разом одну нерозривну звязь органічну.

Ті основи просьвітної організації суть по моїй думці в силі витворити дійсно у нас одно велике могуче тіло просьвітне, котрого живими членами відчують ся усі члени нашої суспільности, — котре зможе ясностию ідеалу народної служби внести в наші ряди дві головні річи, конечні в розвитку народів: карність і працю.

А се дасть нашому народови спромогу своєю внутрішню силою перебути внішне лихолітє і стати паном на своїй прадідній землі.

По рефераті дра Е. Олесницького, який прийнято гримкими оплесками, почесний старшина Ю. Романчук уділив голосу секретареві конгресу, дру М. Коцюбі, в справі пляну, по якому будуть вести ся секційні наради конгресу.

Др. М. Коцюба сказав:

Щоби не забирати богато часу, не буду говорити про діяльність конгресового комітету, який конгрес підладжував, — все що дотикає сеї справи, знайдуть учасники конгресу в пропамятній, конгресовій книзі. Скажу тільки кілька слів, що до програми конгресу і її провідних гадок.

Теми, поміщені в програмі дотикають будьто справ цілого нашого народу, будьто його поодиноких верств (селянство, міщанство, робітники, молодіж, жіноцтво). Як се вже з природи нашого конгресу виходить, на першім місци стоять справи просьвіти і її організації, а що неграмотність є перепоною просьвіти, тому поставлено на дневний порядок і сю справу. Зі справами просьвіти вяжуть ся справи культурного житя нашого народу (забави, ігрища, музика, театр) тому і сі справи треба порушити. Теми суть так уложені, що просьвітні справи можна передискутувати і зі сторони річєвої і технічної. Секція просьвітньо-організаційна, що займєсь тими всіми справами, має для двох комісій 28 референтів, тому належить поступати з часом вельми еконо-

мічно і тісно придержуватись V. точки поданого порядку нарад конгресу.

Гігієнічно-гуманітарні справи обнимає секція II. Ту бажаємо звернути увагу учасників конгресу, що молодіж старанно вихована і здоровий, добре фізично розвинений люд становлять основу нашої будучности. Тому поставлено ту на дневний порядок справу смертльности дітей, поборюванє пошесних недуг, суспільно-санітарні потреби нашого люду, борбу з алькоголізмом і справу опіки над розвиваючою ся молодіжю. Секція II. має 14 тем до передискутованя, може тому розпоряджувати часом по волі.

З нашою просвітною роботою вяже ся і економічно-господарська робота, тому віддано секції III., економічно-господарській до полагодженя справи, як лучбу ґрунтів, парцеляцію, меліорациі, справу заводового образованя і справи заводово-господарські. Ся секція має 22 референтів, тому і вона мусить старати ся, щоб вихіснувати час як найліпше.

Остали нам ще справи загально-економічні і промислові, які віддано до полагодженя секції IV., кооперативно-економічній. А що серед нашої мужицької суспільности вся економічна робота може розвиватись тільки кооперативно, тому кооперація має в тій секції місця найбільше.

Хто розглянув ся в програмі наших нарад, той певно найшов у ній всі наші пекучі справи і наші найважнійші квестії, яких полагодженє поведе нас на нові шляхи плянаної суспільної роботи, ширшої і глибшої, а передовсім з'організованої.

До того повинні стреміти наші наради, — а хоч не полагодимо усіх тем обнятих програмою, то вдіємо ще багато, коли розберемо хоч би поважнійші.

Що до технічної сторони нарад, подаю до відома, що кожда секція, а в секції I. і обі комісії будуть ралити з осібна в саях філії академічної гімназії, означених осібними вивісками. Секційні наради розпічнуть ся нині 1. лютого о 3. годині пополудни і будуть вести ся далі завтра 2. лютого, від години 9. рано, а евентуально і пополудни. Завтра відбудеть ся о год. 4. минут 30 друге загальне засіданє.

Подаю до відома програму секційних нарад, доповнену ще деякими, пізнійше зголошеними темами, при чім осьміляю ся просити, придержуватись порядку нарад конгресу, щоб найліпше вихіснувати призначений на наради час.

Програма секційних нарад просвітньо-економічного конгресу:

I. Секція просвітньо-організаційна.

Комісія I.

Наради отворить член Головного Віділу др. С. Томашівський, протоколувати буде член Головного Віділу А. Гапак.

Др. І. Копач: Роля письменства в розвитку народів, з загального історичного становиска.

В. Доманицький (Київ): Український видавничий рух в Росії за останніх п'ятнадцять літ.

Др. О. Колесса: Український народний університет.

О. Солтис:

Т. Біленький: } Поборюване неграмотности.

Др. Е. Калитовський: Популярні видавництва, їх зміст і організація їх кольпортажі.

Др. І. Брик: Короткий огляд української популярної літератури в Галичині — дезідерати.

І. Труш: Значіне артистичних ілюстрацій у виданнях для люду.

Др. С. Томашівський: Просвітні видавництва — дезідерати.

К. Малицька: Видавництва для дітей і молодіжи.

І. Крипякевич: Народні бібліотеки.

о. В. Кальба: Як з'єднувати більше членів для читалень „Просвіти“?

І. Боберський: Як ми досі збирали складки на народні щіли, а як ми їх збирати повинні?

З. Скварко: Організація просвітних читалень і філій.

Др. С. Дністрянський: Народна статистика.

К. Паньківський: }

Д. Сембратович: } Заводові популярні видавництва.

Комісія II.

Наради отворить член Головного Віділу др. І. Брик, протоколувати буде студ. прав А. Крушельницький.

І. Рибчаківна: Народні забави та ігрища — роля жіноцтва в розбуджуваню товариського жита на селі.

І. Захаріїв: Організація товариського жита серед селян.

Др. І. Голубович: Організація товариського жита серед міщан.

Ф. Колесса: Значіне народної пісні в житю українського люду.

Др. С. Людкевич: З'ужиткованє народних мотивів у музиці і штуці.

Др. Е. Олесницький: Організация людового театру.

Й. Стадник: Наш сучасний театр.

Др. Л. Лопатинський: Організация людового театру.

І. Боберський: Як вести „Соколи“, щоб не були мертвими товариствами?

А. Будзиновський: Організация „Соколів“. Туристика.

С. Горук: Пожарні „Соколи“.

Др. К. Трильовський: Організация і значіне „Січий“.

II. Секция гігієнічно-гуманітарна.

Наради отворить заступник голови Головного Виділу др. Е. Озаркевич, протоколувати буде студ. мед. Денис Сумик.

Др. Е. Озаркевич: Суспільно-гуманітарні потреби нашого сільського люду.

Др. В. Кобринський: Поборюванє пошесних слабостей на селі.

Др. Т. Гвоздецький: Смертельність дітий і поборюванє пошесних слабостей.

Др. Г. Гарматій: Сіфіліс серед люду.

Др. Я. Грушкевич: Египетське запаленє очий (трахома) серед люду.

Др. М. Долинський: Повитухи. Пожива люду.

Др. І. Раковський: Вплив алькоголю на людський організм.

Др. А. Чайківський: Алькоголь з точки законодатної і суспільно-економічної.

о. Т. Лежогубський: Брацтва тверезости.

Н. Кобринська: Захоронки, їх значіне і розвій.

В. Коцовська: Організация міських захоронок.

о. Др. Д. Яремко: Захоронки і приюти.

О. Бачинська: Вакаційні оселі.

Др. О. Макарушка: Опіка над шкільною молодіжю поза школою.

III. Секция рільничо-економічна.

Наради отворить член Головного Виділу др. М. Коцюба, протоколувати буде студ. прав Михайло Бараник.

о. А. Глодзінський: Загальний образ нашого господарського життя.

о. Т. Войнаровський: Економічний розвій українсько-руської нації в Галичині.

о. С. Онишкевич: Комасация.

А. Корнелля: Меліорациі.

Др. М. Корнелля: Будова каналів водних в Галичині і вплив їх на добробут краю.

І. Цап'як: Опіка над сезонними робітниками і їх організація.

О. Жураківська: Заводові школи домашнього господарства для дівчат.

о. М. Бачинський: Яка рільнича школа є серед наших обставин можлива і пожадана?

Др. М. Коцюба: Садівничо-господарська школа товариства „Просвіта“ в Милованю.

А. Гарасевич: Досвідні поля.

о. Й. Раковський: Насіє, штучні погної, господарські знаряди і машини.

Ю. Шумський: Промислові рослини.

Др. М. Коцюба: Годівля худоби.

П. Гнатюк: Годівля дробу.

І. Бородієвичівна: Годівля кріликів.

о. В. Гумецький: Рибачтво в малих господарствах.

о. В. Дуткевич: Пасічництво у нас, а за границею.

о. М. Гошовський: Організація пасічників.

о. А. Глодзінський: }

Гр. Метельський: }

Садівництво.

Др. Г. Величко: Городництво.

Ю. Шумський: Заряд сільського господарства.

IV. Секція кооперативно-економічна.

Наради отворить член Головного Виділу др. К. Левицький, протоколувати буде студ. прав Петро Марків.

П. Придаткевич: Домашний промисл, його стан і дальший розвій.

Г. Лебіщак: Гончарство і кераміка.

А. Мусянович: Ткацтво і його значіне для нашого люду.

Р. Залозецький: Фабричний промисл.

В. Лучків: З'ужиткованє водних сил в промислі.

М. Голубінка: Домашний і фабричний промисл.

Др. К. Левицький: Початки розвою наших економічних інституцій.

Др. Т. Кормош: Розвій українсько-руських інституцій кредитових.

Др. Л. Когут: Які зміни викликала кооперація в господарськїм житю народів?

І. Петрушевич: Начерк статута унії кооперативних союзів для Галичини і Буковини.

А. Курилас: Якої організації треба нашим хліборобам?

А. Ільченко: Значіне кооперації для нашого народу.

М. Гехтер (Київ): Сільська кооперація на російській Україні.

С. Кузик: Значіне кооперації для селянства.

Я. Литвинович: Постуляти організації сільських кооперативних крамниць.

І. Борис: Торговельні справи.

Др. А. Говикович: Обезпеченє худоби.

П. Глодзїнський: Господарське значіне молочарства.

о. А. Борачок: Основуванє молочарень.

о. О. Ніжанковський: Організація молочарень в союз.

Порядок нарад конгресу.

Наради конгресу ведуть ся після загальних парламентарних правил, при чїм однак належить зятямити.

І. В загальних і секційних засіданях беруть участь лиш сі учасники, які викажуть ся членськими картами вступу, видаваними через секретаріят конгресу.

II. На загальних засіданях проводить почесний старшина, протоколюють секретарі конгресу.

III. На секційних засіданях проводить вибрана старшина, протоколюють секретарі, назначені зарядом конгресу.

IV. На секційні звіти і резолюції на загальних засіданях призначуєть ся 15 мінут часу.

V. Для референтів в секциях призначуєть ся 25 мінут часу. В дискусії можуть поодинокі бесідники промовляти 10 мінут часу. В одній і тїй самій справі той сам бесідник може промовляти тільки двічі. Час другої промови обмежений до 5-ти мінут.

VI. На загальних засіданнях предкладають референти і внескодавці свої звіти і внески чётко списані, з точним своїм підписом секретареві конгресу, на секційних засіданнях секретареві секції.

VII. Всі секційні протоколи належить безпосередно по засіданнях секції віддати секретареві конгресу.

VIII. Тому що з нарад конгресу буде друкувати ся пропам'ятний звіт, належить вести усі протоколи як найточнійше; крім того є пожадані автореферати.

IX. Кождий учасник конгресу складає 5 К на покриття коштів конгресу і видане пропам'ятного звіту.

Молодіж академічна, міщани і селяни складають 1 К.

По вичерпанню дневного порядку, почесний старшина Ю. Романчук замикає перше загальне засідане просьвітно-економічного конгресу о годині другій пополудни.

В кінцевій промові, прийнятій зібраними довго тріваючими оплесками, почесний старшина зазначив ще раз спільність і єдність усеї України-Руси, без огляду на державні кордони та завіззав зібраних і взагалі усіх австрійських Українців, щоби для наглядного зазначеня сеї єдности причинили ся своїми складками до здвигнення Шевченкови пам'ятника у Києві.

* * *

Дня 1. лютого о годині 7. вечером відбула ся у львівськїм міськїм театрі сьвяточна вистава з нагоди сороклїтнього ювілею товариства „Просьвіта“ і першого просьвітно-економічного конгресу.

Торжественний вечір розпочав відпоручник Головного Віділу Товариства „Просьвіта“ др. Кость Левицький, слїдующею промовою:

Сьвітлий Зборе! Достойна Громадо!

Сьвяткуємо нинї пам'ятний день просьвітного відродженя нашого народу на области галицької Руси-України.

Не шумним розголосом слави, але тихою та щирою вдякою приносимо привіт тим першим нашим поколінням, живучим і неживучим, що станули за долю, жите і буте найменшого брата, що полюбили того брата-хлопа та з'уміли піднести наш хліборобський люд до рівня народу.

З почутом народної гідности глядимо нині на діло велике, як животворний луч просьвіти рідним словом пробудив мільйони українсько-руського народу із занепаду до самосьвідомости людської, культурної і суспільно-народної.

Стаємо нині на велику раду, аби на скрізь пробити тверду скалу народної недолі і вказати добрі шляхи просьвітку до народного добробуту!

Нехай же тота благородна іскра просьвіти, що на згарищах жорстокого лихолітя засяла заревом братньої любови, живого поступу, правдивої народної праці і довела нас до національного демократизму — не згасає, але своїм животворним огнем загіє широку нашу народню громаду на усіх землях нашої України-Руси у боевім поході відродження народних мас.

Нехай наша витревала праця поборе всяку зневіру своїх і супротивність інших народів.

Нехай той сьвятий огонь народного завзятя в імя житя народу сполучить нас усіх в одну велику сім'ю, вольну, народню, що власними руками нас усіх добуде нам побіч других народів сьвітлу будучність воскресеня самостійного українського народу!

(На салі зривають ся грімжі оплески).

По промові слідувала кантата М. Лисенка: „Бють по-роги“ на мішані хори, тенорові і басові соля, яку відсьпівав „Львівський Боян“ в супроводі оркестри 15. п. п., під проводом М. Волошина.

По відсьпіваню кантати, відограла дружина українсько-руського народного театру „Руської Бесіди“ у Львові драму в п'ятьох діях, зі сьпівами, Бориса Грінченка: „Серед Бурі“.

Торжественну виставу закінчив величавий живий образ Апотеоза „Просьвіти“, який унагляднив усі напрями і усі хвилі відродження нашого народа під опікою Товариства „Просьвіта“.

* * *

З огляду на се, що для всіх учасників конгресу нестало місць в міській театрі, відбула ся рівночасно друга сьвяточна вистава в битком виповненій салі „Яд Харузім“, при улиці Бернштайна ч. 9.

Виставу розпочав торжественною промовою відпоручник Головного Виділу Товариства „Просьвіта“, д-р. Іван Брик.

Бесідник вказав на значіне сьвята, на важну у наслідки хвилю ювілею „Просьвіти“ і першого конгресу, що через участь репрезентантів з інших частин українських земель набрав всеукраїнського значіня — та заохотив учасників до як найінтензивнійшої праці на полі просьвітнім і економічним. *(Присутні прийали сю промову оплесками).*

Відтак аматорська дружина товариства „Сокіл“ у Львові, відіграла драму Бориса Грінченка: „Степовий Гість“.

Сьвяточний вечір закінчив живий образ Апотеоза „Просьвіти“.

Секція просвітно-організаційна.

КОМІСІЯ І.

Зредагував *др. Стефан Томашівський.*

Засідання дня 1. н. ст. лютого, о 3-тій годині пополудни.

Присутних було понад 200 учасників. Комісію відкрив секретар Товариства „Просвіта“ др. І. Брик. До проводу нарадам вибрано дд. Гр. Цеглинського, о. В. Кальбу і М. Галушинського. Представником Головного Виділу на комісії був назначений др. С. Томашівський.

Голова Гр. Цеглинський признає голос дру І. Копачеви, який відчитує свій реферат :

Роль письменства в розвитку народів.

Щонебудь би хто й міг сказати про посвоячене і єдність творів, які ми спостерігаємо на нашій землі, всеж таки чоловік займає становишко визначно виїмкове. А одним з тих моментів, що людському життю надають окремий характер і своєрідне значіне, навіть у порівнанню з найвисше розвиненими родами зьвірят, є спеціальна історичність його естования.

Зьвірята не є творами історичними в тім значіню як чоловік. Бо хоч поодинокі породи зьвірят і мають справдішній розвій поза собою, як се приймає новійша біольогія, то прецінь вони (о скільки ми, люди, можемо се спостерігати), не переживають того розвою субективно, особисто; вони самі нічого про те не знають. Їх сьвідомість, якнебудь вона там у них і устроєна, не є історичною, і тому зьвірята не мають також самосьвідомости сеї наскрізь історичної прояви. І тому й описи зьвірячих типів в підручниках т. зв. „історії природи“ уложені все і всюди з точки того основного погляду, що по-

динокі покоління зьвірят наступають вправді по собі в часі, але їх жите йде без самосвідомої історичної звязи з собою. Учений зоолог приймає, що кожде покоління зьвірят повторяє зміст життя своїх попередників; отже що прим. мотилі і хрущі сього літа будуть жити тим самим житем, яким жили також їх предки ще в часах Арістотеля в IV. в. пер. Хр., або й за Гаммурабія коло 2000 р. пер. Хр.

Противно чоловік, іменно культурний чоловік — він переживає історію не лиш об'єктивно, але і суб'єктивно.

Об'єктивно: Покоління, що наступають по собі, не живуть тим самим житем; тут кожда генерація має свій власний зміст життя, свої стремління, свої ідеали; її віра, її установи, її поняття бодай у значній частині інші. Але ті різні змісти не без звязи зі собою; вони мають внутрішнє полученє, вони творять ряд явищ з якимсь зрозумілим змислом — подібно як поодинокі сцени у драмі. Ми не можемо вправді укладати історії з її провідної ідеї, так як укладаємо й розуміємо поодинокі частинки поеми з ідеї цілоти, бо ми в історії не маємо цілоти, ми — надзвичайно маленький її відломок, але прецінь ми історію людства в той спосіб відчуваємо і розуміємо: усі історичні епохи і струї — в очах і ученого дослідувача і звичайного читача — наступають по собі не лиш зверхно в часі, але й з якоюсь внутрішньою, сенсовою конечністю. Але попри те кожда людська одиниця переживає історію також суб'єктивно: вона знає до якогось степеня те, що було — і думає про те, що буде. Межи житем предків і потомків стоїть її власне жите в попривязуваній на всі боки середині. Кождий з нас завдячує своїм предкам те, чим є. Герої минувшини власного народа і цілого людства живуть в нашій історичній пам'яті: всі, що бороли ся за правду, свободу, справедливість, за правдиве народолюбство і правдиву гуманність — жили і для нас; супроти них ми мусимо почувати ся з'обовязаними до вдячності і до наслідуваня. Бути достойним батьків — се зазив, з яким звертає ся до нас історична свідомість. Ми будемо такими, коли так, як вони для нас, будемо і ми працювати і бороти ся для будучих поколінь; отже й сіє в нашій свідомості як жива ціль. Так то в історичній самосвідомості розширює ся жите чоловіка поза вузкий круг, який воно вповнює своїм індивідуальним коротким треванєм. (Fr. Paulsen: System der Ethik⁶, II, 256—258).

І якраз почуте потреби такого розширення і утривалення історичної традиції привело до винаходу письма у різних культурних народів: Єгиптян і Вавилонян, Індів і Китайців, а навіть американських Ацтеків і племен Майя (Maya). Бо культура вимагає всюди постійности розвою, тобто передачі дальшим поколінням осягненого вже попередними досвідом. Не даром вже й Пліній старший в I. в. по Хр. оправдує широкий опис виробу папірусового материялу в своїй „Historia naturalis“ словами: „cum chartae usu maxime humanitas vitae constet“ — бо письменство, каже, то головна основа культури. А Фріц Мількан, автор статті „Die Bibliotheken“ в „Die Kultur der Gegenwart“ (I, 539—590) ось як одушевлено величає письменство і його значінє для розвою людства.

„Жива бесіда прогомівши скоро, лишає у слухача лиш спомин про себе; очевидно у кожного инший — відповідно до сили духа і вродженого нахилу слухача. А при передачі з уст до уст — як же скоренько закаламучує ся її чистіть, як швидко стирає ся властивий її характер. Ледви замкнуться уста, з котрих вийшла — а вже перевертене або й повне забуте стає її долею. Натомість писане слово незмінне і трівке; на око скостеніле і мертве, воно прецінь живучійше ніж усе, що дихає. Бурі століть і тисячоліть переходять над ним, а воно, як ми лиш схочемо його послухати, говорить до нас так сьвіжо, так безпосередно, мовби що йно народжене. Так то письмо розвільнює вузкі оплоти, в які замкнена тілесна натура чоловіка; воно поборює силу часу, побіджає простір. Воно робить тисячоліття нашими учителями. Покоління за поколіннями розпадають ся в порошок, а з ними й діла їх рук. Але не пропадає найгарнійший плід їх життя: їх доробок до одідиченого по предках багатства ідей. І якраз у тім, тобто в задержуваню творів духа з покоління в покоління — а се можливе лиш при помочи письменства — лежать власне найміцніші корені нашої сили¹⁾. На них основує ся багатство нашого життя і наша надія на лучшу будучність. — Всі духові сили чоловіка живуть і задержують евентуально свій вплив на людей у книжці. Бо чим же би поза тим і можна було

¹⁾ Коротко і ядерно говорить у тій справі звисний філософ Вільгельм Вундт: „Es wäre offenbar absurd zu behaupten, jene erziehende Kraft, die der individuellen Lebenserfahrung zukommt, mangle der Geschichte, die hier in ihren Wirkungen auf den Einzelnen mindestens einer weit über den Umkreis des eigenen Lebens hinausreichenden Erweiterung der Lebenserfahrung gleichkommt“. (System der Philosophie, 2. вид. 1897, стор. 643).

пояснити собі те явище, що ще лиш книжка — за цілий час свого єствованя — зазнавала любови й ненависти так само як і чоловік? Лиш історія книжки і чоловіка знає гоненя і прогна-ня, позорище стовпа і костра. Але також лиш вона може похва-лити ся і глибокою, сердечною та повною пієтизму любовю. І може не без значія сей факт, що на самім початку тої змін-ної історії стоїть слово любови. Сю книжку треба носити при собі і читати так, як написано. Вона для душі чоловіка варт-нійша ніж усе инше, що находиться ся в цілім краю.“ Такий голос чуємо з перед 5000 літ, з книги мудрости Кагемна, яку переховав нам папірус P^risse — найстарша книжка сьвіта“.

Так славословить писане слово один з найвизначнійших нині сторожів тих скарбів у Німеччині. Та певно цікаво буде порівнати з тим стару грецьку легенду письма, яку безсмертний Плятон в діяльогу п. з. „Файдрос“ вложив в уста свому вели-кому учителеви Сократови. Як звісно, коло 385. р. пер. Хр. Пля-тон заложив в Атенах першу європейську „Академію“. І чув по-требу висловити ся прилюдно про ціль і методу своєї школи, а то тим більше, що заводив зовсім щось нового, а то: спокійне й тихе, але безумовне т. зв. філософічне шукане прав-ди при помочи диялектичної методи в супереч дотеперішним, передовсім на легкий зверхний ефект обчисленим, риторичним школам, яким дали були початок т. зв. софісти в V. в. пер. Хр. Отже у згаданім діяльогу молоденький Файдр говорить на ту вічно сьвіжу й вічно актуальну тему з своїм стареньким другом Сократом. І от вкінци Сократ оповідає йому отсей — очевидно, змислений Плятоном — міт:

„Я чув, каже, свого часу в єгипетськїм місті, званім Навкратіс, що там пробував колись бог, іменем Тевт, якому посьвяче-ний птах ібіс. Отже той бог винайшов був і числа і рахунки і геометрию і астрономію, також гру в шахи і кістки, а врешті і письмо. А панував тоді над цілим Єгиптом король Тамуз, що мав столицю в горішнім Єгипті коло сьвятині бога Аммона; Греки називають те місто єгипетськими Тебами. Отже до того то короля Тамуза прийшов раз бог Тевт, показав йому свої ви-находи і сказав, що добре би було розширити їх поміж Єгиптя-нами. На те король почав допитувати ся про пожиточність кожного з тих винаходів. А коли бог став вияснити, тоді король то ганив то хвалив — відповідно до того, як йому кожда річ представляла ся. І богато, кажуть, боків, добрих і злих, мав Та-муз показати тоді Тевтови в його винаходах. Та довго треба

би про се оповідати. Колиж прийшли до письма, заявив Тевт: „Но, ся штука, королю, зробить Єгиптян і мудрійшими і понятливійшими, бо винайшов я її якраз як середник (phármakon-лік) пам'яті і мудрости.“ Та король відповів: „Великий майстре, Тевте! Видко сам винахідчик не в силі належито оцінити користи і шкоди свого винаходу; ліпше може зробити се все лиш хтось другий. Бо от і ти, як творець письма, з любови до свого винаходу приписав йому зовсім силу противну тій, яку письмо справді має. Вонож якраз буде піддержувати непамятливість в душах тих людей, що його будуть знати, бо вони не будуть дбати про розвій пам'яті, здаючи ся радше на певність зверхних знаків, зовсім прецінь неподібних до даних річий, ними означених, але на сліди самих річий, записані природно вражіннями в їх власній душі. Отже ти винайшов не середник пам'яті, лиш що найвисше деяку підмогу в пригадуваню¹⁾. А що до мудрости, як кажеш, то ти даси своїм ученикам на дійсну мудрість лиш привид мудрости. Бо начитавши ся багато без основної науки, будуть думати, що дуже багато знають, хоч найчастійше не будуть розуміти властивого єства річи і будуть в людській суспільности осоружними, ставши намість мудрими лиш ніби мудрими (*σοφίας δὲ τοῖς μαθηταῖς δόξαν, οὐκ ἀλήθειαν πορίζεις πολυήκοοι γάρ σοι γινόμενοι ἄνευ διδαχῆς πολυγνώμονες εἶναι δόξουσιν, ἀγνώμονες ὡς ἐπὶ τὸ πλῆθος ὄντες καὶ χαλεποὶ ξυνεῖναι, δοξόσοφοι γερονότες ἀντὶ σοφῶν*, Phaedrus p. 274 c — 275 b).

Надзвичайно цікавої Сократової і Файдрової розмови, що у Плятона навязана до отсього міту, тут переказувати не буду. Гадка міту зрештою мабуть ясна. Плятон — з дивною, як на свій час — бистротою ума акцептує, навіть трохи з парадоксальною пересадою, отсю думку: Письменство живе і має вартість не само собою, лиш генієм своїх творців і публікою, що їх розуміє. Але по 2300 літах, в часах електрики і ротацийних друкарських машин ми се можемо навіть наглядно бачити, що Плятон лиш немов би віщим духом почув

¹⁾ Плятон каже: Хто знає азбуку і вміє читати, то має в тім певно поміч, щоби собі неодно пригадати з книжки; але, очевидно, може пригадати лиш те, що вже колись розумів, а бодай в даній хвилі розуміє. Бо як не розуміє того, що читає, то знане самого письма мало що варте. Головна річ: розуміне і памятане самої річи. Але хто саму річ добре знає і памятає, тому й письмо мало потрібне, бо у нього річ записана у самій душі. І тому письмо, що найвисше, може бути лиш *φάρμακον εἰς τὸ λήθης γήρας* (лік для забудьковатої старости).

наперед. Бо скількиж то, справді, також пустої, безпотрібної, а то й легкодушно баламутної половини людство несе нині на своїх плечах побіч далеко не так само великої маси правдиво цінних творів людського духа! Та й скількиж то також безрозумного, часто безхосенного і лиш на око цінного читання й пережовування лучить ся з тим навіть по всяких наших школах — аж до найвисших університетів включно!...

Але розгляньмо ту справу відповідно до різних людських духових потреб взагалі. Є три великі круги духового життя народів. Перший з них — то точна наука, тобто фактичне знане явищ природи (очевидно, беручи слово „природа“ в найширшій його значіню). Отже що до того, то очевидно кождий з нас бажав би собі того знання посісти можливо як найбільше. Але звичайно ми обходимо ся лиш таким засобом, який нам конче потрібний до сповнюваня вибраного якогось звання: ремесла чи рільництва, торгівлі чи урядництва і т. д. Памятати однак треба одно: в тій сфері життя все більшу вагу має дійсна практика над теоретичним знанем. І з тим треба також все і всюди числити ся і при організації всякої практичної освіти серед нашого народу. Практичні курси, давати самі річи або бодай наглядні образи і моделі річий, а не слова про річи — се альфа і омега в сій області духових інтересів чоловіка. На жаль, навіть наші прилюдні школи стоять що до того далеко позаду прим. англійських і американських.

Але чоловік, сказано, живе не одним хлібом. Ми жиємо „для красшого“ — каже, на мій погляд, дуже влучно один босак-філософ М. Горького. Крім хлібом живе чоловік також яким-небудь ідеалом, який хоче осягнути або бодай бажає у житю своїм коло себе осушеним бачити. Се в першій мірі ідеали національно-політичні і суспільно-економічні, дальше етичні, естетичні і т. д. Суггестивна і виховуюча сила друкованого слова у тих напрямках, особливо в нинішніх часах щоденної дешевої преси, величезна і кождому очевидна. Але кількож то з тих, що так скажу, „паперових“ проводирів самі ясно знають, куди йдуть і чого хотять? В тій справі висловлює ся проф. липського університету Карло Біхер (Bücher) раз ось так: „Се правда, що загальна освіта між масами протягом послідного століття дуже зроста; значна сума пересічного знання розійшла ся також серед широких верств простого народу; тим способом і ґрунт став справлений під широкий посів нових культурних елементів, які що дня розсипає поміж людом періодична преса. Але маса не в силі ста-

вити ся критично до готових осудів та оцінок подаваних пресою, які масу майже безумовно заповонюють; маса приймає гадки свого органу з вірою і довірем і аж надто готова слухати того, хто має її довіре (Das Zeitungswesen в „Die Kultur der Gegenwart“ I, 510). — Значить: І тут, як бачимо, і то ще більше як при передачі фактичних відомостей рішає особа й геній провідника. Відвічальність його велика, але не менша й заслуга та слава у народі і в історії — за добрий, розумний, корисний для життя цілого народу провід.

Але є ще один круг культурних інтересів людства, найзагальніший, а разом і найінтимніший, а то та сфера думок і почувань чоловіка, в якій він означає своє відношене до цілого всесвіта. Се світогляд релігійний. У ній чоловік має вартости, які його хвилевому, ефемерному життю дають понад-ефемерне, вічне значіне. В нинішних часах можна часто стрінати ся з легковаженем того круга ідей — може навіть по части й з вини фактичних зверхних обставин сього чи того віроісповідання. Але що иншого фактична зверхна форма обявів того круга почувань, а що иншого самі ті почуваня та ідеї. Але не завадить памятати: І тут найважнішу ролю відіграє не дешево задрукований папір або легко сказане слово, лиш — добрий пастир, що душу свою кладе за вівці свої! (*Отлески*).

По сім забирає голос др. С. Томашівський і подає внесеня: 1) щоби реферати близькі собі змістом читати один по одним без дискусії, та аж опісля обговорювати всі разом; 2) щоби на порядок нарад поставити ще справу переміни юліянського календаря на григоріанський. Оба внесеня прийнято без дискусії.

Голова дає голос дру Є. Калитовському для відчитаня реферату:

Популярні видавництва, їх зміст і організація їх кольпортажі.

Годі заперечити, що справа просвіти широких мас українського народу в нашім краю не стоїть добре. Проти розхваленої в Соймі акції Краєвої ради шкільної в напрямі закладаня народних шкіл, проти кількадесятьлітних зусиль ріжних товариств і організацій напрямку народовського, радикального або москвофільського, — все таки переважна часть українського

простолюдя в Галичині остає неграмотною, і то неграмотною або в тім змислі, що вона зовсім неписьменна, або в тім, що вона, хоч деякі початки грамотности собі присвоїла, з письма чи книжки користати не хоче або не вміє. Не маючи найважніших способів свого освідомлення — книжки і письма, маса українського народу остала позаду щасливіших сусідів і не годна дійти того ступеня духової і материяльної культури, яка відповідно до його здібности повинна би дістати ся йому в участі. Безперечно, що великою перешкодою до культурного поступу являється тут дуже мале суспільне зріжницьоване української нації і незвичайна перевага хліборобської верстви. У народів, в котрих, відповідно до сучасного поділу праці, витворились рівноважно побіч рільників верстви промисловців і купців, а крім того верстви інших фаховців, у котрих край засипаний густо центрами освіти і поступу, великими містами, — грамотність, письменство, а з ними всяка культура знаходять легкий приступ і розширене. Натомість не легко найти їм приступ до людности рільничої, що розсипана на великих просторах, по неприступних селах, не має близьких природних центрів освіти, якими являють ся новочасні міста.

Та все те не оправдує управи краю, що вона при теперішних засобах, державних і краєвих, при розвиненій сіти різнородних комунікацій, які отворили приступ і до найдальшої закутини, не подбала як слід про народну освіту і про усуненє анальфабетизму,

Вина неписьменности переважної часті українського селянства в Галичині спадає на першім місци на Краєву раду шкільну і Краєвий сойм, які перенявши на себе задачі народної освіти в краю, не тільки не подбали про достаточне число шкіл по руських громадах, але і ті, що є, вчинили непридатними для цілий елементарної освіти задля лихої обсади, невідповідної системи науки, мізерної платні й арбітрального трактованя народних учителів. Таким способом стало ся, що на 3734 усіх громад східної Галичини в останнім часі було з'організованих народних шкіл лишень 2979, з того 2065 з викладовою мовою українською, а 914 з польською. натомість яких 800 українських громад з людностию що найменше $\frac{1}{2}$ міліоною не має до тепер ніяких народних шкіл і єсть по prostu видана на жертву анальфабетизмови.

Правда, коли би українська суспільність в Галичині була більше енергічна і підприємчива, хоч би так, як суспільність поль-

ська в Конгресівці, то могла би ті занедбаня публичної управи поповнити власною приватною ініціативою, закладанем приватних шкіл і курсів неграмотних, до чого невпинно накликають її наше Товариство педагогічне і „Просьвіта“. Та такої енергії і підприємливості в нашій суспільности поки що нема, а загальний її павперизм спричиняє, що всі ті заходи ще на довший час не зможуть видати значнійших результатів і не зможуть заступити просвітної роботи, яка правним порядком вложена на краю управу публичної освіти.

Та все для декого, особливо сторонного, може видати ся дивним, що значне число народних шкіл не змогло викорінити по українських селах Галичини неграмотности, і що переважна часть українського селянства, навіть в тих селах, де є народні школи, остала тут в дійсности неписьменною, нецікавою до книжки і письма. Прецінь з'організованих і чинних народних шкіл є у східній Галичині аж 2979, а з тих 2065 з українською викладовою мовою, значить, що більше як $\frac{3}{4}$ усіх громад мають свою з'організовану народну школу. Хоч би наука в них була найгірша, то все результати, які бачимо в дійсности, себто неписьменність значно переважної части селянства, брак охоти до читаня і книжки переходять сподівані і дозволені границі.

Оттут саме і приходимо до справи завдань наших просвітних товариств і популярних видавництв та до питаня належитої організації їх розширюваня, що є власне предметом нинішнього реферату.

З гори належить тут зазначити, що теперішня діяльність наших просвітних товариств і інституцій в тім напрямі недостаточна. Вони в порівнаню до запотребованя за мало видають популярних книжочок, а ті, що видають, змістом і формою не відповідають своїй задачі та за мало розходять ся. Брак відповідної кількості популярних видань, їх зглядно за висока ціна і невідповідна якість, а надто недостаточне їх розширюванє, — отсе головні причини, що при значнім числі народних шкіл переважна часть українського простолюдя остає в дійсности в стані неграмотности та з книжки і письменства в дальшій житю користати не може або не хоче. Пригляньмо ся тепер тій справі близше.

Як звісно сільська дитина ходить у нас до школи літ 6, до 12 року житя, а відтак декуди ще через літ 2 на науку доповняючу. На тім кінчить ся її систематична і, можна сказати, уся наука, по чім вона повертаєть ся до занять хліборобського

стану, працюючи без перерви чи то на власнім господарстві, чи то в наймах, без дальшої теоретичної науки; про дальшу освіту тої верстви влади не дбають. Ціла дальша освіта і властива наука селянства, — бо в школі воно для пізнішого практичного життя користує не багато, — стає справою приватної ініціативи, передовсім завданем просвітних товариств і видаваної ними популярної літератури, яку ширять між народом. Без старання і заходів тих товариств ціла мужицька маса не мала б просто можности дальшої освіти і всякого культурного поступу, бо сама вона за таку справу взятись не може, а держава під впливом пануючих верств неприхильна загальній освіті демосу, про дальшу її долю зовсім не журить ся.

Зрозумів се зараз гурток української інтелігенції і академічної молодіжи невдовзі по оголошенню грудневої конституції і закона про стоваришення (1867. р.) й основує у Львові в грудни 1868. р. просвітне товариство для народу під назвою „Просвіта“ та приступає до систематичного видавання і ширеня популярних видавництв. Так отже „Просвіта“ була перша, що почала видавати і ширити в Галичині межі народом популярну літературу і то скорше, заки о тім подумала верховодна тоді староруська партія і борше від Поляків. Була то, як на ті часи, заслуга немала, бо простий нарід мав спроможність перший раз дістати в руки сьвітську, в народній мові писану книжку, якої до тепер для нього не було. Бо те все, що до того часу появилось зі сьвітської літератури в Галичині, та що мовою і змістом могло придати ся народови, як „Русалка Дністрова“, два „Вінки“ видані Головацькими, видання Рудольфа Моха і т. и., стались давно бібліографічною рідкістю, видання „Рускої Матиці“ Шевовича до того ні мовою ні змістом не надавались; отже уся доступна народови лектура, на якій він міг держати присвоєну в дяківських школах грамотність, складалась хиба з церковних книг, часослова, псалтири, молитвослова і катехизма, видаваних в церковній мові.

Що йно кілька літ пізнійше, а то в 1874. р. основують москвофіли за прикладом „Просвіти“ і на невпинні накликування Івана Наумовича „Общество імени Качковського“ для видавання і ширеня популярних видань. В тім самім часі гурток українських соціялістів з І. Франком і М. Павликом на чолі починає видавати свою „Дрібну бібліотеку“, а від 1890. р., з'організована М. Драгомановом радикальна партія прилучає ся також

до роботи тамтих товариств і видає дещо для народу цікавого, особливо з обсягу політичної літератури.

Перші видання „Просьвіти“ були прийняті народом дуже прихильно. В перших пяти роках, до кінця 1873. р., видає вона 19 книжочок в 108.000 примірників, а то 6 читанок (збірок) ріжного змісту під заголовком „Зоря“, 2 народні календарі, збірку „Вечерниці“, по одній збірці казок, байок, коляд і щедрівок, оповідане Н. Вахнянина „Як ярмаркував Тарас з Мотрею?“, поучене о. Стефана Качали „Що нас губить, а що нам помочи може?“ і книжочки О. Федьковича, що редагував видання „Просьвіти“ від половини 1872. р. до кінця 1873. р., а то „12 пісень про св. Миколая“ й оповідане „Село Фармазони“.

Навмисне наводжу титули тих перших видань „Просьвіти“, бо такого попиту, який знайшли книжочки „Просьвіти“ з тих перших літ, не мали опісля ніякі дальші видання нашого товариства. І так видана в 1869. р. в 2000 примірників читанка „Зоря“ в 58 сторонах малої вісімки розходить ся по ціні 4 кр. а. в. до 2 тижнів по виданню цілком, а на окладинці четвертої книжочки „Зорі“ з 1870. р. знаходимо увагу, що всі дальші „Зорі“ (ч. 2., 3. і 4.) видані вже в 3000 примірників, та що книжочка Качали „Що нас губить?“ і календар „Просьвіти“ на рік 1870., видані також в 3000 примірників, розійшли ся майже до послідного екземпляря і Виділ „Просьвіти“ численним за ними допитам вже ніяким способом вдоволити не може. Розумно написана книжочка Стефана Качали „Що нас губить, а що нам помочи може?“ писана в формі діялогів проти п'янства, з заохотою до тверезости, науки і праці та до закладання шпихлірів і кас позичкових, друкувала ся задля загального попиту в протягу 5 літ аж 3-ма накладами в 10.000 примірників. „Село Фармазони“ Федьковича треба було так само друкувати трьома накладами в 15.000 примірників, йогож „Пісні про св. Миколая“ також 3-ма накладами в 11.000 примірників, „Байки в науку молодим і старим“ 3-ма накладами в 11.000 прим., „Коляди і щедрівки“ 2-ма накладами в 5000 прим., „Як ярмаркував Тарас з Мотрею?“ 2-ма накладами в 8000 примірників.

А треба знати, що той масовий розхід перших видань „Просьвіти“ мав свою причину в дійснім попиту за ними серед народу, бо „Просьвіта“ в перших роках задля високої вкладки (по 25 кр. місячно) мала дуже мало членів (1869. — 100, 1870.—204, 1872.—145, а в р. 1874.—289) — тай вони книжочок не діставали даром, але мусіли купувати, хоч що правда за половину ціни.

Хто отже хотів дістати книжочку „Просьвіти“, мусів собі її замовити зі Львова і за неї заплатити.

Від 1877. р. знижає „Просьвіта“ річну членську вкладку на 4 К для інтелігенції, а на 2 К для селян, — а zarazом змінє статут в тім напрямі, що кождий член має діставати річні виданя „Просьвіти“ даром.

Від того часу зростає значно число членів „Просьвіти“, воно доходить небавом до кількох тисяч, а товариство мусить механічно збільшувати наклад своїх видань. За те тратить ся контролю що до попиту, бо члени мусять приймати книжочки, які саме товариство їм накіне, без огляду, чи вони їм подобають ся, або ні, — і чи вони їх будуть читати.

Однакож факт, що після 1873. р. дуже мало дальших видань „Просьвіти“ діждало другого накладу — третим накладом не видано жадної книжочки — вказує найліпше, що попит за книжочками „Просьвіти“ по тім році змалів і інтерес до них серед широких народних мас зменшив ся.

Тай то легко даєть ся пояснити.

По 1873., зглядно 1875. р. „Просьвіта“ перестає видавати свої виданя в формі цікаво зложених складанок, як були „Зорі“, а в 1873. р. тратить також такого талановитого редактора, як був О. Федькович.

Від того часу починає „Просьвіта“ видавати обемисті, як на ту ціль, брошури в 4—8, а навіть більше аркушів друку, наповнені тяжким, одноманітним змістом.

Друкують ся довгі, нудкі оповіданя з моралізуючим змістом, котрі народу не цікавлять, бо не підходять під його смак; біографії українських письменників і других визначних людей, які по способі викладу і ученій фразеології надавалиб ся може до учебників гімназияльних, але не для народу — розвідки і монографії історичні, переповнені датами і іменами, в яких однако не показано, чим саме розказана подія в житю народу важна і інтересна, ані не подано цікавої для народу характеристики даної доби — сухі виклади з ріжних правничих матерій, якими нарід для браку систематичного підготовлення майже зовсім не користуєсь, набуваючи потрібного знаня далеко лекше і ліпше з житевої практики — вкінці обемисті і недотепно зложені „Порядники господарські“, котрі вже для того безпожиточні, що написані на один шабљон для цілого краю, без узгляднення природних і економічних ріжниць кождої околиці, чи села і без узгляднення того принципа, що доброго господарства можна на-

рід навчити тільки живим приміром, а книжка і то добра може тут лиш в дуже малій мірі бути помічна.

Не скажу, щоб сей закид відносив ся до пізнійших видань „Просьвіти“ — аджеж між їх авторами стрічаємо імена визначних наших письменників, — то і тут від часу до часу попадає ся книжка, за якою нарід живійше попитує, і яку через те треба було видати другим накладом.

І так задля збільшеного попиту випускає „Просьвіта“ зпоміж дальших своїх видань другим накладом оповідане Гр. Квітки: „Перекотиполе“, оповідане Марка Вовчка: „Сестра“, оповідане А. Переписи: „На досьвітках“, книжочку дра Целевича: „Жите св. Кирила і Методія“, 2 книжочки „Історії Руси“ Нечуя Левицького, книжочки про „Веняміна Франкліна“ (ч. 75.) і „Відкрите Америки“ (ч. 79.), а з господарських: „Зьвірята шкідні і пожиточні“ (ч. 51.) „Лен та коноплі“ (ч. 67.) і „Дрібна птиця в господарстві, а великі гроші“ (ч. 87.).

Та все те лиш виїмки, а переважна маса видань „Просьвіти“, яких товариство від 1874. р. видало в накладі поверх двох міліонів примірників, не знаходить серед народу відповідного попиту і розширюєсь в більшім числі лиш механічно. Бо треба знати, що внаслідок зростаючої серед народу самосвідомости, внаслідок агітації часописий і інтелігенції, вкінци внаслідок тої обставини, що „Просьвіта“ від 1891. р. розширила свою діяльність на поле економічне і зачала закладати читальні на власних статутах, число членів „Просьвіти“ постійно зростає і з часом доходить до 10.000. Всім їм висилає „Просьвіта“ свої видання, а надто значним числом книжочок обдаровує кожду новоосновану читальню, через що діє ся, що видання ті розходять ся справді в значнім числі, але лиш механічно. Бо попит за ними і їх почитність дуже слабі. О тим переконав ся я наглядно, ведучи через десять літ бібліотеку читальні „Просьвіти“ в Борщеві. Бібліотека ся завдяки старанням виділу придбала з часом значне число українських видань — поверх 1½ тисяча книжок.

Знайшлись тут усі видання „Видавничої Спілки“, майже всі видання Наукового Товариства імени Шевченка, видання Товариства педагогічного, популярні видання О. Поповича з Черновець, Насальського, Будзиновського, Трильовського, Паньківського, бібліотека повістий „Діла“, „Жите і Слово“ Франка, як і осібні видання поодиноких авторів, словом все, що цікавішого появило ся в послідних часах в українській літературі, а могло надавати ся

для лектури читальників. Рух книжок в читальни був зовсім значний, бо річно розпозичувано $1\frac{1}{2}$ до 2 тисячі томів — та виданя „Просьвіти“ належали до тих, які з малими виїмками цікавили читачів майже найменше і лежали в бібліотеці майже мертвим балаястом. А були се виданя „Просьвіти“ власне з послідних 25 літ, від 1904 р. вспять, бо перших видань годі вже було дістати.

Малу почитність своїх видань завважала вкінци сама „Просьвіта“ і в осени 1906. р. скликала у Львові осібну анкету в ціли обдуманя способів їх поправи.

Запрошений до участі подав я тоді анкеті до відома мої спостереження о хобах просьвітних видань і всі члени анкети признали їх слушними, додаючи ще від себе ріжні уваги.

На підставі нарад тої анкети уложено тоді перший раз докладнійший плян видань „Просьвіти“ і Головний Виділ його приняв на слідуючих основах :

„З огляду на ріжнородні ступні духового розвитку читачів мають бути виданя „Просьвіти“ поділені на дві головні категорії — а то одні мають бути розсилані даром загалови членів, а приспособлені для найменше просьвічених селян, а другі на розпродаж для більше просьвічених кругів нашого люду.

Книжочки призначені для загалу членів мають бути менші що до об'єму, але цікавіші і популярнійші що до змісту і повинні мати форму читанок або збірників так, щоби кождий читач знайшов в них для себе щось цікавого ; книжочки другої категорії, призначені на розпродаж для більше осьвідомлених читачів, повинні творити кілька серій, межі ними осібну серию мала би становити редагована Ю. Романчуком „Руська письменність“, яку ухвалено продовжувати, а інші знов серії мають бути призначені : для літератури і белетристики так української як чужої (перекладаної); для творів драматичних, придатних для популярних вистав, для популяризації ріжних галузей науки, особливо історії, географії і етнографії — вкінци осібну серию мають творити практичні порадики з обсягу правознавства, торговлі, промислу, технольоґії, гігієни, ветеринарії. Всі ті виданя „Просьвіти“ мають бути по можности ілюстровані, а товариство крім книжок має видавати ще осібну часопись для науки, забави та інформації в справах просьвітно-орґанізаційних“.

Ухвалений анкетною і прийнятий Головним Виділом „Просвіти“ плян видавничий почало Товариство зараз з початком 1907. р., — хоч що правда — не зовсім консеквентно, переводити в жите.

По мисли ухвали Загальних зборів з 29. червня 1906. р. покликано до житя Видавничу комісію, установлено платного редактора і приступлено до видавництва після прийнятого пляну.

Замість дотеперішних довгих, нудних і одноманітних писань виходять місячні членські книжочки для загалу членів в формі читанок, складанок, збірників з ріжнородним змістом, а при тім з гарними, декуда навіть дуже гарними ілюстраціями.

З початком 1907. р. починає виходити теж зразу раз в місяць, а відтак 2 рази часопись „Просвіти“ під заголовком „Письмо з Просвіти“, поділена на часть научну і забавну та інформаційну, а при тім рівнож з численними ілюстраціями.

Тільки що до видань призначених на розпродаж, що мали містити в осібних серіях белетристику, популяризацию науки і практичні підручники для більше осьвідомлених членів, не виповнила ще „Просвіта“ в двох послідних роках прийнятого видавничого пляну, бо видала всего в серії „Руська Письменність“ твори А. Метлинського, М. Костомарова і Кобзаря Шевченка, натомість з заповіджених інших серій тої категорії не видала нічого. За те випустила „Просвіта“ для помноження дуже недостаточної популярної літератури кільканайцять дешевих брошурок ріжного змісту по ціні 6 сотиків від примірника, в яких містять ся передруки ріжних статей, віршів, оповідань і т. и. з часописі „Письмо з Просвіти“.

Приходимо тепер до головного питання, чи ті видання, які „Просвіта“ випускає від двох років в сьвіт після реформи з 1906. р., відповідають своїй цілі — инакше, чи вони формою і змістом зможуть підойти під смак простого народу на стілько, щоби могли числити на широкий попит і почитність.

Отже з гори завважаю, що на мою думку видавничий плян запропонований анкетною, а вироблений відтак Видавничою комісією є добрий і відповідний, та може мати на довгі часи поводжене, скоро тільки буде в дусі уваг і інтенції анкети виконаний. Та в тім огляді зреформовані видання „Просвіти“ з послідних років ще багато дають до бажаня. — Зарівно анкета з 1906. р. як і Видавнича комісія прийшли до переконаня, що дотеперішні обемисті писаня о однім предметі, які видала „Просвіта“, не відповідають цілі, що простий

нарид, який не привик до систематичного читання і книжного способу думання, не годен з такою обемистою книжкою упорати ся і навіть дотепно написану лишає звичайно недочитаною; колиж написана без толку, то за першою прочитаною карткою її відкидає. Річ впрочім загально знана, що простий невишколений чоловік лекше прийме з книжки відомости коротко, а ясно та приступно виложені, ніж довгі хоч би як льогічні дисертації про якийсь предмет, що вкінци популярна книжка, коли вона лиш трохи більшого об'єму, повинна бути найбільше ріжнородного змісту, щоб не томила одноманітністюю.

З тої причини Видавнича комісія „Просьвіти“ за порадою анкети постановила повернути у просьвітних виданнях для членів до давного типу читанок, складанок та збірників, у формі яких друковались перші книжочки „Просьвіти“, популярні „Зорі“ — і ту форму завела від 1907. р. майже у всіх своїх членських виданнях. Та коли порівнати тоті теперішні збірки і читанки з давними „Зорями“, то переконаємось, що давні „Зорі“ далеко багатші змістом, далеко дотепнійше зложені і популярнійше написані, як збірники видавані „Просьвітою“ тепер. Материял до кожної збірки підобраний там старанно і щасливо, з узглядненем потреб, звичок і сьвітогляду простого читача. Всьо близько доторкає його житя, його побуту, його способу думання, його традицій і уподобань, та навязуючи до знаних йому річий, показує йому незнані.

Виклад наукових справ простий, ясний і інтересний подає саму суть річи без зайвих деталлів. По статях серіозних і в суміш з ними приходять часть забавна: віршики, байки, дрібні оповідання на лад народний і на кінець твори устної словесности: казки, анекдоти, поговірки, прислів'я.

Мова, складня і фразеологія в статях оригінальних проста, жива, чисто народна.

Для приміру наведу тут зміст першої „Зорі“, а заразом першої книжочки „Просьвіти“, читаночки о 58 сторінках малої вісімки, якої цілий наклад в 2000 примірників розійшов ся по ціні 4 кр. в дві неділі по появленю межи народом до послідного екземпляря.

Містить вона не більш не менш як 25 статейок ріжнородного змісту, а то найперше ідуть справи поважні: „Дещо про письменство“ — Костя Горбала, „Два псальми“ — Павла Ратая, „Дещо про землю“ — Костя Горбала, „Дещо про людий“ (людські раси) — Наталя Вахнянина, „Зазуля-Кукавка“ — Івана

Верхратського, „Бог знає, чим чоловіка карати має“ — оповідане Михайла Тимяка, відтак іде частина забавна і поучаюча: „Кінь і віл“ — байка Юрія Федьковича, жарт Григорія Квітки „Панькова кобила“, дві народні приказки і дві казки зі збірника Якова Головацького (Іван Брехун, Боднар, Жид і Циган, Циганки), дві народні анекдоти зі збірника Івана Рудченка (Вовк і кравець, Швець і його наймичка), одна байка Івана Наумовича, шість байок Павла Свого, вкінці збірка анекдот під заголовком: „Всячина“ і Порадник лікарський Рафаловича.

Так само цікаво і різнманітно суть зложені дальші читанки „Зорі“, видавані зразу під редакцією Омеляна Партицького, а відтак Володимира Шашкевича, а які допомагають своїми писаннями тодішні красні галицькі і буковинські письменники та популяризатори: Василь Ільницький, Кость Горбаль, Наталь Вахнянин, Юліян Целевич, Володимир Навроцький, Володимир Барвінський, Данило Млака, Юрій Федькович і інші.

Не дивниця, що ті прекрасно зложені перші народні читанки розійшли ся в кількох літах цілими накладами і коли би „Просвіта“ була дальше мала так дотепних редакторів і популяризаторів, як були редактори „Зорей“, то її виданнями були би дотепер повні усі села галицької України.

Що правда, були і „Зорі“ не без хиб і теперішній читач найде в них багато дечого наївного, перестарілого або і недоладного, всеж коли би хто хотів в нашій літературі вказати на популярні видання, котрі найбільше народови прийшли до вгоди і шукав би за прикладом, як такі книжочки видавати, то ліпшого прикладу як „Зорі“ не найшов би.

Коли проте шукаємо відповіді на питання, як належить укладати популярні книжочки, щоби знайшли між народом попит і почитність, то відповідь буде коротка: Укладаймо і видаваймо їх так, як були видавані читаночки „Просвіти“ „Зорі“, — тільки наповнім їх новочасним змістом!

Тим часом теперішні складанки і збірники, які видає „Просвіта“ після реформи багато в дечім відійшли від згаданих першовзорів і треба побоювати ся, що вони через те втратять на популярности.

Передовсім брак їм тої різнородности і різнманітности змісту, яку такі видання повинні мати, коли мають називати ся популярними збірниками.

На двох або трьох аркушах друку, на котрих моглаб змістити ся маса різнородного материялу, містить ся всего 3 або

4 статі, звичайно моралізуючі патріотичні, або знов зовсім екзотичні оповідання, попри котрі популяризація науки зійшла на сірий кінець.

Незмірні царини новочасної науки — науки природничі, суспільні, філософичні, історичні, технічні — стоять отвором перед виданнями „Просвіти“ і тільки чекають, як би ними для народу в формі популярній покористуватись, для чогож „Просвіта“ мимо ухвали Видавничої комісії уникає популяризації тих ріжнородних наук, а заповняє свої зрештою гарні видання зайвими оповіданнями? Аджеж популяризація наук, се річ не така трудна, а клясичний примір, як се коротко а цікаво зробити, подає хоч би знаменита в тім огляді читанка Гебля „Schatzkästlein“, що вийшла і в Реклямівській „Universal Bibliothek“.

Треба лишень відшукати відповідних письменників і популяризаторів — або просто взяти відповідні переклади з чужих мов, от хоч би з Брема „Thierleben“ або штутгарського „Kosmos“a“.

А легко також узискати материял до збірників з обширних праць, подаючи тіж розділами. І так помістила „Просвіта“ перекладом з російської мови прекрасну працю М. В. Берена під заг. „Як чоловік боре ся з природою“ в одній обемистій книжці (ч. 255—256.) на 102 сторінках друку. Праця та зложена з 14 розділів, а кождий творить для себе окрему цілість. Подаючи її розділами до збірників уникало би ся одноманітності, як се вчинено дуже дотепно в „Schatzkästlein“ Гебля, де в одній і тій самій книжці перериває автор виклад довшого предмету по кілька разів до дальших сторінок, подаючи все щось нового, на переміну. — Так само з праці Івана Франчука „За рідний край“, що в цілости поміщена в книжочці членській, ч. 341. моглиб поодинокі монографії бути легко розміщені на кілька читанок, а не містити ся в одній одноманітній збірці.

Ще гірший гріх поповняє „Просвіта“, поминаючи зовсім в своїх виданнях устну народну словесність, на яку зовсім слушно найбільшу увагу клали редактори перших „Зорей“, і яка безперечно була найбільшою принадою перших видань „Просвіти“.

Се навіть трохи дивно, що товариство, яке покляло собі за задачу ширити між народом культуру, в своїх виданнях для народу цілковито поминає найкрасший культурний витвір того

самого народу, його устну словесність, яка майже не знаходить пари між подібними витворами чужого простолюдя.

Аджеж збережене питомої, віками народом витвореної культури, яка містить ся в устній словесности, культурні в ній і гуманні погляди на світ і людей, багатство мови і високі прикмети естетичні, се повинна бути річ не менше важна, як ширене вселюдської культури, якої частию являєть ся остаточно і наша питома.

Послідними часами Наукове Товариство ім. Шевченка видало стілько фольклорного материялу, що звідтам можна черпати цілими пригорщами, а треба тільки деякої зовнішньої оглади і відповідного підбору.

Знайдуть ся там новелі, фабліо, легенди, казки, оповідання і т. и., для народу далеко цікавіші, ніж многі з тих популярних оповідань, які так залюбки друкує „Просвіта“, а яких нарід не читає. З практичного досвіду знаю, що з оповіданнями така річ: Наш простий нарід вміє гарно оповідати, а в кождім майже селі знайде ся по кілька чоловіків і жінок, що в оповіданю ріжних пригод тай побутових справ просто майстри. Зійдуть ся проте такі дві жінки під неділю або в зайву хвилю, то одна другій розкаже далеко цікавішу і інтереснішу „новелю“ з життя побутового та ще з моралізуючим добавком, ніж се можна вичитати з многих моралізуючих оповідань просвітних. З того огляду читає нарід залюбки тільки такі оповідання і повістки, в яких пише ся про якісь дивні або незвичайні пригоди, які побуджують його фантазію, колиж ходить о оповідання з життя звичайного, побутового, то тільки ті, що написані майстрами слова, які посідають дар оповідання ще в висшій степені.

Через те буде нарід радо читати з одного боку всякі історії про розбишак, про страхів і опирів і т. и. справи, з другого боку з життя побутового лиш твори майстрів слова, як Марка Вовчка, Квітки, Стороженка, Нечуя-Левицького, Франка, Стефаніка і інших. Оповідання менше талановитих письменників, коли не належать до першої категорії, його не займають.

Через те замість друкувати зайві моралізуючі оповідання з життя побутового або довгі екзотичні історії з життя давних Греків і Римлян, далеко красше було би подавати в книжочках „Просвіти“ живі, відповідно підобрані річи з українського фольклору, не поминаючи і тих перел українського дотепу і гумору,

що містять ся в безчисленних приказках, приповідках, жартах, вигадках, небилицях, загадках і т. и.

Крім прози належалоб поміщувати в читанках для народу також народні пісні і коломийки. Їх радо читає і відписує собі сільська молодіж для збільшення свого репертуару до танців, забав і вечерниць, як се я переконав ся наглядно в борщівській читальни на сьпіваннику „Просьвіти“, в яким при кінци поміщено кількасот коломийок.

Ті коломийки були кільканайцять разів через молодіж відписувані, а сьпіванник був все в руху.

Реасумуючи сказане підношу:

Видаваним через „Просьвіту“ складанкам, коли вони мають бути справді почитними виданнями, належить надати на взір перших „Зорей“ більшу ріжнородність змісту, поміщуючи в них короткі оповідання і вірші найліпших наших письменників, короткі популярні розвідки з ріжних галузей наук, вкінци відповідну часть з українського фолькльору.

Тільки такі складанки можуть числити на широкий попит і почитність між народом, бо в них легко найде собі духову поживу і старший і молодший, очевидно коли і мова буде в них жива, народня, — і виклад приступний, справді популярний і добір статей відповідний.

Не конечно при тім, аби всі книжочки „Просьвіти“ призначені для загалу членів були видавані в формі збірників. — Аджеж і давнійші деякі книжочки „Просьвіти“ одноцільного змісту, як „Фармазони“ Федьковича, „Сестра“ Марка Вовчка, „Перекотиполе“ Квітки розходились задля попиту в кількох накладах.

Можнаб проте і на дальше видавати від часу до часу такі книжочки одноцільного змісту, коли будуть талановито написані, але складанкам требаб давати перевагу.

На всякий спосіб належить зпоміж видань призначених для загалу членів викинути зовсім ріжні практичні фахові підручники і господарські порадики, а перенести їх до категорії видань, призначених на розпродаж.

Тепер ще кілька уваг про дальші серії видань, які „Просьвіта“ на внесене Видавничої комісії рішила поза членськими виданнями друкувати на розпродаж.

Безперечно, що при зростаючим осьвідомленю широких мас українського народу попит за популярними книжками буде небавом дуже великий, а що до тепер наша популярна література мимо кількох з'організованих видавництв ще дуже убога,

особливо на книжки добрі, — то стане перед „Просвітою“ велика задача, ті зростаючі потреби заспокоїти.

Не підлягає також сумнівові, що небавом покажуть ся з різних боків і конкуренти, тож коли „Просвіта“ схоче в тім огляді вдержати провідне місце, мусить такі книжки видавати і танше і ліпше, та ще з особливим узглядненем ріжнородних культурних потреб українського народу.

На разі рамки, які для тих серій видань зачеркнула Видавнича комісія „Просвіти“, а про які була бесіда висше, зможуть вистарчити на довший час і тільки належить побажати, щоб „Просвіта“ чим борше свої заміри здійснила і до видавництва заповіджених серій справді приступила.

Тут лишень поставив би я дезідерат, щоб при популяризації наук попри географію, історію і етнографію, яким Комісія видавнича визначила перше місце, не були поминені також науки суспільні і природничі, які тепер висунули ся на чоло людських умітностей, а в головних зарисах для загальної освіти кожної людини доконечні.

Дальшим пильним дезідератом було би, щоби „Просвіта“ одну серію своїх, призначених на розпродаж видань присвятила для молодіжи, а то зладила і видала переклади тих незвичайно почитних видавництв, які перейшли здовж і поперек цілий культурний сьвіт і сотки разів були переложені на всі культурні мови, а хиба до нас ще не найшли доступу і розширення на рідній мові. Говорю тут о знаменитих популярних творах Верного і о тих писаннях, що знані під назвою „індіанських історій“ та описів подорожий і дивних пригод по далеких пустинних краях, які так залюбки читає уся шкільна молодіж.

Молодіжи нашої шкіл середних — і то з мужицької верстви з кождим роком прибуває, а жадна якоїсь цікавої для себе лектури зараз на вступі дістає в руки зі шкільних бібліотек усї ті гарні оповіданя, та на жаль не в українській, але в чужій, звичайно польській мові. — Найвисший був би час, щоби тій пекучій потребі зарадити.

Вправді тою самою справою займає ся наше Товариство педагогічне, але воно не так засібне, щоби могло видавати сї книжки в більшім числі та ще гарно і „Просвіта“ моглаб тут сьміло станути до пожаданої конкуренції.

Видаванє „Просвітних листків“, дуже дешевих передруків з різних видань „Просвіти“ признати треба річию пожаданою, а тут завважаю, що в них попри інші матерії якраз місце:

для добірних виписок з народної усної словесности і фольклору, для народних пісень, коломийок, приказок, загадок і т. и., на яких публікацію „Просвіта“ до тепер не звертала уваги.

Та ще одна загальна увага.

Всі теперішні видання „Просвіти“ мають одну хибу, що досить далеко відбігли від дійсного, реального життя і побуту галицького простолюдя, що в переважній частині змісту для мужицтва екзотичні, а викладом до його духового строю не підходячі та загалом такі, як би були писані радше для гімназіястів, чим для мужицтва. В тім огляді можуть знов послужити добрим прикладом перші „Зорі“ „Просвіти“, на яких ще нині можуть теперішні популяризатори повчитись, як треба для простого народу писати.

Кінчаючи мій реферат хочу кількома словами доторкнути ще справи розширювання і кольпортажі популярних видавництв межі нарід. З гори зазначу, що ця справа і практично розвинена у нас ще дуже слабо і теоретично поставлена дуже сумно задля обов'язуючих законних перепон.

На ділі розширює „Просвіта“ свої видання майже виключно в сей спосіб, що висилає їх поштою своїм членам або тим, що якесь видане собі з „Просвіти“ запишуть — а надто продає ті видання зголошуючим ся в льокали товариства у Львові або ще по деяких публичних книгарнях.

Инших способів ширення своїх видань — крім календарів і молитовників — „Просвіта“ не уживає, ба навіть законно уживати не може, бо після прасового закону всяке викликуване, розділюване і розпродаж друкованих видань поза льокалем, до того законно призначеним, підпадає під заказ кольпортажі і улягає карі, а письма підпадають конфіскації.

Таким же для розпродажу друкованих писем законом призначеним льокалем єсть правильно тільки концесіонована публична книгарня, а поза тим знає наш прасовий закон тільки один виїмок, що дозволяє авторови, зглядно видавцеві книжки свого накладу продавати у своїм помешканю або в иншій до того виключно призначеній льокалі, який однак під карою належить вперіод зголосити до влади безпеченства.

Крім того може Намісництво означеним особам дати дозвіл на розпродаж газет, а місцева власть безпеченства (на провінційній староство) може означеним особам чи там торговцям дати дозвіл на розпродаж шкільних книжок, календарів, образів

святих і молитовників і то лиш на певний округ і з застереженням кождохасового відкликання.

При таких правних порядках могла би „Просьвіта“ розпродавати свої видання тільки або по публичних книгарнях, або у своїм власнім льокалі у Львові, або по виключно на ту ціль уладжених льокалях по своїх філіях і читальнях, хоч що до читалень то се річ сумнівна.

Натомість можливість, щоб всякому вільно було на кождім місци видання „Просьвіти“ продавати, роздавати і ширити, зависла доперва від знесеня перестарілого закона о кольпортажі.

Наш парламент, що вийшов з загального голосованя, повинен вважати своїм першим обовязком той протинародний і протикультурний закон ухилити і дуже можливо, що при заміреній реформі закона прасового до того прийде, бо закон кольпортажі по інших державах Європи — в деяких межах навіть в Росії — давно вже не існує. Тим часом повинні наші українські послы справу поургувати, а колиб замірена реформа цілого прасового закону проволікла ся, виступити безпроволочно зі самостійним внесенем, щоб бодай закон кольпортажі був знесений, або щоби бодай такі популярні видання як „Просьвіти“, вільно було по ярмарках, по торгах, відпустах і склепах продавати дрібним торговцям на рівні з календарями і молитовниками.

Заки до того прийде, було би пожаданим, щоби „Просьвіта“ для розширюваня своїх видань між народом:

а) увійшла в зносини з книгарнями по деяких до того відповідних провінціоных містах, щоб видання „Просьвіти“ приймили до себе на розпродаж;

б) по важнійших своїх філіях уладила приписані законом льокалі, де би видання „Просьвіти“ могли продавати ся.

Такі льокалі могли би служити заразом на філіяльні канцелярії, а коли би находили ся в відповіднім склепі при улиці, могли би навіть корисно сповняти свою задачу.

Зрештою не булоб також неможливим, щоби „Просьвіта“ по визначнійших, а відповідних до того містах провінціоных почала заводити власні, невеликі книгарні.

На основі представлених виводів ставлю під розвагу Поважаної комісії слідуочі резолюції:

Просвітно-економічний конгрес ухвалить в справі видавництва Товариства „Просьвіта“.

А. Що до редагованя видань і їх змісту:

1) Апробуючи видавничий плян, вироблений в. 1906. р. Видавничою комісією, а затверджений Надзвичайними загальними зборами Товариства „Просьвіта“ з 2. листопада 1907. р., після котрого виданя „Просьвіти“ мають в засаді ділити ся на 2 головні категорії, а то: а) безплатні виданя для членів, редаговані переважно в формі збірок і б) виданя на розпродаж, поділені в міру потреби на число серій, — є пожадане, щоби збірки (читанки) першої категорії визначались більшою як до тепер різнородністю змісту, на взір перших „Зорей“ „Просьвіти“, щоби в них попри відповідну белетристику українську і перекладану були популяризовані в коротких приступних нарисах — на перемену — відомости з різних галузей новочасної науки, а при тім була належито узгляднена устна народна словесність (український фольклор); щоби вкінці так уклад тих читанок і зміст, як їх мова і оброблене були більше як до тепер примінені до духового уровня, побуту, уподобань і смаку народних мас; щоби в виданях другої категорії дати належне місце також наукам природничим і суспільним (соціальним), а надто утворити осібну серію літератури для старшої молодіжи, зложеної з перекладів творів Верне, звісної літератури пригод і подорожий (Indianergeschichten) і т. и.

Б. Що до розширюваня видань:

Узнає ся пожаданям як найскорше знесене законного заказу кольпортажі і поручає ся Головному Виділови Товариства „Просьвіта“ починити в тім згляді безпроволочно енергічні кроки так відповідною петицією до правительства і Ради державної як і через український парламентарний Клуб; тим часом поручає ся Головному Виділови Товариства „Просьвіта“ в ціли ліпшого розширюваня видань Товариства на провінції увійти в зносини з провінціональними книгарнями, а по відповідних своїх філіях поотвирати льокалі

для розпродажі своїх видань, згідно по відповідних містах, провінціональних поза заводити власні, невеликі книгарні. (*Оплески*).

З порядку читав М. Залізник реферат В. Доманицького:

Український видавничий рух в Росії за останніх п'ятнадцять літ.

Народня освіта і взагалі ширення самосвідомости серед українського народу в Галичині або на Буковині і на Україні російській іде неоднаковими шляхами. В Галичині та на Буковині поруч з українською книжкою є ще й школа, низча та середня, є право збирати ся для цілів просвітних та політичних, є взагалі певна можливість, не жаліючи сил і праці, освідомлювати народні маси тими чи іншими способами, окрім самої лишень книжки. На Україні російській народня освіта і книжка — поняття майже рівнозначні. Ми не маємо там своєї школи. Театральні вистави, популярні українські відчити, що уряджують кілька жвавіщих „Просьвіт“ (київська, одеська, катеринославська, каменець-подільська, миколаївська) мають зараз мінімальне значіння, бо вплив їх обмежує ся сливе самими згаданими містами: на селі ні філій або читалень просвітних, ні відчитів, ні організованих театральних вистав — шкода й питати — не тому, щоб не було сил, охоти і засобів до того, а тому, що після революції децентралізація власти в Росії дійшла до найвищої степені, і наприклад в такій Полтаві товариства „Просьвіти“ не дозволено, бо, на думку полтавської власти, „Просьвіта“ підкопує основи держави. Тим часом инша знов власть, — хоч би й київська, в „Просьвіті“ підкопування не бачить, тоді як подільська иншої думки і без видимої причини зачинає подільську „Просьвіту“ з усіма філіями, а через пів року знов одчинає. Одеська власть вбачає „підкопування основ“ в бібліографічному рефераті М. Комяря про Куліша, бо переплутала Куліша з Куликом, а Кулик їй не подобаєть тому, що „Это тот самый сепаратистъ, который считалъ Францію своей второй родиной!“ і — реферата читати не дозволяє. З другого боку київська власть, що не робить „Просьвіті“ перешкод у Києві, не пускає її на село; не дозволяє ні одної філії, ні одної читальні, навіть читальні у Києві, через що великою і дуже цінною бібліотекою київської „Просьвіти“ можуть

користуватись тільки її члени. Тим часом сердита подільська власть не боронить знов заводити філій по подільській губернії, а чернігівська, то не тільки не дозволяє філій, але й з членів „Просьвіти“ вимазує усіх, хто їй не до вподоби, і одного разу скинула з уряду мало не усю Раду „Просьвіти“, ... бо не до смаку їй такі й такі призвіща.

Ось при яких умовах в децентралізованій Росії доводить ся працювати українським „Просьвітам“. Тим-то й не можна дивувати ся, що наші „Просьвіти“ не такі показні, як то повинно би бути і як того українське громадянство сподівало ся після подій 1905. року. Не можна теж дивувати ся й тому, що чи не найактивніші „Просьвіти“ це в Баку (за Кавказом) та у Владивостої (на кінці Сибіру), бо там вони нікому не страшні, то й вільно їм хоч і по всьому Кавказі, середній і східній Азії свої філії та читальні закладати.

Так стоїть у нас справа з „Просьвітами“. З українською школою ще гірш, бо її зовсім нема, а з тими двокласовими школами на Поділлі, де 1906. року дозволив був Святійший Синод учити по українськи, але в години пообідні, та коли на те знайдуть ся в губернії кошти, теж нічого не вийшло, бо коли й кошти знайшли ся, а власне зібрала гроші подільська „Просьвіта“, то власть на це одказала, „що приватних грошей“ узяти вона не може.

І от, як і раніш, до року 1905., у нас на Україні остаєть ся одно джерело до національної осьвіти, до ширення національної свідомости — книжка. Правда з року 1906. з'явила ся у нас українська преса і зараз ми маємо аж 7 органів: одну щоденну газету („Рада“), три тижневники („Рідний край“, „Слово“ та „Світова Зірниця“), місячник („Літературно-Науковий Вістник“) і неперіодичні: „Записки Наукового Товариства в Києві“ та „Українське бжільництво“. Крім того 4 російські газети (Хлѣборобъ, „Хуторянинъ“, „Газета гадячскаго Земства“ та „Газета кїевскаго Земства“ містять по українськи статі, дописі та т. и. Але українська преса в Росії зачепляє поки що переважно інтелігенцію міську і сільську: український люд мало ще свої часописі бачить, мало їх читає, бо для люду, в теперішній стадії його осьвіти, мусять бути осібні часописі — власне отакого характеру, як оті 4 згадані російсько-українські тижневники, або такого типу як „Народне Богатство“, „Хлѣбороб“ в Чернівцях та „Господар і сільський промисловець“ у Стрию.

„Народне Богатство“ передплачує кілька десятків тисяч людей, „Газету“ київського Земства дістає, додаю тільки, що безплатно, коло 6 тисяч, а читає, як показала анкета, коло 100.000 душ. Очевидно, що не менш людей читає й інші згадані російсько-українські газети, що видають полтавські та харківські Земства, і значіння таких 2—3 газет для сільського люду чи не більше як усієї української преси разом.

Але вернемо ся до нашої теми — до української книжки, і в дальших рядках подамо деякі відомости про неї, про те наприклад, з якого часу і в якій мірі ширить ся на російській Україні українська книжка; хто її видає і в якому більш-менш числі примірників; чи бачимо ми зріст літературної продукції на Україні російській і в якій мірі; якого переважно змісту книжки; яке становище займає українська книжка в Росії відносно до літературної продукції інших націй в російській державі; які вигляди має українська література на далі. Очевидно, що цих, таких важних і цікавих питань я доторкну ся лишень побіжно, на скільки позволят на те мої скупі відомости про все те і короткий час, що позволяю собі забрати у Шановного Зібрання.

З якого власне часу на Україні російській починаєть ся пляномірна видавнича діяльність? — Всі ми знаємо, що перша проба систематичного, уплянованого українського видавництва датуєть ся ще часами кінця 1850-тих років і початку 1860-тих, часами Шевченка, Куліша, та того гуртка Українців, що гуртував ся коло місячника „Основи“. Нечисленний той гурт перших просвітителів українського люду полишив великі сліди не тільки на Україні російській, але вплив його помітно одбив ся й на галицькій Україні. Та небаром (року 1863.) з Петербурга голосно залунало: „нѣтъ, не было и не будеть!“, а рівночасно ужито й заходів, щоб справді українського руху не було й видно. В ряди-годи проявить ся якась одна-друга книжочка, але такого невинного вже змісту, що навіть само начальство не боронить показатись їй на сьвіт божий. Декілька путящих книжочок популярно-наукових проскочило через цензуру в роках 1873—1876, коли взагалі настали були легчі часи для українства, коли в Києві засновано було „Юго-Западный Отдѣль Русскаго Географическаго Общества“, а в ньому узяли участь такі видатні українські сили в Києві, як от Володимир Антонович, Драгоманов, Житецький, Чубинський, Михальчук, Русов, Науменко, Жебуньов, Беренштам, та багато інших. Але ось настає рік 1876. і приносить драконівський lex Josephiana, що на 30 літ спинив український

рух, 30 літ держав під замком українське слово. Був правда і після року 1876. один немов коротенький антракт, на початку років 1880-тих, коли знов проскочило через цензурне густе сито кілька годящих книжочок, але щож значить кілька книжочок хоч би й що року для 25 мільонів українського люду? Так було воно аж до початку 1890-тих років минулого століття — що року з'являло ся десяток чи більш невинних брошюрок етнографічного переважно змісту, а ще стільки або й більш усякого сьміття — „лубочних“ фабрикатиw московських видавців Ситіна, Губанова, Наголкіна та інших, що випускали в десятках тисяч примірників часом передруки з Котляревського, Квітки, а частіш поперекручвані українські пісні, приказки, прислів'я, анекдоти або й власні нікчемні композиції українською мовою. Але всеж мусимо признати, що хоч як не мила нам „лубочна“ українська література, а про те всеж вона українська, а не та какографія, що ширять в Галичині „Общество Мих. Качковского“, та інші анальогічні москвофільські видавництва та видавці. Ріжниця між галицьким „лубом“ і московським у нас та, що в Галичині уми с не пишеть ся не так, як треба, а московський „луб“, особливо як що це книжка етнографічного змісту або передрук старого українського письменства, вражає часом тільки недоладною коректою, не дивною зрештою у людий, що справді ніколи не чули української мови. Ріжниця між російськими і галицькими „лубочниками“ та, що у російських не тільки не має тенденції уми с не українську мову псувати, доводячи це до абсурду, але навпаки — Москалі люблять, „хахляцьку“ пісню, „хахляцький“ юмор, навіть просто „язик хахляцький“ і читають оттаку Губанівську літературу залюбки. А чи можемо ми це сказати про „лубочників“ галицьких?

Але ось приходять дев'ятедесяті роки і з'являеть ся на Вкраїні перше поважне українське видавництво. Це заслуга знаного діяча на українській письменській ниві — Бориса Грінченка. Року 1893. він розпочинає в Чернигові видання книжок, з початку своїм коштом, а пізніш ще й коштом Череватенка і за 6 літ випускає коло 30 книжок, очевидно, белетристичних (бо інших не було вільно), але значний відсоток тієї белетристики були книжки популярно-наукові, тільки прибрані в сю форму. Було там чимало й дитячих книжок — теж річ, спеціально тайним указом з 1876. р. заборонена. Це було перше у нас солідне, добірне і змістовне видавництво, і хоч кольпортажа нашої книжки в ті часи стояла незмірно гірш як тепер, проте за 10—15 літ:

од того чернігівського видавництва Грінченка (а видав він книжок не менш яких 100.000 примірників) тепер została ся тільки приємна згадка та може якийсь десяток примірників з двох-трьох видань того часу — на втіху бібліофілам.

Рівночасно в Києві серед студентської і гімназійної молоді закладається видавничий гурток. Року 1894. видає він першу свою книжочку — О. Кониського „У тісної баби“, року 1896. — ще дві, і до року 1900. видано було 12 книжочок белетристичного та популярно-наукового змісту, в формі белетристичній. Року 1900. цей гурток, головними діячами в якому були небіжчик Олександр Кониський, Олександр Лотоцький, Сергій Єфремов, Федір Матушевський, та автор сих рядків, уложив знану антологію „Вік“ (3 томи). І з того часу видавництво стало відоме під цією назвою. Видавництво це існує і працює й досі. За 15 літ свого життя „Вік“ видав поважне число книжочок — рівно 100, і то аж в 5 серіях: ювілейні збірники (5, з них два 2-гим виданням), Збірники творів українських клясиків (9), Українська бібліотека (20), Народні видання (57, між ними 10 популярно-наукових), та ще поза серіями — 6. Усьогож випустив „Вік“ коло 400.000 примірників, і з того третя частина зовсім вийшла з продажу — власне те, що було видруковано до року 1901., та й з решти остало ся не так то вже багато.

Діяльність видавництва „Вік“ окрім видавання на Україні книжок для люду, а разом з тим і українських клясиків для інтелігенції, проявилась ще й в тому, що дала почин до засновання першої спеціально української книгарні на Україні. Початок її був в хаті автора сих рядків, потім з року 1897. завела продаж книжок редакция „Київської Старини“, а з року 1899. одні й другі сполучили ся і перейшли у спеціальне помешкання на Безаківській улиці, під фірмою „Кіевская Старина“. Тепер це „Українська книгарня“, що продає на рік українських книжок на кілька десятків тисяч рублів, маючи з року 1907. ще товариша — книгарню „Літературно-Наукового Вістника“ на Великій-Володимирській улиці.

Більш-менш на ті часи, що й засновання видавництва „Вік“ припадає ще одно, менше вже, видавництво у Харкові, душею якого був Гнат Хоткевич. Цей гурток так само, як з початку „Вік“, складав ся з шкільної молоді-студентів і з року 1897. (коли вийшла перша книжка) до року 1903. випустив 14 книжочок, переважно з красною письменства в числі 70.000 примірників (крім того це видавництво поширило 20.000 „Наймички“

Шевченка та „Кайдашевої сімї“ І. Левицького, виданих старою Громадою в Києві та Харкові. Видавництва Б. Грінченка, Хоткевича та „Вік“ обмінювалися своїми виданнями і таким чином з різних кутків України (Чернігів, Київ, Харків) ширили українську книжку, найбільш через шкільну молодь.

Але всі ті три видавництва були приватні підприємства, що держалися або одним-двома людьми (чернігівське, харківське), або невеличким гуртком молоді (київське). Не маючи тих прав, які малоб таке товариство легалізоване, вони не могли розвинути ширшої діяльності — особливо що до кольпортажі книжок. Але тоді були такі часи, що про легалізацію трудно було й думати. А про те й це пощастило зробити, тільки далеко од України, в Петербурзі, де після всяких короводів затверджено було статут товариства з мало виразним і довгим титулом „Благотворительное Общество для издания общепользных и дешевых книг“ (Благодійне товариство для видання корисних і дешевих книжок). В статуті, затвердженому міністерством, стояло, що товариство видає для „малоруського“ народу „одобренныя цензурою дешевыя и доступныя по языку и изложению книги“... Отже про українську мову в статуті не можна й було згадати, але учепившись до виразу, що книжки мають бути „доступні по языку“, товариство почало видавати книжки мовою українською і з року 1899., коли вийшла перша книжка, видало їх 56, а з них з красного письменства тільки 7, а решта популярно-наукові. З цих 56 за 10 літ вийшло другим виданням — 10, третім — одна і четвертим — одна книжка. Таким чином за 10 літ видано 71 книжок в числі 665.000 примірників, а коли додати до сього два повних видання „Кобзаря“ (в рр. 1907. і 1908.) в числі 35.000 примірників, то мати мем рівно 700.000. Це найпродуктивніше досі видавництво з поважним числом членів, і воно разом з „Віком“ у двох дало Україні більш мільона книжок (1.100.000 примірників). В цьому видавництві брали і беруть участь найкращі популяризатори на Україні (Є. Чикаленко, Б. Грінченко, М. Загірня, О. Кониський, М. Комарь, О. Степовик, Модест Левицький, В. Корольов, Д. Дорошенко), а з 56 книжок 10 ухвалені „Министерствомъ Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ“ за-для нижчих хліборобських і садівницьких шкіл, — єдині апробовані урядом українські книжки, а на деякі з них теж таки Міністерство давало грошеву допомогу, — (то ще в ті часи при кінці 1890-тих рр.), коли ще й не сьвітало на краще.

Двадцятий вік застав на Україні аж тільки три видавництва (Грінченко виїхав з Чернигова і припинив свою видавничу діяльність), та й з цих трьох видавництв, Хоткевича осталося багато позаду „Віка“ та „Благодійного Товариства“, бо ці два якраз розвинули тоді надзвичайно інтензивну діяльність. У трьох вони й оставались до року 1905. — до часів російської революції, коли для українського слова і української літератури настала нова доба. Але не треба думати, що поза цими трьома видавництвами не було вже ніякого видавничого руху. Зовсім ні — рух був, правда слабенький, але почавши з другої половини 1890-тих років він все більшав, ішов *crescendo* поруч згаданих 4 видавництв і приніс українському громадянству чимало цінного і корисного. Таки вже з половини 1890-тих років починають наприклад коли-не-коли випускати українську книжку київський та харківський „Комітети грамотности“. В першому головою був В. Науменко, редактор „Київської Старини“, у другому — проф. Багалій, обидва Українці. Але так вже судилося, що будучи помітними репрезентантами українства, працюючи однією рукою на користь Україні, другою вони засипали туж таки Україну сотнями російських книжок, що видавав і київський і харківський Комітети. Для тогож, щоб виправдати себе перед українським громадянством, Комітети ті, де значну більшість складали коли не Українці, то „українофіли“, давали час од часу по українській книжочці: Київський Комітет за 10 літ дав з 10, та харківський стількиж, отже 20 книжочок на 200 або й більш російських! Очевидно, що формальний викрут знаходили вони в тому, що по українськи, мовляв, популярно-наукових книжок видавати не вільно, а маси требаж просвіщати — то от тому й друкуємо книжки мовою російською, хоч при тих самих некорисних для українського слова умовах Грінченко, „Вік“ та Благодійне т-во давали добрі популярно-наукові видання, закутавши їх, з огляду на цензуру, в белетристичні шати. Як-не-як, а й ці два Комітети дали десятків два добрих книжочок, не тільки белетристичного змісту, а й популярно-наукового. (Приміром І. Левицький, Про Богдана Хмельницького, Н. Горової, Як завести у спілці корисне хазяйство та таке инше). Друковано цих книжок по багато (по 5—10 тисяч примірників), то й тут певно можна лічити з 100.000 примірників української книжки.

Поруч з цими комітетами не можна проминути видавництва редакції „Київської Старини“. З року 1898. „Київська Старина“ почала друкувати українські драми, а з 1900. року добула дозвіл

друкувати й українську белетристику. Містила вона на своїх сторінках твори відомих вже письменників — Івана Франка, Карпенка-Карого, Старицького, Коцюбинського, Кобилянської, Чернявського, Грицька Григоренка, а крім того там вперше з'явилися нові українські сили, як от Винниченко, Л. Яновська, Майорський та інші. Друкуючи їх писання, редакція робила одбитки (правда, не багато, 100—200 примірників, рідко більш) і таким способом збільшувала українську літературу, правда не за-для людю, а переважно для інтелігенції.

А побіч цих організованих видавництв виходило трохи добрих книжок, виданих приватними людьми. Ще року 1895—96. такі брошюрки як О. Романової „Як мене мати Божа од гріха одвела“ або А. Б. Оповідання (ц. 3 коп.) були мало не епохальним з'явищем (вийшли вони з допомогою „Старої громади“ у Києві), але рівночасно пр. в Харкові (1895. р.) виходять вже такі солідні видання, як два томи творів Кропивницького; 1897. року в Одесі два томи драм і комедій Карпенка-Карого; 1898. року в Юрієві 3 томи Грицька Григоренка „Наші люде на селі“; 1899. року в Києві „Кобзарь“ Шевченка (в числі 50.000); в Одесі два томи творів О. Кониського 1900. року., в Одесі „Чорна Рада“ Куліша; в Ялті третій том творів Кониського і т. и. Поруч з цими очевидно показувалися й дрібніші деякі видання, варті уваги.

З 1900. року починається на Україні російській період альманахів, як це звичайно буває перед тим, коли має вже народитись преса, коли літературного матеріалу збирається чимало і то такого, що місце йому найкраще в газеті, в журналі. Року 1900. з'являється перший такий після року 1883. альманах „Хвиля за хвилею“ у Чернігові, за ним ідуть „Літературний Збірник на спомин О. Кониського“, та „Дубове листя“ (у Києві) і „З надхмар і долин“ в Одесі (це все року 1903.), на другий рік — „На вічну пам'ять Котляревському“ (у Києві), а року 1905.: „Багаття“ в Одесі, „З потоку життя“ в Харкові і „Перша ластівка“ в Херсоні, — за 5 літ 8 альманахів.

Нарешті в останніх днях 1905. року, та на початку 1906. р. з'являється в Росії українська преса — виходять часописі в Києві, Полтаві, Лубнях, Одесі, Харкові, Могилеві Подільському, Катеринославі, Петербурзі, Москві. Багато з них загинуло передчасно, і з „ветеранів“ у рік 1909. вступило 6: „Рада“ з початку була вона „Громадська Думка“, „Літературно-Науковий Вістник“ (з 1907. р. перенесений у Київ), „Слово“, „Рідний Край“ з додатком

„Молода Україна“, „Українське Бжільництво“, „Світова Зірниця“. З 1908. року ця сім'я збільшила ся ще одним членом „Записками Наукового Товариства у Києві“.

Усі ці органи, повторяю, серед українського люду поширені мало; навіть чисто селянська газета „Думські Вісти“, що видавала в 1907. р. українська фракція в другій Державній Думі не мала того числа предплатників, яке повинна була б і, можна думати, мала б, як би по двох місяцях її основання не розігнали були другу Думу і „Думські Вісти“ були не припинили ся. За два місяці газета мала вже коло 2 тисяч передплатників — майже самих селян, а це — як не як — на цілу Україну дуже не багато.

Та коли українська преса не мала і зараз не має ще великого впливу на українські маси, то за те вона уже й зараз багато зробила для української справи, далаж нам не одну тисячку свідомих інтелігентних людей, і що найголовніше на селі, де нам так потрібно свідомих проводирів і діячів. Доходячи переважно до рук сільської інтелігенції, українська часопись посередно і безпосередно посіяла добре зерно в десятках тисячах людей, — зерно, що незабаром зійде і дасть добрі жнива, а де в чому то й зараз помітно благодійний вплив української преси: українське громадянство зараз вже має чимало молодих сил, вихованих або принаймні винесених українською пресою на робоче українське поле. Згадаймо хоч такі прізвіща, як Архипенко (студент, редактор і видавець „Українського Бжільництва“), Бондаренко, Гехтер (кооператор), Капельгородський, Корольов (автор цінних брошюр з поля ветеринарії), Лоський, Мицюк (агроном), Пахаревський, Піснячевський (публіцист), Черкасенко, Шерстюк, та багато інших (згадую лишень тих, хто зазначив ся на видавничому полі).

З року 1906., коли Україна здобула собі свою пресу і волю уживати свого фонетичного правопису, замість примусової „общепринятої“ етимології з *Ы* та *Ѥ*, українська література збогатила ся й шкільними підручниками — пр. букварями, читанками — та дитячими книжками, чого до року 1906. не вільно було мати. Правда ще 1905. р. О. Білоусенко видав чималу читанку „Вінок“, але на ній знати перш за все руку російської цензури, а друге — видано її етимологічним, „общепринятим“ правописом і такої книжки давати дітям, особливо тим, що лишень вчать ся по українськи, тепер вже не можна (до речі, „Вінок“ вже увесь розпроданий). З 1906. року з'являють ся вже друквані фонетичним правописом шкільні книжки:

Г. Норця, Граматка (український букварь); С. Русової, Український букварь; Базілевича, Рідна мова (український букварь); Грінченка, Українська граматка; Неводовського, Українська школа. Перший рік (Граматка); Черкасенка, Граматка; Хуторного, Читанка (видання 2-ге); Сьвітло. (ілюстров. літературний збірник для дітей; Ол. Кониського, Арихметика для українських шкіл; О. Степовика, Арихметика, або щотниця за-для самоосвіти, Цілі числа; О. Степовика, Арихметичний задачник; Залозного, Коротка граматика української мови; Шерстюка, Коротка українська граматика для школи ч. I.; Тимченка, Українська граматика, ч. I.

Збогатилась так само й дитяча література. В додатку до тих не більш як три десятки дитячих оповідань та казок, що видали переважно згадані 4 видавництва перед роком 1906., тепер з'являється спеціальна серія дитячих книжочок „Бібліотека Молодїжі“ (під редакцією Б. Грінченка), — видала досі казки Андерсена, Українські народні казки з малюнками, Твена, Пригоди, Тома Соєра та пригоди Гека Фінна; Видавництво „Український Учитель“ випускає казки Грімма, дві книжочки казок Топелїуса, три книжочки казок Черкасенка; Олекса Коваленко видає казку „Горбоконики“ (по Ершову); Олена Пчілка видає додатком до „Рідного Краю“, часопись для дітей „Молода Україна“. Дитячі видання переважно з малюнками, як і взагалі останніми часами значна частина українських видань в Росії.

Але що найхарактерніше для нової доби в історії української літератури, розпочатої роком 1906., це надзвичайний зріст українських видавництв. До року 1906. ми мали їх лишень 4, року 1906. добавляється ще 4, року 1907. ще 3, а року 1908. ще 6, і усього зараз є їх 17 (говорю лишень про ті, що функціонують і року 1908. давали чимсь про себе знати, і не спиняюся на тих, що були, та перестали існувати, як пр. у Петербурзі „Праця“ та „Боротьба“ (1906. р.) в Полтаві видавництво „Рідний Край“, що видало в рр. 1906—1907. аж 13 одбиток з часописі).

В дальших рядках я коротенько скажу про кожне з тих існуючих 17 видавництв і зазначу літературну продукцію кожного. Про три з них (Вік, Благодійне Товариство і видавництво Хоткевича) ми уже говорили, — скажемо про решту.

Отже перш за все видавництво Б. Грінченка. Про нього ми теж говорили, але згадували, що на початку ХХ. віку видавництво його в Чернигові припинилось. Тепер же з року 1906. воно знова відродилося в Києві, але вже в інших формах.

За роки 1906—1908. Б. Грінченко видав 12 книжок власних писань, 3 книжки „Бібліотеки“ „Молодість“, 17 перекладів драм і комедій світових драматургів і 5 драм та комедій власних — отже найменш з 60.000 примірників книжок.

Далі йде приватне видавництво у Києві Є. Череповського. Власне, початок йому зроблено ще року 1905., але розвинулось воно пізніш. Видало усього 24 книжки, а між ними такі як велику антологію „Досвітні Огні“, під редакцією Б. Грінченка, 5 томів творів І. С. Левицького, граматку Норця, Читанку Хуторного, Ю. Сірого, Про світ божий; решта — з красного письменства. Усьогож книжок видано коло 100.000 примірників.

Тогож року 1906. з'явило ся у Києві два видавництва: „Ранок“ (І. Самоненко, О. Коваленко і К^о) і осібне — І. Самоненка. „Ранок“ видав 15 книжок; між ними 7 книжок Драгоманова („Старі хартії вільности“, Рай і поступ, Заздрі боги, Швайцарська Спілка, Про волю віри, Євангельська віра в Старій Англії, „Царство божіє внутрі вас“ Л. Толстого), книжку М. Лозинського „Польський і руський революційний рух і Україна“, брошюру Піменової „Цілість держави і автономія“, решта — переклади, поезія і т. и. Загалом — коло 40.000 примірників.

Видавництво І. Самоненко дало: два видання українського декламатора „Розвага“, Альманах „Терновий Вінок“, „Горбоник“ — все під редакцією О. Коваленка.

Нарешті тогож таки року 1906. розпочала свою видавничу діяльність київська „Просьвіта“. За 3 роки дала вона 25 книжок, в скількості коло 150.000 примірників, між якими тільки 4 належить до красного письменства, а решта — популярно-наукові, з поля української історії і письменства.

Переходимо до року 1907. Цього року явило ся три видавництва: Одеська „Просьвіта“, „Рідна хата“ в Полтаві, та „Український Учитель“. — Одеська „Просьвіта“ видала дуже небагато — усього дві книжочки: М. Комарова, Запорожські вольности та Бондаренка, Про Гарібальді. Так само і „Рідна Хата“ — одну лишень книжку: Коваленко, Як боронитись від холери, що за два роки мала 2 видання, і друге в числі 16.000 примірників.

За те поважну діяльність виявило третє видавництво, „Український Учитель“, засноване в Полтаві при моральній і матеріяльній допомозі небіжчика Миколи Дмитрієва, а пізніш перенесене в Київ. За два роки свого життя воно видало 16 книжок (6 книжок казок, дві граматки для шкіл, арихметика, збірник

для дітей „Світло“; популярна астрономія Черкасенка; Про людське тіло — Корольова; Грінченка, „Про книги“; Загірньої, „Який був лад в Афинській державі; Дорошенка, „Білоруси та їх відродження“; Доманицького, „Словаки та їх відродження“, — усього 60.000 примірників.

Року 1908. прибуло в Київі 6 нових видавництв, але з них 5 великої діяльності не виявили: „Вільна Думка“ у Київі дала одно оповідання молодого письменника Островського; видавництво „Шлях“ дало дві книжки: „Весь світ в українській справі. Подія 12. цвітня 1908.“ і Луї Брукер „Партиї та професіональні спілки“ (обидві сконфісковані, але першу увільнено од арешту); видавництво „Знаття — то сила“ дало одну книжку — М. Порша „Про автономію України“; видавництво „Селянська книжка“ — теж одну книжку Доманицького „Як хазяюють селяни в чужих краях“; Холмська „Просвіта“ — теж одну книжку — Лоського „Про холеру“, — а усі разом коло 20.000 примірників.

За те надзвичайну енергію виявило нове видавництво „Час“: в протязі одного року воно дало 32 книжки в числі 160.000 примірників, а зараз друкує дешево біографію Шевченка в числі 50.000. Із згаданих 32 книжок — 7 оповідань і поезій українських письменників, два календарі, а решта все переклади оповідань з російської, польської, німецької, французької, англійської, волозької, угорської, норвежської, жидівської, болгарської та еспанської мови. Кожна книжочка містить одно оповідання, оздоблена портретом автора і коштує надзвичайно дешево 1, 2, 3, 4 копійки.

А тепер, коли ми пробуємо зібрати до купи данні про діяльність самих лишень 17 українських видавництв (цікаво що аж 13 з них з'осередилось у Київі!), то побачимо, що вони видали за увесь час (15 літ) більш 400 книжочок, великих і малих, в числі близькому до 2 мільонів примірників. Самі два видавництва „Благодійне Товариство“ та „Вік“ дали більшу половину того. Крім того, що дали 17 видавництв, видали найменш $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ мільона примірників окремі люди, отже загальне число можна вважати $2\frac{1}{2}$ —3 мільона. Так виглядає український видавничий рух в Росії, коли брати здобутки його за 15 літ гуртом. Але щоб мати правдиве поняття про те, як виглядає він тепер, в якому зараз відношенню певні галузі літератури стоять між собою, то найкраще узяти статистику за минулий 1908. рік. До речі, ми маємо тепер дуже точну статистику для української літератури, бо „Главное управление по дѣламъ печати“ в Петербурзі видає офіціальний

тижневник „Книжная Лѣтопись“, де друкує точну бібліографію усього, що тільки виходить в якійбудь мові в російській державі. Правда, усі мови почавши од киргизької, черемиської і кінчаючи білоруською, „Лѣтопись“ узнає за осібні, тільки одної української не хоче знати, впишаючи українську книжку між російські. Але це ще не значить, що української літератури в Росії так таки й немає... Отже розглянувши згадану „Лѣтопись“ бачимо, що минулого року в Росії вийшло **220** українських видань (крім часописів), тобто мало не в двоє більш як за рік 1907. або 1906. Це перший потішаючий висновок. Далі бачимо, що на усе число (220 видань) — на красне письменство (поезію та драму) припадає 112 (50%), на наукові, публіцистичні і критичні — 29 (13%) на популярно-наукові 40 (19%), на музичні 13 (6%), інформаційні 10 (5%) і таким чином усякий „луб“ та взагалі безвартісні книжки вносять тільки 7%, а як додамо сюди з інших розділів ще 3 десятки брошюр нічого не вартних, то мати мемо 12% (16 книжок). Це другий радісний висновок, бо він свідчить про те, що українська література в Росії майже виключно є продуктом людей національно свідомих і йде битим шляхом, прямуючи до визначеної цілі, що вона є література здорова, жива, корисна для люду, і коли тепер про що ходить, то хіба про те, щоб була вона ще добірніша, тобто, щоб в найближчий час збогачувалась вона тим, що в даний момент більш потрібне, більш утілітарне, треба краще уявляти собі, що мусить бути видане в першу чергу, а з чим можна ще заждати. Ми бачимо, що до числа видань зовсім безвартісних є яких 12%, тим часом як 5—7 літ тому ці останні стояли нарівні з корисними, а ще давніш, то значно їх переважали. Але коли ми провіримо цей висновок з іншого боку — що до числа примірників, — то процент безвартісних книжок трохи збільшить ся (дає 16%), а це тому, що на 616 тисяч примірників українських книжок в 1908. р. було 100.000 самого „лубу“, бо „лубочки“ переважно друкують по 10—12.000 примірників кожної книжки. Щож до вартісної літератури, то красне письменство, з поезією і драмою досягло, минулого року 46%, популярно-наукові видання 20%. Взагаліж самі видавництва українські (17) дали більшу половину примірників, бо 391.800.

Кидаєть ся в очі, що минулого року нема й сліду Нант-Пінкертонівської літератури, котра в мільйонах примірників ширить ся зараз в Росії, не було книжок релігійного змісту опріч одної штундистської; що поезія, яка ще так не давно була домінуючим

елементом в нашій літературі, так що аж чутно було нарікання на українських поетів — тепер становлять ледви 2%; наука та публіцистика теж не високо стоїть — усього 4,5%, але три роки тому вона стояла на 0. Взагалі ж серед популярно-наукових наших книжок та з красного письменства мало ще бачимо книжок з історії України, взагалі з українознавства і майже зовсім нема такої важної галузі, як історична повість і взагалі історична белетристика — вона таку велику ролю відіграє в справі розбудження національної свідомості! Дуже мало книжок економічного змісту, з особна книжок про кооперацію — тепер такі книжки більш ніж на часі!

Люд український марить тепер найбільш про землю, емігрує, збираєть ся емігрувати в Сибір, Америку, переселяєть ся на Кавказ, над Волгу, а у нас нема (окрім 2—3) книжок про ті землі і взагалі про земельну справу в Росії та в чужих краях! Маємо вже українські родини, маємо тисячі шкільної молоді, що сама собі здобуває українську науку, сама шукає українських учебників, а у нас крім букварів, двох-трьох читанок, кількох граматик — нічого пристосованого до наших потреб і вимог немає! Усі ці та й багато інших прогалин мусить бути заповнено в першу чергу, про що й на нашому конгресі не раз певно буде мова, але цього всього не можна ставити в провину українській інтелігенції в Росії, не можна жадати, щоб вона при тих невеликих силах і мізерних засобах, що ними зараз орудує, за три роки дала враз те, на що потрібно праці і великої мозольної праці багатьох літ — може цілого покоління! В кожному разі те, що вже зроблено і робить ся зараз, свідчить як найкраще, що українська література в Росії зрушила вже з мертвої точки, з кожним днем поширюєть ся і поглиблюєть ся, стає літературою справді народньою, а не існує для осолоди лишень жменьки „місцевих патріотів“. Про це свідчить і потішаючий білянс „Української книгарні“ в Києві, який показує, що в році 1907. продаж української книжки зріс проти року 1906. на 18%, а року 1908. — на цілих 66%, проти тогож 1906. року. Отже й книгарська бухгалтерія стверджує те саме, що й наша статистика, тобто, що українська книжна продукція року 1908. зроста майже в двое проти років 1906. та 1907., і при тому зі зростом продукції так само майже в двое зріс і попит на неї. А це свідчить про те, що в українській книжці дійсно є потреба, що її справді купують, і коли за один минулий, приміром, рік виходить пів

мільона вартісних книжок, то не на те, щоб завдавали праці мишам по книгарнях.

Нарешті ще маємо один показчик, що ми, як нація свідомо свого „я“, дійсно посуваємо ся наперед. Про це свідчить статистика, яку ми проробили над „Книжною Лїтописю“ за минулий рік, а саме: яке місце займає українська література серед інших національних літератур в Росії, судячи по числу видань в тій чи іншій мові? Отже констатуємо, що на першому місці стоїть мова російська (15.971 видань, — при тім принаймні половина їх — урядові та офіціальні — статuti, справозданнн та інші видання державні, а не національно російські), на другому — польська (1963), далі німецька (568*), потім жидівська (642), лотишська (555), татарська (270), естонська (239) і аж за Естонцями ідемо ми, Українці — стоїмо на 8 місці, хоч вважаючи на числа населення, мусілиб стояти на 2-му.

Очевидно, що беручи абсолютно, не великий гонор для нас, 30-мільонової нації, стояти позаду не тільки Поляків, Німців, та Жидів, але й Татарів, а особливо таких маленьких народів як Лотиші та Естонці, і мало нас може потішати те, що за нами іде ще аж 40 ще убожших на письменство народів та народців. Хоч треба взяти на увагу й те, що наша великолюдність нічого ще не свідчить: 25-мільоновий український народ в Росії, завдяки убійчій державній системі що до нього, має тільки 15% письменних, тобто письменних Українців нема й 4 мільйони, і на це число письменного люду 220 видань в числі більш як пів мільона примірників, може не так то вже й мало. І зноваж нічого зразу не дасть ся, і національна культура, з її найважнішим показчиком — літературою, ні одному народові не спала ще з неба готова як манна, і мають її дужчу або слабшу, лишень ті, хто її виборов, зміцнив та підніс на високу височінь власними силами. І от з цього погляду Українці в Росії за останні два-три роки теж поступили ся наперед, бо коли з кінцем 1908. року стоїмо ми в Росії на 8 місці (а властиво на 7-му), то ще не далі як року 1907., при тій літературній продукції, яку ми тоді мали, ми мусіли були стояти на 12 місці; нас перевисшали ще Грузини, Вірмени, Французи та Литовці**)...

*) Що до цієї, то її можнаб з'їгнорувати, бо певно більша половина німецьких видань, се шкільні підручники.

**) Зновуж, французьку літературу можнаб з'їгнорувати, бо то майже виключно шкільні підручники, отже 1907. року ми стояли фактично не на 12, а на 10-му місці.

Отже, коли ми за три роки обігнали аж три народи, коли ми ще десять літ тому мали 25—30 тисяч більш-менш вартісних книжок за рік, а тепер маємо за той час більш як пів мільона; коли за 15 літ, не вважаючи на нечувані утиски і перешкоди українська інтелігенція придала коло 3 мільони книжок і принаймні $\frac{2}{3}$ як не $\frac{3}{4}$ того розійшло ся; коли наша діяльна інтелігенція, десять літ тому складала ся може з трьох-чотирьох десятків душ, а тепер її вже можна лічити не тільки сотнями а вже й тисячами (правда, ще в першому десятку лічби), то можемо з певністю сказати, що при тіснішому єднанні наших інтелігентних сил по обидва боки кордону, при виміні продуктів їхньої праці, не далекий той час, коли ми займемо належне нашому народові місце в сім'ї культурних народів. *(Оплески).*

По сім почав читати др. С. Томашівський

Просвітні видавництва.

(Замітки й бажаня.)

I. Були часи на землі, в яких культура людей міряла ся більш або менш гладко витесаним камінним молотком, більш або менш зручно виліпленим горшком; потім настали часи, коли мірою культурного розвитку став камінний мур та гострий меч, коштовні та обемисті будівлі і т. и. Тепер ті часи минули, а з ними й давні критерії на означуване цивілізаційного поступу людства. Прийшло ся уживати нових мір. Сьогодні говорячи про якийсь нарід, про його культурний стан, питаємо поперед усього: які культурні інституції у нього, та яка духовна творчість його інтелігенції, яка духовна справа його має? Відповіді на сі питання залежати-ме означене культурности даного народа й його місця в сьогочаснім цивілізованім сьвіті.

Я не хочу сьогодні ставити також питанє до нашої суспільности і шукати на них відповіді. Ми знаємо добре, чим ми були, чим є і скільки ще нам нестєє до того, аби дорівнати иншим, особливо нашим національним противникам. Обминаючи на сім місци сю болючу для нас відповідь, хочу тільки ствердити висше поданий факт, який не повинен допускати закоріненого в деяких наших кругах хибного погляду про зглядну мало-вартність культурної праці супротив діяльности політичної й економічної. Один бачить головну ціль суспільної роботи в розбуджуваню політичної сьвідомости й політичнім організованю мас і голосить: „сіє єдино быти намь на потребу“... Другий

знов викладає: все пусте; крамниця, фабрика, кооперація і т. и., економічний поступ — отсе перша й наголовніша заповідь наша, а все інше прийде само собою. Я не хочу пійти слідом подібних односторонніх людей та бороти ся за першенство та виключність культурної праці (а є й такі люде), за те зважую ся сказати, що у нас часто не доцінюють ваги національно-культурної роботи, за мало у нас розбудженого інтересу до неї, та рішучо за мало вкладаємо моральних і материяльних капіталів в сім напрямі. Межи згаданими трьома нивами суспільної діяльності повинна бути удержана рівновага й гармонія. Політична діяльність здобуває під національну будівлю потрібний простір у всіх вимірах; економічний розвій — се її фундамент; просвітно-культурні здобутки — се сама будівля. Новочасна нація не може бути ані незабудованою площею, ані не викінченим фундаментом, ані будівлею без обох попередніх. Здобутки на першій або другій шляху можуть створити клясу, верству, стан — не створять одначе ніколи індивідуального народу; він з'являється тільки там, де розвинула ся своя рідна культура. Жива суспільність в нормальних обставинах розвивається в усіх трьох напрямках переважно несвідомо; в нормальних обставинах виринути мусить стан свідомости житевого розвою і його шлях. Галицька суспільність, живучи від віків в ненормальних обставинах дійшла вже до того стану самосвідомости, що може свою будучність виконувати зрозуміло, пляново і гармонійно. Що таке зрозумінне єсть — про се найкраще свідчить отсей конгрес. Зв'язім з ним наші горячі бажання й надії, щоб він став епохою, між иншим, в історії нашого культурного розвою.

Культурне жите проявляється в ріжних формах, одначе найголовнішою інтензивною частиною його виходить письменство — духова продукція і духова пожива. Яка суспільна ціль новочасного письменства? Бути виразом духової потреби членів суспільности, чи то в змаганю до що раз більшого знання, чи то в заспокоюваню естетичних почувань, чи то вкінци, як новочасна зброя в боротьбі за жите, в заходах коло здобутя волі, майна і власти. З того виходить ясно, в чім лежить ідеальна ціль письменства взагалі, а національного спеціально. Воно має заспокоювати всі духові потреби всіх верстов, кругів, полів і віків; національне письменство має все те дати в рідній, приступній, національній формі, якої головною ознакою являється мова. А новочасний нарід мусить мати змогу користувати ся вповні сим національним добром, бо тільки в нім і через нього

удержує і підтримує він свою національну індивідуальність. Без того добра перестаєтє ся бути самим собою, а стаєтє ся материялом чужої національної індивідуальности. Коли в якій суспільности одна її частина має змогу заспокоювати свої духові потреби своєю власною продукцією в своїй власній формі, а друга її не має — в такому разі ся друга тратить свою первісну національну індивідуальність, а стає членом другої, яка їй се заспокоєнє дає; натомість перша обстоєє свою індивідуальність доти, доки стане власного культурного добра, і тільки в його межах. З переступленнєм межі устає первісна духова звязь з матірною суспільністю; в разі культурної непродуктивности — повільна дегенерація і смерть. В тім лежить секрет винародовлення, в усіх частях і в усіх краях. З усього того виходить ясно, що свідома дбалість про розвій національного письменства мусить змагати до його субективної й обективної повности: щоби не було ніякої суспільної групи, яка не булаб в можности заспокоїти у письменстві свої нормальні духові потреби й аби не була полишена ані одна з його галузей.

Письменство як духова продукція впливає з двох основних психологічних мотивів людської творчости: 1) зі змаганя пізнати невідоме і бажаня закріпити пізнане в тревалій формі — продукція незалежна, індивідуальна, наукова й артистична; 2) із змаганя вродженого людській душі впоювати власне знанє иншим, для власного інтересу або їхнього добра — продукція социяльна (педагогічна, популярно-просвітна). В нормально розвितій суспільности мусять обі категорії бути однаково розвиті й однаково плекані та стояти в органічній звязи з собою, творити культурно-психічну цілість. В індивідуальнім і социяльнім житю людей повно аналогій, і якраз у духових інтересах вони виступають дуже ясно. Розвій одиниці від дитини до дозрілого чоловіка; угрупованє суспільних верстов від найнижших до найвисших; історична еволюція пануючого світогляду й почувань — усе те виявляє незвичайно аналогічні прояви що до культурних інтересів, симпатій, цілій, зрозуміння творчости. Одним словом еволюційний закон, що панує в органічнім житю природи, має повну свою силу у світі духових прояв людскости. Усе те вказує, яку величезну низку прояв і форм мусить обіймати таке письменство, що має заспокоїти всі духові потреби всіх членів і груп суспільности. А таке письменство мусить бути у кожного народа, що дбає про свою теперішність і будучність.

З поміж обох висших означених категорій письменства перше індивідуальне має культурну вартість виключно тільки таке, що є духовим продуктом найвисших інтелектуально верстов; усе, що повстає на низах, культурної вартости не має, або тільки дуже невеличку. З поступом часу сі продукти стають власністю що раз то низших соціально й інтелектуально верстов, переходячи остаточно в культурні пережитки. Не то з другою категорією — соціально-письменством, призначеним для формованя психики мас і посуваня їх в певнім означенім напрямі. Тут з гори прикроюєть ся твір до потреб та вподобань певної класи, стану, групи, віку, полу і т. и. Коли в першій категорії панує переважно індивідуальна диференціяція; ся друга мусить ділити ся і приготовлювати ся до найрізномірніших соціально-культурних форм та обставин. Полишаючи зовсім на боці категорію індивідуального письменства, зазначимо тільки, що воно творить культурний авангард в поступі часу і єсть жерелом і взірцем соціального письменства. З того виходить, що поширений у нас подекуди погляд про те, що наука, поезія і штука — се люксус у нас, без соціальної вартости, дуже хибний; противно кожда суспільність, — що хоче бути нацією в повнім значінню того слова, мусить дуже пильно дбати про розвій сеї індивідуальної культури. Без неї не тільки не покаже ніякої асиміляційної здібности, але буде засуджена на постійну утрату своїх власних частин. З нею за те не боїть ся чужої урядової мови, чужого викладного язика у школах, чужоплемінної колонізацій, яка буде засуджена на національну страту.

З усього соціального письменства обмежимо ся тільки до популярного, призначеного для широких мас нашого народа, отже переважно селянства — саме для тих кругів, які повинна мати на оці наша „Просвіта“. Такі популярні видавництва сповняють належито свою ціль тільки тоді, коли відповідають усім вимогам культурности. Культурність же письменства взагалі, а популярно-виховуючого спеціально, лежить у певних вимогах; 1) що до добору самого предмету, 2) що до змісту і 3) що до форми.

Що до першої вимоги, предмету, то популярне письменство мусить бути достроєне до всіх потреб новочасної суспільности і до всіх форм людської духової творчости. Отже не може хибувати ані всіх форм красного письменства, прозового й віршованого, ані чистонаукової і півнаукової, а в науковій не може забракнути ніякого поля, яке будилоб цікавість ширших

гуртів суспільности — від астрономії до ветеринарії, від філософії до язикознавства. Сей постулат впливає з висше названого характеру популярного письменства, що має як слід сповняти свою культурну місію. Тому що до предмету мусить воно бути дуже ріжнородне, не тільки відповідно до великої ріжності житевих прояв, потреб та ідей, але також добір предмету має бути достроений до культурного (індивідуального і соціяльного) степеня читача.

І знов серед нашої суспільности панують всякі, часто противижні погляди про сей бік письменства, призначеного для ширших мас. Одні радіб іти за модою і подавати популярну поживу у спеціальнім доборі модерности, як ось економія, кооперація, соціологія, наука про державу, останні здобутки науки і т. и.; другі держать ся певних етичних принципів і пропагують спеціальну тенденційну літературу: демократизм у політиці, лібералізм у культурнім, соціалізм у суспільнім питаннях — виключаючи все инше як шкідливе або що найменше баяєст; инші знов дають перевагу т. зв. релігійно-моральним творам і т. и.; всі люблять не признавати вартости иншим або й мати їх за шкідні. Найменше за те бачимо таких, що признають повну свободу популярного письменства і лише у великій його ріжнородности бачуть суспільно-культурну вартість. Сей останній погляд треба назвати одиноко оправданим.

Завданем популярного письменства єсть: 1) піддержувати грамотність, 2) будити цікавість до письма взагалі, 3) розвивати інстинкт досліду і шуканя правди, 4) заспокоювати певні означені психічні потреби людей: потребу утіхи, відпочинку, науки, релігійного почування, естетичного смаку і т. и. Кождий рід твору знайде свого читача або ні; як знайде — се доказ його потреби; не знайде — стає безужиточний і гине. Вільний добір отже повинен бути провідною гадкою в плеканю популярного письменства.

Инше діло, коли говоримо про видавничі інституції гуманітарного характеру. Вони мусять з природи річи придержувати ся певних ідейних напрямів, а радше поборювати й виключати певні тенденції, які новочасний культурний і політично-соціяльний сьвітогляд признає шкідними, чи противними інтересам і цілям даної суспільности. Сюди належить і товариство „Просвіта“, яке в своїх виданнях мусить обминати деякі поля, чи радше сьвідомо полишати їх иншим видавництвам і приватній ініціятиві. Одначе воно ніколи не повинно забувати, що

суспільність складається з дуже різнородних елементів, та що кождий з них домагається іншої страви для себе; годі забувати, що у нас єсть ще сотки тисяч людей, які — наприклад — поза інтерес до всяких „житий сьвятих“ ще не вийшли і не скоро вийдуть... Чи сих людей полишати без книжки? Хиба ні. Таке саме діло і з іншими полями. Наші гуманітарні видавництва повинні бути загальним регулятором популярного письменства, заповняти пекучі прогалини, одначе не так по суб'єктивним міркуванням як з огляду на дійсні потреби широких кругів, та дбати тільки про спинювання продуктів антикультурних і анти-соціальних.

Що до двох інших вимог популярного письменства — змісту й форми, те під першою треба розуміти вірність і правдивість описуваного предмету о стілько, щоб неувтво або сьвідомий фалш не діставали ся в широкі круги („Неправда не наука“ — як казав Драгоманів); під другою скривається спосіб оповідання що до мови, складні і викладу. Особливо ся остання вимога — форма популярних видань повинна дуже лежати на серци нашим галицьким і буковинським видавництвам, бо на тім поли поповняють вони смертельні гріхи, які мстять ся жорстоко на їх власних ділах. Російські Українці стоять в сім напрямі куди висше нас і нам треба йти їх слідом.

II. Реферат тов. Брика дасть огляд дотеперішної популярної літератури у нас, якої велику частину пустила у сьвіт наша „Просьвіта“. Дорібок, як на одну фірму, доволі значний: як на потреби многочисельної маси доволі мізерний. Домаганя наші ставлені до ріжних видавництв не можуть бути рівні: інші мусять бути до приватних, інші до громадських, основаних на громадських фондах, субвенциях з публичних засобів і т. и. До „Просьвіти“ отже вимоги ставлять ся більші ніж до якогонебудь іншого видавництва у нас. Її видавничу діяльність піддавано нераз критиці, більше або менше поважній, звичайно різкій, найчастійше справедливій. Правда, від останніх трьох літ видання „Просьвіти“ поправили значно свою славу, одначе годі ще сказати, що вони дають все, чого наше громадянство потребує, і що вони в наших обставинах можуть дати. Переглядаючи дотеперішні публікації нашого товариства, мусимо признати ся, що ані обсягом вони не можуть вдоволити теперішним потребам, ані своїм добрим змістом та формою не стоять на висоті свого завдання.

Причина тому, що просьвітні видання не такі, якими бути повинні, лежить у двох обставинах: 1) у хибній організації „Просьвіти“; 2) у хибній методі її видавництва.

„Просьвіта“ була первісно заснована як видавниче товариство з метою доставляти селянам лектури в народнім дусі, з огляду на повну недостачу подібної лектури. З часом одначе, в міру як зростало у нас зрозумінне потреби національно-органічної праці, без якої неможливий справдішній просьвітний поступ — прийняла „Просьвіта“ новий обовязок т. ск. політично-організаційний, як заснування філій, читалень, уряджування віч, концертів і т. и. Згодом пійшло у нас гасло праці коло економічного піддвиження селянства — і в статут вложено чимало додатків, які вкладали на товариство обовязок давати пораду, ініціативу і поміч у господарських і взагалі економічних справах дорогою пропаганди взірцевого хліборобства, кооперації, торгівлі, промислу і т. и. Взагалі ці пізнійші додатки перевисшили первісні завдання товариства і все разом захопило таку широчезну межу громадянського житя, що на добре її обробленне требаб сил і засобів не одного товариства а дестьох.

Легко зрозуміло, що така ріжнородність цілий і таке накопичене ріжнородних агенд стало для товариства перепорою у свобіднім розвою, силі й успіхах діяльності. Кождий, хто бував у виділах „Просьвіти“ або брав участь у працях її комісій, мав нагоду переконати ся про величезний обсяг праці і неможливість її виконання при теперішній організації, засобах і традиції. Сюди приходить ще одна некорисна хиба нашого Т-ва — се централістичний її устрій. Обслужити 4-мільонову масу на 40.000 км² при таких широких завданнях одному виділові зложеному з 12 людей — се просто неможлива річ. Наші філії та читальні устроєні так, що самостійної, живої та успішної діяльності вони розвинути не в силі, ані формально ані материяльно. Кожда філія, як що хоче розвинути більшу діяльність, мусить поступати проти статута і змагати до переходу в самостійну просьвітну організацію. Формально краще дещо поставлені читальні, одначе й вони задля централізації управи й агенд не можуть належито розвинути ся, а розвиті поволи нидіють.

Тим часом з трьох головних завдань „Просьвіти“ видавничої, організаційної й економічної, тільки одна — перша — годить ся подекуди з централістичним устроєм, подекуди навіть

доконче його вимагає; інші натомість домагають ся ґрунтовної перебудови товариства на інших основах.

Все те приводить нас до переконання, що „Просвіта“ в тій формі, як доси, існувати не може, коли не то хоче поступати наперед, а й коли бажає як слід виповнити се, чого тепер статут вимагає. Низше подана резолюція має якраз на меті дати ініціативу в сїм напрямі. Конечність ся подиктована не тільки оглядом на видавничі завдання товариства, але й то передусім на організаційні та економічні. Наше товариство і так стоїть перед реформою, отже при тій нагоді треба подбати, щоб всі три завдання досягли свободи й незалежності, як доконечних умов успішної діяльності.

Се можна досягти тільки тим способом, що зробимо кінець дотеперішній ненормальній концентрації різнородних цілей, і многобічної праці в однім товаристві, а натомість створимо окремі організації для видавничої, просвітно-організаційної й економічної діяльності серед широких мас народа. Тоді то кожда з тих організацій зможе всесторонно, без шкоди іншої розвинути ся і прибрати такий устрій, який для бажаної ціли покажет ся найпридатніший. Що такий розділ „Просвіти“ неможливий з дня на день, розумію се добре, тому — думаю — годі буде обминути переходовий стан посереднього внутрішнього розділу товариства, який приготував би пізніше повне відокремлене.

Друга хиба, яка спиняє дотеперішню просвітно-видавничу діяльність, була в довголітній безсистемності і випадковості, майже недбалості наших видань для народу. Правда, від недавного часу, коли створено видавничу комісію при Головнім Виділі й уряд редактора видавництва, справа пійшла на кращу дорогу, тому не буду говорити про хиби попереднього стану, натомість порушу деякі боки теперішніх порядків, які на мою думку вимагають скорої переміни, без огляду на те, чи товариство полишить ся нерозділене, чи ні.

Головна хиба теперішніх видань лежить на мою думку в істнованю обовязкових членських книжочок. В першім десятиліттю свого життя „Просвіта“ не мала такого обовязку, він появляеть ся що тільки 1877. р. Правда — серед тодішніх обставин, при тогочасній національній свідомості народніх мас, та низькім культурнім стані їх — така зміна була без сумніву корисна: вона мала на меті підтримувати грамотність і накидати інтерес до друкованого слова. Та тепер по 30 літах справа основно змі-

нила ся. Тепер „Просвіта“ доставляє лектури зовсім іншому поколінню, ніж се було в 70-тих і 80-тих роках. З того виходить, що членські книжочки потягають за собою ось які недостачі: 1) в них лежить жерело несистематичности, доривочности й недобірности книжочок з боку товариства; 2) читачі привикають до певного роду даремщини і легковаженя просвітних видань, а над усе спиняєть ся у них свобідний добір книжок дуже важний в просвітній педагогії соціальной і дістають книжки непридатні або неінтересні для них і се викликає неохоту до товариства; 3) за тим іде мале ціноване видань і самим товариством, яке радо роздає їх даром. Всім тим хибам може зарадити тільки знесенє категорії членських книжочок.

Головний аргумент противників такої реформи буде такий, що ось то тільки членські книжки можуть іти в широкі маси, доходити до околиць і кругів людей, які без того ніколи не малиб змоги читати, та що членські книжки роблять можливим видаванє їх у великих накладах. Аргументи сї не стійні. Вони раціональні тільки тоді, коли не береть ся на увагу нинішньої дешевости книжки, розпродажної організації, реклами і т. и. Я певний, що при нинішнім заінтересованю книжкою серед народа, при нинішнім стані книгарської торгівлі, а над усе при належитім з'організованю філій і читалень розпродаж книжочок досягла би небувалої у нас висоти — соток тисяч примірників, як би на перепоні не стояли якраз членські книжочки.

Вже давнійше при нагоді останніх реформ видавництв відчувано всю недогоду з членськими книжочками, хоч не поставлено справи як слід. Тоді то дебатовано над питанням: що зробити, аби книжочки були інтересні для всіх членів? Правду скажу — питанє се належить до найбільше наївних, які коли небудь ставлено у нас. Шукати відповіді на нього — се значить шукати неіснуючої, неможливої річи. Книжок, які заспокоювалиб читачів ріжної суспільної верстви, ріжного культурного степеня, ріжної індивідуальної осьвіти і т. и. нема й не може бути. Не диво отже, що з уваги на всі вимоги такої популярної книжки для членів предложено і прийнято по часті ідею найпопулярніших членських книжок, себто ідею обниженя рівня предмету, змісту і форми до вимогів найнижше грамотних людей. Що тим способом скривджено цілий ряд ннших членів — не роздумано гаразд. До того в практиці годі видержати такий критерій все і всюди, і тому багато в дечім лишаєть ся при старому.

Членські книжки мають ще й іншу хибу: вони єсть і мусять бути дефіцитові. При нинішній організації товариства лише маленька, дуже малозначна частина членських вкладок (25%) може йти на покриті коштів видань. Їх треба покривати засобами з інших жерел: субвенцій, економічних фондів і т. и. — засобами, яких в інших обставинах можнаб ужити на поліпшенє, удешевненне та добру розпродаж видань. З того всього виходить вкінци, що книжка сильно депреціонуєть ся, Головний Виділ роздаровує її, а ціле товариство здобуває погляд про себе, буцім то його видавництво єсть деяким люксом, чи непотрібним задруковуванєм паперу.

Правда, я розумію, що дотеперішне право членів „Просвіти“ на членські книжки — се їх правний і фактичний стан посідання, якого декому не легко зрєкти ся, особливо коли не буде добре свідомий в причинах реформи. Одначе сі трудности можна буде обминути ріжними способами, даючи членам відповідну рекомпензату у знижках на видання товариства, або в інших користях членів.

Добру рекомпензату моглиб мати члени й иншим способом. Вже від давна належить до найбільше пєкучих потреб нашого популярного письменства заложєне популярної літературно-наукової ілюстрованої часописи. Принайменше я привязую велику вагу до такої часописи, яка — відповідно, уміло і зручно редагована — моглаб мати великий успіх та робити велику культурну прислугу. Взагалі в новочасній видавничій продукції часописна форма перемагає книжкову, особливо своєю постійною свіжістю та ріжnorodністю змісту. Тому певна річ, що члени „Просвіти“ прийнялиб радо таку реформу, колиб могли замість членських книжочок діставати при певних вигідних умовах таку часопись, особливо тижневу. В наших обставинах завдання видавати таку часопись може підняти ся тільки субвенціоноване видавництво; з тих то причин межі резолюціями позволив я собі поставити домаганє, щоби Головний Виділ „Просвіти“ в найближшій часі приступив до видавання такої часописи.

Всі инші видання Т-ва мусілиб бути розділені на цілий ряд категорій (серій) — відповідно до умового й культурного стану читачів та відповідно то соціальної цілі, яка має бути осягнена. Не входячи в детальну програму видавництва, які повинні бути взяті в видавничу програму товариства, я дам позір тільки на три напрямки, які належалиб чим скорше взяти під розвагу.

Дотеперішні засади наших просвітних організацій полишили одну важну частину нашого народу зовсім на боці, якої занедбане принесло і приносить дуже тяжкі шкоди нашій національній справі. Ми доси нічогосінько не зробили для просвіти і розбудження національної свідомости і приєднання для української ідеї так званих Русинів-латинників. Від 60 літ ми вдоволяємося фразою, що такі Русини єсть, що вони не Поляки, протестуємо проти польонізованя їх урядом, костелом, школою й органічною працею польських товариств та інституцій, одначе зовсім нічого не робимо, щоб вони дійсно, а не тільки в нашій уяві, стали нерозривними членами нашої нації, противно з каригідною байдужністю дозволяємо собі видирати більше як 1/2 міліонову масу, якої повна затрата зовсім можлива і при дальшій нашій байдужности дуже недалеко, принесе нам необраховані страти, бо перемінить нашу суцільну етнографічну територію на мішану, в якій політично-соціальна перевага польського елемента легко може бути скріплена новим впливом колоністів й іммігрантів аж до стану плеїнної більшости. Нам не вільно під тяжким національним гріхом держати ся дотеперішньої тактики, а треба взяти ся до систематичної просвітної й органічної праці серед занедбаних кругів Русинів-латинників.

Тільки без ілюзій! Треба зрозуміти одну з найбільших причин, чому згадана частина нашого народу доси не вросла в наше національне тіло, а противно раз-ураз збільшає число наших противників. Сюди належить наша словянська азбука, яка завдяки галицькій шкільній системі і політичним відносинам творить велику перепону в асиміляції латинників. Давне письмо не грало майже ніякої ролі в громадськїм житю нашого селянства і міщанства, доти асиміляція була жива й успішна; тепер же культурне піднесенє селянина-латинника однозначне, майже з правила, з переходом в польську національність, а в дуже значній частині винна тому недоступність нашого письменства, того новочасного показчика культури й головного асиміляційного чинника, з причини ненавичної азбуки. Та годі нам чекати з діяльністю серед тих кругів до того часу, коли політичні обставини змінять ся на нашу користь (се булаб велика тактична похибка), тільки нам треба за всяку ціну переломити сю запору, яка ділить нас від наших латинників. А се зробити можемо (окрім переміни календаря) ще зовсім свідомим, систематичним уведенєм латинської азбуки у популярні видавництва, призначені головно для такої ціли.

Рівнобіжно з тим для праці серед тихже самих латинників та навіть серед замешкалих між ними мазурських кольоністів належалоб уживати навіть і польської мови для видань, яких зміст мав би противділати денационалізаторським змаганням наших противників. Се спонукує мене до поставлення окремої резолюції в тім напрямі.

Друга річ, на яку рад би я звернути увагу наших просвітних інституцій і видавництв — се доконечна потреба створення окремої категорії льокальної популярної літератури на діялектах, яка малаб приготовлювати шлях письменству на українській літературній мові.

Ми знаємо, приміром, якою неприступною твердиною для наших політичних і просвітних організацій єсть Лемківщина. Ми знов майже нічого не робимо, щоб її здобути; тим часом се не трудно, колиб ми підійшли до Лемків з їх власною мовою. Тоді протягом яких 10 літ упалаб ся москвофільська твердиня. Подібно маєть ся діло й з угорськими Русинами, яких долею заняти ся мусять таки Галичани. Тому то дуже булоб бажаним, щоби наша „Просьвіта“ дала у сім напрямі почин і створила окрему категорію популярних видань на діялектах.

Третя знов справа — се потреба систематичнійшої і кращої боротьби при помочи книжки з москвофільством, якого не треба зовсім легковажити. Того не треба здавати на політичні організації, бо від їх праці успіх не дуже великий, се мусять узяти в руки просвітньо-культурні організації. І тут треба ступати на формальний опортунізм (етимольогія для селян, російська мова для молодіжи й інтелігенції).

Ось резолюції в душі мого реферату, які піддаю під розвагу комісії і прошу їх ухвалити:

1) З огляду, що успіх громадянської праці і тривкість її здобутків залежать понад усе від рівномірного розложеня суспільної енергії в усіх трьох основних напрямках національного житя: політичнім, економічнім і культурнім; та з огляду на теперішне односторонне зверненє й абсорбованє наших сил в політичнім напрямі — признає ся, що свідоме громадянство України повинно пильно дбати, аби один шлях не загарбував моральних і материяльних сил других.

2) З огляду на закорінене в деяких кругах нашого громадянства легковажене висшій духової культури, інтегральної умови новочасної нації й її прав, взивається всю українську суспільність, її представників та громадянські інституції подбати більше, аніж дотепер, про розвиток рідної літератури, науки і штуки, як основ і жерел культурної праці і культурного поступу серед народних мас.

3) З огляду, що приватна ініціатива, приватні засоби і приватний труд не в силі успішно та швидко здобути віками занедбані, прибиті і використовувані маси для осьвіти і культури так, як се можуть зробити публичні інституції, — взивається наше громадянство до більше плянових, енергічнійших та загальнійших з'усиль до здобуття свого власного національного шкільництва публичного.

4) З уваги, що теперішня організація і устрій галицької „Просьвіти“ не відповідає нинішнім потребам і спиняє успішну діяльність товариства, висказується бажане до Головного Виділу, щоби при наміреній переміні статута товариства змагав до реформи в отсих напрямках: маючи на оці коначність розділу товариства в будуччині на три окремі: видавниче, організаційне й економічне, приготовив сей розділ статутуво переходовим станом, заводячи внутрішній розділ завдань, засобів і компетенцій в поодиноких галузях діяльності товариства.

5) З уваги, що дотеперішний спосіб видавання книжочок „Просьвіти“ у формі обовязкових примірників за річну членську вкладку показує багато не вигід, ослабляє з одного боку дбалість про їх добір, з другого боку інтерес до них, — поручається Головному Виділові розважити способи поступенного залишення категорії членських книжочок, забезпечивши членські користи иншим способом, а натомість подбати про добру організацію розпродажі популярних видань.

6) Просвітні видавництва всієї України повинні дбати про те, щоби їх публікації призначені для широкого загалу і молодіжи були подавані у спільній, загально-українській літературній мові та постійно змагати до вирівняння теперішних діалектичних, морфологічних та правописних різниць, так щоби одні видання могли бути придатні для широких кругів без огляду на державні межі; натомість при виданнях на обмеженій території, призначених чи то для розбудження формальної національної свідомости, чи то локальних, культурних, економічних та політичних інтересів можна, а часто і доконче треба уживати видань на окремих говорах (Лемки, Гуцули, угорські Русини, Холмчани і т.и.); для сих останніх видань треба потворити окремі категорії.

7) Признаючи факт, що в новочаснім культурнім сьвітї часописна форма видавництв перемагає книжкову, дає більші вигоди читачеві і заспокоює скорше і дешевше різнородність його духових інтересів, висказується бажанє, щоби „Просьвіта“ чим боржій приступла до видаваня популярної ілюстрованої літературно-наукової часописи, призначеної для широких кругів народа.

8) В українській популярній літературі прикривається недостача важних підручників, спеціяльно популярної енциклопедії всього знаня, дальше підручників історії, географії, літератури, лікарських, правних і т. и. Поручається Головному Виділови „Просьвіти“ поробити заходи в тім напрямі, увійшовши в евентуальну спілку з іншими видавничими товариствами й інституціями.

9) З уваги, що діяльність тов. „Просьвіта“ як товариства субвенціонованого підпадає прикрим обмеженням і не має повної свободи у своїй видавничій діяльності, навіть на полях далеких від активної політики, — признається доконечну потребу створеня окремого, політично зовсім незалежного видавництва, яке виповняло би полишувані до тепер прогалини в популярнім письменстві.

10) З уваги, що наша дотеперішня просвітна діяльність полишала зовсім на боці Русинів латинського обряду, допустивши тим способом широку діяльність наших національних противників в цілі їх винародовлення, признаєть ся потребу заняти ся систематично і щиро тою частиною нашого народа, спеціально створити для неї окрему категорію популярних видань, уживати в них на широку скалю латинської азбуки, а в міру потреби й польського язика.

11) Систематична й успішна боротьба з москвофільською течією серед нашої суспільности мусить вести ся не тільки на політичнім поли, але й на просвітньо-культурнім; в тій цілі наші просвітні інституції повинні взяти під розвагу потребу видань призначених спеціально для освідомлюваня і приєднуваня москвофільством захоплених кругів населеня.

12) Признає ся бажаним, щоб наші товариства з просвітньо-видавничою метою приступили до видаваня спільного інформаційного органу, який провадив би огляд просвітньо-видавничої діяльности у нас, у інших народів, вказував улїпшеня, нові дороги, давав інформації та огляди літературної продукції у нас і в чужих, поради і т. и. тимчасом щоби негайно тов. „Просвіта“ видавало катальог всіх творів придатних для бібліотек популярного читаня і бібліотек молодїжи. *(Оплески)*.

Після довшої формальної дискусії голова комісії о. Кальба замкнув засїданє о год. 6-тій у вечері.

Засїданє дня 2. лютого.

Голова о. Кальба відкрив комісію о год. 9. рано, давши слово дру Ів. Брикови, що відчитав свій реферат :

Короткий огляд української популярної літератури в Галичині.

Початки свідомої праці над просвітньо-економічним піднесенєм простого люду, а тим самим і початки популярної літератури, — як найважнішого середника до осягненя сеї ціли, —

в'яжуться тісно із тим суспільно-політичним переворотом, що на переломі 18. і 19. вв. потряс основами Європи.

Французька революція змінює радикально досі всеможливі пануючі погляди на нижші верстви суспільності, підносить їх людську гідність і права, — а викликане війнами Наполеона питання національне визначає мужицтву многоважну роль у життєвому розвитку всякої нації. Простий нарід стає тою трівкою і живучою основою, відки бере початок, на якій опирається і далі розвивається культурна, соціальна і політична еманципація народів. Ся обставина потягає за собою конечність взаємного зближення інтелігенції і простого люду, в цілі обопільного пізнання, що мало знова перекинути кладку через прогалину історичних кривд і недовіря. Інтелігенція знаходить в народі богате жерело для відродженої літератури і науки — а в замін за се починає серйозну працю над його просвітним і економічним піддвиженням.

Освіта, а через освіту добробут простого люду, — стають кличем 19. століття. Сей новий клич іде з півночі і заходу, та поступенно захоплює собою усі народи Європи. Найранше почала сю роботу Данія, Швеція, Норвегія, — за ними пішли Англія, Франція, Сполучені Держави і Німеччина. Результати її, — се нинішня культурна і економічна сила тих країв, та богата числом і якістю популярна література.

Значно гірше стоїть справа із просвітною працею серед народів словянських. Найстаршим просвітним товариством словянським є т. зв. „Матиця сербська“, заснована в Пешті в 1826. р. — відтак через малярські переслідовання перенесена до Нового Саду. На землях південно-словянських є два товариства: св. „Кирила і Методія“ та „св. Могорія“; в Чехах „Матиця шкільна“ і „Матиця люду“; у Поляків обік сильної і по королівськи субвенціонованої інституції „Kółka rolnicze“, „Spółki rolnicze“ — „Towarzystwo czytelników ludowych“, засноване в Познані в 1880. р., „Macierz polska“, „Towarzystwo oświaty ludowej“ з відділами львівським і краківським в 1881—2 рр., „Towarzystwo szkoły ludowej“ в 1898. р., „Oświata“ в Києві, „Polska Macierz szkolna“ в Королівстві, крім сего належить згадати вкінці і видавництво „Biblioteka Mrówki“. Росія і Україна російська узгляднені ширше в іншому рефераті. Попри працю в напрямі гуманітарним і економічним є ці товариства рівночасно і розсадниками культурного і національного освідомлення, яке несуть головно популярними виданнями, а відтак і живим словом.

Коли в цілій Європі оперто на мужичих масах відроджене і дальше істнованє народів, та відчучо потребу піднести їх в напрямі просвітнім і економічним, то тим більше і тим природнійше, майже з невимомною конечністю мусіло се наступити у нас.

Нарід, що в часі свого історичного житя втратив шляхту, висше духовенство, інтелігенцію і значний процент міщанства, міг відродити ся тільки простим людом і тільки ним далі жити. Ся обставина мусіла довести до зближеня інтелігенції і простого люду, дала початок демократизації нашої суспільности, яка скріпила ся і проявила ся відтак під впливом свободолюбних і демократичних ідей, що плили з західної Європи. Ся тісна лучність між нашим національним відродженєм і простим народом вказала шлях роботі і витисла ясну печать на характері цілого нашого відродженого житя. Поминаючи се, що вже наша новійша література від своїх первопочинів аж по нинішну хвилю, через свою тісну звязь з народом, через правдиво демократичний характер, та полемічно-протестуючий тон проти культурного, соціального і політичного поневолення, — в напрямі освідомлення зробила дуже багато, перейду до більш свідомих і більш програмових моментів в роботі для добра люду.

Потребу такої роботи відчули дуже добре Кирило-Методіївські братчики, які у свою програму з 1846. р. ставлять побіч свободи простого народу також і „праведну його освіту“.

З кінцем 50-тих років 19. ст. українська молодіж дає почин до заснованя недільних шкіл, з яких перша повстала в 1859. р. в Києві на Подолі, а відтак такі школи заводять ся і по інших містах України, а також і селах. Ширшою і енергічнійшою стає робота з хвилею, як в 1861. р. знято з народу тяжкі кайдани кріпацької неволі. Рівночасно виходять і перші популярні виданя та шкільні підручники як: Граматка Куліша, Спб. 1857., Буквар Шевченка, Спб. 1861., Арихметика або шотниця Мороза, Київ 1862., а Кониського, Спб. 1863., Оповіданя з сьвятого письма Опатовича, Спб. 1863. і т. д.

Окрім тих видань виходять дрібні книжочки, т. зв. метелики, що популяризують твори українських письменників. Ще краще, більш пляново і більш згідно з потребами народу бажав повести популярні виданя Микола Костомарів. В петербурській Основі з 1862. р. напечатав він статю, де зазначає, що Українці багато гарного переняли від люду, але в замін за се дали йому лиш мало доброго. Соловій казками не ситий, тому годі вже

кормити його тільки повістями і віршами. Треба почати і елементарний виклад таких наук, що конечно потрібні до людської освіти. Крім букваря треба зладити коротку біблійну і церковну історію, катехизис, дещо з наук святих отців церкви і з життєписий святих таких, що їх ім'я популярне в народі, відтак пояснення богослуження. Належало б спопуляризувати теж відомости з арифметики, космографії, географії і дещо важнішої з наук природи, — вкінці належало б зладити і таку книжочку, з котрої народ міг би дізнатись про свої повинности і права в державі. — Програма, як бачимо, на свій час широка, свідомо і реальна. Українці повитали її горячо, посипались складки, приготовано праці; — та на жаль на тім і скінчило ся. Що йно почату і так гарно зачеркнену видавничу діяльність спинили на довгий час звірські, монструальні укази з 1863. і 1876. рр. Дальшу долю популярної літератури на Україні російській поминаю; про се ширше говорить ся в іншому рефераті.

В розвитку української популярної літератури в Галичині належить зазначити дві фази: а) до року 1868. і — б) від року 1868., се є від хвилі основання товариства „Просвіта“ у Львові.

Між обома сими фазами заходить виразна різниця — так що до чисельности як і внутрішньої якості і вартости видань.

Полишаючи на боці видання коляд, щедрівок, пісень церковних та біблій, про видане яких дбала перш усього церков, — з першою популярною книжочкою стрічаємо ся в році 1844.: 1) Руководство ко умноженію і годованію садовини по селах і місточках, написане В. Гавришкевичом, парохом Новосельским. Перемишль р. 1844., 8°, стр. VII + 86¹); 2) Наука о управі тютюну для Галициянів, іждевенієм правительским іздаде ся. Відень р. 1847.

Здавало б ся, що рік 1848., в яким знесено панщину і зроблено пробу заведеня конституції, пригадає нашій суспільности її народний обовязок та дасть почин до живої праці над просвітним і економічним піддвиженем мас мужицтва, а тим самим і популярної літератури. Та на жаль так не стало ся. Потребу такої роботи вправді відчувано, але її не зреалізовано.

„Головна Рада руська“ в 1848. р. ставить у свою програму: „Розвивати і вносити народність нашу во всіх її частях: видаванем

¹) Заголовки книжок подаю у змінений правописи, фонетичній, задержуючи звукові прикмети мови оригіналів.

періодичних часописий, розширенням добрих і ужиточних книжок в язиці рускім“. „Руский Собір“ 1848. р. ставить собі задачу: „Чувати над народністю рускою, причиняти ся до єї свобідного і незалежного розвитку, просвіщати наш нарід, піднести єго до учасництва в справах цілого народа, научити єго уживати на добро наданих єму свобід конституційних, чувати над правами і добром цілого народа“ — фрази, за якими крили ся польськошляхоцькі інтереси. „Собір руских учених“ 1848. р. поставив сю справу дещо реальнійше, бо порішив заснувати окреме „Общество просвіщенія народного“ — „Галицко-руська Матиця“, якої перші збори відбули ся ледви аж в 1850. р. Матиця заско-рузла і ніякої діяльності не розвинула; — на гарних словах і скінчило ся, а просвіта народу не поступила ні крок вперед.

Рік 1848., — аж сором згадувати! — здобув ся на виданє тижневника: 3) Зоря галицка, часописі літературно-політичної, призначеної головно для інтелігенції, де в відділі економічним присвячено малий кутик потребам селянства, починаючи відозвою: „Честні братя...“ і т. д. Відтак ішли виданя у таким порядку: 4) Сельская Рада, ч. 1—5 в р. 1850., 5) Місяцеслов господарский 1851—52. р., 6) Короткоє наставленіє до розширення засадження дерев всякого рода для сільського міру. Львів р. 1852., 7) Поучене що до захованя мір предостереженя при дозуваню коней маючих їдкі золзи, носатизну і черви. Львів р. 1852. Обі останні книжки видано з порученя і коштом правительства.

8) Повісти і пісні списал для руских дітей Іван Наумович, Львів р. 1861.

9) Пельвецкий Тома, Добра жінка і лихого чоловіка переробит. Сказка народна. Львів р. 1861. Згадати на сїм місци належить календар Львовянин, накладом М. І. Косака, де в части літературній кромі поезий (Глібова, Шевченка, Руданського), оповідань, статей історичних, находимо відділ господарський, узглядноючий передусім потреби селян. Певна доля заслуги припадає теж і таким календарям, як Перемишлянка і Перемишлянин.

10) Дом і школа. Временопись посвячена школам і сільському народови. I. год 1863. Іздатель і отвiчательний редактор І. Гушалевиц. В сій часописі, видаваній тричі в місяць находимо статі педагогічні, релігійні, поезії, оповіданя, ріжні статі поучаючі і господарські.

11) Маленький зборник повістей і пісней для грамотного сільського люду. Львів р. 1863.

12) Письмо до громади, під редакцією С. Г. Шеховича 1863. р. Виходило непостійно, а в році 1867. редакцію обняв Б. Дідицький. Дуже цікава програма сеї часописі, яку й наведу в цілости: „В тую газетку будут входить: 1. Повісти з життя народного. Роспочинаємо повістками писателей українских, бо они розкривають нам жите народа малорусского на Україні, склад річи руской в їх повістках чисто народний, що нам може стати за образец.... 2. Статії о господарстві, 3. О ділах громадских, 4. О справах судових, цивільних і карних. 5. Що чувати“..

Ся часопись в році 1868. вернула знова під редакцію С. Шеховича і виходила з двома додатками: „Правотар“ і „Читанки народні“. Усіх чисел „Письма“ вийшло 90.

13) Бобикевич Теодор, Порадник для любителів скотководства. Коломия р. 1864.

14) Кульчицкий Маркилий, Погляд на употребленіе напоєв р. 1864.

С. Шехович, Народна читанка р. 1864.: 15) О повітру, 16) О ярмарках, 17) О рускім краю, 18) О росі.

Метеля Сильвестер: 19) Наука для народа о холері азиатской р. 1865., 20) Сьвіт божий в безконечних его твореніях. Читанка астрономічна для народу р. 1865.

21) С. Шехович, Домашня порадиця р. 1865.

22) Неділя, письмо народне для науки, забави, господарства, промислу і торгівлі. Редактор М. О. Попель р. 1866.

23) Слово для громад Б. Дідицького р. 1867.

24) Дідицький Б. А.. Народна історія Руси р. 1868.

Книжочок 17 (з того змісту економічного 6, природничого 3, белетристичного 3, гігієнічного 2, історичного 2, правничого 1) — часописий 6 (з того 2 політично-літературні, а 4 або переважно або в цілости призначені для народу) і кілька календарів, — от і уся менше більше популярна література за час близько чверть віка. Бідна вона числом, бідна теж і змістом, а вжеж найбіднійша мовою. Не находимо у тих виданях майже нічого, що малоб на меті національне осьвідомлене, нема у них ні системи, ні пляну. А те все зовсім зрозуміле, коли розважимо час і сей момент, що поява кожного видання залежала від волі і обставин поодиноких людей, які видавали те, що хотіли і тоді, коли хотіли.

Не маючи змоги оцінити вартости сих видань із становища реальних користий для народу, підносимо з вдячністю щирю волю видавців і їх — в кождім разі — пожиточну і на часі

роботу. Принагідне видаване книжок і часописий для народу роком 1868. вправді не кінчить ся, але триває й далі, з чого зазначимо важнійше.

Часописі: 1) Господар. Письмо правничо-науковое по части господарства рольного, огородництва, садовництва, рос-плоду худоби і промислу. Львів р. 1871. Редактор С. Шехович, 2) Русская Рада. Газета для народа. Коломия р. 1871. Редактор М. Білоус, 3) Наука. Письмо місячне для читающих міщан і селян. Коломия р. 1871., 4) Господар і промишленник з додатком „Листок господарский“. Львів р. 1880. А. Ничай.

Книжочки: 1) Лихва і що за нею слідує. Оповідане народне, написав О. А. Марків. Коломия р. 1871., 2) Читальня, книжочки видавані для народу І. Наумовичем в 70-тих роках., 3) Книжочки, переважно економічного змісту видавані в 70-тих роках Галькою Ігнатием, 4) Книжочки для сільського і мійського народа, видавані в 80-тих роках комітетом для видаваня книжочок для народа. За Комітет Казимир Оказ, 5) Видавництво народне у Львові в 80-тих роках, під редакцією Паросевича.

Хоч сим видавництвам не можна не признати певної заслуги, то всеж таки треба піднести, що не одно зерно, яке деякі з них засівали в душах простого люду, було для нього радше шкідне, а вжеж дуже шкідне для нашої справи в Галичині.

В році 1875. повстає в Коломії: „Общество імени М. Качковського“. Ціль його ясна із статі І. Наумовича: „С Богом“. в кн. 1, 1875 р., де між иншим читаємо: „За великое діло прийняли ся наші рускі народодлюбці, просьвітити, ублагороднити і піднести русский нарід жиющий в австрійской державі“. Ще краще виходить ціль товариства із статутів, §. 1. „Общество імени Михаїла Качковського“ визначило собі задачу: розширене наук, обичайности, трудолюбія, тверезости і ошадности, гражданского сознания і всяких чеснот межи руским народом в Австрії. §. 2. Средства общества. Для достиженія задачі общества служат слідующі средства: а) издаване популярних і поучительних, а дешевих книжок релігійно-обичайного, наукового, господарского і забавного содержания“ і т. д. — Се товариство взороване на статутах товариства „Просьвіта“ і засноване для очевидної конкуренції з нею. Входить в подрібну оцінку видань сього товариства — послідня книжочка за рік 1908. носить число 395 і 396 — не поря і не місце в отсім короткім рефераті. Беручи загально, до

90-тих років діяльність товариства можнаб ще з поважними застереженнями назвати подекуди корисною.

Від 90-тих років книжочки пишуть ся уже мовою не народною, а штучною і чудною мішаниною, що в очах видавців виглядає на мову російську, але хиба для них тільки самих зрозумілу. Змістом сі видання далекі від історії і сучасних житевих потреб рідного народу, — а головна їх ціль, се вношене баламуцтва, паралізоване чистої і ідейної роботи „Просьвіти“, се голошене найпоганійших панросійських кличів, се культ кнута - царе - і православя. Розуміть ся, що того рода популярна література є дуже шкідна, а в теперішну тяжку хвилю, яку наш нарід проживає, є навіть непростимим злочином.

Попри деякі корисні і гарні популярні видання чи то поодиноких людей, чи поодиноких українських партій політичних — головно радикальної —, які ізза недостачі місця в сей огляд не входять, систематична і серйозна праця над просвітно-економічним піддвигненням нашого народу — та постійне видавництво популярної літератури тяжить від 1868. року аж по нинішну хвилю все таки тільки на товаристві „Просьвіта“. Завдане товариства „Просьвіта“ визначають ясно члени-основателі у відозві з дня 11. лютого 1869. р., де між иншим читаємо отсі пропаятні слова: „Наша маленька, із самих майже зависимих людей зложена інтелігенція не може нам ніяк дати запоруки на будучність: внішні, народним інтересам несприяючі обставини могли би в кількох роках публичне жите Русинів пригасити, а в кількох десятках літ руську інтелігенцію винародовити.

„Задля того давно вже узнали ми потребу: цілий нарід, цілу масу простого люду, котрий нещасливою долею більше як у инших народів підупав, двигнути і до пізнання привести, і на тім-то люді, котрий вже дав докази своєї твердості, оперти будучність нашої народности“.

Відповідно до бажаня членів-основателів достроєно і статут. За ціль товариства подано в §. 1-шім статута: „пізнанє і просьвіта народу“, а в році 1876. находимо уже в тім параграфі: „ширене просьвіти і піднесенє добробуту“. З того виходить, що просьвіта українського народу була від першої хвилі аж до сьогондя першою і найважнішою цілію товариства, яку воно старало ся осягнути видаванем „популярних письм“.

На сповненє так важної і головної своєї задачі, як видаване популярних книжочок для народу, „Просьвіта“ присьвячує богато своїх сил і фондів.

Перша книжочка „Просьвіти“ вийшла в 1869. р. у Львові п. з. „Зоря“, Читаночка для сільських дітей“. Зміст її слідує: 1) Дещо про письменство — К. Г., 2) Два псалми — Павло Ратай., 3) Дещо про землю — К. Г., 4) Дещо про людей — Наталь Вахнянин., 5) Зазуля-Кукавка — Іван Верхратський., 6) Кінь і віл — Ю. Федькович., 7) Бог знає чим чоловіка карати має — Михайло Тимяк., 8) Панькова Кобила — Гр. Квітка., 9) Іван Брехун (приказка народня) — Я. Головацький., 10) Боднар (приказка народня) — Я. Головацький., 11) Баламути — М. К., 12) Вовк і кравець — І. Рудченко., 13) Жид і циган (казка народня) — Я. Головацький., 14) Цигани (казочки народні) — Я. Головацький., 15) Швець і його наймичка — І. Рудченко., 16) Віл і осел (після німецького) — В. К., 17) Ворона, сорока і сова — І. Наумович., 18) Ластівка і воробець; птах, щупак і рак; згода; дід і камінь; дід і смерть; барабан — Павло Свій., 19) Всячина — О. П. Рафалович., 20) Порадник лікарський — О. П. Рафалович.

Ся маленька, бо лиш 58 сторінок малої вісімки книжочка, а так різнородного і цікавого змісту так припала до смаку селян, що до двох тижнів розійшов ся цілий наклад, 2000 примірників, (Члени даром книжочок тоді не діставали). До кінця 1908. року видала „Просьвіта“ книжочок 309. Остання книжочка носить число 344.

Як росло число книжочок і число примірників, показують точно таблиці після літ і десятиліть, поміщені в кн. ч. 344. Загалом видало товариство 2 мільйони 325 тисяч 115 примірників книжочок. Після змісту розпадають ся книжочки на слідуєчі групи: релігійно-моральні — 11; белетристичні — 81, — з чого на оповідання тенденційні припадає 45; природничі — 12; географічні — 11; господарські — 36; лікарські 5; ветеринарські — 5; історичні — 34; біографії 15; правничі — 22; промислово-торговельні — 6; збірки ріжного змісту — 40; календарі — 31; разом 309.

Наведені цифри говорять ясно, що „Просьвіта“ найбільшу увагу звертала досі на белетристику і то головно поучаючу, подаючи її в суцільних книжочках або у збірках, відтак на книжочки змісту господарського і історичного, не забуваючи при тім і на популяризацию відомостей із тих царин науки, які стоять у тісному звязку із житевими потребами нашого народа, а через те мають чимале практичне значінє. Заходить тепер питанє, після якої системи, у яких відступах часу, і в яким порядку

подавала „Просвіта“ народови сю ріжнородну, тяжшу і лекшу до перетравлення поживу?

Клясифікація видань після літ показує, що лиш дуже рідко удало ся товариству осягнути в тім напрямі певну систему і природний порядок. В однім році переважають книжочки тяжкі, — ба навіть дуже тяжкі, чи то правничого, чи природничого, чи економічного змісту, в другім році переважає легка белетристика. Часто виходять одна по одній книжочки тяжші, то знова одна по одній дуже легкі. Значить ся, „Просвіта“ боролася, ба подекуди ще й до нині бореть ся з недостатчею певної системи, певного пляну у своїх видавництвах. Причини сього лиха належить шукати в недостатчі матеріялу, у складі нашої суспільности, та її напрямах праці, а вкінці і у самій організації товариства.

Але вже від перших хвиль свого існування товариство бажає сему лиху зарадити. На се докази. Уже в 1869. році виділ, на жадане деяких членів, щоби оголосити „програму, після якої книжки видавати буде і до просвіти народу взяти ся гадає“ — відповів в той спосіб, що звернув ся окремою відозвою до письменників, щоби надсилали до книжочок матеріялів „наукових, белетристичних, господарських і лікарських“.

Редакцію видавництва поручено одному чоловікови за незначною ремунацією. В 1869. і 1870. рр. вів її Ом. Партицький, під кінець 1871. р. В. Шашкевич, а в 1872. р. спроваджено на редактора Юрія Федьковича. З кінцем 1874. р. взяла у свої руки видавництво секція редакційна, а від 1907. р. комісія видавнича і окремий редактор. Головний Виділ посвятив крім сього на видавництва все багато часу на засіданнях в цілях рецензії і зладження пляну. Не щадив виділ на видавництва і гроша, бо постарав ся о закупно популярних книжок з чужих літератур, розписував на праці конкурси і авторів ремунерував. На жаль — осягнені результати зовсім не відповідали вложенім старанням.

Подавати подрібну оцінку дотеперішних видань по кожній книжочці, виходить поза межі сього реферату — тай реальний ефект — думаю — не зрівноважить такої праці. Тому ограничу ся до більше загальних спостережень, які дотикати-муть не поодиноких книжок а груп.

Розуміть ся, що за сорок літ видавничої діяльності товариства маємо перед собою книжочки ріжної вартости і ріжної скалі популярности. Є книжочки добрі, ба навіть дуже добрі і популярні, є і менше добрі та менше популярні. Вартість

книжочки залежить від добору теми і від способу її переведення, словом від хисту автора виложити бажаний предмет популярно. Звісно, ся божа іскра дана лиш немногим!

Маючи на увазі велику трудність і справдішну штуку писати популярно, памятаючи об тих вельми тяжких обставинах, серед яких приходило ся „Просьвіті“ вести свої видавництва, думаю, що місто прикладати до сих видань строгу міру критики, зі становища вимог нинішних, буде значно кориснійше вказати на дотеперішні пробіли і недостачі та поставити дезідерати на будуче.

Почнім з белетристики. Добір белетристичного материялу не був усе щасливий, бо подавано твори навіть ліпших наших письменників інтересні для інтелігенції а не для народу, або твори слабших письменників, які бажали осягнути ціху популярности браком артизму і обниженем рівня книжки так що до добору предмету, як і його викладу. Нарід, що витворив високо артистичну духову і материяльну культуру, що визначаєть ся ніжністю почувань у всіх моментах свого життя і індивідуального і історичного, ставить до белетристики дуже великі вимоги. Вже більше, як показує досьвід, подобають ся народови гарно написані оповідання поучаючі, без огляду на се, чи тенденцією їх буде етика, чи національне осьвідомленє, чи торговля і т. д. На будуче належить звернути головну увагу на повісти та оповідання історичні і драму (головно з історії України).

Вельми великої ваги є популяризованє науки, бо має значіне не тільки образуюче але і утілітарне. Популярна книжочка з якоїнебудь царини науки мусить відзначати ся: 1) простотою мови, — чужі і технічні терміни мусять бути докладно пояснені; 2) ясністю, живістю і приступністю у викладі; 3) вона мусить стояти на висоті найновіших дослідів і 4) мусить бути вільна від фалшів. Такі книжочки повинні вкінци виходити після точно означеного пляну, при як найстрогійшим узглядненю вимог дидактичних, починати від річий загальнійших і народови більше-менше знаних, та поступенно доходити аж до річий спеціальних і зовсім незнаних. Відповісти сим вимогам вправді трудно, алеж бо без того книжка своєї ціли не тільки що не осягає, але часто викликує ефект цілком противний. Під сим зглядом стан видань „Просьвіти“ стоїть не найліпше.

Перейдїм до спеціальних груп і почнім з історії. Книжочок історичного змісту вийшло вправді не мало, але разить

нас односторонність в доборі тем, а в деяких спосіб викладу, який пригадує давні шкільні підручники. На будуче належалоб популяризувати історію всесвітню по народам, підчеркуючи головню культурну і соціальну еволюцію, а з політичної історії вибирати партії, де змальовуєть ся борба за волю. З історії українського народу бажана більша ріжнородність в доборі епох і діячів. Книжочки повинні, розумієть ся, відповідати по можности усім поставленим висше вимогам, а головню тій, щоб були далекі від фалшів. На популяризованю історії, спеціальнож історії української, тяжить тяжка рука цензури, яку товариство зносить з огляду на свої невідрадні фінанси. Шануюча себе суспільність повинна як найскорше вложити усю енергію в се, щоби сьому понижаючому положеню виділу положити кінець і відчинити дорогу правді, бо „неправда — не просвіта“.

Особливу увагу належить присвятити географії і то в першій мірі, досі тільки на спосіб тяжкого шкільного підручника зладженої географії Руси, належить узгляднити усі українські землі і українські кольонії, ілюструючи виклад мапами, політичною, етнографічною і фізичною.

Вкінци треба піднести, що місто давати у книжочках річі оригінальні а слабкі, значно краще давати старанні переклади добрих праць з чужих літератур. Принайменше на разі є се майже конечністю. Лишаєть ся сказати ще кілька слів про формальну сторону книжочок „Просвіти“.

Форма книжочок. Товариство почало своє видавництво збірничком, яким є перша читаночка „Зоря“. Се однак правилом не стало. Вже в першім році місце збірничків заняли книжочки суцільні, по них знова приходили збірнички і так на перемену у менших або більших промежутках часу аж до нині. Ся змінчивість у формі не є випадкова, а являєть ся конечним впливом організації видавництва, залежить від скількості приготованого материялу і якости його. На якість, а тим самим і форму книжочки впливають вкінци сьвіжо виринаючі потреби народного житя, яким з огляду на їх актуальність і вагу мусить відповісти товариство у своїх виданях. Не тільки практичні порадики і популяризация науки, але і переважна часть белетристики у малі збірнички вмістити ся не може.

Зарадити сьому стараєть ся видавнича просвітна анкета з 1906. р.; „З огляду на ріжнородні ступні духового розвитку читачів мають бути виданя „Просвіти“ поділені на дві головні категорії: 1) Книжочки, призначені для загалу членів „Про-

сьвіти“, — і сі повинні мати форму читанок або збірників, так щоби кождий читач найшов в них для себе щось цікавого; 2) книжочки на розпродаж, а призначені для більше розвинених кругів нашого народу; — се мають бути книжочки суцільні, поділені на серії, а задачею їх популяризация науки з одного, а практичні поради з другого боку“. Хоч сей проєкт, що вийшов із практичних спостережень та теоретичної дискусії, сам собою добрий, то все таки в переведеню в жите находить поважні перешкоди, які насуває сама дотеперішня організація „Просьвіти“.

Товариство бажаючи піти за радами анкети, почало в 1907. р. видавати збірнички. Та незадовго посипались до виділу домагання, — таки селян —, „дайте нам книжочку поважнійшу“ і виділ так з огляду на се, як і на причини, подані мною висше, почав знова видавати суцільні книжочки і знова по старому на переміну. І ту насуваєть ся питане, що для народу відповіднійше, чи збірничок, чи книжочка суцільна? Відповідь на се мусить нарід дати сам. Поки що огранічу ся на перечисленю тих книжок, що вийшли третим чи другим накладом, отже найшли попит в народі:

1) Що нас губить, а що нам помочи може, вид. 3; 2) Коляди; 3) Перекотиполе; 4) Фармазони, вид. 3; 5) 12 пісень св. Миколая; 6) Як ярмаркував Тарас з Мотрею; 7) Сестра М. Вовчка; 8) Байки Павла Свого, 3. вид.; 9) Істория Руси, 3. вид.; 10) Звірята шкідні і пожиточні; 11) На досьвітках; 12) Жите св. Кирила і Методія; 13) Лен і коноплі; 14) Жите св. Панталеймона; 15) Про живоплоти і ліси; 16) Розмова про гроші і скарби; 17) Венямін Франклін; 18) Відкрите Америки; 19) Дрібна птиця господарська, а великі гроші; 20) Порадник для крамниць; 21) Два старці богомольці і тітечка Ганна; 22) Фінляндия і Сахара; 23) Пасіка 4. вид.; 24) О ліченю домашних звірят.

Сей виказ говорить богато, бо бодай загално дає відповідь на се, що нарід шукає в книжках справдішнього артизму, шукає заспокоєня своїх почувань релігійних і фантазії, шукає знаня, а вкінці і правдивої користи. Форма книжки має отже в порівнаню до її вартости значіне другорядне. З огляду на се проєкт видавничої комісії повинен остати ся з огляду на теперішню організацію товариства і на далі вихідною точкою видавничої діяльности, але з конечними подиктованим часом і обставинами виїмками.

Величина книжок хитала ся в границях між 2—8 аркушів друку. Найбільші обємом книжки були ч. 302—303, по 12 арк.; 78, 98, 112 по 9 арк., найменша обємом була кн. 151, 1 арк. З огляду на житеві обставини нашого селянства і на їх непривичність до книжки є стремління товариства видавати книжки в обемі 2—3 арк. друку, а за те частійше.

Ілюстрації мають в популярних виданнях велику вагу, бо оживлюють зміст книжки, будять до неї інтерес, та причинюють ся до приступности, ясности і живости викладу.

Спорадично стрічаємо в виданнях ілюстрації почавши від 1870. р., „Зоря“ кн. 3. Від року 1907. аж до сьогодні кожда книжочка містить по кілька, навіть кільканайцять ілюстрацій. Що до артистичної вартости ілюстрацій, то бачимо і ліпші і гірші, а в кождім разі слідний поступ до що раз ліпшого.

Мова видань від першої хвилі є народна, а тепер стоїть на висоті української мови літературної, далекої від вузких провінціалізмів і зрозумілої народови скрізь на широких просторах українських земель.

Правопись видань до 1899. р. є шкільна — етимольгічна. Годить ся згадати, що в 1869. році вплинуло до виділу письмо 5-ти членів (переважно молодіжи) з жаданем, щоби усе, що видає „Просьвіта“, виходило правописию фонетичною, котра „всіма ученими узнана за найлучшу і за найдогіднійшу для народної осьвіти“. Головний Виділ признаючи рацию поданим аргументам, постановив однак задержати правопись етимольгічну, якої уживають в школах, боячи ся вводити нагло таку новість. Аж Надзвичайні загальні збори з 1. лютого 1899. р. рішили завести правопись фонетичну. Дальший крок вперед зробило товариство в 1907. р., вводячи у свої видавництва правопись, якої уживає Наукове Товариство ім. Шевченка, — і сей крок має чимале значіне.

Друк. Як з початку друкували ся книжочки кирилицею з огляду на се, щоби могли їх читати і старші селяни, що навикли до кирилиці, так в останніх часах друкують ся книжочки друком грубшим і менше стисненим, щоби невривному оку зроби бити лектуру лекшою і приємнійшою.

Часописі. Вже на других Загальних зборах „Просьвіти“ 26. мая 1870. р. запала ухвала: „Збір узнає потребу видаваня часописі як органу товариства і поручає переведене того діла і уложене програми новому виділови“. Виділ не приступив однак до видаваня часописі, бо при своїх невеличких фондах побо-

ював ся страти. Бажане Загальних зборів сповнило ся що йно в 1877. р. „Просьвіта“ видає часопись для народу „Письмо з „Просьвіти“ від 1877—1879. р., від 1894—1896 р. видає „Читальню“, а від 1907 р. „Письмо з Просьвіти“. Як відбитки цікавіших і актуальніших творів виходять „Просьвітні листки“, малі книжочки по 6—10 сотиків, що знаменито надають ся до масового ширеня. З огляду на се, що „Письмо з „Просьвіти“ є внутрішнім органом товариства, головно в цілях просвітньо-організаційних і економічних, оказуєть ся пекуча потреба часописі лекшого а цікавого змісту для народу, а також і ілюстрованої часописі для родин в роді давнійшої „Зорі“.

Вкінци, щоби осягнути одноцільність акції і взаїмну поміч в просвітній роботі у найширшім того слова розуміню, належить спільно з „Просьвітами“ на Україні російській приступити до видаваня місячника, який був би духовим лучником усіх просвітніх організацій, подавав огляд їх роботи, біжучої популярної всесвітньої літератури, теми до популярних відчитів, дискусію над питаннями просвітньої, економічної і т. п., організацій.

Якнебудь не випала би оцінка видань „Просьвіти“, то остане неоспоримим фактом, що вона від першої хвилі до нині стоїть на сторожі народних і всеукраїнських інтересів, що гордо несе чистий, нічим несплямлений наш національний прапор. Виданнями своїми старала ся „Просьвіта“ розбудити і підносити в народі національну і горожанську свідомість, будити у нїм житеву енергію та популяризацією науки вводити його в круг культурних народів. І сю ціль вона бодай в части осягла. А прецінь не дасть ся заперечити, що стан цілого товариства і його популярних видань далеко ще не ідеальний. Деж причини сього? Думаю в нас самих, в нашій суспільности, а радше в тих наскрізь аномальних відносинах, серед яких пливе наше ціле жите, а передовсім жите політичне.

Політична боротьба абсорбувала і абсорбує розмірно за багато сил і енергії, з очевидною шкодою для просвітньої роботи. А прецінь праця політична стає тільки тоді органічною і повною трівких і реальних результатів, коли опре ся на національно свідомих і культурних масах народу. Що більше — „Просьвіта“ стрічаєть ся з певного рода недоцінюванем, а навіть легковаженем і апатією.

Прикре се — та на жаль правдиве. Виданя „Просьвіти“ інтересують лиш немногих, а більшість має для них упережене, легковажане, або „свьяте обурене“ у формі „кріпшої“

критики: „лихі, непопулярні“. Та воно часом правда, але густо-часто є ся „критика“ впливом повної ігноранції. Нарікань багато, але помочі, хочаб у формі об'єктивної оцінки видань і розумної поради — дасть біг!

До недавна навіть наша преса, наші поважні видавництва лиш рідко посвятили виданням „Просвіти“ свою увагу. А прецінь оцінка в так важнім ділі як популярна література, є річю конечно потрібною. На кращий і властивий шлях може повести видавництва тільки більше заінтересоване і більша поміч в просвітній роботі — поміч збірна цілої суспільности.

Отже конечна видатна співучасть у видавничій діяльності товариства що найліпших сил нашої суспільности з огляду на велику вагу, відвічальність і трудність такої роботи, з огляду на слова: „Für das Volk ist das beste gerade gut genug“. Потрібна вкінці совісна, об'єктивна, на досвіді оперта оцінка кожного видання так читачами з народа як і інтелігенції.

Суспільність повинна вкінці подбати і о материяльне скріплене товариства, бо о брак гроша розбивають ся часто і найкращі наміри. Реферат свій кінчу поставленем слідующих резолюцій:

1) Популярні видання мають поки що вести ся після пляну, начеркненого просвітною видавничою анкетною з 1906. р.

2) Більше як досі належить звернути увагу на ріжнородність змісту збірничків, а при доборі материялу белетристичного руководити ся справдішним смаком артистичним, до світогляду мужицтва не надто знижувати ся, а його підносити і розширяти. Історична українська повість і драма є творами найбільш на часі.

3) Популяризация відомостей з поодиноких царин науки має йти після певного, наперед уложеного пляну, при строгім захованю вимог дидактичних. Простота мови, при точнім пояснюваню чужих і технічних слів — ясність, живість, приступність у викладі і правда є конечними услівями того рода видань.

4) У відділі науковім треба виповнити дотеперішню недостачу праць, що відносять ся до історії, літератури, географії і етнографії українського народу, а мають на меті його національне виховане.

5) При недостатчі відповідних праць оригінальних належить радше давати переклади з чужих популярних літератур, як річи оригінальні, а слабкі або невідповідні.

б) „Просьвіта“ у Львові спільно з „Просьвітами“ на Україні російській має приступити до видання: а) місячника, що був би центральним органом і духовим лучником усіх просвітних організацій, як се мають Поляки в теперішнім „Przewodnik oświatowy“, б) ілюстрованої белетристичної часописі для родин в роді давнійшої „Зорі“.

7) В ціли оцінки, а через те й поправи популярних видань належить відкликнути ся до української суспільности, а передовсім просвітних організаторів, щоби подавали свої помічення і помічення читачів з народу до відома товариства. Крім сього належить до книжочок долучувати готовий, відповідно уложений квестіонар, щоби через се читачам подаване помічень улесшити. (*Оплески.*)

Потім почала читати пані К. Малицька свій реферат п. з.:

Видавництва для дітей і молодіжи.

Коли приходять ся говорити мені про літературу для молодих, то не розумію через те якоїсь відокремленої, спеціально дїточої, для зрілих людей скучної, а подеколи наївностию своєю і сьмішної часті письменства. Література дїточа — се не окремішна галузь, се тільки вкорочена, прояснена, до молодечого віку примінена література загальна, тим то й задачі її і сущні знамена мусять бути ті самі, що й літератури загальної, бо нема мабуть такої частинки людського знання, якаб в опрацьованню і для найменших перестала бути тим, чим є для дорослих.

Правда, суть з'явища життя людського і природи, суть запутані теорії економічні і філософічні, яких завчасне пізнане може впровадити заколот в молоду голубину душу, розбудити передвчасні інстинкти в поняттях не підготованого як слід ума і звести на бездорожжя — але з того ще не слїдує, щоби в дїточій літературі творити спеціальні теми, незнані навіть в загальнім письменстві, або перекручуючи факти, дорабляючи до них теорії, блягою закривати дійсність. В цілій літературі від азбуки до системів філософічних мусить бути суцільність стре-

млїнь, згода з правдою і відповідно до розвитку читача степенувана тяглість — один шлях, одна цїль.

А головна задача літератури загальної, суцна задача найвисших злетів духа було завсїгди і є по всяк час: пізнане отруженя в цїли примїнення условин житя вперед до потреб даної хвилї, відтак по думцї ідеалів поезії і соціольогії. Література всесвітна розвиває перед нами картини праць і борб людскости о здобуте і здїйснене тих правд, які або хвилеву дають полекшу недолї сего сьвіта, або ведуть людство до трївкої загальної щасливости. І ті стремлїня людства в борбі за красу, добро і волю мусять найти відгомін в діточій літературі, бо вона має бути немов вступом до письменства загального, вона має поступенно підготовляти молодїж до відчуваня всего того, що найвисші духи сьвіта зложили в своїх творах.

І книжка діточа так понята і артистично оброблена сповнить не тільки ролю розривки для заповненя часу, ролю негідну і прямо деморалїзуючу дитину, але добра книжка — се один з переважних чинників виховуючих, яким посередно можемо впливати на інтелектуальний і моральний розвиток молодого поколїня. Книжка піддає дітям нові гадки, будить їх здібности, розвиває нераз дрімучого генїя — се підстава, средство до здобуваня власними силами дальшого образования, се ґрунт під вирїст нових ґрядучих поколїнь.

І саме те превелике значїне книжки в житю нинїшньої дітвори, а для будучности цїлої людскости зродило згодом потребу видавництва для дітей і молодїжи.

Література для молодого віку — се плід новїйших часів. Клясична старина не знала її. В Греції молодїж вчила ся на память Іліяди і Одиссеї Гомера, читала залюбки історію Тукидида, також байки Езопа але більш в школі, чим на домашню лектуру. І в Римі духовий корм молодих становили латинські поети і прозаїки, а хоч і найшли ся між ними деякі приступнїйші змістом твори, як ось байки Федра, так не були вони нароком писані для дітей.

В середних віках, коли книжкове знанє стало виключним привїлеєм духовних, а книжка рідкостію, що йшла на вагу золота, не думано також про писанє для розривки молодих. На книжку гляділи діти з пошаною і примїшкою страху: она-ж була ключем мудрости, але й заразом орудиєм шкільних тортур, ізза неї приходило ся нераз закоштувати „суботньої чаші“. А корму для уяви, який нинї дітвора черпає з книжок з повіст-

ками і байками, шукала молодь давних часів в живім слові. Пісні, чудові казки, розповідані довгими зимовими вечерами при кужели, балачки старого діда, що в своїм житю неодноразово бачив і зазнав, оповідання поважних паломників, що вертали із Сьвятої землі, шкільні вертепні драми з характером напіврелігійним, напівсвітським — отсе була словесна література тих часів, нею кормився і нарід простий і молодіж усіх станів, найбільш вразлива на живе тепле слово.

У нас на Русі в XII століттю появляє ся педагогічно-дидактичний твір: „Поученє Володимира Мономаха“; — гуманізм видав кількох визначних педагогів; — винахід друку спричинює винахід книжки, але серед педагогічної літератури XV. і XVI. віку стрічаємо іно теоретичні підручники, — книжки до читаня для дітей нема. Впрочім тогочасні педагоги не відчували навіть, що пригоже для молодого віку; доказом сього твору, призначені до читаня по школах, приміром діяльогі славного гуманіста Єразма з Ротердаму, де подибуємо чимало річий зовсім для дітей невідповідних.

За те більш зрозуміння природи і потреб дітчого ума стрічаємо у виховавців, що занимали ся виключно одною дитиною. Живучи з нею постійно, мали нагоду пізнати її характер і склонности, а крім того бажали уділити своєму вихованкови не одно тільки теоретичне знанє, але й вплинути на його розвиток моральний. Так отже серед домашних учителів мусіла вперше зродити ся думка про потребу книжок для дітей як розривки в вільних хвилях. А що такі виховавці перебували головно на дворах королів, князів та вельмож, тим то й перші твори дітчої лектури були призначені для панських дітей — *ad usum delphini*. Так в XVII століттю французський єпископ Фенель он пише для свого королівського вихованка „Байки“, „Розговори“, а наконець найзнаменитший свій твір: „Пригоди Телемаха“. Ся книжка відіграла важну ролю в тодішнім вихованю молодіжи; вплив її сягнув далеко і поза границі Франції; всі майже учителі поручали її своїм ученикам до читаня в оригіналі і в перекладах, які появили ся опісля. По школах французьких довгий час уживано „Телемаха“ як найважнійшої книжки до читаня, а славний Жакото, творець нової методи читаня, бере першу книжку „Телемаха“ за підставу цілої науки. А за приміром Фенельона і другі вчителі починають черпати лектуру для молодіжи зі старинних писателів. Так дістає молодь до рук: „Житєписи славних мужів“ Плютарха, байки Езопа, Федра,

а з новіших французьких Ляфонтена. З трудніших авторів давано виїмки, перерібки, в яких пропущено місця незрозумілі чи невідповідні для молодих умів, долучувано коментарі, моральні сентенції і т. п.

З початком XVIII. століття появляється в Англії твір, що хоч не був первісно призначений для дитвори — однак мав незвичайний вплив на літературу молодих, ще більший чим „Телемах“. Сим твором були „Пригоди Робінзона“, написані Данилом Дефо. Руссо перший вказав на велике педагогічне значіння сеї книжки, бо бачив в ній найкраще воплощене свого ідеалу: чоловіка, що вміє знайти ся в кожній ситуації завдяки терпеливості, зарадности, підприємчivosti. А молодь одним духом перечитувала книжку, що поривала передовсім її уяву інтересною фавулою оповідання. Книжка Дефо мала незвичайне поведіння: діждала ся численних перекладів на всі мови, всіляких перерібок, наслідвань, словом — витворила в літературі окремих відділ „Робінзонади“.

Чим дальше у вік XVIII., тим сильніше відчувають виховавці потребу лектури для молодіжи. Руссо маловажив собі книжку в образованню ума; казав, що йому байдуже, чи його Еміль буде вміти читати перед дванадцятим роком життя — але Басседов і витворена ним школа філантропів привязувала велику вагу до діточої книжки. З поміж них то виходять перші письменники, що присвячують своє перо виключно дитворі і молодіжи. В тім часі перший раз виступають в діточій літературі і жінки. Вони перші впроваджують в оповідання теми зі щоденного життя дітей, а змістом і формою своїх творів намагаються стати на умові рівені молодих читачів. Головними знаменами творів тих часів є неприродна чутливість з одної, а моралізаторство і брак фантазії з другої сторони. Героями повісток є все ще діти палат та дворів, але подибуємо вже й картинки з життя середньої верстви, а навіть — хоч рідко — і з життя селян.

До найвизначніших письменників того часу належить Кампе в Німеччині, що видав цілу бібліотеку оповідань для молодіжи; побіч нього замітний Зальцман і Кароліна Рудольфі. В Німеччині теж у перше починає виходити діточа часопись в році 1774. „Приятель дітей“. Слідом Кампе йде Француз Беркен, який перший вводить в діточу літературу образки природничі з обрїю ботаніки. З письменниць жінок визначили ся у Франції Марія де Бомон, авторка славних „Мага-

зинів" і Стефанія де Жанлі, що видає „Вечери замкові“, збірки оповідань, повісток, сценічних образців. В Англії заслужила ся на поли діточої літератури Марія Еджуерс, авторка моральних розказів і балачок про річи з окруження дитини. Повстають і оповідання історичні, понайбільше на тлі лицарських віків середних, а за приміром загальної тогочасної літератури вводять романтичні елементи і в діточу книжку. Казки братів Грімів і данського письменника Андерсена, перерібки з „Тисяча й одної ночі“ кормлять буйну молодечу уяву. Але побіч тої белетристичної галузи наступає по році 1860. зворот до науки о річах, до пізнання того, що впадає під змисли. Фребль в Німеччині, а Марія Папе Карпанте у Франції творять новий рід літератури для зовсім малих дітей; повістки на тлі наук природничих. А згодом повстає в Англії і Франції цілий ряд книжок природничого змісту, як приміром: „Істория куска хліба“ Жан Маса, „Малий фізик“, „Сили природи“ і „Істория свічки“ Фаредєя, „Наукова подорож по кімнаті“ Вагнера, „Мученики во імя науки“ Тіссанде, „Чари в країні знаня“ і другі.

Нині діточа література зростає з кождим днем, а хоч є в ній і річи слабші, твори обчислені більш на ефект і сензацію, на подразнене уяви молодїжи, як приміром фантастичні егзотичні оповідання про війни Індіан з Європейцями, та побіч сего стрічаємо послїдними часами і в діточій літературі річи векої артистичної і педагогічної вартости. Таке ось „Серце“ Амічіса по майстерськи вчить, про що говорити з дітьми і як розвивати в них елементи характеру. Або такі новітні формою і змістом описи тихого домашнього житя, як твори шведської письменниці Агот Сельмер: „На далекій півночі“ і „Дитинні літа мамочки“ — Йеєрштама „Мої хлопці“ — Отта Ернста „Істория молодого житя“ і много много других. Чим раз більше книжок для дітей і чим раз ліпші вони, бо виховавці розуміють що раз краще, яке значіне має добра лектура в вихованю молодого покоління. Порозуміли се всі просвічені народи: Французи, Англіїці, Німці, Італійці і найблизші нам по племени Чехи, Поляки і Москалі, що такої у послїдних часах витворили собі свою питому, пребогату діточу літературу.

А що найбільш знаменне в тих чужих творах, се те, що вони всі побіч інтенції моралізаторської чи дидактичної овіяні ще й властивим даному народови духом, що як раз підходить до його потреб, характеру, змагань. І так — в англійській діточій

літературі стрічаємо дітей тих самих Англичан, що сильним, смілим умом заводили цілим світом, але попри те позістали вірні домашньому огнищу і девізі: „My home is my castle“ (Мій дім є моїм замком). Такі знаменні прикмети виказують і оповідання французькі, німецькі, польські. В сих послідних найяскравіше зазначає ся та велика сердечність і віра в відроджене народа, у власне царство вже тут на землі. І з тої віри, заціплюваної в молоді серця, мають виростати будучі герої і — виростають.

А друге, помітне в чужій літературі, се те, що там побіч спеціальних писателів і письменок для дітей також і письменники „старих“ і найбільші філософи не жалують потрудити ся для малих. Амічіс пише для них таке незрівнане „Серце“ (Coeur), а Мантегаца, психолог і антрополог, зворушений глибиною чувства, що так і бе повною струєю в сім творі, відповідає на нього „Головою“ (Testa), на рівні сердечною зі „серцем“. Анатоль Франс, глибокий, субтельний, елегантний письменник французький пише стишки для малих, зовсім малих дітей — правдиві жемчуги поезії. Знамениті літерати і педагоги німецькі присвячують своє перо дїтворі — як ось Шаррельман, оден з найбільш оригінальних і талановитих представителів нових струй в педагогіці, поетка Олена Дідеріх, письменка Ільза Фрапан і другі. А в польській літературі послідних 80. років від Гофманової починаючи, а на Сенкевичу скінчивши, всі служать малим. Батько польської історичної повісти Крашевский пише для них байки, а Конопніцка, велика поетка суспільного горя, творить для найменших цілий цикл пречудових віршиків.

Та й ще у всіх висше згаданих літературах діточе письменство степеноване так, що майже кождий вік, від 2—4 літ почавши, аж до зрілого молодечого має тут що читати. Тим чином ум дитини розвиває ся природно на лектурі що раз добірнійшій і так вироблює свій смак літературний і підготовлює ся до користаня з книжки в дальшій самостійнім образованю.

А у нас? Як представляють ся наші діточі видавництва супроти писань других націй?

У нас досі властиво так як і не було справжньої, систематично поведеної діточої літератури, не було і спеціально діточих письменників. Коли кинемо оком на загальну нашу літературу новішої народної доби, від Котляревського починаючи, не подибаємо ні одного писателя, котрий посвятив би своє перо виключно дїтворі чи молодіжи. А коли і трапляли ся такі, що складали вірші або оповідання, пригожі формою і змістом до

діточих понять, то твори сі були призначені не для домашньої, а для шкільної лектури, до шкільних учебників, які вважано основою народньої просвіти. Так Шашкевич видає „Читанку для малих дітей“, де поміщує свої повістки біблійні і моральні, басни і пісні — так в 60. роках в лівобережній Україні повстають для учеників недільних шкіл „метелики“, себ то вибірні твори Шевченка, Вовчка і других сучасних їм українських письменників — так Шевченко заходить ся видавати буквар, а Куліш граматку для молодіжи. Так само і в нас в Галичині в 60. і 70. роках деякі автори пишуть вірші і оповідання о характері дидактично-моралізаторським, що найшли поміщене в перших галицьких читанках для шкіл народник і гімназій. На тім полі визначили ся: Н. Устиянович, Дідицький, Наумович, Лука Данкевич, Евген Згарський, Гушалевич, Василь Ковальський, Омелян Огоновський, Партицький, Врецьона, Василь Ільницький і другі.

В р. 1870. повстає в Галичині перша діточа часопись „Ластівка“ під редакцією Михайла Клемертовича. Там містив свої поезії Володимир Масляк „Ластівка“ виходить до р. 1875., відтак перемінює ся на „орган русской молодежи“. Ізидор Трембицький видає коротке діточе письмо „Приятель дітей“ — а в р. 1881. появляє ся „Новость“, також „ілюстрованная часопись для русской молодежи“ під редакцією Щербана і Купчанка. Ціль сеї газетки по словам самих редакторів була ось яка: „1. помагати правильному наущаню і воспитаню русских дітей; 2. давати по возможности лучший материял для духового і фізического розвита старшой русской молодежи; 3. зашепляти в молодих серцях среди нашого русского народа любов к Богу, к рідной вірі, церкві, народности, родині і отчині“.

Всі ті три, висше згадані видавництва представляють ся дуже слабо і з огляду на мову і що до змісту статей і не відповідали зовсім вимогам педагогіки і дидактики.

На Буковині Юрій Федькович, яко шкільний інспектор, починає працювати на полі діточої літератури. Його „Проскурка“, подарунчик чемним дітям виявляє чималий талант поета складати такі пісні, які й маленькі моглиб легко переймити. Богато таких творів містив Федькович в „Бібліотеці для молодіжи“, котру протягом десяти літ (від 1885—1894) видає Омелян Попович в Чернівцях. Там появили ся авторові байки, казки, загадки, придабашки; переробляв також деякі оповідання і перекази, що їх найшов в чужих літературах. „Бібліотека для молодіжи“ була інтересно редагована і подавала.

дїтворі доволї різнородну лектуру. Там побіч Федьковича містять також свої поезії, оповідання і розвідки Ізидор Воробкевич, а опісля Евгенія Ярошинська.

Вправді і з творів інших тодішніх українських письменників можна би дещо, хоч небогато, вибрати для молодіжи і дітей, як приміром байки Артемовського і Глібова, приказки Гребінки, з Квітки (Перекотипале), Куліша (Півпівник, Оріся) Мирного (Казка про правду і кривду), Нечуя-Левицького (Запорожці), деякі поеми Руданського, а з галицьких Шашкевича, Устияновича і Могильницького, але все те не було писане з увагою на вимоги педагогіки і дїточого свїта і треба булоб неодна справити і переробити в приміненю для малих.

В р. 1881. повстає у Львові Руське Товариство педагогічне, що обняло своєю програмою і видавництвом для дітей і на тім полі розвинуло діяльність. На жаль, в роботі Тов-а педагогічного нема ніякої пляновости; видає ся, що хто зволить перекласти чи написати, тим то поміж творами, які доси вийшли його заходами — а є сего вже 147 книжочок — є річи дуже ріжної вартости. З перекладів маємо тут незвичайно гарні і цінні перерібки Івана Франка: „Лис Микита“, „Пригоди Дон Кіхота“, „Абу Касимові капці“ — дальше з інших авторів: Дефо (Робінзон), Андерсена, Грімів, Бранчанінова, Мальота, Свен Гедіна, Мамин-Сибіряка, Толстого (Казки), Кіплінга (В джунглях), Жан Маса (Історія куска хліба), Верного (одніське: Подорож довкола землі), Шекспіра (перерібки в повістках), Амічіса (виїмки зі „Серця“), Свіфта (Подорож Гулівера), но — і здасть ся, вже всьо. А прочі оригінальні твори, се переважно моральні повістки і казки. Незвичайно цікаве і новітнє у нас формою оповідання Хоткевича „Дивні пригоди Комаха Сангвіна“ вийшло на жаль неповне, лиш в одній часті. Найслабше заступлена наша власна література і історія. „Кобзар Тараса Шевченка“, Житє Шевченка в сценічних образцях, Короткий огляд українського письменства від XI.—XVIII. столітя, Картки з історії Руси-України (річ сама в собі дуже суха), Марта Борецька, Народні думи (розвідка хиба для старшої молодіжи) і нічого, нічого більше не дізнає ся дитина з української книжки про історію рідного краю.

В р. 1887. виходить у Львові „Веселка“, збірка оповідань і стишків для дітей — укладу Молодченка, а два роки опісля починає Руське Тов-о педагогічне видавати дїточу часопись „Дзвінок“. В порівнанню з попередними того рода видавниц-

твами „Дзвінок“ представляє ся очевидно далеко краще, але і ся газетка задля браку одноцільності і тягlosti в редагованю не могла розвинути ся і стати на такім ровени, як оно булоб пожадане. Редактори змінювали ся раз-враз, роблено всілякі експерименти, уділювано навіть в „Дзвінку“ лекцій німецького язика! Поміж тими, що своїми працями запомагали „Дзвінок“, визначили ся передовсім: Іван Франко (байки: „Коли ще звірі говорили“), Стефан Пятка, котрого оповідання, з гумором написані, малюють дуже вірно сцени з життя шкільної, особливо сільської дівчорони і дуже подобають ся дітям — Евгенія Ярошинська з Буковини писала переважно повістки з тенденцією моральною на взір німецьких Шмідта і перекладала з чеського оповідання Вільми Соколової. З закордонної України дописували передше до „Дзвінка“: Коцюбинський, Катренко, Спілка, Загірна, Коваленко, Леся Українка, Олена Пчілка, Трохим Зіньківський, Школиченко, Дніпрова Чайка і Василь Чайченко. Сей послідний зложив сам чимало віршів і оповідань для дітей. В останних часах працювали при „Дзвінку“: Уляна Кравченко, Віра Лебедова, Михайло Козоріс, Сильвестер Яричевський, Дмитро Йосифович, Катря Гриневичева і Іван Демянчук, котрого „Перекази старинного сьвіта“ надають ся дуже добре на лектуру для старшої молодіжи середних шкіл.

В Могилеві подільськім виходив якийсь час місячний додаток „Читайте діти!“ яко прилога до часописи „Сьвітова зірниця“. Звісна письменниця Олена Пчілка видає від двох літ в Києві діточе письмо „Молода Україна“, що містить іноді доволі цікаві оповідання і що ліпші переклади. Зате поезія і наукова часть слабше тамки заступлені. Надто великі ріжниці в мові справляють, що часопись ся поміж нашими галицькими дітьми не находить читачів.

Перед кількома роками появила ся у нас „Молодіж“, місячник для учеників шкіл середних. Гадка була добра, бо й справді для старших треба дещо інакшої лектури як та, що подає „Дзвінок“, призначений більш для малих дітей зі шкіл народних. Але „Молодіж“ не сповнила своєї задачі. Вже в самих починах станула на дуже професорськім ґрунті і замість запалити і підбадьорити молоді душі, що рвуть ся до ідеалів, замість припнути їм крила і взнести понад сіру буденщину, відразу приголомшила їх проповідями на тему: „Будь чемним і слухняним, кори ся старшим, не журись щастем народу, а зістанеш профе-

сором і добре тобі буде у світі". І „Молодіж“ з такими ідеалами мусіла упасти.

Гадку, заініціоновану редактором що лиш згаданої часописи, підняв і розвинув в красшім змислі Антін Крушельницький, який в минувшім році почав видавати в Станиславові „Бібліотеку для молодіжи“. Має вона подати „перли українського письменства“, що найдобріші змістом і формою виїмки з нашої літератури, щоби у молодих завчасу вже розвивати літературний смак і почуте краси. І перший випуск сего видавництва як раз відповідає своїй цілі; подибуємо в нїм твори Франка (Мій злочин), Кобилянської „Сумно колишуть ся сосни“, Пятки (Китайська яблінка), Хоткевича (Сліпець), Стефаника (Вечірня година), Чернявського (Марш Сагайдачного), Лепкого і других. Початок гарно зроблений.

З інших видавництв для молодіжи, які появили ся досі у нас, стоїть згадати „Бібліотеку Насальського“, що від 15 літ виходить в Коломиї і обіймає вже нині шістьдесять кілька томиків. Щонебудь можна би закинути сему видавництву з огляду на язик, етимологічну правопись, не все добірний зміст, всеж таки треба признати редакторови заслугу, що видав кілька добрих і цікавих річий (находимо тут імена таких письменників як Кобилянська, Пятка, Амічс, Чехов, Достоевський, Мешко), а передовсім звертає пильну увагу на історичні оповідання, яких в нас так дуже-дуже мало. А звісна річ, що діти такі оповідання найрадше читають і прямо рвуть ся за ними; доказом хоч би се, що прегарна історична повістка А. Чайківського „За сестрою“ розійшла ся дуже скоро і незвичайно подобає ся і молодіжи і селянам.

Є ще в нас одно зовсім діточе писемце „Місіонарчик“ ОО. Василян. Подибуємо там гарні формою і змістом та патріотичні стишки, сердешні наївністю оповіданячка, зовсім примінені до умового ровеня дитини, тільки іноді надто католицький дух псує цілість і з діточого видавництва робить агітатора Риму.

На Буковині побіч Федьковича і Ярошинської найбільше заслужив ся для дїтвори Омелян Попович і редагованем „Бібліотеки для молодіжи“ і повістками власного пера. В Чернівцях виходить заходом народнього учительства „Крейцарова бібліотека“. Се малі збірнички, дуже дешеві, призначені до масового ширеня між молодіж. Одначе видавництво само представляє ся дуже слабо: правопись і мова лихі, зміст недобрний, а такі річи як ультральояльний сценічний образець:

„За Австрію“ прямо несмачні. Далеко красше представляє ся дїточа черновецька бібліотека від часу, як переняв її редакцію Лесь Киселиця. І язик ліпший і зміст добірний.

Так ось перейшли ми в загальнім начерку все те, що досі появило ся в нас з лектури для дїтий і молодїжи. Небогато сего і на всіх полях добачемо люки, а супроти здобутків других націй стоїмо майже без нічого. А наслідки сего які? — такі, що наша інтелїгентна руська дитина дуже скоро перечитує те, що має в своїй літературі, а відтак мусить брати ся до чужої; у нас в Галичині користає з польських видавництв, на Буковині з німецьких, на Україні з російських, за морем з англійських, бо ми Русини такий народець, що з конечности політичних обставин мусимо вчити ся ще й другої мови. І воно попри злі сторони о стільки добре, що можемо користуватись творами чужих літератур. Байдуже, відки беремо зерно на сїйбу, коб зерно здорове і на нашім ґрунті плід свій принесло. І наколи наша дитина знає по німецьки, чи по польськи, чи інакше, так очевидно можемо їй дати в руки книжку в тій мові, коли тільки навчить ся з неї чого доброго. Сеж неоспорима правда, що краще прочитати гарну річ по німецьки, чим дурницю по руськи. Але з другої сторони не забуваймо на се, що кожний нарід має свої ідеали, цїли і задачі, про які другі йому писати не будуть, а які вщїпити в свої дїти є повинністю, а навіть квестиєю ексистенції кожного народа. Богато дечого доброго і пожиточного навчать ся наші дїти з чужих літератур, але жадна не навчить їх про бувальщину українського народа, про його героїв і катів, не розкаже про руські землі і їх жителїв, не розповість про наше теперїшне положенє, ненавчить любити рідне слово, не вкаже шляхів, якими простувати нам до кращої долї. Сего навчить іно своя рідна література. А таких як раз творїв в дїточім нашім письменстві нам нестає, а в їх недостатчі годує ся часто наша дитина шовіністичними польськими книжками, що нераз ще й погорду до всього українського в неї защіплюють.

Ще гірше стоїть справа з нашою сільською молодїжию. Дїти інтелїгентних сфер, замешкалі понайбільше по містах, отже в центрах культури, мають нагоду читати більше і свого і чужим користують ся і вже культурний осередок сприяє їх духовому розвиткови — сільська дитина обмежена майже виключно на шкільну книжку і яку саме книжку? книжку укладу нашої шкільної Komisji edukacyjn-oї, або книжки Towarzystwa szkoły ludowej, яке послїдними часами починає і наші руські школи

засипувати масово своїми патріотичними видавництвами. Чиж і дивниця відтак, що наша сільська молодіж, вийшовши зі школи, не маючи інших книжок крім шкільних (які вже для неї не цікаві), згодом і зовсім позабує читати і попадає опять в рецидиву анальфabetизму? Чи й дивниця, що наші читальні, Сокольські та Січові організації, що мають дальше вести образоване молодіжи і старших своїх членів, не в силі як слід сповнити своєї задачі, бо приходить ся їм починати знова від самих основ, від науки читання?

По всім сказанім злишно вже хиба розводити ся нам, якої ваги для пізнішого розвитку є вміло поведена діточа лектура, як пекуча воно справа в нас: заняти ся пляново видавництвами для молодіжи і дітей і придбати для кожного степеня розвитку дитини як найбільше творів і як найліпших.

Хто в нас має заняти ся видавництвами для дітей і молодіжи?

Очевидно, приватній ініціативі широке отворене тут поле і в тім напрямі у інших народів довершено кольосальних діл — але тому що у нас ще дуже мало підприємливости і ми все дуже побоюємо ся усякого ризика, так і небогато найдеть ся охотників-видавців, тим більш, що наші всі видавництва дуже скоро упадають. Так отже поки-що повинні заняти ся сим товариства, що як раз своїми цілями і програмою найбільше до тої роботи підходять, отже: Товариство педагогічне, Учительська громада, Учительська видавнича спілка, а по части і Просвіта. Гурт людей педагогів по званю, що повинні би найкрасше знати психологію дитини і потреби її ума, знатоки всесвітної літератури, що вмілиб найліпше вибрати з неї для молодіжи — такі люди можуть повести справу пляново і всесторонно, а тої власне систематичности і зрозуміня душі дитини браку було досі в наших діточих видавництвах. При згаданих товариствах повинні утворити ся постійні секції, що поділивши між себе роботу, дібравши собі до співробітництва найліпші сили педагогічні, літературні і артистичні, розвинуть належиту акцію, обнимаючи усі галузи видавництв для молодіжи, усі степені молодого віку.

Хто може для дітей писати і як треба писати для дітей?

Сотворити добру книжку для дітей чи молодіжи годен тільки справжний талант і справжний любитель дітей. Ділетанти і молодики, що самі ледви вирости з дитинячих літ, писати для дітей не можуть; посвоячене віком не дає ще привілею грун-

товнійшого, бо буцїм то безпосередного знаня потреб тих, які віком до нас зближені.

А писати для дїтїй треба так, щоб здавало ся, що се дїти самі про себе пишуть — писати треба так, щоби дїточу книжку і зрілі люди читали з таким самим інтересом, коли й не більшим, як дїти — а дїти повинні забути, що се для них написано, повинні відраз найти ся в своїм царстві. Слова Христа: „Наколи не станете ся, як одно з сих малих, не ввійдете до царства небесного“ хиба не мають влучнїйшого приміненя, як власне в дїточій літературі. Треба самому стати дитиною, щоб увійти в царство її духа. Прегарно зобразив се шведський письменник Густав аф Йеерштам, автор книжки для дїтїй: „Мої хлопці“. Ось як він сам малює генезу сього твору і настрої духа, в яким в той час оставав:

„В почуваню повні житя написав я раз соняшну книжку про моїх власних двох хлопців, про їх забави і радощі, про невдачі і пригоди. Ся книжка була для мене самого веселою розривкою, а нині, коли думкою перенесу ся в ті часи, годі мені й повірити, що то я сам був тим „батьком“.

Ось як треба писати для малих!

Яке критеріум належить ставити до дїточої літератури і який корм подавати дитині через книжку?

В кімнатах народної бібліотеки одного місточка у Віденськїм лісі находить ся під склом в рамках такий ось висказ поета Йосифа Віхнера:

„Народна бібліотека не повинна бути аптикою, де в склянках попри ліки чигає також і отруя — бо отруя, що під деякими услівями послужить іноді тілови, для духа завсїгди шкідлива“.

Сї слова віднести можна і до видавництв для дїтїй і молодїжи. Дїтям і молодїжи вільно давати з доброго лише найліпше; дїточа книжка повинна не тільки розвивати фантазію і змісл естетичний, не тільки повинна давати елементи етичні і научні, але й оминати все, що на вид злом не є, містить одначе отрую, хоч нераз в дуже гарній формі зображену. Надмірний елемент фанстатичний в творах для дїтїй, що відриває їх від дійсного житя — надто моралізаторські оповіданя, ті з незвичайно чемними і слухняними дїтьми, з елегантними мамами і тїтками, у котрих на устах все мораль — величане під небеса осіб і порядків, які на се не заслугоють — неправдивість характерів і подій — тенденційне перекручуванє історичних

фактів — ось що є для дітей тим літературним трійлом, що незамітно тонкою струйкою вливає ся в їх серця і згодом викривлює в них здорову мораль. Але є хиби в суспільности, що так підходять під пануючі пересуди і загально вкорінені погляди і обичаї, що в літературі мало звертають на них уваги, хоч вони, сі дрібні хиби як раз найсильніший вплив можуть мати на читача. Нам однак треба тямити, що наші діти мають жити і ділати в будучности, отже і в їхній літературі будучність передовсім треба мати на оці, щоб гадка виплекана в сучасности спосібна була дальше розвивати ся, поступати. З того становища виходячи, належить усунути з діточої літератури все, що заносить нездоровими пересудами і блудами минулих і теперішних часів, усі ті усьвячені традицією погляди на кастовість людей, на філянтропію, на відносини жінки до муштини.

Згідно з новітними ідеями суспільними все, що розбуджує кровожадні інстинкти, ненависть расову чи національну або кастову, насильство фізичне чи моральне, рабське відношене слуг до панів, дітей до родичів — все те повинно уступити місця кличам любови ближнього, рівности і братерства всіх людей.

Філянтропія — се також одна з улюблених тем оповідань для дітей і то філянтропія принагідна, яка жде доперва якоїсь катастрофи, щоби спішити на ратунок ближньому, а поза тим вживає свобідно капіталів, здобутих кривагою працею мільонів робучих мас. Новиною в тім напрямі є оповідання Бельгійця Евгена Демольде пз. „Серце убогих“. В них змальовані картинки з життя найнижших верств робітничих і бездомних. Уникаючи старанно моралізованя і понижаючої філянтропії, автор вірить, що дитина, коли пізнасть, полюбить і почує ся братом своїх братів, забажає сама горячо і щиро їх щастя і тим змаганям присьвятить своє життя.

І такі оповідання як отсі, або як нариси Амїсіса творять той поміст поміж звичайними людьми і великими героями людскости. В житєписях визначних людей молодїж стрічає ся з діяльністю незвичайних одиниць, що ділали серед умовин виїмково трудних і як раз ті велитні-генїї своєю недостижимою совершенностию, хоч і викличуть подив, однак величию можуть і зневірити і прибити духа молодих читачів. Так треба перекинути сполучуючий міст поміж нами і людьми незвичайних вчинків, треба дати пізнати молодїжи легіони тих безіменних щоденних героїв життя, що тягнуть свій тягар житєвий відважно і бадьоро і — хоч незнані

світови, такої працюють для культури і несуть в темряві лучиці освіти. — А таких людей як раз малюють нам розкази Демольде і Амічіса.

Доси все ще жінка трактована в оповіданнях, казках, стишках яко другорядна істота в духу понять патріархальних або середньовічних; до неї все ще примінює ся окремішну мораль чим до мущин, а те нехтоване навіть в діточій літературі материй, сестер, дівчат підкопує елементарне почуте взаємного поважання в родині і уражає чоловічу гідність.

Чи порушати в діточій літературі сексуальні справи? Новійший напрям педагогії жадає, щоби завчасу познакомлювати дитину зі справами половими, щоби традиційними байками не закривати перед нею житевої правди. Але так як в житю дійсности найкраще, щоби діти дізнали ся про своє повстане від найдорожшої їм людини-матери, бо тільки вона одна зможе се їм найніжнійше пояснити, так і в літературі, наколи вже маємо порушити сю справу, так приборім правду, дійсну правду в ризи ніжної поваги, яка і личить тій великій тайні природи.

Прегарним взірцем, як такі справи дітям пояснювати, хай послужить уступ з оповідання Агот Сельмер „На далекій півночі“. Мама сидить з громадкою дітей в лісі серед буйно розвиваючої ся природи, в сусідстві пташачих гнізд та цвітових семейств. Розказує своїм малим, як родять ся рибки, як птичка виводить цїпятка, а відтак про власну дитинку: „Межи морськими халугами і камінчиками на дні моря грають ся весело малі рибки, але малих дітей там нема, бо вони прецьнь не можуть жити в воді, вониб там умерли. Та й бузьок не є ані такий великий ані так сильний, щоби міг піднести малу дитину. Кожда дитинка була зразу таким малим зародком в своїй власній мамі зовсім так, як насїне в квітці, яйце в куропатві, ікра в рибі. Вона росла поволи у нутрі своєї мамі і ставала чим раз більша і більша. Мама носила її в собі, немов дорогоцінний скарб і день і ніч думала про неї і тішила ся, як буде її колись тримати в своїх обіймах і тужила за нею. І сама мама, коли носила свою малу дитинку, старала ся бути скільки мога доброю і привітною, бо надіяла ся, що через те і її дороге дитя стане колись доброю і чесною людиною.

Аж ось одної днини ти вже стала така велика, що мама не могла тебе довше носити і тоді привела тебе на світ. Се була тяжка хвиля для мамі! Але коли у перве пронїс ся твій тихесенький крик, позабула я на ввесь біль і муки і простягла

до тебе обійми в невисказаній радості. Тоді прийшов татко з тобою. Він ніс тебе так обережно і легко і положив коло мене. А ти була така маленька і ніжна і м'яка, гей шовк! І татко положив свою руку на наші голови і молив Бога, щоби хоронив нас від усього лиха і ми обоє з татком дякували Господу з цілого серця за те, що тебе дістали. Відтак ти лежала в мене на руках і ссала молочко і росла і стала велика і люба і жвава“.

Ще в однім напрямі повинна дїточа книжка впливати, іменно на розвиток естетичного зміслу дитини, бо почуте і зрозуміне краси, се основа до відчуття і зрозуміння і етичних прав. Сю задачу сповняють передовсім поезії, поетичні описи, ілюстрації і цілий внішний вигляд книжки. Але поезії для дїтий мусять бути справді твором дїсного таланту поетичного; стишилища, ковані тільки на хвилиний ужиток дїтвори, естетичного смаку не вироблять і глибокого зворушення не викличуть.

Цікаву пробу педагогічну в німецькій літературі дїточій творять настроєві картинки Ільзи Фрапан, без ніякої фабули ні акції, а тільки малюнки вражїнь в простій, а гарній формі. Ось оден з них:

„Тихо, зовсім тихо. Ні листок не ворухнеть ся. Всі бози скрізь порозцвитали. Білі китахи, фіолетні китахи, лїлієві китахи звисають понад м'яким, зеленим килимом трав. На великім куши розцвили круглі кулі цвїтові: зелені, жовтозелені, зеленобілі, біложовті і білі. А золотий дощ скинув кілька сьвітлих жовтих плям на цілу ту зелень. Пісок на городових стежечках поблискує. Тільки сонце не спить — ясне сонце не спить. Але город весь спить...“

Чи зробить се вражїне на дїтях? Не знаю — може і зробить, коли відчитає їм се мама у таку похмуру безпросьвітну днину, коли сонце буде спати і зелень і цвїти повянули. А дїти, стужені за ними, заслухані в мельодию слів мами, полинуть думкою у ясну літну днину... Імпресіонїзм ремінїсценцій!

Коли мають дїти починати читати?

Се річ дуже зглядна, залежна від індивідуальности поодиноких дїтий, однак вік семи і осьми літ, се перехо́довий період в фізичнім розвитку дитини, повний критичних забурень. Природа і найближше, окружене доставляють дитині аж надто багато материялу до праці духа — читане можна зовсім в тім віці усунути, або обмежити до слуханя читаня старших. В тім часі дитина здобуває собі найбільше вражїнь, слухаючи і гля-

дяди. В тім часі живе слово і образок сповняють найкраще виховуючу місію. Але образок мусить мати справді всі знамена артистичні, на нім мусить дитина розвинути не лиш свою думку, але й естетичний смак. Зрозуміли се Американці, у котрих в педагогії грають образці майже висшу ролю як друкована література, а педагоги американські кажуть, що по матери є в них образок найліпшим виховуючим чинником.

А побіч малюнку, в тій першій епоці пробудження дїточої душі, найсильнїйше ділає на неї казка. Вік молодечий — се в скороченю перший етап розвитку цілого людства, тим то казка, відтворюючи погляди первісного чоловіка, найбільше відповідає малим дїтям. Але й тут поки-що живе слово матери чи бабуні найглибше вражає дїточу уяву, отже друковані казки і повістки і байки для дїтей в віці від 3—8 років радше повинні служити родичам, чим їх малим. Дитина з природи рветь ся до всего незвичайного, її ум постерігає усе дуже поверховно і з тих осколків вражїнь творить собі на здогадах опертї понятя о цілости, складає їх в образи, які йому хвилево або й на довго малюють його міліеу таким, яким змалювала собі його буйна дїточа уява. І сих природних поривів дитини до всего фантастичного не вільно нам легковажити, але теж і нема потреби штучно розбуджувати дїточу уяву за помочию надто ярких сензацийних образів. Дитині вистарчить і найпростїйший образок з найреальнїйшого житя щоденного — вона сама вже підмалює собі його красками власної фантазїї. А в міру, як дух дитини кріпшає, цікаві описи природи, подорожи і житєписи, фрагменти з історїї культури стають прямо невичерпанним жерелом до дальшої самостїйної лектури дїтей, що розширить їх сьвітотляд і стане провідницею до шуканя правд житя і розвязки питаня: чим є вони в своїм окруженї, а чим бути повинні?

Що нам видавати для нашої української дїтвори і молодїжи?

У нас досї так небогато зроблено на сїм полі, що видавництво наше мусить обняти усі степенї молодого віку від самих найменших починаючи, від тих, що для них книжка властиво не для них, а для родичів і виховавців. Наші видавництва, наколи мають сповнити свою задачу, мусять обняти і дїтвору шкіл народних, що рветь ся до казок, повісток і цікавих розказів з природи — і ту найстаршу молодь шкіл середних, що шукає вже для себе в книжцї не фантазїї, а правдивого житя,

та великих ідеалів, що присьвічувалиб їй на житєвім шляху, шукає зерен науки і її здобутків.

Те все, що сказали ми про педагогічне критеріум дїточої книжки взагалї, те само критеріум мусимо поставити і до української книжки, значить ся: українська дїточа книжка мусить узгляднити в першій мірі етичні принципи і загально людські ідеали, виминати все, що як раз противне ідеям правди і добра, або є застарїлими, неморальними, тільки традицією усьвяченими пересудами. Але наша дїточа література повинна ще розвивати в наших дїтях певні прикмети, яких треба будучим горожанам народу, що як наш боре ся за свою ексистенцію — наша література мусить вщипити в дїти і молодїж: бадьорість, енергію, підприємчивість, чесну гордість і довіре у власні сили, все те, що як раз противорічить нашій руській, віками плеканій безрадности, зневірі, раболїпю, сентиментальности. Розніжнення як найменше в видавництвах для молодїжи — доволї вже його в літературі старих.

А крім того треба нам ще й виповнити всі ті люки в ріжних областях знання, які мають в нас дїточі видавництва, передовсім в історії нашої бувальщини, в географії наших земель, в нашій літературі і етнографії.

Переїдїм тепер по черзі ті хиби і недостачі, які доконечно треба нам справити і заповнити. Зачнїм від сьвіта найменших. Для них є в нас кільканайцять образкових видань, але крім кількох не відповідають вони своїй задачі. Се понайбільше дуже погані образці і так заповнені, що годї дитині витворити собі ясне понятє поодиноких предметів. Тексти до них нераз предовгі вірші, що з самим образцем не мають нічого спільного. А що найважнїше, ті образці зовсім не наші — представляють чужі місця, чужих людей, чужі строї. А нам треба своїх питомих, з кожного огляду артистично виконаних малюнків. Тексту для малих дїтий зовсім й не треба, вистарчить звязкий підпис, або коротесенький стишок дуже гарний і дуже влучний, що дасть дитині багато до думаня і розвине її змисл обсервацийний. Такі образці для початкової науки здалиб ся також для наших шкіл народних і для захоронок, але свої українські, деб маляр-артист зобразив плястично дїтям наш край, наш лїс, наші поля і луги, наші села і міста, наших людей у праці і в забаві, наші води, наше небо — ухопив їх оком артиста, змалював серцем Українця.

А побіч добрих образкових видань великий брак у нас поезий для малих дітей, коротеньких стишків, що надавалиб ся і для дому і для захоронок, правдиві перлини поезії, що захоплювали би діточі серця і мелодиею пестили діточе вразливе ухо.

А коли вже говоримо про світ найменших, так згадати би тут ще про одну недостачу в сій області. Маю на думці діточі гри і забави і в описах і в окремих виданнях таких, які стрічаємо ось хоч би у Поляків і Чехів. Така кольорована забава прим. „Подорож по Україні“ кілька би вона навчила дітвору способом легким і приступним! А таких руських забав діточих в нас нема, а здадоб ся подумати над їх видавництвом, щоб не йшли наші гроші в чужі руки, а дітвору наша не годувала ся чужими продуктами.

Теми до казок черпати би нам передовсім з нашого таки народнього фолькльору. Легенди, перекази, народні повіря -- сеж пребогатий материял, що у відповіднім обробленю становити ме незвичайно цінний вклад в літературу дітей і ближший їм буде, чим сензацийні повісти далекого Сходу.

Для старшої дітвори, що вже сама читає, маємо в наших видавництвах трохи повісток і оповідань, а крім того варта видати ще раз збірками все те, що колинебудь було вже друкване, а не стратило й досі педагогічного значія. Так надають ся до передруків оповіданя Пятки, Чайченка, Ярошинської, Федьковича і Поповича, байки Глібова, Артемовського, Гребінки, Боровиковського, повістки Олени Пчілки, Коцюбинського і дещо з давних читанок шкільних пера наших перших галицьких письменників.

Так само потрібне збірне видане гарнійших віршів наших визначних поетів, що надають ся для дітей і тих стишків, що появляли ся протягом літ в „Дзвінку“ та інших видавництвах. Такий вибірний діточий декляматор вельми пожаданий при ріжних шкільних торжествах, при Шевченківських вечерицях, при діточих концертах, коли приходить ся вибирати дітям деклямації. Гарних віршів для старших дітей є в нас доволі, треба іно вибрати їх з ріжних книжок і видати в цілости.

Згадуючи про діточі концерти, треба піднести і вагу сценічних представлень для дітей. Дитина з природи жива, любить переносити ся в світ уяви, тим то виступи в діточім театрі є

для неї чималою втіхою, а крім того виробляють в ній смілість, проворність рухів, меткість ума, плавність вимови. На жаль, сценічних творів для дітей в нас небогато, а й ті, що є, порозкидані по різних часописах. Здалоб ся зібрати їх і видати в одній або більше книжочках і сим видавництвом дати почин до діточої бібліотеки театральної. Може колись увійдуть в неї і такі твори сценічні, що їх будуть грати не самі діти, а справжні великі артисти — для дітей. Та се вже хіба стане ся тоді, як здвигнемо власну святиню штуки.

Найбільші недостачі в нашій молодечій літературі є хіба в області природописній в усіх її галузях; та поки нема в нас оригінальних творів, стараймо ся бодай що найкраще переводити з чужих літератур: німецької, французької, англійської — там сей відділ так багато заступлений і так преїкаво оброблений! А нині, коли природописні науки з кожним днем розвивають ся, коли кожний день несе нові здобутки людської культури — залишити нам сю область в нашій діточій письменстві, річ неможлива.

Побіч сего ще пильнійшу увагу звернути би нам на історичні оповідання для молодіжи. Їх у нас так дуже мало! А оповідання такі повинні бути цікаві і вірні, не занимати читачів виключно описами кривавих воєн, а все ставити перед очі якийсь гарний, сильний характер чи картину з бувальщини нашого народа, з житя і обичаїв і культури наших прадідів. Таких найдеть ся чимало і з княжої доби і з козацьких времен. З існуючих вже у нас більших історичних повістей (Чайківський, Кудеяр, Чернигівка, Чорна Рада, Захар Беркут, Ярошенко) можна для молодших робити перерібки в скороченю, або подавати іно виїмки інтереснійших уступів.

В тісній звязи з сим остає пекуча справа: видане популярної історії Руси-України для дітей і молодіжи. У наших сусідів Поляків є сотки менших і більших видань польської історії, ми для своїх дітей не маємо доси по правді ні одного! А конечні ось в якій формі: 1. історія Руси-України в образах з коротким іно текстом до кожного малюнку; 2. історія в стихах на взір польських „*śpiew-iv historyczn-их*“ Немцевича або пісень історичних нашого Щурата; вірші легко діти виучують, отже й історія в сей спосіб представлена скорше остане їм в памяти; 3. наконець історія в інтересних монографіях визначних дїєвих осіб і фактів історичних.

Також приступно оброблені наші народні думи історичні і билини з поясненнями надають ся знаменито на лектуру для старшої молодіжи. На більші історичні оповідання і на популярну історію для молодого віку повинні просвітні товариства розписувати конкурси, може тоді і найшли би ся письменники і найшли би ся і добрі твори.

З історичними виданнями лучить ся потреба видавництва займаво і приступно обробленої географії руських земель. Можнаб її видати в формі листів з подорожи або дневничка, з мапами, добірними ілюстраціями важнійших місцевостей, з видами гарних околиць, історичних пам'яток, з етнографічними картинками строїв жителів, їх мешкань, виробів і т. и. Цікаві народні перекази, легенди і повіря, привязані до ріжних місць, оживлять сам опис і в цілій повні живої ріжнородної краси представлять очам дитини її рідну землю і її жителів.

Для старшої молодіжи пожадане видане вибірних творів наших визначних українських письменників в перерібках і з поясненнями на взір заграничних клясичних таких видань. Так належало-б видати Марка Вовчка, Куліша, Квітку, Кониського, Левицького-Нечуя, Руданського, Франка, Чайченка, Бордуляка, Лепкого, Стефаника, Чайченка, Олену Пчілку, Кобилянську — а зі старої доби нашої літератури в відповіднім обробленню виїмки з літописий, з Поученя Володимира Мономаха, Паломника Данила, Слова о полку Ігоревім. Крім наших творів подавати-б також молодіжи найгарнійші взірцеві річи із всесвітної літератури.

Позаяк того рода писемце як „Дзвінок“ змістом підходить більш до умового ровеня меншої дїтвори, доконечна потреба видавати для старшої молодіжи окрему часопись. В ній побіч взірцевої белетристики оригінальної і чужої повинні найти дуже широке місце цікаві природописні картини, звіти про найновійші здобутки цивілізації, історичні і географічні монографії, бібліографія видань з нашої і чужої літератури, з якими варта молодіжи познакомити ся, часть забавова і научна, де ставити-б молодіжи до розв'язання цікаві проблеми наукові, математичні, фізикальні — наконець переписка з молодими читачами, в котрій можна порушити і неодну біжучу квестію, відповісти на неодне питанє, яке ворухить молоді уми. Так ведена часопись стане справжнім духовим провідником, стане тим золотим ланцом, що сполучить молодіж з живим житем і всіма

Його проявами, з усіма новітніми кличами і ідеями сучасної суспільності.

В видавництвах для дітей і молодіжи доконечна річ узгляднити і нашу сільську дівчачу і ту шкільну, що вже покинула школу. Теми в творах для неї брати можна очевидно з усіх областей життя і знання, як і в літературі для дітей сфер більш інтелігентних, тільки форма писань мусить тут бути приступнійша, яснійша. Неодно треба переробити, що для міської дитини само по собі зрозуміле, неодно викинути зовсім. Ум сільських дітей ще сьвіжий, незіпсований надміром вражінь, так і промовляти до него можна простими словами, не силкуючись на ефекти. Видавництва для сел повинні бути як найдешевші, бо тільки тоді розійдуться вони масово між молодіж і сповнять свою задачу.

Вкінці звернути-б нам ще увагу і на внішний вигляд книжки: зверху окладинку, добрий папір, великий, читкий друк, добірні, справді артистичні ілюстрації, поправне без похибок видане — бо те все не дрібниці, се все має свій вплив на вразливу дівчачу душу, а досі було в нас маловажене, хоч у інших народів і сеї сторони видавництва не занедбують.

Але видати книжку — се ще не осягнене ціли видавництва. І найліпша книжка не сповнить своєї задачі, коли опинить ся на книгарській полиці або в магазинах товариства — вона мусить дістати ся до рук дитини. А щоби се стало ся, треба, щоби появу кожної дівчачої книжки обговорено в часописах, познакомлюючи з нею родичів і виховавців і заохочуючи до закупна. Все сьвідоме наше українське учительство повинно на премії дітям закуповувати наші українські видавництва і брати в розпродаж книжки між сільську дівчачу, а крім того постарати ся, щоби кожда народна школа була заосмотрена в бібліотеку наших передовсім видавництв і кожда школа предплачувала „Дзвінок“, як се діє ся по школах буковинських. Місцеві ради шкільні повинні скрізь сю справу переперти. Та не тільки при школах народних і середних, але також і при читальнях „Просьвіти“, „Січій“, „Соколів“, при „Жіночих Громадах“ повинен бути окремих відділ бібліотеки для молодіжи, з котрої користали би ті діти, що вже не ходять до школи, або не покінчили її як слід, вивчивши ледви читати і писати. Такі дівчачі бібліотеки при читальнях там особливо мають примінене, де в селі є польська школа, або шовініст учитель Поляк чи неприхильна народній справі рада

шкільна місцева не допускає руської книжки в школу. Дешеві видавництва крейцарові для сільських дітей повинні брати в масову розпродаж народні учителі, читальні „Просвіти“, сільські крамниці, місцеві кружки і товариства. Товариство педагогічне повинно даром розсилати біднійшим читальням і руським школам свої видавництва, як се робить польське Т. S. L., а тоді знайдеться руська книжка в руках кожної дитини, тисячами залле наш край, несучи на дрібних листках соняшні лучі у кожду дїточу душу.

З сею справою ширеня дїточих видавництв вяжеся тісно друга: справа фахової критики дїточої книжки. Небагато їх в нас, та й те, що досі вийшло, мало кому знане. Помістити їх катальог одна-друга часопись, як звичайний анонс в рубриці „надіслане“, або саме видавництво захвалить свої твори, як спекулянт торговець і — на тім кінець. Наші редакції і поважні педагоги вважають либонь низше своєї чести взятись за критику дїточої книжки. Так і не дивниця, що много родичів і виховавців або зовсім позбавлені вказівок в доборі книжки для своїх дітей, або що гірш — обаламучені фальшивою реклямою. Таке ось Товариство педагогічне повинно видати точний катальог своїх видавництв для дітей і молодіжи але такий катальог, як видають заграничні видавничі фірми, приміром Морткович в Варшаві, а Вест у нас в Бродях. В такому катальогу помістити би короткий зміст кожної книжки, вказуючи на її знаменні прикмети, а при деяких ілюстрованих видавництвах подати навіть одну-дві відбитки ілюстрацій.

Нема в нас досі твору, котрий обняв би цілість дїточої нашої літератури і крім докладної рецензії книжок, які вже є в розпродажі, вказав також на давнійші, що не втратили ще своєї вартости, — щоби з него здати собі справу, які відділи літератури представляють ся краще, які гірше, які теми були вже опрацьовані, а де є ще прогалини, кільки в нашій дїточій літературі є оригінального елемента, а кільки позиченого. Так само пожадані точні рецензії в педагогічних часописах чи в окремих брошурах, рецензії оцінюючі дїточі книжки не виключно зі становища цілий і завдань виховання, але й зі становища дїточої психології, бо прецінь до потреб дїточої душі мусить книжка передовсім примініти ся. В рецензіях дїточих видавництв треба вказати і на книжки з чужих літератур, зазначити їх добрі прикмети, заохотити учителів і родичів та й наших педагогів-письменників, щоб з сею чи другою книжкою познако-

мили ся, евентуально переклали її на нашу мову, самі взорували ся на того рода творах.

Того всего досі в нас нема. Про появу кожної нової дїточої книжки треба було інтересованим дізнаватись з чужих катальогів. Бо другі інтересують ся дїтьми. Вже й не згадую про Німців та Французів, але ось хоч би наші сусіди Поляки. Така Оржешкова видає „Poradnik dla osób, wybierających książki dla młodzieży“. на Шлеску виходить „Przewodnik w wyborze książek dla młodzieży szkolnej“, варшавське Ateneum, Rocznik pedagogiczny, Biblioteka warszawska, Encyklopedia wychowawcza, перами визначних педагогів незвичайно поважно трактують сю справу, поміщуючи постійно основні і широкі рецензії дїточих видавництв. І не одні тільки педагогічні часописи обговорюють сю квестію — і щоденні політичні, ба навіть брукові польські газети містять постійну про се рубрику.

А вже на Заході давно порозуміли, що написати добру дїточу книжку може справжний тільки талант. Тим то кожда вдатна проба в тім напрямі стає там фактом в літературі і в штуці взагалі і яко такий будить поважне і живе заінтересоване критики і публики. Про книжку Ернста: „Asmus Semper's Jugendland“ написано цілі томи, осьвітлюючи всі нагромаджені в ній черти психольогічні, педагогічні, поетичні. Просвічені народи порозуміли, що в дїтях будучність людськості — треба і нам се порозуміти.

Наші часописи: Учитель, Прапор, Наша школа, вже зі свого педагогічного характеру повинні присвятити постійну рубрику оцінці видавництв для дїтей і молодіжи, даючи місце фаховим критикам і знатокам дїточої душі, не принагідним рецензентам, що нераз знають про книжку іно з титулу і з того, що другі про неї написали. І другі наші часописи і політичні і белетристично-наукові, як ось в першій мірі Літературний Вістник повинні втягнути в свою бібліографію і дїточі видавництва, коли втягають усякі календарі і одноденні брошури. Може-б тоді з часом і не жалували ся, що наша публіка байдужна до читання, що мале число предплатників; чиж можна жадати замилованя до свого, до поважного слова від читачів, що виплекали ся на чужім слові, що змалку переймали ся чужими ідеями. А й „Письмо з Просвіти“, котре дбає про освіту широких мас народу, котре має вчити нарід всесторонно, отже і розумного патріотичного вихованя дїтей, повинно також вказати

родичам селянам на значіне дїточої книжки, заохотити їх не пожалувати гроша на добру книжку для дїтий. „Письмо з Просвіти“ повинно також вести бібліографію видавництва для молодїжи.

В такий лиш спосіб, коли загал нашої суспільности, а в першій мірі компетентні по сему чинники заїнтересують ся книжкою чи часописною для дїтий, коли поважна наукова критика поставить того рода твори поміж творами правдивої штуки, тоді може й в нас возьмуть за перо для дїтий не як доси дилетанти або недоховані підручки, а правдиві поети і артисти, правдиві з ласки божої таланти, що з глибин сердець своїх викрешуть для молодих душ святі слова великих правд життя. І западуть слова ті в городи вразливих душ дїточих і не пропадуть там безслідно, а колись по часови прозябнуть чудовим запашним цвїтом нових ідей і почувань і дїл великих — у той день, за котрим усі з тугою прозираємо очи...

Резолюції:

1) Просвітні товариства: „Руське Тов. педаг.“, „Учительська Громада“ і „Просвіта“ займуть ся пляновим видавництвом для дїтий і молодїжи, обнимаючи усі степені дїточого віку і всі галузи дїточого письменства.

2) Видавництва для дїтий повинні обняти: образкові видання передовсім наших питомих образів природи і нашого краю — пожадані короткі, а правдиво артистичні поезії для захоронок — забави і гри дїточі — казки, легенди, перекази — належить черпати з пребогатого українського фольклору, перерабляючи їх відповідно до степеня розвитку дїтвори.

3) Пожадані передруки гарнійших оповідань, поезій, сценічних творів. Так належало-б зібрати оповідання Ст. Пятки, Грінченка, Федьковича, байки Глібова, Боровиковського, Гребінки, інші оповідання, які появили ся в „Дзвінку“ і перших наших читанках. Так само пожаданий декляматор для дїтий з найкрасших поезій змісту головно патріотичного.

4) В наших видавництвах дїточих треба узгляднити популярно виложені розвідки з природописних наук, фізики, космографії, географії, черпаючи

матеріал до сего в браку оригінальних творів з пре-
богатої в тім відділі заграничної літератури.

5) Дуже скупу в нас історичну літературу ді-
точу належало-б доповнити: виданем історії Руси-
України (в історичних образах з коротким текстом,
в історичних піснях і в займаво написаних історич-
них монографіях) — виданем билин і наших істо-
ричних дум з поясненнями — видаванем історичних
оповідань.

6) Для ознайомлення наших дітей і молодіжи
з географією рідного краю належало-б видати зай-
маво і приступно написані описи ріжних сторін
української землі (в формі приміром, листів з по-
дорожи) з ілюстраціями важніших пам'яток
історичних, строїв жителів, з наведенем легенд
і переказів, привязаних до певних місцевостей.

7) Для старшої молодіжи пожадані видання з ко-
ментарями (на взір німецьких клясичних шкільних
видавництв) творів старої нашої письменности,
а з новіших: твори Шевченка, Вовчка, Куліша, Не-
чуя, Стороженка, Мордовцева, Руданського, Франка,
Лепкого і других, тих творів, які без перерібок на-
дають ся до читання для молодіжи. З клясичних
творів чужих літератур належить робити пере-
клади чи вкорочені відповідно перерібки.

8) Всі видавництва повинні бути по можности
ілюстровані як найартистичнійше.

9) Пожадана часопись для старшої молодіжи
в формі тижневника.

10) Належить видати прозорий катальог усіх
видавництв, які досі появили ся в нас на поли лі-
тератури діточої — на взір катальогів загранич-
них, як ось Мортковича в Варшаві.

11) Подбати про ширене книжки через відпо-
відну кольпортаж і поважну педагогічну критику
нових книжок в часописях фахових педагогічних,
літературних і дневниках. *(Оплески.)*

Потім голова комісії відкрив дискусію над усіма досі
прочитаними рефератами. Тому, що час був уже пізний і до го-
лосу записало ся доволі учасників — а ще багато рефератів
було на порядку — по короткій формальній дискусії на вне-

сене д-ра Е. Калитовського вибрано окрему комісію для упорядкованя й остаточного зредагованя в одноцільнім напрямі всіх поставлених резолюцій. До комісії увійшли: І. Брик, Е. Калитовський, К. Малицька, С. Томашівський. Вибрані перейшли на нараду до іншої комнати, а голова дав голос О. Солтисови до реферату:

Як бороти ся з неписьменністю?

Ніхто не може заперечити, що одна з найперших причин неволі економічної та політичної нашого народа лежить в його темноті і непорядности в житю з проворнійшими, бо культурнійшими сусідами. Нині, в часі горячкового поступу в культурних змаганях всіх націй сьвіта наш нарід числить 70% неграмотних сліпців, для яких сьвіт дошками забитий, до яких ніяка книжка, жадна наука ні порада приступу не має, тож і не мають спромози користувати ся всіми здобутками науки, уліпшеннями і винаходами, які служать до збогаченя щасливійших націй, де тільки незначний % анальфабетів або і зовсім їх нема.

Тому клич боротьби з темнотою-темрявою, що окутала наш нарід, почуємо тепер від кожного сьвідомого ваги справи громадянина. Сей клич підніс вже перед півстолітем наш безсмертний Тарас, закликуючи земляків до просьвіти. Сей клич ще сьвятійший повинен бути тепер у нас в хвили може найкритичнійшій для нашої суспільности по сім і тім боці Збруча і довести нас до рішучих заходів, щоби знищити неграмотність серед мас нашого народу.

Нині справа з осьвітою нашого народа стоїть сумно: у більшій части селян бачимо повну байдужність або й неохоту до школи, бачимо по гірських селах більше як 50% дітий в шкільнім віці, що не користають з жадної науки; не багато ліпше стоїть справа і на долах. Тут також селянин, як лиш може, дуже радо увільняє сина чи доньку зі школи; бачимо великий процент дітий з таким слабим знанем письма, що по кількох літах народної школи остає знов на пів неписьменним.

Коли порівнаємо таке слабе заінтересоване школою у наших селян з сею горячковою жаждою осьвіти у інших народів, от приміром у Жидів, у яких нема ані одної людини, яка би не уміла бодай по їхньому читати, та й у Поляків в західній Галичині є лише 27—30% неграмотних — то годі обігнати ся від сумних рефлексий з причини такого стану річий.

Хто одначе заключав би з неохоти селян до нинішньої школи разом про неохоту до освіти взагалі, сей помиляв би ся дуже. Наш селянин радо хоче для своїх дітей освіти, коби лише не дорогої і не довгої, бо на се його злидні йому не дозволяють. Він й сам радо хотів би навчити ся письма, бо раз в раз чуємо нарікане старшого селянина: „Чому то йому не судило ся навчити бодай молитву прочитати та нумери пізнати“. — Тому радо стане вчити ся письма, лише щоби се йому йшло скоро, без звертання чієї уваги чи глузovania, що він, мовляв, старий вчить ся на рівні з малими. Батько нерадо прийме поміч в науці від власної дитини школярика, а найрадше учив би ся сам. Що правда, нерідко буває, що селянин, який має забиту голову безнастанною гризотою, відки роздобути гроша на різні рати та драчки, уважас пропозицію навчити ся письма за глум з себе, з своєї біди, з якої безнадійно шукає визволу та через се відповідає звичайно, що його голови наука не вдержить ся. Такою заявою, висказаною радше з безмежного жалю як неохоти до науки, не можна знеохочувати ся, а треба конечно промовити до переконання про потребу науки. Вчинити се може в першій мірі священник з проповідниці. Особливо проповідники відпустові сповнили би святе діло, вказуючи народови потребу письменности.

Ніякі труднощі не повинні спинити нас, ані зразити від постанови безусловної боротьби з неграмотністю. Як колись наші селяни легковажили собі горожанське право вибирати репрезентантів до законодавчих тіл, не добачуючи наглядних користей з сего і нераз з усміхом недовірчivosti слухали напімнень своєї інтелігенції сього права берегти, так може ще й тепер дехто з селян буде дивити ся скептично на поклик до освіти, з якої наглядної користі не добачує. Та як опісля переконав ся нарід на своїй скірі про свою тяжку помилку та з острахом бачить наоколо гори перепон до своєї еманципації, так само багато вже й тепер з жахом бачить себе сим безрадним сліпцем серед проворних сусідів — інших націй. Як політичні партії не устали в освідомлюванню мас і дійшли до сього, що і немічні старці спішать нині до голосованя, так сі маси колись стежити муть, щоби й одна дитина не змарнувала ся для своєї суспільности через брак знаня. Прискорити сю хвилю є обовязком всіх свідомих членів нашого громадянства. Не диво отже, що щирі народні робітники звернули задалегідь увагу на поборюване неграмотности, з початку одним, опісля гур-

том під проводом „Просвіти“ і „Тов. педагогічного“ та стали закладати всюди по краю курси для анальфбетів.

Та вже в початках акції подибувало ся перешкоди в сім ділі. Наперед брак підручників, при помочи котрих можна би легко і в короткім часі прийти до пізнання науки читання і писання. Поки що раджено собі ріжно. Уживано шкільного підручника, але се була предовга і в результаті безуспішна робота, бо старші ученики бажають як найскорше пізнати письмо, а довготриваюча наука знеохочує їх. Почались тому змаганя придбати догіднійші підручники. Згодом появляє ся підручник Равлюка з рухомою азбукою. На Україні появил ся перед 2 роками буквар Русової, якого уклад оперто на букварі проф. Потєбні ще з 60 р. для недільних шкіл в Київі і Харкові. Сей буквар видруковано що тільки в р. 1899. в „Київській Старині“ як додаток до журналу без права розповсюдження. Перед роком появились букварі Грінченка і Норця в Київі і майже рівночасно видає буквар філія „Тов. педагогічного“ в Тернополи, а тов. „Просвіта“ оголошує конкурс на зладжене найліпшого букваря. Як виданє його було потрібне, можна заключити з попиту за букварем виданя Тов. педагог., якого в несповна році розійшло ся 4.000 примірників. Без сумніву, що сей попит спричинили також поклики тов. „Просвіти“ до закладаня курсів для неписьменних по читальнях, тож значна часть патріотичного духовенства, учительства, академиків, що перебували на провінції, та самих читалень спішило з замовленнями з ріжних сторін краю у нас і на Буковині; все те сьвідчило о великім числі таких курсів, які були в минулім році, хоч тов. „Просвіта“ не мало всіх звісток. Тепер появил ся конкурсний буквар, опертий на засаді подібности типових зразків до поодиноких букв друкованих цілої азбуки. В нім є впроваджена рівночасно наука письма і друку, причім подібність писаних букв до друкованих унагляднено при помочи викропкованя сих черт, якими ріжнить ся буква писана від друкованої. Се все причинить ся до скорого і певного вивчення і найменше понятливого ученика, навіть при мінімальній помочи інструктора, бо по пізнаню перших самозвуків і способу лученя їх бодай з одним зі співзвуків і неграмотний може сам собі остаточно давати раду, а се для самоуків як раз найважнійше.

Другою важною перепорою в заводженю курсів є брак поміщення, а се передовсім там, де нема читальняних домів. Сьому можна би хиба зарадити, коли би наші делегати при Раді

шкільній спонукали її видати порученє до всіх окружних Рад, щоби давали дозволенє на курси в шкільних кімнатах на основі повідомлення філій тов. „Просьвіта“ чи „Тов. педагог“, що в тих і тих селах сього повіту, в тїм і тїм часї, під проводом таких і таких людей мають бути впроваджені курси для неграмотних. Се можна би осягнути тим більше, що справа боротьби з неписьменностью була предметом нарад на торїчній краєвій конференції у Львові; тепер Рада краєва інтересує ся живо курсами анальфabetів і на сегорїчнім соїмі ся справа була прихильно обговорювана. Щоби філії тов. „Просьвіта“ могли такі викази виладити, треба спонукати як найбільше сіл зголосити в філіях намір основаня курсів у себе. В тїй цілі треба умовити ся з всіми учителями Русинами і сьвященниками та читальнями даного повіту, щоби вони дали почин до заснованя курсу, заохотивши до участі селян, дальше подбали про підручники і донесли, яке число учасників та під чїім проводом і коли мав би ся курс вести. Там, де учитель усував би ся з якихнебудь причин від веденя курсу, міг би підготовити бодай кого з сьвідомїйших селян, як учити на курсї; нагляд та фірму для курсу міг би дати сьвященик. Де би одначе з яких льокальних обставин не мож було курсу примїстити в школі, там треба впроситись до кого з селян, а то і винайняти яку кімнату на сю ціль прихожу. Постарати ся о стіл, кілька лавок та таблицю (яку може остаточно заступити чорний папір з опакованя цукру), треба розпочати науку та вести так, щоби вона зацікавила учасників, та щоби в можливо найкоротшїм часї ученик не лише пізнав письмо та рахунки, але й довідав ся дещо з обсягу рїдної історії, географії, літератури та природи. Що до самої науки букв, то при навчаню звертаю увагу передовсім на типові зразки, що представляють поодинокі букви, се тим більше вказане, що сі окази в букварі показують і неначе називають відповідну букву. По виголошеню даного звука показую, як його писати. Відтак спиною ся на якім зі слів, щоби наука букв не була занадто суха. При навчаню прим. самозвука „о“ розповідаю коротко про княгиню Ольгу.

Так само популярно і приступно можна повчити при „а“ про Америку, при „у“ про Україну. Через се підготовляємо наших учеників до зрозумїня опісля читаних популярних видань наших товариств та часописий.

Очевидно для уодностайненя таких оповідань треба би видати осїбний підручник. Се можна би зробити ось в який спосіб.

Як звісно тов. „Просвіта“ видає крім книжочок ще й двотижневник „Письмо з „Просвіти“. Редаговане сього письма слід би повести так, щоби там, попри все инше, як досі, помішувати ще додаткові статі з оповіданнями та поученнями в висше згаданім напрямі.

З осібних відбиток повстала би добра читанка для членів читалень та всіх тих, що покінчили давнійше курс для неписьменних. На початок придав би ся збірник коляд та церковних і сьвітських пісень до читаня, а знаних вже зі слуху. До вправ в писаню причинюють ся дуже випишуваня імен рідні, домашньої челяди, свояків і знакомих. Дальше списуване свого майна, кільки хто збіжа зібрав та продав, записуване тижневих видатків місячних і річних рат банкових, податків і т. и.

Через таке заправлюване до записуваня, навіть найменших дрібничок, здобуває ся окрім вправ в письмі ще і практичний успіх в господарстві.

Кошти на уладжене курсів, як закупно підручників, зшитків, олівців, сьвітло, опал та в браку охочих безплатних інструкторів — таки оплачуваних могли би в першій мірі складати самі фреквентанти тих курсів. Складки сї збирали би призначені філіями на пропозицію місцевої читальні колектанти. Се стало би ся так, що кождий з охочих учити ся, записував би ся в члени сього товариства, яке займає ся уладжуванем курсу і сплачував би річну вкладку. Щоби і найбіднійшим уможливити сплату вкладки, мав би кождий колектант від свого товариства формуляр з рубриками для сплачуваня приміром 2 кор. в місячних ратах по кільки сотиків. Колектант, який одержав би формуляр на виказ членів даного товариства, мав би також відповідну повновласть.

За вплачену вкладку крім науки одержав би ученик буквар та прибори до писаня в першім році, а в другім з „Просвіти“ книжочки уложені для початкуючих читачів. Всіх учасників курсу, що покінчили з добрим успіхом науку, через рік обділювала би „Просвіта“ книжочками, без огляду на се, чи навіть поплатили вкладки, а дійсно опісля стали би вони постійними членами товариства. Сей прибуток нових членів був би перед Головним Виділом та на Загальних зборах найліпшим сьвідоцтвом діяльности кождочасного виділу філії.

По укінченю курсу належить окружити фреквентантів дальшою опікою. Не можна допустити, щоби через брак дальшого допомаганя вложена праця пропала. Тому висилка їм видавництв

„Просвіти“ оплатила би ся для добра справи сторицею і була би великою заохотою для других. Учасники курсу діставали би свідощтва з укінченої науки. Філія „Тов. педагог.“ в Тернополи обділяє ще учасників книжочками до моленя або книжочкою щадничою „Народного Дому“ з вкладкою на 1 корону — до вибору. Для заохоти могла би „Просвіта“ обділити ще фреквентантів по одній щепі, засаджене і розріст якої мало би символічне значіне з розбудженем його до свідомости і відтак кориснійшої праці на пожиток свій і суспільности.

Дальшою значною перешкодою в основуваню курсів є ще брак охочих інструкторів в такім числі, як сього величезний % неписьменних вимагає, бо такі курси треба заложити в кождім нашім селі, місточку та місті по кілька, не лише для старших обох полів, але також в містах, де перебуває військо і там треба змагати до дозволу військових властей і не уставати в заходах навіть через послів в парламенті добити ся права ученя жовнірів.

Очевидно в праці нищення неграмотности мусять бути діяльні не лише учителі чи сьвященники, але і вся інтелігенция, їх родини, ученики середних шкіл та академики, які перебувають на провінції. Крім сих придбати треба інструкторів також з поміж дяків та свідомійших селян, а то через уладжуване для них курсів книговодства в крамници чи касах щадничих, а при тім повчити, як вести науку на курсі для неграмотних. Такий курс основує власне з днем 1. лютого філія „Просвіти“ в Тернополи. Можна би при сих курсах завести ще науку громадської писарки, тоді і користь з курсів була би ще більша. Послідною перешкодою в поборюваню неграмотности була би неохота (декуди в темнійших кутах) селян до науки. Очевидно в свідомійших повітах за науку селянин заплатить, а в темнійших треба великої заохоти, навіть користи материяльної. Та нема взагалі такої перешкоди, якої би при добрій охоті не мож було усунути. Заведене реформи виборчої до парламенту, а вневдовзі відай і до сойму, рух еміграційний до Америки і Прус, з сим потреба кореспонденції з ріднею, потреба кредиту та клопіт і кошти з легалізованем підпису на скриптах та векслях, діймаюча до живого лихва, яка з темного селянина висисає весь доробок з праці попри се змагане духа часу та вроджена інтелігенция наших селян велить нам сподівати ся, що при новій конскрипції зменшить ся так високий процент неграмотних в нашій суспільности.

А тепер ще кілька слів від теми, однак так близьких її. При закладанню курсів для неграмотних не слід би забувати про півписьменних наших абсолювентів народних шкіл. Для них треба би також завести рід доповнюючої науки в часі зимових місяців на підставі приготованих на сю ціль підручників, менше-більше з обсягу вимог плянів для 5-класових шкіл.

Приготованем материялу на се могло би зайняти ся „Товариство педагогічне“ або і „Просвіта“, поручаючи своїм філіям потворити осібні секції, в яких опрацьовано би материял даного ділу на основі якого спорядило би ся популярні підручники до науки літератури, географії, природи, рахунків, геометрії і все-світної історії, дальше книжочки з поученем про обовязуючі закони дуже популярно написані на взір, як подано в сьогорічнім календарі „Просвіти“ про збори. — Така книжочка в формі молитвенника служила би на кождім кроці горожанського житя.

А вже найбільше потрібним є підручник — самоучок німецької мови на доповнюючих курсах. Його треба би так уложити, щоби з него ученик пізнав мову німецьку в слові і письмі можливо при мінімальній помочи інструктора. Заведене навчання німецької мови на доповнюючих курсах було би вельми корисне. Молоді хлопці могли би користувати ся знанем німецької мови при вступних іспитах до шкіл середних, дальше при заробковій еміграції до Прус, при службі військовій, могли би яко висулені підофіцери діставати ся на підурядників почтових, залізничних, судових, возьних і в жандармерию, та мали би там несогірший хліб, місто тиснути ся на маленьких господарствах та сидіти в безконечній нужді.

Не менше придала би ся висша осьвіта для ремісників і купців, для яких треба закладати в місцевостях, де є школи ремісничі, свої бурси а то може і в більшій мірі, як бурси для молодіжи середних шкіл.

Коли знаємо, що лише піднесене просвіти в народі є одинокою дошкою ратунку, то хиба не можна сумнівати ся, що як нема між потапаючими ані одного хто би не хотів всіх сил добути до ратунку житя, так і між нашим сьвідомим загалом не буде й одного, хто би не подав руки для ратунку своїх темних братів. Колись історія жадала від наших батьків боротьби на мечі з премногими ворогами — від нас, їх нащадків, жадає не менше завзятої і умілої борби з темнотою, сею причиною всего

лиха в економічному і політичному занепаді нашої суспільности. Кінчу сі замітки ось якими резолюціями:

1) З огляду на се, що неписьменність в теперішніх часах загального поступу є великим лихом для нашої нації, єсть обовязком кожного свідомого члена нашої суспільности причиняти ся до викорінення сего лиха.

2) Успішно поборювати неграмотність у молодіжи можуть передовсім всі свідомі члени громади, наглядаючи, щоби вся молодіж до 12 року безумовно ходила пильно до школи.

3) Неписьменність у старших усуне ся приватною наукою на курсах на сю ціль уладжених. Тому кожного року в перших днях падолиста візвє філія „Просьвіти“ всі виділи читалень в своїм окрузі та всіх прихильних в сьому ділі людей, щоби предложили спис, кілько осіб повисше 12 року є в громаді неграмотних та подали до відома хто, де і коли підняв би ся вести науку на курсі для них.

4) Філія „Просьвіти“ одержавши згадані списи, внесе поданє до Ради шк. окружної о дозвіл відбувати науку в школі. Головний Виділ подбає, щоби Рада шільна краєва видала відповідні порученя Радам окружним.

5) Для придбаня добрих інструкторів подбає філія, щоби на уладжуваних що зими своїх курсах попри науку книговодства в крамницях чи касах Райфайзена подавало ся також способи навчання неписьменних.

6) Щоби до діла нищення неграмотности заохотити як найбільше письменних людей, а передовсім членів „Просьвіти“ належить кождому з них післати буквар як членську книжку, з зазивом до навчання з нього бодай одного-двох неграмотних. „Просьвіта“ наділить підручниками крім своїх філій, також ще наші кредитові інституції, адвокатські канцелярії, агенції „Дністра“ до заховування сторін учити ся або інших научати.

7) Треба видати відповідний підручник приступно уложений, щоби був опісля читанкою для

учасників курсу, що вже набрали достаточної вправи в читанню уступів з букваря і містили коляди, церковні та світські пісні.

8) В цілі придбання фондів на кошти основаня курсу установлять філії колектантів до збираня сотикових датків як членських вкладок від учасників курсу, записаних рівночасно в члени „Просвіти“. На сю ціль впливали би жертви збирані при інших нагодах.

9) Укінченим курсакам, які стали би zarazом членами „Просвіти“ висилати ме „Просвіта“ ще через другий рік книжочки свого виданя і „Письмо з Просвіти“ без огляду на передплату.

10) Всі, що покінчили з добрим успіхом курс науки одержали би свідоцтва, а крім сего обділило би ся учасників щепами овочевих дерев.

11) Закінчене курсу треба відбувати урочистими концертами. Всіх, що брали визначну участь в нищеню неграмотности, предложить філія Головному Виділови до наділення грамотою признаня.

12) При акції поборюваня неграмотности не слід забувати і про півнеграмотних абсолювентів школи. (*Оплетки*).

З черги Т. Біленький читає реферат:

Неграмотність а народна школа.

Значіне грамоти уміли оцінити вже старинні цивілізовані народи, як Инди, Хінці, Египтяни, Жиди і Греки. Декотрі з сих народів упали, стратили самостійність державну, а деякі заостеніли, дійшовши до значного степеня розвою, мимо сего осьвіту народну, а передовсім грамотність уміли так повести, що майже кождий горожанин з винятком невільників і женщин умів читати і писати в своїй рідній мові, а грамотність у сих народів сталась загальною і на сім степені задержалась до теперішних часів. Не глядім далеко, а застановім ся над поселеними між нами Жидами. Чиж є між ними неграмотність? Нарід сей стратив давно самостійність державну, розсіяний живе в ріжних державах, в котрих не учать жидівської мови, а мимо сего кождий з них уміє по своєму читати і писати. О просвіту своїх дітий, як в давнині, так і тепер дбає родина, а релігійно-обичаєве ви-

ховане, надає їм відпорности, котра допомогла їм задержати відрубність мимо тисячолітних переслідувань і гнету. Власним коштом дбають о грамотність в своїй мові, а публичним виучують ся мови мешканців, поміж котрими живуть. На сїм примірі бачимо, як важна є загальна просвіта народу в ясно означенім напрямі, наколи вона станесь потребою цілого народу.

Се, що осягнули старинні народи перед десятками віків, се є загальну грамотність, до сего змагають тепер народи Европи. Одні в сїм змаганю осягнули сей степень, що між ними нема неграмотних, пр. Німці, Данці, Шведи, інші стоять позаду них як народи романські і славянські. Загальна народна освіта, введене грамотности серед широких верств народу в Европі, се змагане найновіших часів, а поступ в сїм напрямі залежить від сего, о скільки якийсь нарід положив передше ширші або вузші підстави, та від політичних обставин.

В Австрії по короткім розцвіті народного шкільництва за цїсареві Марії Тереси і Йосифа II. наступив час застою, аж доперва засадничою уставою з 1869. положено підвалини під загальну школу народну. У Франції такий закон вийшов 1880. р., в Англії більше-менше 1861., в Італії в найновіших часах, а в Росії і Туреччині нема ще загального шкільного примусу.

У нас Русинів змаганя до введеня грамотности суть давні, однак наш нарід проживаючи ріжні злидні, котрих не час тут наводити, упадав що раз низше, попадав в темноту, та опинив ся між неграмотними. Проживаючи під правлінням московським, де на його рідну мову наложено кайдани, де і до нині не може добитись права введеня рідної мови до елементарного научаня мимо введеної конституції, де доперва заходять ся коло введеня загальної народної науки, не може бути мови о грамотности серед широких верств. На Угорщині стараєсь вправді правительство о грамотність серед нашого народу, але з'організовані і вивіновані школи учать в мові малярській, в школах приходських книжної мови побіч малярської, мова-же народна є в пониженю. Є вправді поступово зладжений буквар в мові народній, але всеж мова малярська і з'уживане часу на її виучене в початкових школах не допускає до розширення грамотности в своїй рідній мові. Лучше під сим зглядом стоїть Галичина і Буковина. Ту бодай є спроможність научаня в рідній мові, ходить лише о заняте ся її виученем.

В Галичині і в часті на Буковині бачимо змагання наших батьків до введення школи народної від початку 19. століття; час між 48. а 70. літами зазначивсь дбанем про засновуване шкіл по селах і місточках, а по 70 літах вже обов'язував у нас примус шкільний, мимо сего бачимо ще днесь величезне число неграмотних.

Загляньмо до праці дра Йосифа Бузека, опрацьованої на підставі спису людности з 31. грудня 1900. р., Львів 1905. Том XX. зош. II, п. з. „Заводові і социяльні стосунки людности в Галичині після віри і народности“. Знайдемо там цікаві дати, на підставі котрих автор приходить до дуже сумних для нас заключень. Автор на підставі порівняння дат статистичних, взятих з елементарної освіти народів замешкуючих Галичину приходить до представлення социяльних відносин.

Найліпші социяльні відносини можемо спостерегти у Жидів, вони бо виказують процентово найбільше самостійних, незалежних одиниць, а далеко менше робітників і зарібників, ніж людність християнська, при чім і се піднести треба, що число незарібкуючих членів родини є у них відносно значно висше, ніж у християн. По Жидах слідує Німці, а найсумнійші відносини суть серед українського і польського населення. Населення продукуючого було в цілім краю 3.778.591 осіб, заводово занятого і служби 195.294 осіб, разом 3.973.885, а незанятих (нечинних членів родини) 3.342.054, разом: 7.315.939 осіб. З сего числа людність українська і польська стоїть на найнижшій степені економічного розвою, а з того найнижше Русини.

Автор шукає за причиною і бачить її в мові, в релігії, в условинах історичних, в полосі землі, яку замешкують, у впливах натури політичної, в расових ріжницях, а вкінці, що для нашого шкільництва є найцікавіше, в ріжницях в научаню елементарнім, висшій і заводовім у мешканців ріжних обрядів і вір.

Клясифікуючи фреквенцію мешканців в школах елементарних, бачимо, що лютерани займають у нас 92·1%, унітерияни 88·0%, кальвіні 87·4%. По них слідує католики обряду латинського 86·9%, потім Жиди 82·9%, дальше православні 68·6%, і католики обряду грецького, себто Русини 64·3%. В Галичині західній в р. 1900. на 1.000 мешканців ходило до школи народної 101, а в Галичині східній тільки 89.

Анальфabetів є в віці на 100 осіб	у Поляків		у Русинів	
	мужчин	жeнщин	мужчин	жeнщин
від 8—11 року житя	40·5	42·9	58·0	67·4
від 12—21 „ „	27·6	30·6	57·7	69·7
від 51—31 „ „	33·1	37·7	61·8	81·1

Цифри ті в міру віку осіб ростуть. У людности руської процент неграмотних є більше ніж 2 рази висший як у Поляків, тож можна легко заключити, який буде в будучности розвій економічних відносин обох народів.

Подібно як на поли елементарного образования представляють Русини сумний стан на поли середної і висшої освіти. Русини становлять 42% населеня краю, а в послідних 40 зглядно 20 літах в семинариях учительських мужеських було 25·9%, в гімназиях 19·3%, на факультеті правничім 13·0%, на філософичнім 12·9%, на медичнім 6·9%, а на технічнім 6·1%.

Тільки переповів я за дром Бузеком. З його поглядами на причини неграмотности можемо спорити, бо в дечім хибно їх представив, але самі наглядно бачимо, що неграмотність серед нашого народу є велика і що не веде до добра і поступу.

Неграмотність серед нашого народу лежить мов Сизифова скала перед нами, обходимо її зі всіх сторін, роздумуємо способи, як би взяти ся до неї, декуда підкладаємо підойми, відрубуюмо з сеї скали кусники, але все то дробини. Зіставляючи статистичні дані і порівнюючи стан грамотности у нас а в других краях Долитавщини, бачимо, що стоїмо позаду всіх народів Австрії, відчуваємо сей стан майже на кождім кроці.

Неграмотність спинює просвітну працю серед широких верств народу, здержує його поступ, не даєсь йому розвинути економічно, а улекшує всякі деструктивні впливи. Вправді само уміне читаня і писаня не спасає, але є воно першим ступнем на дорозі поступу, воно здимає полуди з очий і улекшує поступ.

Всі народи виступали до борби з неграмотностию і темнотою через заведене шкіл, складали і складають на жертвеннику народної просвіти значні жертви, бож дорога ся найпевнійша і найскорше веде до ціли.

І ми мусимо узнати сей спосіб за успішний, та до него звернути ся, а крім сего супроти сумного стану грамотности

і його наслідків мусимо приступити до закладання курсів грамотности для старших, поза віком шкільним. Через закладане курсів грамотности для старших зможемо бодай частину научити читати і писати, але що ще важнійше, викличемо потребу посилення дїтей до школи і більше заінтересоване у загалу школою, чим воно є дотепер. Наколи вже декотрі народи в старині довели до загальної грамотности, то може і ми доведемо з часом до сего, що і наш нарід буде відчувати потребу грамотности і про неї дбати.

Перед собою маємо дві розглянути справи: 1) народні школи і 2) курси грамотности для старших.

Кожний нарід дбає про виховане своїх дїтей, устроює для них школи і пильнує як ока в голові, щоби його молодїж виховувалась для свого народу. Особливо нинїшня школа при загальнім обовязку посилення дїтей до школи і шкільнім примусі вивує сї молоді ества, будучність народу.

І нашим змаганем повинно бути дбати про школу ведену з поступом часу і розвитком педагогії, добре вивіновану, яку мала би кожда громада і так устроєну, щоби вся молодїж могла в нїй учити ся. Пригляньмо ся статистичним даним, котрі викажуть нам основно стан нинїшного народного шкільництва і неграмотности та жерела, відки воно пливе.

Зазначую, що дати опираю на статистиці поданій центральною комісією з р. 1900., бож пізнійшого нема і на звіті ц. к. Ради шкільної краювої з р. 1905.

Краї:	простір: в км ²	населеня	шкіл:		прибуло	
			1828	1871	1900 за 70 літ:	
Долїшна Австрія	200	„ до 3 міл.	1097	1267	1866	до 800
Горїшна	120	„ 780.000	619	506	567	60
Зальцбург	70	„ 170.000	—	155	184	30
Стирия	220	„ 1.300.000	619	690	919	300
Каринтия	100	„ 4.000.000	354	318	377	59
Країна	100	„ 5.000.000		234	378	144
Триест	1	„ 200.000		71	59	—
Гориция і Градиска	30	„ 250.000	105	174	225	51
Істрия	50	„ 320.000		151	217	66
Тироль	270	„ 900.000	1507	1723	1480	—
Форальберг	25	„ 120.000		204	201	—
Чехи	520	„ 6.000.000	3201	4195	5765	2564
Моравія	220	„ 2.500.000	1876	1866	2611	745
Шлезк	50	„ 600.000		433	575	142
Галичина	780	„ 7.000.000	1670	2374	4206	1832
Буковина	100	„ 700.000		167	372	225
Дальмация	130	„ 550.000	27	241	440	413

З сеї табелі бачимо ось що. Галичина, що простором рівна Австрії горішній і долішній, Зальцбургви, Стирії, Каринтії і Країні мала в 1828. р. разом з Буковиною 1670 шкіл, а тамті краї 2689, себто 1000 шкіл більше і ліпше уряджених, а Чехи в р. 1828. мали два рази тільки шкіл що Галичина разом з Буковиною, а до р. 1900. з'організували ще 2564 шкіл, коли Галичина заложила 1832 не згадуючи о розширеню істнуючих.

Від р. 1870., від коли введено загальну народну школу і обовязок посилати дітей до школи під примусом, бачимо по інших краях Долитавщини так значне число шкіл, що вже мало прийшлося доповняти, а найгірше представлялась Дальмація, Галичина і Буковина, де число шкіл в відношеню до числа громад і населеня було мінімальне. Доповнім попередну табелю другою і порівнаймо лише декотрі краї, що до дат з р. 1890. і 1900.

Краї:	число сіл		відповідне число населеня	
	в. р. 1890	без шкіл 1900	в р. 1890	1900
Стирия	4	1	1887	796
Каринтия	1	—	1070	—
Галичина	1887	1591	1.086.837	979.835
Дальмація	2	—	9.643	—

Ось тут бачимо жерело неграмотности, звідси підпливали і підпливають щораз нові, молоді кадри неграмотних і доповняють число старших. Усуване сього лиха відбуває ся що правда постійно, але поволи, а се викаже нам ся табелька:

Край:	Рік	1828	1830	1835	1840	1845	1850	1855	1860
Галичина з Буковиною		1670	1616	1710	1944	2308	2219	2167	2422
	Рік	1865	1870	1875	1880	1885	1890	1895	1900
		2787	2374	2486	2847	3167	3653	3862	4206
Галичина	Рік	1905=4434, а кляс 10.465.							

Тут мали ми числа шкіл цілої Галичини і Буковини від р. 1828. До р. 1872. число се то росте то меншає. Треба нам зрозуміти, що в часї до р. 1870. не було шкільного примусу, багато шкіл було лише на папері, шкільні будинки часто найгірші селянські хати, учителі мало образовані, деякі кінчили лише дяківську школу, а мала часть т. зв. препаранду, платня їх маленька і то неуправильнена, особливо по школах парохіяльних — тож і стан неприманчивий. О виїмках не говорить ся, бож і такі були, але у більшости стан сумний. По містах школи головні і приватні були в ліпшій стані, наші-же школи були переважно парохіяльні і дещо тривіяльних; що тільки від р.

1848. бачимо сильніший рух так в засновуваню шкіл як і перетворюваню парохіяльних на тривіальні.

Гляньмо тепер на табельку самих галицьких шкіл від р. 1870. і число учеників, що в них учило ся.

Рік:	1870	1875	1880	1890	1900	1905
		13. в.	17. в.	7. в.	45 в.	68 в.
Число шкіл	2237,	2338,	2650,	3446,	3911	4434+104 =4618
учеників	155.768 19·47 ¹ / ₁₀₀	204.429 24·86 ⁰ / ₁₀₀	292.515 50·31 ⁰ / ₁₀₀	469.624 48·50 ⁰ / ₁₀₀	682.931 60·63 ⁰ / ₁₀₀	842.456
ч. учителів.	2.606	—	3.185	3.762	4.124	5.010
ч. учительок	242	—	768	1.393	4.010	5.651
Разом:	2.848	—	3.953	5.155	8.134	10.661

Коли приглянемо ся сій табельці з загального становища, то видимо постійний зріст шкіл, дітей і учительських сил; що до учительських сил разить величезний і прямо непропорційнальний зріст учительок і то з 242 в році 1870., а в 1905., с. є за 35 літ бачимо 5.651. Звідкиж взяли ся сі сили, коли семинарий учительських жіночих є всього 3.? Се переважно приватистки, учениці виділових шкіл, а від 1895. учениці приватних семинарий, що густо розложились по наших містах. Не перечу, що сили учительок можуть бути добрі, але коли приглянемо ся ближше заводовому приспособленю приватисток, мусять виринути поважні сумніви що до підготовлення таких сил.

Приглянемо ся тепер розкладови шкіл що до викладової мови:

Рік:	1871	1875	1880	1885	1890	1895	1900	і 1905
польська викладова росте або меншає	885	1141	1226	1534	1758	2004	2311	ч. чинних 2381 2282
		256	85	318	214	246	307	70
руська викладова росте або меншає	699	1008	1012	1634	1856	1907	1816	2246 2126
		309	4	622	222	51	91	430

Поділ сих шкіл на основі статистики з р. 1900:

з польською викладовою: виділов. народн. клас	43	1980	4.094	5.449	414.719
з руською викладовою	—	1675	2.214	2.284	204.617
польсько-руські	—	231	334	354	33.185

Порівнюючи число шкіл з руською мовою викладовою з числом клас і занятих учителів, бачимо, що се самі одно-

і двоклясові, а більше клясових є обмаль. Докладних дат, кілько було 1—2—3 і 4-клясових, подати не можна задля недостатчі даних.

Писати і читати після статистики з 1909 р. уміло:

по польськи:	по руськи:	польськи і руськи:	по польськи, руськи і німецьки:
хлопців-дівчат	хлопців-дівчат	хлопців-дівчат	хлопців-дівчат
146.765—144.582	59.363—47.670	111.794—91.876	14.442—15.200
разом: 291.347	разом: 107.033	разом: 203.670	разом: 296.642.

Тільки по польськи на 1.000 душ уміло читати і писати хлопців 429, дівчат 461, проте на 1.000 оставало 120 неграмотних, разом 880.

Тільки по руськи на 1.000 душ уміло читати і писати хлопців 173, дівчат 152 — разом 352, що трохи ще уміють читати по польськи і руськи, а інші неграмотні.

Після обряду ходило до шкіл в цілости: рим. кат. 339.689, грек. кат. 247.829.

Обовязаних було ходити на науку шкільну: хлопців 547.446, дівчат 533.719 — разом 1.081.165.

Ходило до шкіл: хлопців 447.256, дівчат 403.334 — разом 850.590.

Не ходило до школи: хлопців 100.190, дівчат 130.385 — разом 850.575, се число підростаючих неграмотних від 1900. року.

Який же стан в 1905. році? Обязаних дітей до шкільної науки в віці від 7—13, зглядно 14 року; хлопців 516.707, дівчат 501.446 — разом: 1.018.353. На доповнюючу науку від 13, 14—16 хлопців 116.289, дівчат 111.997 — разом: 228.286

З сього числа ходило до шкіл: в міських типі і в школах виділових, хлопців: 77.434, дівчат: 81.510 — разом: 158.944; сільським типі, хлопців: 331.167, дівчат: 303.057 — разом: 634.222.

Загалом ходило до школи хлопців: 408.601, дівчат: 384.567, разом: 793.168.

Крім сих учило ся приватно хлопців: 438.280, дівчат: 404.176 разом: 842.456.

Зберім тепер, кілько дітей не учило ся?

1) дітей нерозвинених в віці від 7—13 р. або з вродженими блудами органічними, хлопців: 12.952, дівчат 13.763 — разом 26.715;

2) дітей здорових в віці від 7—13 року жита хлопців: 65.675, дівчат: 83.507 — разом: 149.182;

3) в 220 нечинних школах і в 827 громадах, що шкіл не мали, разом більше-менше 82.400 дітей. Отже разом 258.297 неграмотних в віці від 7—13 року житя.

По такім зіставленю дат видимо наглядно, що першою умовою усуненя неграмотности є організація народних шкіл і розширюване вже існуючих, щоби вся молодіж в віці шкільнім могла учити ся. Доки сього не осягнемо, доти все підпливати буде нова скількість неграмотних. Дальше се мусимо запримітити, що неграмотність неоднаково розложена на всі повіти краю і на міста та села. Міста, в котрих є більше число шкіл і кляс і більша скількість учителів, стоять ліпше чим села, де або мало шкіл, мале число учителів, ще в додатку некваліфікованих, а велике число дітей. Повіти гірські стоять під тим зглядом гірше, чим повіти по долах.

Майже всі громади мають школи в 20 повітах: Богородчани, Бережани, Чесанів, Чортків, Гусятин, Камінка Струм., Коломия, Ланьцут, Львів повіт, Надвірна, Печеніжин, Ряшів, Снятин, Станиславів, Тернопіль, Товмач, Теревовля, Залішки, Зборів і Жовква.

До 10 громад не має шкіл в 14 повітах: Бжозів, Бучач, Дрогобич, Горлиці, Городенка, Яворів, Косів, Мислиничі, Перемишляни, Переворск, Скалат, Сокаль, Стрий і Золочів.

До 20 громад не має шкіл в 16 пов.: Борщів, Хшанів, Долина, Ярослав, Кольбушова, Новий Торг, Ніско, Пільзно, Подгуже, Підгайці, Рава руська, Рогатин, Старий Самбір, Стрижів, Збараж і Жидачів.

До 30 громад не має шкіл в 12 пов.: Бохня, Бжеско, Городок, Грибів, Кросно, Перемишль, Рудки, Самбір, Тарнобжег, Тарнів, Вадовичі, Живец.

До 40 громад не має шкіл в 7 пов.: Броди, Ліманова, Мостиска, Ропчиці, Сянік, Турка, Величка.

До 50 громад не має шкіл: Бяла, Бібрка, Добромиль, Краків повіт, Мелец.

До 60 громад не має шкіл в 1 пов.: Домброва.

До 70 і висше не має шкіл в 3 пов.: Ясло, Ліско, Новий Санч.

Зіставмо тепер округи. На 80 є 24 округів чисто польських. Від 1 до 10 руських шкіл є в округах: Стрижів, Новий Санч, Кросно, Ясло, Горлиці, Бжозів, Львів місто = 7.

Від 10—20: Чортків, Грибів, Гусятин, Печеніжин, Снятин, Турка = 6.

Від 20—30: Збараж, Тереховля, Старий Самбір, Скалат, Рудки, Рава руська, Підгайці, Надвірна, Мостиска, Ліско, Косів, Ярослав, Городенка, Городок, Долина, Добромиль, Чесанів Бучач = 18.

Від 30—40: Дрогобич, Калуш, Коломия, Перемишль, Сянік, Станиславів, Товмач, Заліщики = 8.

Від 40—50: Жидачів, Жовква, Тернопіль, Самбір, Рогатин, Перемишль, Яворів, Бережани, Броди, Борщів = 10.

Від 50—60: Камінка Струмилова, Стрий = 2.

Від 60—70: Сокаль, Львів повіт, Бібрка = 3.

Від 70—80 Золочів = 1.

В 1900 році мали ми 2.023 шкіл з викладовою мовою польською, 1675 з руською, приватних 231. Учителів Поляків 2773, Русинів 1316.

Громад в краю маємо 6240 — шкіл є 4434, а відтягнути до 300 по містах з огляду сего, що буває їх по кількадесят в однім місті, пр. Львів і Краків 202, проте приймим в приближеню 4100, то виходить, що 2140 громад не має шкіл. Відчислім 827 громад, що не мають жадної школи, остане 1313 громад, що належать до звязи інших шкіл.

Чинних шкіл було :

1 кл.	2 кл.	3 кл.	4 кл.	5 кл.	6 кл.	вид.		
2868	1008	31	283	117	59	68	= 4434	
з одною силою	2	3	4	5	6	більше		
2176	1574	72	360	103	74	75	= 4334	
							експонованих клас :	184
							разом	4618

типу міського 373 шкіл, сільського 4061 — разом 4434.

мужських	176	з польським викл. язиком :	2381	чинних	2282
женських	177	з руським	„	„	2246
мішаних	4081	з німецьким	„	„	27
	4434	разом :	4654	„	4434

Клас чинних :

міських системізованих	1693	Системізованих :	7626
надетатових :	931	надетатових :	2839
сільських системізованих :	5634	Сталих	
надетатових :	1762	учителів + учительок = разом	
виділових системізованих :	235	3323 + 1411 =	5734
надетатових :	124	тимчасових :	
неуправильнених :	22	1687 + 3240 =	4927
	10.401		
школи вправ	64		
	10.465		

Зіставляючи наведені дані, одержимо шкіл з руською мовою на підставі виказу з 1900. р. 1675, кляс 2214, занятих учителів 2284, а дітей 204.617; на підставі даних з 1905. р. 2246 шкіл, а чинних 216. Наші школи суть типу сільського, мішані, переважно однокласові, менше 2 класові, а превелике число 4 класових сільського типу, міського-же типу маємо крім шкіл вправ при учительських семінаріях дуже мало, не доходить до десятки.

Учителів гр. кат. обряду, отже Русинів було в р. 1900. мужчин 1316, а женщин 487, разом 1803, проте нема учительських сил до заповнення самих руських шкіл, наколиб всі служили при них. Число то могло зрости до р. 1905., але розмірно небогато. Від 1900. до 1905. прибуло шкіл з руською мовою викладовою 571, а кляс не мож подати. Шкіл виділових, 5— і 6-класових, крім женських приватних, не бачимо.

З висказаного випливає конечна потреба не тільки організації шкіл по селах, котрі їх доси не мають, або лише належать до звязи других громад, але також розширювання існуючих, та придбання шкіл висшого типу, себто міських. Крім сього маємо дуже маленьку скількість учителів, дещо більше понад п'яту часть загального числа, тож і в тім напрямі праця є конечна, щоби мож випродукувати відповідну їх скількість. Не здаючи ся з усім на шкільні власти, могли би ми дещо зробити приватною ініціативою.

Перше, зайнятись більше чим дотепер народною школою, освідомлювати широкі верстви народу о потребі школи, які права мають в користаню зі школи і научаня рідної мови. Стратись виробити для себе вплив на хід народного шкільництва і дбати про учительські сили. Крім сього можемо закладати школи по громадах, де їх нема; закладати школи для меншостий нашого населеня з викладовою мовою руською по селах і по містах, де майже зовсім таких шкіл не маємо; вкінци закладати курси для неграмотних людей поза віком обовязкової науки.

До заложеня приватної школи треба шкільного будинку, шкільних приборів і учителя з відповідною кваліфікацією. Наколиб ми призбирали відповідні фонди, моглиб до сего взяти ся і заводити приватні школи, які мають Жиди з фундації Барона Гірша. Можемо заводити експоновані класи, як се робить „Szkola ludowa“, тільки що їх школи переймає відтак фонд шкільний. В тих напрямках є навіть вказана праця, тільки не знати від чого зачати і котра справа є пильнійша.

На мою гадку ще найбільше практичне було би закладане 3 і 4 клас шкіл вищого типу по містах, а навіть по селах, бо ті попри загальну науку можуть достарчити контингенту до шкіл середних, або заводових, відтак креоване руських шкіл по селах для так званої меншости, де нема руської мови викладової. До організації шкіл по громадах, де шкіл нема моглиб ми допомочи в сей спосіб, що витворилиб фонд запомоговий зворотний в ціли улєкшуваня організації і набуваня шкільних будинків. Думаю, що поміч така може причинити ся до скоршої організації шкіл.

Побіч шкіл треба розвинути широку акцію в закладаню курсів для неграмотних. До переведеня сього розпочала ся у нас акция, але дотепер ще в завязку. Співділати в тім повинні шкільні власти, консисторії, всі товариства і ціла суспільність. Від шкільних властей залежить дозвіл учителям, заняти ся уладжуванем курсів по селах; від краю материяльна поміч; від консисторій співділанє, бож се лежить в інтересі церкви, щоби вірні були грамотні; від суспільности співділанє, осьвідомлюванє і організація. При кожній школі повинен повстати постійний курс неграмотних. Учителї маючи вправу в научаню, моглиб в зимовім часі перевести два курси і виучити яких 50 до 80 людий. Числім лишень 2000 шкіл руських, а що кождий видав би лише 50 грамотних на рік, то моглиб ми до року виказати 10.000 грамотних. Правда, що праця учителїв є тяжка, абсорбує сили, але при добрій волї, посвятї і нагороді моглиб денно ще посвятити 1 годину вечером.

Не при всіх школах дасть ся завести курс, не всюди знайдуть ся охочі сили, тому там можна би завести курси при читальнях або в винятій на сю ціль хатї. В кожнім таким селї повинен завязати ся комітет зложений з пароха, учителя та тямущих людий, постаратись о льокаль і учителя, та приступити до научаня. Старанем комітетів повинно бути згуртованє неграмотних. Найтяжше є зачати, відбути один курс, а скоро побачать успіхи, дальша праця піде лекше. Коли на чолї громади стане поважний комітет і займе ся щиро курсом в зимовім часі, то і потрібні фонди зберуть ся. Наколиб числити 50—60 К за один 4-тижневий курс, то видаток невеликий супроти вартости.

В Головнім Виділі і філіяльних виділах „Просьвіти“ повинні бути евіденційні списи, де відбувають ся курси, кілько людий учить ся, хто учить, як довго треває курс, з яким успіхом його закінчено. В тім напрямі можуть успішно співділати коменди

військові, котрі повинні позаводити при всіх полках курси грамотности. Сего чинника не можемо легковажити, бо ж в війську маємо тисячі нашого народного цвіту, а при карности моглиб ми надіятись гарних успіхів.

В напрямі ширеня грамотности мусимо згуртувати всі свої сили, дати доказ, що бажаємо осьвіти, що горнемо ся до неї, мусимо витворити живі пам'ятники нашої дбайливости. Витворене свідомости потреби просвіти, почуте потреби научаня є далекосяглої ваги, бо раз введене не дасть ся викорінити, раз відчута потреба перейде на молоді покоління.

Се не має бути соломяний огонь, що заблісне на рік-два, та потахне, але се має бути огонь негасаючий. Нехай нас не зражує, що не так скоро обіймемо цілий нарід, не зражуймо ся хвилевими неповодженнями, але постійно і і консеквентно посуваймо ся все вперед.

Зіставмо тепер наші бажаня:

1) Найголовнішою справою являє ся видане статистичних даних з обсягу елементарної просвіти: 1) скільки і які маємо школи; 2) много дітей учить ся в них; 3) скільки не ходить до школи і з яких причин; 4) скільки наших громад має школи з викладовою польською мовою; 5) скільки наших дітей ходить до сих шкіл; 6) скільки громад належить до звязи з іншими; 7) меншости населеня, що побирають науку в школах з викладовою мовою польською..

2) Закладати курси для неграмотних по всіх селах і містах. Справа курсів вимагає організації комітетів по всіх громадах і одноцільної праці.

3) Змагати до сього, щоби всі громади мали так устроєні школи, в яких би вся молодіж могла учити ся. (*Оплести*).

По сих рефератах вивязала ся довша дискусія, в якій промовляли І. Вальчак, А. Гаврилко, Р. Козоріс, І. Крипякевич, о. С. Матковський, А. Мусянович, А. Шмігельський, та І. Ющишин. При тім виринули деякі нові додаткові резолюції прийнято ось які:

1) Тов. „Просвіта“ має поручити своїм читальням, щоби гуртували у себе також шкільну молодіж і їх національно осьвідомлювали відповідною лектурою та сценічними виставами (А. Козоріс).

2) Конгрес взиває все громадянство до енергічного збирання жертв на фонд для закладання укр. приватних шкіл. (І. Крипякевич).

3) З огляду, що без доброї національної школи заходи наших просвітних організацій не можуть давати бажаних успіхів, має тов. „Просьвіта“ горячо ширити в масах ідею національної народної школи (А. Мусянович).

4) Конгрес заявляє ся проти нових двотипових учительських семінарій; через них понизить ся освітний рівень народного учительства (І. Ющишин).

У зв'язи з висше поданими рефератами поставив проф. др. О. Колесса отсю резолюцію:

Просвітний конгрес, признаючи потребу людського університету, припоручає горячо увазі і жертволюбности нашої суспільности „Товариство укр. наукових викладів ім. П. Могили“ і висловляє бажане, щоби се товариство чим скорше понесло свої виклади і під сільські стріхи. (Принято).

З черги почав читати посол З. Скварко реферат:

Просвітна організація читалень і філій „Просьвіти“^{*)}.

Жалую дуже, що справа організації нігде і ніколи доси не була у нас прилюдно як слід обговорена. А се справа так важна, що для докладного її обговорення належало би урядити спеціальні краєві збори. Серед наших відносин трудно відлучити справу організації читалень і філій „Просьвіти“ від загальної народної організації. І в тій цілі спеціальні збори повітових організаторів, народних діячів і делегатів з цілого краю були би дуже пожадані, як раз під хвилю незвичайно інтенсивної організаційної роботи наших національних противників.

Спосіб організаційної роботи мусить бути достроєний до часу, місця, людей, ріжнородних відносин загальних і льокальних, а головно до цілі, яку хочемо досягнути. А головна наша ціль така, щоби наш нарід зробити як найскорше свідомим, культурнурним і національно з'організованим, щоби був спо-

*) Деякі частини сього реферату пропущено на бажане автора.

сібний виступити як одноцільний і самостійний чинник на все-світній арені. Одним із способів ведучих до того має бути організація читалень і філій „Просьвіти“.

Заки подам деякі способи організації читалень і філій, хочу піднести загальне значінє просьвіти для нашого народа. Можна сьміло сказати, що всі наші неудачі і злидні були і є консеквенцією темноти і некультурности нашого народа. Доки ми не змінимо того стану, доки як найосновнійше не осьвідомимо і не просьвітимо цілих наших мас, доти не можемо мати сильної надії на ліпшу і ясну будучність...

Другою найважнійшою і доси тріваючою причиною занепаду культури нашого народа є те, що наш нарід є переважно народом хліборобським. Суспільности оперті на селянах-хліборобах в часах всесвітної високої духової культури і поступу техніки не можуть представляти сили і могутности. Часи фізичної, чисельної сили вже минули, а нині запанувала культура, сила ума і духа.

Недавно читав я одну німецьку розвідку про ролю хлопів-селян на поли культури і поступу. Ся роля мала бути тоді найважнійша, коли уможливила перехід людства із стану кочівничого до рільництва, до постійного осідку і витворюваня осілої суспільности та дальшої організації народів в держави. Дальша роля селян-хліборобів представлена там сумно і названо там хлопів колодою культури і поступу, чим має робити їх вже сам спосіб їх занятя та житя.

Дальшою причиною темноти нашого народа є брак не лиш власного державного організму але брак навіть національної автономії і цілковите поневоленє народа. Пануючі над нами народи затемнюють нашу національну ідею та спинюють наш культурний розвиток.

З повисшого представлення легко зрозуміти, що ціла наша будучність лежить в як найосновнійшій просвітній роботі серед найширших мас нашого народа.

Доси вели ми роботу — з виїмкою кількох останних літ — майже виключно агітиційну. Було се при наших відносинах майже зовсім природне і потрібне в ціли побудженя нервів, серця і мозгу нашого темного народа, було потрібне до оживленя того народа. Однак сама лиш агітаційна дальша робота була би не лиш без великого успіху, але була би чим дальше що раз менше можлива, а навіть шкідлива. Вже і тепер ми припізнали ся в роботі культурній і організаційній.

Наша робота, коли має вести нас до цілі, мусить бути масова і мусить змагати до як найосновнішого розбудження національного почування, до витворення всіляких спосібностей в нашій народі, які далиб народови не лиш можливість животіти але і сильно розвинути ся. Нам потреба наш нарід перетворювати з виключно рільничого, хлопського в нарід модерний, що має розвинені усі ріжні стани Самим лиш селянством культури не сотворимо. Сіл осередками культури не зробимо і без витворення інших станів міст не збудемо, а знов без здобуття міст нема майже бесіди в нинішних часах про культуру, могутність і силу народа, а тим самим і про його будучність.

Річ природна, що нашу роботу мусимо розпочинати і вести безпосередно серед народа і з народом, а вихідною точкою і осередками тої роботи поки-що мусять бути ті осередки, які вже серед народа витворили і прийняли ся, с. є читальні і філії „Просвіти“, та Головний Виділ. До успішного веденя просвітної і економічної, культурної та органічної роботи треба передовсім доброї організації читалень і філій, сильної ініціативи, ширих і енергічних провідників і діячів. А як раз під сим зглядом справа стоїть тепер у нас дуже лихо. Щоби той стан змінити, треба зачати від організації нашої інтелігенції до просвітно-економічної праці.

Доси — як сказано — вели ми роботу майже лиш агітаційну, а тепер знаходимо ся вже у фазі роботи культурної й органічної. До агітаційної роботи вистарчають люди і менше інтелігентні та осьвічені, натомість робота органічна, культурна без ініціативи і безпосередного проводу більше інтелігентних і образованих людей майже неможлива. А що у нас інтелігентних та осьвічених людей розмірно мало, а між ними дуже мало людей охочих до праці, а до того наша інтелігенція наслідком суспільних, політичних і партийних відносин розбита, то і у фазу органічної і культурної роботи ми дуже повільно входимо і в тім поході страшно припізняємо ся. І тому треба конечно як найскорше обдумати спосіб до з'організованя нашої інтелігенції, до твореня як найчисленніших нових кадрів інтелігенції з посеред народа і до побудженя цілої нашої інтелігенції до як найінтензивнішої органічної і культурної народної праці. Наша інтелігенція по селах і малих місточках є по правді за мало інтелігентна, за мало ідейна і патріотична і не уміє добачити великої небезпеки, яка нам в недалекій будучности грозить... Лиш

невсипуча праця на всіх полях, а головно просвітна, культурна і органічна серед ширших наших мас і серед нас може нас виратувати.

На жаль наша провінціональна інтелігенція в більшій частині чи сего зрозуміти не може, чи не хоче, чи є занадто лінива, досить що не лиш до тої праці як слід не бере ся, але дуже часто ще її спиноє. Вона покладає свої надії лиш на числі, а не на якості нашого народа.

Школи у нас не наші і не в наших руках. Поза школою перешкаджають або і псують нашу просвітну роботу власти і всілякі противники. І ми нині стоїмо так, що хоч майже 2 тисячі наших громад поухвалювали руське урядоване в громадах, в дійсности майже всі вони урядують дальше по польськи і то майже всюди тому, що не маємо відповідних людей, навіть на громадських писарів. Так стоїть в практиці просвіта нашого народа, наша культура. А ту треба нам як найскорше і як найбільше наших людей у всіх урядах, треба міст.

При даних відносинах шкільних і політичних наші читальні і філії „Просвіти“ повинні конечно так бути ведені, щоби покищо заступали нам і школи для анальфбетів і народні школи і гімназії і школи заводів, рільничі, промислові, університети людоді, театр і т. и.

Як же приступити нам до організації нашої інтелігенції? І у нас ініціатива до організації нашої інтелігенції повинна вийти від найповажніших наших сфер і людей так, як се діється у Поляків. На збори ними уладжувані наша інтелігенція і наші урядники являть ся в далеко більшим числі, охотнійше і відважнійше чим на збори уладжувані повітовими організаторами, людьми звичайно молодими і мало авторітетними.

Що до організації читалень і філій „Просвіти“, то нам треба розглянути ся добре, в чім недомагає теперішня їх організація. Найголовніші причини лихого розвитку читалень подає звіт люстрації філії „Просвіти“ в Мостисках за р. 1907., а вони є: 1) брак людей до просвітної праці, 2) брак власних домів філіяльних і читальняних, 3) брак належитого проводу і 4) лихий заряд по читальнях. Про брак людей до просвітної праці я вже основно говорив висше.

Значіне власних домів філіяльних і читальняних представив ясно „Економіст“, ч. 3. з 31/3 1905. на основі звіту філії „Просвіти“ в Мостисках за р. 1904. у вступній статі І. Петрушевича під заголовком: „Халупники чи газди“.

„В звіті філії „Просвіти“ в Мостисках за час від 15/8 1903. по кінець 1904., порушена одна актуальна справа, що має для цілої нашої культури незвичайне значінє. Ми позволимо собі навести насамперед дословно дотичний уступ звіту і аж відтак додамо свої уваги.

„Як видно з долученого виказу, жадна з читалень не має власного дому і се є причиною слабих основ і слабого розвою читалень. Читальні містять ся або в чужих приватних або в громадських домах і тому часто приватні люди, а найчастійше вийти, старости і ріжні противники народної просвіти безпосередно чи посередно рішають о судьбі читалень.

Членами і прихильниками читалень є звичайно мале число молодших і біднійших людей, котрі на кождім кроці мусять поборювати страшні перешкоди зі сторони старших, богатших і впливовійших „хлопів-аристократів“, вийтів, писарів, хрунів і ріжних часто на впливових становищах в громаді стоячих противників народної просвіти, а навіть читальняних крамниць. Виділи читалень напружають і абсорбують всі свої сили і час для справ крамниць, не дбаючи або не маючи часу дбати о властиві цілі читалень, а відтак зиски з крамниць віддають на посередну користь ріжних хрунів, котрі відтак о стілько меншу платять належитість конкуренційну, скілько вплинуло з зисків читальняних крамниць. А позаяк нечленів і ріжних противників читалень є много більше, то із зисків крамниць іде о много більша часть на нечленів і хрунів як на членів читалень.

Зиски, віддавані на церкви, вичерпують народне багатство на річ так званої мертвої руки і входять безпосередно чи посередно під вплив або заряд патронів, прокураторії скарбу і ріжних нецерковних і церковних адміністраційних властей, противних правдивій і солідній народній просвіті або для неї байдужних.

Представмо собі, як би то наші читальні розвивались, еслиб зиски з читальняних крамниць мусіли іти (се зависить від відповідних постанов статута як також свідомости і доброї волі читальняних виділів) дійсно на просвітно-культурні, — що так скажемо — живі цілі. Ось возьмім пр. зиск крамниці в Волчищовичах за рік 1904. З мішаних товарів 288 К 17 сот., з горівок 310 К 89 сот., разом 599 К 6 сот. Отже майже 600 К за один рік. Який би то дім вибудовала собі читальня з зисків за 3 літа? Яку славу придбала би собі через те читальня не лиш для своїх громадян, але і для сусідних читалень і громад. І як би

така читальня вкорінилася в громаді? Не лиш вийти, писарі і хруні, але і всі „врата адові не легко одолілиб“, не легко підрили би таку читальню, котра має власний на себе заінтабульований дім. Ба, нехай навіть власти розв'яжуть таку читальню, то маєток її не пропадав би для наших народно-просвітних і культурних цілей, бо переходив би під заряд Головного товариства, зглядно філій, зглядно був би твердою основою новозаснованої читальні в дотичній громаді. Нераз поодинокі люди, часто св'ященники, посв'ячують і розбивають ся при підвигненню народної просвіти і читалень, доводять справу до розцвіту, відтак умирають або переносять ся до інших місцевостей. На їх місце приходять мамелюки, люди з іншими переконаннями, зачинають підривати і нищать мозільну будівлю своїх попередників, збаламучують нарід, а все лиш тому, що будівля та стояла — як то кажуть — на леді.

Або представмо собі, скільки і які то були школи для анальфабетів при дотичних читальнях за час тих чистих зисків, якого би читальняного учителя і разом просвітного організатора могла така читальня удержувати, або скільки би гроша прибуло на бурси, приватні руські гімназії, театр і т. п., або як гарну касу читальняну можнаб розвести з тих зисків при уділюванню дрібних позичок лиш для членів Тов. „Просвіта“ і читальні, і скільки би в сей спосіб нових членів позискано для Тов. „Просвіта“ і читалень. А єслиб з тих зисків платили крамниці властиво читальні відповідну часть до Головного товариства так, як пр. кредитові товариства платять до Краєвих союзів, яких би люстраторів і вандрівних учителів могло удержати Головне товариство і взагалі, як би тоді поступав наш просвітний і економічний розвій. А так все у нас лиш животіє, читальні нидіють, крамниці нидіють, а ми вертаємось майже заєдно туди, звідки ми вийшли“.

„Хто тільки займав ся практично працею над культурним підвигненем народу, той признасть, що повисший уступ звіту порушив дуже розумно найактуальнійше питанє, перед яким стають у нас люди ніби перед непрохідною скалою. Працює ся у нас більше або менше свідомо від 50 років на народній ниві. Вкладає ся в сю працю безперечно чимало кєрвавого поту, чимало серця, чимало самовідреченя і віри в крашу будучність. Тим часом, хоча під деякими зглядами здобутки нашої праці діждали ся признаня навіть чужих, хоча вибороли собі пошану навіть елементів ворожих, деякі напрями наших заходів все ще

подабають на працю Данаїд. Ми будуємо на піску нашу народню освіту і приходять вітри та бурі, що її змітають. Організація стоїть, поки не впаде чоловік, поки не вмере одиниця, що двигає її на своїх плечах. Інституція цвиге, поки не виженуть її з хати на поталу сил темних і ворожих. Читальня розвиває ся, обіцює найкращі успіхи; аж нараз, коли не стало тої одної людини і тої марної домівки, заснічуєсь, зсякає ніби жерело, що бє на пісках чи болотах. Се явище повторює ся без кінця, аж до розпуки, але, хоч знаємо його дуже добре, не пробуємо тому зарадити. Пригляньмо ся тільки трохи уважнійше до нашої організації, а побачимо, що се явище зовсім природне і ясне. З виїмком кількох сіл, де освіта поробила надзвичайні поступи, ціла культурна робота почиває в руках інтелігенції. Хтож ся інтелігенція? Се сьвященники і урядники. Заєдно сьвященик як урядник, зависимий морально і материяльно від влади, мешкає з регули в чужім домі, не розуміє навіть того, що значить бути материяльно независимим або принайменче мати власну хату. І ся обставина, що ми не маємо сьвідомої, материяльно независимої кляси, відбиває ся фатально на самій системі нашої організації. Материяльна независимість мужика вже глибоко підорвана, а політичної сьвідомости ще нема в него. Інтелігенція має вже національну сьвідомість, але не має традиції ні зрозуміння навіть материяльної ні політичної независимости. Тимчасом, аби яканебудь інституція, яканебудь організація була тревала, треба покласти її на основах материяльних і з тими основами інтегрально злучити. Нарід стоїть на інституціях. Одиниці смертельні і хиткі як тїнь, але інституції мають бути вічні, треваліші від пірамід египетських. Яким чином двигати такі інституції? Звіт мостиської філії „Просвіти“ саме показує, чим храмає наш поступ, що підмулює, руйнує всякі здобутки культури. Се — незрозумінє материяльної, технїчної сторони народнього господарства, нехтованє прав, які володіють житєм чоловіка. Референти їздять по вічах і говорять, доказують, демонструють. Діячі пишуть, переписують ся, агітують. Читальні читають, потакують і дримають. Звіти нарікають, відказують і критикують. А тимчасом одна мурована читальня, з помещенем на крамницю, комнатою на представленє, на касу Райфайзена, молочарню, говорила би мовою тисяч раз голоснійшою від всяких бесїд і відозв, кудю нам іти до тої самостійности.

Перенесуть пароха чи учителя, чи смерть його забере, лишиться ся камінь на камені і дах власний зі всею силою і поезією, яка творить нове житє, викликає нові змаганя, відроджує давні організації і заведеня. Се видний здобуток, який перетриває цілі покоління і не так легко подає ся під рескриптом староства а навіть намісництва.

Муруймо-ж підвалини під власну культуру, а не ліпим їх з піску, не плетім з соломи, бо инакше тучі будуть вічно сполікувати твори рук наших в болото, а ми будем зачинати все звідтам, звідки вийшли перед віками. Ми лишимо ся на власній землі в комірнім, замість стати колись газдами у власній хаті“.

Справою проводу по читальнях займає ся звіт мостиської філії „Просвіти“ з р. 1907. Там читаємо:

„Що до проводу по читальнях, то було би дуже пожаданим, щоби ті люди, котрі не мають часу і можности займатися енергічно і щиро справами читальняними, не давали ся вибирати на голови читалень, бо недбалий з якихнебудь причин провід виходить на шкоду не лиш читальням але і їм самим, а нераз і їх станови.

Тут констатуємо, що пересічно лекше рушити такі читальні, котрих головами є селяни, як такі, котрих головами є інтелігенти, а головню тоді, коли читальні зачинають упадати. Ось чому: 1) селяни між собою много свобіднійші; 2) вибір селянина головою витворює або заострює в нїм амбіцію і охоту до дбалости о читальню, а також і в інших селянах витворює надію на осягненє в будучности сеї почести, коли на се заслужать; а се витворює і вишколює що раз більше нових сил до праці серед самих мас народа; 3) до селянина-голови кождий член сьмілійший, і як не дбає про читальню, то кождий член може скорше йому „цвїркнути“ до очий так, що або буде дбати або зрезигнує з головства і на його місце скорше прийде другий. Інтелігентови в очи кождий „кадить“, а поза очи на него нарікає; 4) виділ філії мусить уважати на те, щоби його припорученя були скорше і точнійше виконувані і щоби делегати філій мали більше свободи при люстрациях читалень. А до найнеприсмійших річий належить люстрованє читалень занедбаних з вини „інтелігентних голов“ і констатованє неладу в читальнях в присутности членів читальні.

На жаль є багато читалень забагнених лиш з вини і недбалости „інтелігентних голов“. Кілько то разів виділ філії про-

суть і представляє їм, щоби прецінь якось заняли ся упорядкованем своїх читалень, щоби скликали засідане виділу або загальні збори і т. п. Нераз цілими літами нема в читальні ані засіданя виділу, ані загальних зборів, ані річних справоздань, ані членських вкладок, ані відповіді на письма і ургенси філії, словом — нічого. А головами є інтелігентні люди, що люблять уходити за патріотів так, що нераз дивувати ся треба і розважати над тим, де властиво треба шукати почутя народного обовязку, народної чести і патріотизму. Читальники приходять до філії з жалями і наріканнями, філія пише — просить, висилає делегата — просить, даремно! Часом інтелігент-голова обіцює а відтак лишає ся знова все по давному, голова дальше нічо не робить ані не резигнує з головства. І шож в таких случаях робити? Просити — на нічо не придасть ся, а виступити енергічнійше проти неладу і недбальства, то „інтелігентний голова“ уважає се звичайно за підкопуване його поваги.

Декотрі знов — головно молодші — інтелігенти-голови є фалшиво амбітні і уперті, а зіставши головами нерадо підчиняють ся авторітетови виділу філії, не почувають ся до карности, не повідомляють нарочно виділу філії про загальні збори своїх читалень, ані не хочуть мати в своїх читальнях делегатів філії лиш тому, щоби їх „краснорічивість“ і їх „авторітет“ не блідли...

Деякі знов інтелігенти хочачи вдоволити свою амбіцію, дають себе вибирати головою нераз 3—4 читалень у всіх громадах одної парохії, віддалених від себе 5—8 км. Опісля ані в одній читальни не показують ся і з часом всі читальні заснічують ся. Голова виказує в шематизмах велике число членів в кожній читальни, а на завізваня і ургенси філії присилає по довшім часі замість річного справозданя коротку звістку, що ніякого справозданя читальняного дати не може, бо читалень так, як би не було, всі заснітили ся, народ страшно не дбає о читальню, а він, с. є голова, хоч вічно ломить собі голову над добром читальні, то одначе не знає, що і як робити, щоби зробити лад в читальни і яким би то способом зробити загальні збори“ і т. и. Інші знов відобравши з почти часописи і книжки для своїх читалень і перевівши цензуру, або зовсім не віддають їх до читалень або придержують їх цілими місяцями у себе, а читальники — зовсім природно — не мають пощо ходити до читальні, тай читальня упадає. Інші знов приходять, що правда, до читальні і цілими годинами відчитують темним,

анальфабетам-селянам „за порядком“ „Діло“, не пояснивши їм через цілий час ані одного слова. Таке читане — зовсім природно — нудить і страшно мучить темні мозки селян, котрі відтак замість спати в читальни, лишають ся спати у власних хатах. А є і такі дбалі, що в шематизмах виказують читальні в своїх громадах, хоч там ніколи читальні не було і доси нема.

Бути може, що повисшими замітками почує ся дехто недовеленим, хоч ми нікого особисто не тикаємо. Алеж пробіг не дурім самі себе! Учім ся чести, совісности, солідности! Робім ся характерним, культурним народом! А сьвідомий фалш і зла воля не є доказом культурности!...

Дехто боронить своєї байдужности і недбалости тим, що „нічо не дасть ся зробити“. Тимчасом ми з власного досьвіду знаємо, що селянські читальні можна дуже легко оживляти. Ось возьмім якінебудь пісні історично-патріотичні або церковні. Научім членів читальні сьпівати такі пісні і пояснім їм як найдокладнійше їх зміст, що то були козаки, що вони робили, що то була Січ, чому козаки не знали пана і т. д. Скільки то научать ся члени зі змісту таких пісний, якої сьвідомости, якого духа вони наберуть, скільки енергії і патріотизму? І все те не заснітить ся в них, але противно буде раз враз пригадувати ся їм, буде відживати і глибоко в них вкорінювати ся при кождім сьпіванню таких пісень. І самі селяни один другого буде відтак учити тих пісень і буде поясняти їх зміст на вечірках, при роботі, на весілях, забавах і т. и. Ніхто з членів не заспить в читальни, бо всіх буде бавити ріжнородність, сьпів і наука на переміну. Незадовго всі діти в селі научать ся сьпівати і розуміти... Все те буде ширити ся від села до села і буде оживляти цілий нарід, буде його учити відчувати і думати.

Або скільки то тем до викладів можна взяти з історії, географії, астрономії, наук природи, літератури, економії і т. д.? Чомуж всего того бояти ся?

Неправда, будьто би не дало ся нічого зробити в якійнебудь читальни. Ми з досьвіду знаємо, що в кождій читальни можна дуже багато зробити, лиш треба щиро хотіти і знати, що і як робити...

„Що до лихого заряду в читальнях, то далоб ся о тім багато говорити. Тут піднесемо лиш те, що книги діловодства (як протоколи загальних зборів, засідань виділу, книги касові, бібліотечні і т. и.) взагалі — є ведені недбало.

Делегати філій завважали, що сентименталізм при припинянню членів виходить читальням на шкоду і є причиною деморалізації членів. При припинянню членів в часі заснування або загальних зборів читалень буває нераз так, що зважає ся більше на те, щоби як найбільше членів вписало ся до читальні, а менше на те, щоби члени зараз поплатили членські вкладки. Відтак рахує ся, що читальня має багато членів, а не зважає ся, що члени є властиво лиш ті, що поплатили членські вкладки.

Дальше завважали делегати філій, що з читальні користають часто і не-члени. Се по перше незаконне, а по друге не виходить зовсім на добро читальні, бо пощо в таким разі вписувати ся кому до читальні і платити вкладки, коли позволяє ся йому за дармо користати з читальні. Так не повинно бути! Нечленам вступ до читальні повинен бути заборонений!

Дальше завважали делегати філій, що членські вкладки стягає ся звичайно лиш на загальних зборах читалень. Коли отже загальні збори відбувають ся правильно що року, то читальня має правильний річний дохід. Але в котрій читальні загальні збори не відбувають ся правильно що року, то там і вкладки членські, хоч називають ся річними, не є річні, але півторарічні, дворічні і т. и., відповідно до того, коли будуть слідуєчі загальні збори.

Задля всего того припоручає Виділ філій всім виділам читалень „Просвіти“ в повіті, щоби заряджували загальні збори своїх читалень як найправильніше що року, і щоби припиняли в члени читалень лиш тих, котрі зараз заплатять членську вкладку з гори за цілий рік.

Було би також пожаданим, щоби редакції посилали свої часописи читальням лиш так довго, доки пренумерати оплачені, бо сим способом спонукували би виділи читалень до правильного скликування загальних зборів і причинили би ся до удержування порядку і у себе і в читальнях“.

Збираючи все висше сказане, приходжу до таких висновків:

1) Найперша наша потреба — се з'організоване нашої інелігенції до просвітно-економічної культурної роботи;

2) При Головнім Виділі „Просвіти“ є потрібна окрема просвітно-організаційна секція (задача: ведене точної евіденції філій і читалень, збиране від них і даване їм всілякого рода інформацій, укладане для філій і читалень.

річних програм діяльності, ініціатива і принука у виконанню тих програм і т. и.)

3) Засноване і ведене при Головнім Виділі чи при філіях окремого фонду на будову філіяльних і читальняних домів.

4) Статутарне управилене і побільшене доходів філій.

5) Доконечне установлюване сталих повітових люстраторів чи секретарів як просвітних організаторів при філіях.

Доперва при такій організації можливе:

1) засновуване і люстроване читалень, читальняних крамниць, молочарських спілок, „Соколів“ і „Січий“;

2) уладжуване по повітах різних просвітньо-економічних курсів, зборів, викладів, представлень, концертів, фестинів, прогульок і т. и., і організоване відчитів та викладів на взір людських університетів;

3) уладжуване при філіях складу, доставки і кольпортажі видавництва, вандрівної бібліотеки, різних підручників, удержуване приладів потрібних до викладів і демонстрацій, як глоби, мапи, прилади географічні і взагалі до наук природничих;

4) уладжуване при філіях курсів для громадських просвітних організаторів, голов і лекторів читалень;

5) засновуване і розвій філіяльних бурс;

6) закладане по повітах досвідних піль, ведене ріжнородної статистики, посередництво в закупні і продажі рільничих і господарських витворів, машин і товарів;

7) акція в ратункових комітетах;

8) бюро ріжнородних порад в справах просвітних, економічних, а навіть і правних;

9) В читальнях належить управилювати справи проведу, заряду, пильнувати правильного відбування загальних зборів, змагати до того, щоби читальні заступали систематично ведені ріжнородні школи для членів; доходи з читальняних крамниць обертати виключно лиш на ціли культурні, а в першій лнії на будову читальняних домів; установлювати платних читальняних лекторів; установлювати окружних делегатів до надзору на 2—5 читалень. *(Оплески.)*

Голос дістає І. Труш до реферату :

Ілюстрація популярних видавництв.*)

Слово ілюстрація належить до тих науково уроблених термінів, яких значіння не випачило уживане широким загалом. Усе й усюди уживають його правильно. „Свої виводи ілюстрував бесідник численними фактами із нашого суспільного життя“ — говорить ся про виступ парламентарного або соймового посла; „свій виклад про примінене електротехніки в практичнім життю ілюстрував професор на спеціальних приладах“ — оповідає учасник викладу і „судова розправа виказала, що члени поліції були від кількох літ в змові зі злодіями та брали від них умовлену частину скраденого майна в готівці, а се одна з ілюстрацій російських порядків“ — оповідає подорожний, що вернув із Києва. П'яцька сцена намальована на вивісці корчми, є ілюстрацією того, що діє ся в середині будинку, або того, чого-б собі властитель чи підприємець бажав. „Усьміх на товстім лиці панка можна було уважати за ілюстрацію його внутрішнього вдоволення“ — говорить ся принагідно.

Уже із тих фраз, котрі впрочім уживають ся дуже часто, можна виснувати засадниче значіне виразу ілюстрація. Можна-б його здефінювати: Розширене змісту в реальнійшій від нього напрямі. І справді: факти є чимсь реальнійшим як погляди або інсінуації парламентарного бесідника; прилади є чимсь конкретнійшим як оповідане або опис ученого електротехніка; розправа в судовій сали є чимсь реальнійшим як наприклад „загальне вражіне“ подорожника і т. и. і т. и.

Коли переносимо ся з реального життя в сферу літератури і поділимо її, з огляду на нашу тему, на наукову і белетристичну, до яких спеціально тепер в нечуваний спосіб примінює ся штука ілюстрації — то виступлять два її, досить індивідуальні типи, які розглянемо для їх кваліфікаційної вартости, бо так творцям як і видавцям, а ще може більше читачам залежить на тім, які ілюстрації роблять найбільше „вражіне“ і найбільше відповідають цілі. Слова „белетристичний“ і „науковий“ уживаю в найзагальнійшій і найширшій значіню.

Хтось там вертає із Сагари і хоче поділити ся з ширшим загалом своїми вражінями з польованя на льви; списує їх, описує способи нагінки, поодинокі ситуації, своїх товаришів і зві-

*) Реферат поданий автором в скороченю.

рину, яку стрічав по дорозі і на місци найбільших стрілецьких подвигів. При найточнішій описі поодиноких моментів і предметів прийде автор до пересвідчення, що читач не у всім буде поінформований як слід. Приходить до переконання, що рисунок доповнить в значній мірі його оповіданє. І справді, читач, котрий ніколи не стріляв, а Сагари ніколи не бачив, буде вдячний за рисунки-ілюстрації, бо вони доповнять недостачі опису словами. Ілюстрації мальовані поінформують його ще точніше, бо будуть ближші природи, яку оглядає око. Книжка, що поучає людей про вигляд земної кулі, про її горо- і гідрографічний характер, про її фавну і флору і т. и. є немислима без графічного представлення описуваних предметів, бо тут говорить ся переважно про се, що обсервуємо очима. Бажаємо чогось конкретнішого, як опис словами. Малий рисунок пером помагає багато, ще більше красками розмальована карта, ще більше спеціально до оповіданя чи до опису зладжений великий гльоб, на котрім кожда описана подробиця буде як найточніше зображена; хотілиб ми усе бачити на рисунку, про що що йно ми читали. Бажаємо графічного розширення теми і то по можности як найточнішого. Коли ілюстратор вийде поза опис автора і додасть ще дещо від себе — звичайно не знати-мемо значія з'ілюстрованої подробиці, а зупиненє для здогадів відверне непотрібно нашу увагу від теми. Для ілюстрації наукових творів можна поставити засаду: Ілюстрація повинна бути анальоґічна з описом і по можности (на скілько се графіка допускає) як найточніша.

Здавалоб ся, що ся засада відповідалаб і при оцінці ілюстрацій творів белетристичних; її звичайно так розуміють ілюстратори, часто навіть на користь для читачів і для гадки автора — але лишень у виняткових випадках. Зараз побачимо, що естетичні вимоги від ілюстратора белетристичних творів взагалі трохи инакші.

Ілюстрація — се доповненє; доповненє чимсь реальнішим, як зміст без неї. Графічна ілюстрація при літературі — се доповненє її в напрямі візії. Се ясне і на тім стоїмо. Усі згодимо ся також, що твір белетристичний захоплює, а має бодай тенденцію, захоплювати людські почуваня взагалі, так сказатиб говорить до цілого чоловічого ества — коли науковий твір має звичайно витичену вузшу дорогу інформації. Тут і ріжниця між двома родами ілюстрацій: ограничене поле ілюстратора наукових творів і безмежний простір для ілюстратора творів белетристичних чи поетичних. Приклад поучить, як се розуміти.

Поет зробив весняну прогулку до Риму, звидів усі його старинності і околицю, а упоєний надзвичайною красою старинної частини „вічного міста“, найгарнішим у світі кладовищем а разом найпоетичнішою дорогою, що зветься Via Appia і розкішною широкою Кампанією з видом на гори сабінські, альбанські і на Абручі — написав цикль сонетів. Читач, котрий не був у Римі, не оглядав подібних околиць, надармо буде старати ся відтворити собі точно в уяві хочби з найбільшим таланом написаних мотивів. Забажає звидіти особисто сей шматок землі, а в найгіршім разі переглянути собі альбом фотографічних знімок римських околиць. Бажанням читача іде на зустріч ілюстратор і дає візію описаних моментів. Коли дасть рисунки лишень того, про що співає поет, дасть багато; дасть більше, коли сферу обсерваций поета розширить і уведе мотиви неописані автором, але місця, які з описами безпосередно або й навіть посередно в'яжуть ся. Поет і різнить ся від ученого тим, що в кождім випадку своєї творчости оперує цілим своїм чутем, а у вірші чи слова вкладає усе, що йому приносять і асоціяції даного моменту. Поет іде дорогою синтези, коли учений радше задовольняє ся аналізою. Чому не має іти дорогою поета і його графічний співробітник? Давати як найбільше, є завдачою письменника-белетриста, давати ще більше в напрямі візії, а вичерпувати свою тему як найвсестороннійше, є завдачою артиста-ілюстратора. Дорога поета і ілюстратора одна, бо оба вони артисти. Тут не обмежує ся ілюстратор точністю в напрямі візії даної теми (як при науковім творі), а іде далеко поза точність з бажанем розширити рами поета, а саму гадку поглибити за помочию графіки можливо як найбільше. Ілюстратор поеми, наприклад на тему битви на маратонських полях, може збагатити твір не лишень баталістичними картинами, але може помістити на сторінках книжки — коли уважає, що битва живо описана — наприклад теперішний вигляд маратонських піль з його цікавими подробицями; може прикрасити книжку родами збруї, якої уживано в тій битві; або навіть дати картини грецького життя того часу чи тієї хвилі, коли битва відбувала ся.

Літературні наукові твори, а навіть белетристичні основані на великій ідеї, переведені з тонкою обсервациєю і великим поглибленем психології не будуть мати принади для широкого загалу, а бодай не будуть ніколи в цілості зрозумілі і відчуті. Суспільні верстви ріжного степеня образования і ріжної якости

вродженого інтелекту потребують аналогічної штуки, літератури, отже й ріжного рода ілюстрації. Є люди, котрі читають лишень найгірші твори, любують ся найпоганішими ілюстраціями, а все, що добре, є для них чуже або й противне. Спекулянти-літератори і артисти і рід спекулянтів-гандлярів творами штуки знають се і продукують та продають тільки таку літературу і штуку, яка має відповідний покуп. Тримануть ся засади: чим гірша тим ліпша. Кермує ними або почуте вродженої низькості або брак почутя гідності. Приличні люди і приличні інституції не можуть подавати загалови найліпшого, бо були би в своїх бажаннях засуджені на смерть; ширити найгіршого не хочуть, бо се не в їхнім інтересі, як агітаторам за своїми науковими і артистичними поглядами. (Кождий популярний письменник чи артист є властиво агітатором свого світогляду і своїх естетичних уподобань — культурно-просвітні товариства, се агітація *par excellence* за поглядами певної суспільної верстви.) Лишає ся посередна дорога — компроміс у всіх напрямх, отже й в ілюстрації. Артист мусить уважати, щоби „не дуже“ розширювати рам автора-літератора і уникати „великої“ глибини, бо буде незрозумілим, а книжку зробить несимпатичною для загалу. Тут треба знати міру!

Як ілюстрація повинна стояти в тісній або безпосередній звязи з гадкою автора, так мусить вона що до своєї форми вязати ся в одну гармонійну цілість з форматом книжки і її розміром, з кольором. взагалі з якістю паперу, з розміщенням колюмн, вкінци з розмірами і родами уживаних до друку черенок. Тому-то мають ілюстрації звичайно малий формат; композиції більшого формату розбиває рисовник на орнаментацийні партії; а коли ходить о ілюстрації кольорові, не уживає ніколи ярих красок, бо такі стоять в разячій дісгармонії з чорним виглядом друку. Ілюстратор з естетичним смаком — коли ходить о поліхромічні образки — достроює яркі тони до чорної монотонії друку, стинаючи кождей яркій красці її вістре інтензивности і остроти. Яркі краски, повної сили і інтензивности можливі лишень в таким випадку в книжці, коли текст грає ролю підрядну. Автор є тоді радше ілюстратор маляра і доповнює мовою його малярські концепції.

Широкий загал любить інтензивність краски, тим більше, чим сильнійше она ріже по очах, а з тим мусить числити ся ілюстратор, котрий в імени розповсюдження книжки, мусить зважати і на загально пануючий смак. Для ілюстратора попу-

лярних книжок є і в напрямі форми вказана дорога середна. Ідучи за загальним звичаєм нинішнього часу почала і „Просьвіта“ дбати про естетичний вигляд нею видаваних книжок і від двох літ появляють ся в її видавництвах ілюстрації. Треба тільки тішити ся з того кроку; а хоча ілюстрації не все знамениті, то треба мати на увазі, що при малих фондах, а ще й при браку фахових ілюстраторів у Львові, ще ліпше ведене того діла є — бодай на тепер — неможливе. Є признаки, що і в тім напрямі стане „Просьвіта“ на висоті своєї завдачі (*Оплески.*)

Провід обнимає М. Галушинський і дає голос о. В. Кальбі до реферату:

Як з'єднувати більше членів для читалень „Просьвіти“?

Як би прийшло ся мірити просвітний та економічний рух серед нашого народу числом членів наших читалень, — а се подекуди була-б міра відповідна — то дійшло би ся до недуже-то сьвітлих висновків. На 944 читалень, поданих в ювілейнім звіті товариства „Просьвіта“, подибуємо лиш 1 читальню з 686 членами (в Скалі над Збручем), лиш одну читальню з числом 400 членів, 5 читалень з числом над 300 членів, а лише 15 читалень з числом над 200 членів. Прочі читальні виказують 40 до 100 або мало що висше число членів, а не бракує також читальні, що ледво 10 членів має у своїм товаристві. Правда, що і у читальнях, що не згуртували при собі поважнішого числа громадян, буває досить гарна робота, всеж таки мусимо признати, що видатність роботи виділів наших читалень була би видатнійша і справді більша, коли-б при читальни гуртував ся загаль громади, старе і молоде, мушчини і жіноцтво для спільного поступу, на дорозі просьвіти і добробуту. Приглядаючись нашим читальням з близька, хочу поділити ся з Поважаним Збором моїми спостереженнями і гадками в напрямі: як з'єднувати нашим читальням більше число членів.

Перш усього, що гуртувало би більше число громадян при читальни, то ясно поставлена ціль заснованя читальні, ще поки громада до її заснованя приступить, а такою цілію згідно з §. 1. нашого статута, є просьвіта і піднесенє добробуту громади, у котрій читальня засновуєсь. Загаль громади мусить знати, що се, а не що иншого спонукує її передових членів до заснованя читальні, що читальня має на

меті служити загалови громади (а не якійсь партії, хоч би політичній) та що в слід за тим, читальня стремить до того, щоби при собі згуртувати усіх (не лиш якусь партію), щоби з неї всі користали, та що кождий член громади для свого добра і добра найблизшої рідні повинен бути членом читальні. Не мало-важна, але-ж і не легка річ настроїти так громаду перед заснованєм читальні, а таке основне підготовлене громади на отворене читальні вимагає довшого часу, до чого повинен взятись виділ дотичної філії товариства „Просвіта“, конечно при помочи читалень сусідних громад, у котрій читальня має ся заснувати. Аматорські театральні вистави, вокальні вечерниці з короткими популярними відчитами, господарські віча або довірочні збори, фантова льотерія і т. п. уряджувані з обдуманним пляном, систематично, доведуть вкінци до того, що засноване читальні буде в громаді льокальним народним сьвятом, а нова читальня стане від першого дня на сильних підвалинах — поважнім числї членів. І хоч — як сказав я — таке підготовлене займе чимало часу, то всеж більше просьвітимо громаду основним підготовлюванєм її на засноване читальні, ніж лишаючи просьвітну у громаді роботу на борзі заснованій а часами і не симпатичній в громаді читальні, яка не змогла згуртувати при собі навіть всіх національно сьвідомих (не запоморочених москво-фільством) членів громади.

Рівнобіжно з підготовлюванєм громади належить завчасу винайти в громаді одиницю — чоловіка відповідного на провідника читальні. Зовсім понятно, що наше патріотичне духовенство ніколи не відхиляє ся від обовязку бути душею читальні, та і сам нарід радо бачить пароха головою читальні, а читальня з головою-парохом на чолі має в громаді повагу. Алеж — нікуди правди діти — досьвід учить, що не кождий парох хоч і прихильний справі має досить енергії, спосібности часу, а часом — *sit venia verbo* — і охоти, посьвятити читальні тільки труду, кілько справді для неї часто жертвувати треба, та і лучає ся иноді, що під головством пароха читальня ледво животіє або і зовсім „загирила ся“! Буває, що винен тому брак підготовлення громади на отворене читальні, однак при добрій воли і старанях мож сю хибу в однім році направи. Всеж досьвід учить, що коли сьвященик-парох не чує в собі певности, що буде міг широ заняти ся читальною, повинен разом з виділом читальні подбати о доброго заступника голови і з ним відразу поділити опіку над читальною.

Се парохови не уйме чести ні прихильности в громаді, а члени читальні, коли лиш будуть бачити у нїм щирого прихильника читальні, будуть оказувати йому любов і честь, кілько разів бачити будуть його гостем між собою. Не менше важним є добір людей на членів виділу, на яких по більшій часті добирає ся одиниці зовсім до сего невідповідні. Виділ читальні, сеж її душа — а як її нема читальня не буде діяльною, а тоді не приманить до себе багато членів.

Приєднанню більшого числа членів для читальні пособляти буде також пояснене, що обовязок члена читальні кінчить ся на його моральнім поведеню і зложеню невисокої членської вкладки. Наші люди часто дають ся під тим зглядом застрашувати, коли їм справи не вияснити. Кождий вступаючий в члени читальні повинен розуміти, що з хвилию, коли він сповнив сей малий обовязок, від нього товариство нічого більше не жадає і не має права жадати, а натомість він може упімнутись о свої членські права і о належні йому користи, які по мысли §. 47 г. нашого статута мусять бути помочию і добродійством для членів товариства, до котрого він пристав.

Чим більше помочи і добродійства зазнавати будуть від товариства члени читальні, тим більше громадян згуртує се товариство при собі і обовязком виділу є дбати, щоби члени читальні відчували користь з належання до неї, щоби читальня подавала їм як найбільше і найріжнороднійшої помочи. Що належить у читальні заводити корисного для членів, на се вкажуть місцеві потреби населеня та средства, якими розпоряджає виділ. Не можу однак не висказати гадки, щоби Головний Виділ товариства „Просьвіта“ озвав ся до дирекцій усіх провінціональних наших економічних стоваришень, передовсім кредитових, щоби вони давали певні полекші членам сусідних читалень „Просьвіти“, так як виєднав полекші для членів товариства у товаристві „Дністер“.

Дальшою принадою до приступлення в члени читальні буде і нагода в читальни розірвати ся — забавити ся. Коли читальня уряджує товариські сходини для забави, коли дає своїм членам веселі хвилі для покріплення умученого щоденною журбою духа (і для його ублагороднення), то тим самим дає знак, що вона сама живе і що у ній здорові відносини. А як не приманює нас до себе мертво тіло хоч би і наймилійшої личности,

а відтручує і застрашує, так не заманить нікого до себе читальня, що не дає ознак здоровля-життя зовсім, або і на пів мертва, а наш селянин чи міщанин, шукаючи по роботі відпочинку-розривки, веселого товариства, з відразою відверне ся від читальні, у якій потреб свого духа заспокоїти не може. Таж річ певна, що до шинку половина людей приходить не для напиту, а для веселого товариства! Нехайжеж се тямить виділ читальні, нехай дасть громаді нагоду у читальні розірватись, нехай дасть її забаву охочу, веселу, свобідну (але благородну), а пристане до неї всьо живе з громади!

Вкінці додам, що нераз потрібні до з'єднання більшого числа членів для читальні і технічні способи, але вони загально для всіх читалень не дадуть ся означити. Зі знаних мені, ту і там запримічених, уважаю за відповідне навести два, які можна загально примінити. 1) З початком року виділові (а є їх 5 і 2 заступники) беруть на себе обовязок придбати читальні протягом 30 днів мале число (приміром по 5) нових членів, а таке саме число ще приєднати через $\frac{1}{2}$ року. Нехай лише голова нагадує від часу до часу виділовим про сей обовязок, а читальня, що з початком року мала 40 членів, буде мати з кінцем року 110, а по 4 літах такої практики число членів читальні дійде до 400, коли сього числа не переступить. 2) Читальня дає від часу до часу вечерниці (чи аматорські представлення) доступні лише її членам. Певна річ, що у громаді найдуть ся і з поза числа членів читальні люди раді бути на сих вечерницях, а на членську вкладку саме того дня не мають стілько гроша. Вони би заплатили радо „вступ“, та на сі вечерниці „білетів“ не продають. Тому виділ читальні збере ся перед розпочатем вечерниць у осібній комнаті і нечленів охочих приступити в члени, щоби дати їм можливість бути на вечерницях, прийме в члени, а на членській карті, яку йому видасть, запише квоту, яку сей член при сій нагоді складає яко рату членської вкладки, а яку він собі приготував на „білет вступу“. При другій такій нагоді складає сей новий член другу таку рату і т. д., аж поки не заплатить цілої вкладки, а тоді вже має вільний вступ на вечерниці, доступні лише самим членам читальні.

Тих кілька своїх гадок і спостережень висказав я, бажаючи причинити ся до розвою наших читалень, та маю надію, що переведена над тим дискусія дасть висліди, які вихісновані причинять ся до розцьвіту наших читалень — огнищ культури і добробуту наших народних мас. *(Отлески.)*

Провід обнимає о. В. Кальба і дає голос І. Боберському до реферату:

Як ми збирали складки на народні ціли досі, а як ми їх збирати повинні.

З огляду на спізнену пору референт відчитав тільки резолюцію:

1) З'організувати розумно збиране скадок, щоби повстав зелізнний фонд, під назвою „Народний скарб“. Він має постійно рости. Відсотки від сього ненарушимого фонду йшли би на культурні потреби українського народа. Робота над культурою стала би не доривочною, лише пляною і постійною. *(Принято — Оплески.)*

З порядку читає др. С. Дністрянський свій реферат:

Народна статистика.

Підставою і довершеном просвітної, економічної, суспільної та політичної організації є статистика. Слово „статистика“ походить від італійського „statista“, що вказує на те, що статистика була первісно наукою про державу взагалі. Як особна наука виступає вона що йно в 17. століттю, але статистичні списи стрічаємо вже в старинних і середних віках. Уже Египтяни мали статистичні списи 3000 літ перед Христом; далі у Конфуція находимо дати про рільництво, промисл, комунікаційні средства і податки; Геродот згадує про організацію провінцій, ґрунтові податки, поміри доріг за перських королів; Греки вели статистику людности, території, фінансів і ґрунтових відносин, а Римляни мали такі списи, т. зв. census уже від Сервія Тулія; за римських цісарів збирають ся дані про народність, зване та заняте всіх горожан і заводять ся податкові катастри.

Далеко менше значіне мали статистичні дати в середних віках. Вони відносять ся до податків і військової служби.

Одначе ані в старинних ані в середних віках статистика не була пляною з'організована; статистичні списи не обіймали всіх відносин державного житя, вони були лише принагідні без одноцільного, систематичного пляну.

Що йно в нових віках, і то аж в другій половині 17. столітя, статистика стає обіймати всі области державного житя. Але первісно обіймає вона все, що в державі заслугує на увагу, що

доторкає життя-буття держави, впливає на добробут в державі, скріплює або спинює його. Сюди належить ціле державне право і адміністрація, державна політика, суспільна економіка і географія. Однак чим більше наука звертає увагу на різнородні прояви державного життя, чим більше росте научний матеріал, тим більша є потреба вилучити поодинокі науки із статистики. І так відлучено як особні науки суспільну економіку, державне право, державну адміністрацію; а для статистики лишилася тільки статистична метода, яка перевіряла прояви державного життя через числене або мірене. Щоби для поодиноких наук про державу створити трівку емпіричну підставу, учені старалися досліджувати поодинокі прояви державного життя на масах, а то через те, що числили і мірили ці прояви у одиниць, щоби прийти опісля до пізнання мас, на яких стояла держава. Так повсталася статистична метода або статистика в тіснішій значіню. Вона доторкалася спершу всіх проявів державного життя, однак вийшла опісля поза рами держави, та приноврено статистичну методу не лиш до держави, але й до інших збірних проявів приватного життя. Через те вона обняла взагалі всі прояви життя соціальних мас.

На тім стоїть новітна статистика. Вона досліджує соціальні маси через точні досліди їх елементів дорогою числення або мірення. Вона просліджує не лиш істноване, але й жите тих мас, — а то дорогою аналізи й синтези. Аналізує масу на поодинокі складові частини, придивляється кожній складовій частині з'особна — опісля збирає свої помічення до спільного іменника. З аналізи виходить, що одиниці, які є безпосереднім предметом статистичного досліду, є дуже різнородні, а з синтези слідує, що чоловік, як частина великої маси живе після пересічних статистичних правил. Людські ділання укладаються після загальних норм. Вправді ті правила мають у поодиноких людей нераз виїмки, але коли беремо на увагу загал, с. є. цілу соціальну масу, що є предметом досліду, то ці виїмки зникають, а правило висувається наперед. Ті правила не є однак незмінні, але залежать від суспільних відносин даної хвилі.

Така мета сучасної статистики.

Як давніше, так і тепер найбільший інтерес має статистика для держави, та й державна організація придатна найбільше до робіт і уряджень, потрібних до точного зібрання статистичних даних. Числене і мірене поодиноких проявів соціальних мас вимагає великого вкладу праці і плянових

уряджень; треба великого й скomплікованого апарату, щоби перевести статистичні помічення на одиницях, та звести їх опісля до спільно іменника. Сим вимогам найліпше відповідає готова плянова організація — а таку організацію має новітна держава. Тому найважнійші статистичні завдання сповняють держави через т. зв. урядові статистики.

Одначе урядова статистика обмежує ся лише до тих матеріялів, які державі приносять користь, і глядить на соціяльні маси лише з точки державної політики. Між тим існують і поза державою такі групи інтересів, котрі для своїх цілей потребують осібних статистичних помічень, осібної, питомої статистики. А найбільше треба такої статистики там, де ходить о такі соціяльні звязки, що в суспільнім житю відгравають подібну ролю як держава. Сюди належить народ. Де держава не дасть народови такої статистики, якої він потребує для своїх цілей, сам народ повинен подбати о те, щоби виповнити недостачі і справити неточности урядової статистики. Така статистика — се народна статистика в найширшім значіно.

Коли держава представляє тільки одну народність, а інші народности приходять в ній лише виїмково і то в так малім числі, що не мають спільних народних інтересів, противних інтересам пануючої нації, тоді державні інтереси не різнять ся від народних інтересів, тай державна статистика заспокоює потреби народних мас.

Инакше в державах, що містять в собі кілька народностей з рівним правом до самостійности. Тоді побіч інтересів одноцільної держави повстають інтереси поодиноких націй. Поруч з державним житем розвиває ся самостійно народне жите; воно надає соціяльній масі осібний характер, тому й вимагає осібних помічень, осібних статистичних дослідів.

Тому служить народна статистика. Вона повинна народови дати по можности те, що державна статистика дає державі, значить: вона повинна дати вірний образ сучасного народного життя, як державна статистика старає ся провирити всі прояви державного життя.

Ціцеро сказав: *Est necessarium nosse rempublicam*; ми мусимо перевести на наші обставини й сказати: „Конечно есть знати свій народ“ — а дорога до пізнання народа веде через народну статистику.

* * *

Що дає нам народна статистика? Як збирати народну статистику? — се два головні питання, якими маємо зайняти ся.

Через народну статистику маємо поперед усього пізнати, кільки нас єсть; маємо почислити ся. Ми маємо довідати ся, кільки є одиниць, що належать в данім часі до української народности?

Підставою всякої статистики є статистика населеня, статистика людности. Як хочемо пізнати стан і жите населеня, мусимо спершу пізнати його число.

Хотячи дізнати ся, що треба нашому народови, мусимо в першому ряді пізнати, кільки його є і де він є.

Урядова статистика ані в Австрії ані в Росії не подає однак точного числа населеня після народности, а вже найгірше випала статистика українського народа.

В австрійській статистиці є вправді рубрика про т. зв. „розговірну мову“ (Umgangssprache), що має буцім-то служити до означеня національних ріжниць, але в дійсности ся рубрика має инакше призначене.

Щоби відділити одну націю від другої, треба розібрати і провірити всі чинники, які містять ся в понятю народности; тому „розговірна мова“ не може бути одинокою основою народности. Розговірна мова, се мова, якою послуگують ся одні в розговорі з другими; тут не ходить о характерні прикмети тої особи, яка говорить, але особи, з якою вона звичайно говорить; розговірна мова, се не мова, якої уживає хтось як член якоїсь нації, але мова, якою хтось послугує ся тому, бо вона найбільше приступна його окруженю, бо з найблизшим окруженем може нею найлекше порозуміти ся. Для Українця, що живе прим. в Німеччині, розговірна мова німецька, а про те він ще не Німець.

Пануюча наука признає тому, що з розговірної мови не можна ще пізнати народности. Вона склонює ся натомиць до сего, щоби пізнавати народність після рідної, матірної мови. Сеї засади придержує ся м. и. статистика російська і угорська.

Правда, що через рідну, матірню мову можна доволі вірно означити, до якої народности хто належить. Одначе і вона не дає зовсім тріvkих основ до розвязки сего питання. Матірня мова вправді дуже важна крітерія народности, але не одинока та не конечна. Досьвід і історія поодиноких націй виказує, що можна належати до якоїсь нації, хоч уживає ся иншої матірної мови. Тому матірня мова не все вистарчає.

Поняте народности взагалі вельми скомпліковане. В ньому перехрещують ся з собою ріжні об'єктивні та суб'єктивні моменти, що комбінують ся ріжно з собою; проте завдане статистики є прослідити ті елементи і на підставі точних помічень прийти до сталих, тріvkих вислідів.

Не досить одного питаня, треба ставити кілька питань, а то в кожній родині з осібна:

1) яка рідна мова всіх членів родини?
2) якої мови уживають вони звичайно в розговорі з другими? — і чому?

3) якого віроісповіданя придержує ся голова родини і інші члени родини? чи вони змінили віроісповідане; хто з них, коли і чому?

4) при мішаних подружках греко-католиків з латинниками, чи обі сторони послугують ся у взаїмнім відношеню українською чи польською мовою?, якою мовою послугували ся перед заключенем подружжя?, в якій мові виховують діти?, чи і з якої причини наступила зміна бесіди, в якій одна сторона з другою порозуміває ся?

5) чи і о скільки беруть участь в літературнім та політичнім житю нації?

6) чи вони здавна осіли в даній оселі, чи привандрували і як давно оселили ся в даній місцевості?. Через вандрівку асимілюють ся нераз члени одної нації на користь другої нації, серед якої живуть. Се буває нераз у другім або третім поколіню. Тому треба прослідити, чи вони змінили свою рідну мову, і для чого, чи переняли звичаї тої нації, серед якої живуть; чи й зі своєю ріднею (дітьми, внуками.) уживають польської, зглядно української мови?. Важне й те, чи емігранти утворили осібну оселю, чи оселили ся в невеличкім числі серед населеня другої нації?. Як ішов асиміляційний процес?

7) Дуже важний, але не одиноко рішаючий момент є признане до певної народности. Але таке признане може мати тільки значіне у зовсім свідомих членів нації. У несвідомих не може се рішати. Взагалі що-до особистого признаня, треба пізнати й мотиви тогож. Лише тріvkі аргументи входять тоді в рахунок; та коли-б показало ся, що признане дотичної особи не було вислідом внутрішнього переконаня, але пр. хвилевої агітації або чогось подібного, то суб'єктивне признане тратить усю підставу.

По списаню відповідий на сі питання в поодиноких родинах означає особна комісія знавців приналежність списаних осіб до певної народности. На сих даних мав би оперти ся трівкий народний катастер. Сей катастер мав би велике політичне значінє, бо з хвилиєю здійсненя ідеї народної автономії міг би бути підставою розділу української нації від польської на австрійській території.

При списуваню народностей відіграє важну ролю поділ членів народу після станів і званя. Народна статистика повинна собі поставити задачею, зробити точний спис нашої народности після трьох категорій: інтелігенції, міщанства і селянства. А з особна що-до інтелігенції повинна ся статистика подавати не лиш ріжне зване або заняте, але імя і прізвище та місце осідку. В нинішній добі нашого розвою мусимо дорожити кождою інтелігентною силою і пізнати їх точно, щоби ужити всього впливу на спожиткованє кождої такої сили на услуги народа. Доповненєм сего було би точне списанє народних і просвітних організацій разом зі списом членів, які там належать.

Друга галузь народної статистики служить економічним цілям народа; се економічна народна статистика. Вона повинна обняти всі области економічного житя, о скільки не можна користувати ся дотичними датами урядової статистики. Найважнійшу ролю для нашого народа відіграє т. зв. аграрна статистика. Сюди належать усі економічні питання з житя нашого селянина. Урядова аграрна статистика не дає повного образу про економічний стан селянства взагалі, а тим менше про економічний стан українського селянина. Проте завданєм народної статистики повинно бути доповненє сих браків і приноровленє загальних урядових вислідів до українського селянського населеня. Із великого числа питань виймаю на разі два найважнійші питання: питанє парцеляції і питанє точного опису селянського житя після поодиноких осель. Народна статистика повинна заняти ся точним виказом парцеляцій, які в нас перевели ся від часу парцеляційної доби, під якими услівями наступало закупно-парцель, яка ціна купна, хто парцелював і хто набув на парцеляцію, головню чи автохтонне українське населенє, чи чуже, і з відки спроваджене? Що-до другого питання, то згадує про нього вже др. Іван Франко, покликуючи ся на т. зв. „подворное описаніє“ російської земської статистики. Він уявляє собі такий опис села хата за хатою ось як:

„Чоловік з деяким науковим підготованем (сільський учитель, сьвященик) іде в вільних хвилях у село, обійсте за обійстем, подає хоч би самим примітивним способом (метром) широкість і довготу обійстя, нотує, чим і як воно обгороджене. чи є при ньому садок (подає число й якість дерев), чи й які господарські будинки (їх розмір, вигляд, стан, чи нові, чи старі, пошиті, під дахом і т. д.) і що в них містять ся (тут уже буде подано й число, якість, по можности й ціна худоби, дробу і т. и.). Приступає до хати, мірить її з надвору, подає опис і розмір її частий (сіни, комірки, тік, хлівці, взагалі, що прибудовано до неї) і головню її мешкальної части, розмір печи, високість стелі, комин, розмір і опис вікон (чи одноцільні чи кватерові), ліжок, лав, число горшків і іншої посуду; при описі шопи додасть опис воза, саний (коротко схарактеризувати лише категорію: віз кований або старосьвітський, так само сани, плуг, борони і т. и.). Потім зверне увагу на жильців: кілька їх (імя і прозвище), хто вони (батько, мати, діти, слуги, комірники), кілька їх спить у хаті, хто в стайни або в стодолі і т. д. Від господаря або господині розпитати, кілька мають поля, в кількох частках, як управне, кілька засівають жита і інших родів збіжа, по яким цінам купують або продають, кілька довгу, який стан здоровля їх самих і челяди, кілька заробляють з боку, де й які заробітки знаходять, які податки платять і звідки беруть гроші на них і т. д. Все те позаписувати на місці, з живих уст, не спускати ся на память, кожде обійсте в окремий зошитець, де можна додати рисунки, хоч би й примітивні, з розмірами, репродукціями орнаментів, старосьвітських приладів (замків, каганців, вирізок та написів на дереві і т. д.). Чим повнійший буде такий опис, чим більше буде додано до нього пояснень, оповідань членів родини про їх жите, пригоди, хвороби, заробітки, свари з сусідами і т. и., тим ліпше; все те хоч не буде безпосередно належати до статистики, але служитиме до оживлення статистичного образу, надасть йому живий кольорит та разом дасть багатий матеріял для етнографа й економіста.

Такі описи дозволять вглянути в жите і в душу селянина і розвести помічну акцію на велику скалю. Знаючи через те точно стан наших селян, з'уміємо легко потворити нові підстави для двигнення селянського добробуту на нашій землі“.

Подібною дорогою повинна поступати народна статистика, о скільки вона доторкає ся економічного життя-буття нашого міщанства і нашої робітничої кляси. Лише через те, що пізнамо

точно реальні підстави їх дотеперішнього розвою, з'уємо приступити до їх народної організації, коли не забудемо, що найголовнішою основою народної організації є трівка економічна підстава розвою всіх суспільних клас.

Дуже важну галузь економічної статистики обіймає торговельна й промислова статистика. Наша народна статистика повинна обняти розвій всіх торговельних й промислових інституцій, кредитових кас і т. д., повинна старати ся через розпізнане реальних даних пізнати, який рід торгівлі або промислу в даному місці дав би ся примінити, і розвести в сїм напрямі дальшу діяльність. Нема сумніву, що трівкою підставою такого розпізнання будуть описи сел хата за хатою, про що ми вже згадували.

Ще кілька слів про просвітну статистику. При списуваню населеня після народности мусить народна статистика зазначувати також рівень просвіти поодиноких осіб, та з осібна велику вагу прикладати до основної а вірної статистики анальфабетів після народности. При тїм треба виказувати також причини анальфабетизму, чи стан дотичної народної школи, чи невідрадні маєткові відносини. Дуже важна була би точна статистика фреквенції до народних шкіл після народности, яка була би коректурою і доповненем урядової статистики. До сего прийшов би врешті точний опис народної просвітної організації.

Врешті народна статистика повинна служити також чисто політичним цілям; одначе сего питання не розводжу тут осібно, о скілько політична статистика виходить поза обєм діяльності товариства „Просвіти“.

Збираючи дотеперішні виводи, констатуємо, що народна статистика має два головні завданя: 1) спис народности після її приналежности до станів і клас суспільних, просвітної та економічної сили; 2) подрібний опис сел для точного пізнання життя наших селян, подрібний опис життя нашого міщанства.

В сих двох напрямках мусить розвивати ся акция товариства „Просвіта“, до якої може її бути також помічне Наукове Товариство імена Шевченка. Перевести се важке діло в дійсність може лише товариство „Просвіта“ при своїй організації. Воно мусить одначе подбати о те, щоби спонукати всіх членів для осягнення сеї ціли. Кождий сьвященик, кождий народний учитель, кождий академік, взагалі всякий член „Просвіти“, що причислює ся до інтелігенції, повинен взяти на себе обовязок, брати чинну участь для зібраня народної статистики. Товариство

„Просьвіта“ повинно крім сего подбати о повітові комітети для надзору.

Верховна управа всієї акції мусить припасти Головному Виділові товариства „Просьвіта“ у Львові.

На сій основі ставлю отсю резолюцію :

Перший просвітно-економічний конгрес у Львові припоручає Головному Виділові Товариства „Просьвіта“ у Львові підняти плянову акцію в справі веденя народної статистики і виготовити відповідні квестіонарі — та звиває всіх тих членів, що стоять в лучности з народом. аби не жалували трудів для найскорійшого переведеня акції (*Оплески*).

З черги читає І. Крипякевич свій реферат :

Народні бібліотеки.

При обговорюванню бібліотек, треба поставити наперед питанє, яке місце займає книжка між способами, котрими бажаємо піднести духову культуру народніх мас. Найголовнійші такі способи є три : а) театральні вистави, б) виклади, розмови і відчити, в) книжки, часописі, бібліотеки.

Із них перші два — театр і виклади повинні б мати найбільше значіне: аматорські вистави найбільш плястично і приступно, бо живими образами, кидають наші ідеї перед народ; менше плястичний є вже виклад, хоч би при нім користувати ся помічними способами, як малюнки, світляні образи — але й тут добрий прелегент з'уміє лишити вражіне у слухачів. Оба сї способи ширеня просьвіти важні також тим, що можуть мати вплив відразу на широкі круги, між иншим і тих, що не вміють читати і не можуть образувати ся з книжки. Але на жаль і театр і виклади у нас рідко де можливі. Аматорські вистави тяжкі до переведеня вже ізза недостачі більшого числа інтелігентних сил в данім місци; лиш в деяких центрах від часу до часу можливо дати представлене. Значно доступнійші є виклади, хоч і тут часто стає на перешкодї брак прелегента, часом навіть і льокалю до викладів. В більшости випадків лишаєть ся до розпорядженя тільки третій просвітний спосіб — книжка. Сей спосіб ширеня культури стрічає також немалі перешкоди: він обмежаєть ся лиш на невеликий процент тих, що вміють читати і читають добре: анальфабети тільки посередно, при помочи другого можуть ним користувати ся. Але за те має за

собою і деякі користи: передовсім при нинішній дешевості книжки невеликим розмірно коштом можна зложити гарну бібліотеку; в кождім разі бібліотека коштує менше як уряджене театральної вистави, спроваджуване прелегентів. При тім читане книжок має велике педагогічне значіне: книжка вимагає більше інтелектуальної праці від читача як слухане викладу — і через те більше образує; далі, виклад або театральна вистава лишає будь що будь лиш поверховне знане; поглибити предмет можна тільки при помочи книжки. (Найліпше очевидно, як всі три способи йдуть разом і доповняють себе, тоді й успіхи найбільші).

Зрозуміла річ, що всі товариства для народа ставлять бібліотеку між найважнійші точки своїх статутів: маємо бібліотеки при читальнях „Просьвіти“, „Народних Спілках“, „Волях“, „Січах“, „Соколах“ і т. и. Але щоби ті бібліотеки стояли дуже сьвітло — не можна сказати. Причин є багато.

Наші бібліотеки є односторонні вже при самім заложеню і то так завдяки інституціям, що їх закладають, як і приватним особам. Дуже багато бібліотек має в своїй основі книжки даровані „Просьвітою“. Видавництва „Просьвіти“ мають дуже нерівну вартість. — Складав ся на них період 40 літ, вони переходили найріжнороднійші стадії нашого житя, ріжні напрями в товаристві, руки ріжних редакторів і авторів; і хоч не можна закинути тим людям браку доброї волі, але дуже часто пробиває з видань недостача якоїсь одноцільної програми, незнане потреб народа, часом незрозумілий острах перед живійшими справами і питаннями. Над фактами розводити ся не треба: занадто добре звісно, які наслідки могло мати се, як пр. безземельні халупники діставали фахові порадики, як управляти рілю; або хлопці-школярі почали студіювати, як виховувати немовлята; або ціле село було засипане порадиками для крамарів і т. и. Нема потреби розводити ся над тим, бо новійші видання „Просьвіти“ і що до змісту і що до форми незвичайно корисно поправили ся. Але при закладаню бібліотек давні гріхи все ще відбивають ся: на початок посилає „Просьвіта“ кождій читальні якраз великий процент старих видань, котрих ще не змогла позбути ся. Як куріоз піднесу, що до нинішнього дня розсилаєть ся книжка „Розкази про сили природи“ з 1873. р., для загалу неприступна хоч би тим, що друкована ще етимольогією і кирилицею; не входжу вже в се, чи ся книжка, колись дуже цінна, тепер не перестаріла що до змісту.

Про „Просьвіту“ говорю для прикладу: інші просвітні товариства грішать такими самими способами. Ще гірше стоїть справа з ріжними приватними дарами. Ріжні добродії, щоби мати на сумління патріотичне діло, пхають до читалень все, що їм заваджає в хаті; часом книжка така незаймаюча, що її власитель не міг порозрізувати карток, а дає її до сільської бібліотеки, бо мовляв, все таки знайдець ся хтось, що її прочитає. Рідко хто усвідомив собі сей переважний принцип просвітної роботи, що не досить дати книжку народови, але також треба давати корисну книжку. Нудна книжка ніколи не заохотить до читання.

Поза тими дарами бібліотека має побільшати ся заходами товариства (читальні, „Січи“ і т. и.) Тут передовсім важне питання, звідки далі комплектувати бібліотеку. Наша популярна література має ще багато прогалин, місць зовсім неруханих; але в цілости на початок вона дає досить повний збір книжок. Хиба є в чім іншим — в тім, що в тій літературі дуже трудно з'орієнтувати ся. На ганьбу наших книгарень і просвітних товариств треба сказати, що до тепер ще не маємо хоч би примітивного спису популярних книжок. Що найбільше в пресі є оповістки на нові книжки; але відповідну режляму стрічаємо рідко, про систематичні рецензії не говорити. Навіть „Письмо з Просьвіти“ не здобуло ся дотепер на якінебудь огляди популярної літератури. Кольпортаж не так завдяки неприхильним законам, як більше ізза нашої недбалости не з'організована і тільки два-три центри мають свої книгарні. Справа стоїть гірше, як видаєть ся; нпр. коло Львова в одній читальні „Просьвіти“ не було роками ні одної української часописі, бо виділ читальні не знав, як її роздобути (повторю — се було коло Львова!) А книжку роздобути ще тяжше; хоч часом і прийде нова книжка, часто буває неінтересна і тільки знеохотить читачів.

Побіч тих хиб і недстач, що лежать в популярній літературі і її розширенню, дуже часто є вина і в самім товаристві (читальні), що має бібліотеку в своїх руках. Наші сільські товариства є звичайно дуже непрактичні і не уміють роздобути фондів на книжки, так само як на інші потреби; ще гірше, як при непрактичності стрічаємо ще брак доброї волі, рівнодушність для просвітної справи.

Коли бібліотеку тяжко здобути, то ще тяжше удержати її в порядку. Дуже часто трафляєть ся, що бібліотекар в сільській

читальні неграмотний; коли вміє читати, то рідко знає, як вести бібліотеку: часто не має поняття про таку звичайну річ, як се, що треба списати книжки і тримати їх під ключем, що як позичає книжку, повинен її записати і т. и.; сумні епопеї можна-б писати про те, як читальняні книжки уживають ся до прикривання горшків, як нищать ся в кишенях бібліотекаря, як подерті і без карток валяють ся по печак..

Найголовніші хиби наших бібліотек містять ся отже в отсім:

1) при закладаню бібліотек не вважаєть ся на відповідний добір книжок;

2) нема катальогів популярних видань і нема відповідної кольпортажі;

3) бібліотекарі не мають достаточного образования до веденя бібліотек.

А поза тим загальна наша хиба, що ми за мало студіюємо нарід і його потреби і за мало маємо самі того, що требаб дати масам...

Реформа просвітної роботи повинна зарадити всім тим недостачам.

Наперед потрібна хоч загальна програма, в якім напрямі маємо складати бібліотеки. Дотепер є так, що кождий, хто закладає народну бібліотеку, або просто без вибору дає до неї книжки або вибирає їх по своїм смаку, не все щасливо. Кождий знає, що неможливо дати масам все, що маємо самі, бо раз — не все підходить під уровень інтелігенції читача з народу, не все є приступне, а далі — сей читач не все має час читати багато. Треба йому бібліотеку уложити так, щоби не потребував тратити енергії на другорядних річах, але щоби йому відразу діставало ся до рук все найважнійше і найгарнійше — все, що найкоротшою дорогою зможе зробити з нього свідомого громадянина-Українця.

Докладну програму, що відповідала б сій меті дати трудно. Найзагальнійше кажучи, бібліотека повиннаб складати ся: перше, з книжок з ширшим змістом для всіх читачів; друге, із спеціальних фахових книжок. Заводові відділи подекуди лекше зложити як загальний; чи книжки господарського змісту, чи медичні, чи правничі підручники, чи бібліотеку для театру, хору і т. и. — все те відповідний спеціаліст зможе зложити в цілість. Далеко труднійше уложити суцільний і повний загальний

відділ книжок, що цікавилиб рівно всіх читачів. В нарисі представляю собі так поділ і степеноване літератури:

1) Белетристика: оповідання, повісти, казки, вірші; вони мають заправити початкуючого читача до читання і для того передовсім мають бути інтересні. Познакомляти читача з ріжними типами людей, розбудити інтерес до ріжних людських стремлінь, радостей, болів. Дуже часто популярна література має побіч своєї артистичної мети також тенденцію — національну, клясову і т. и.; багато тем бере також з минувшини, історії рідної чи чужої; се робить белетристику переходовим степенем до інших відділів.

2) Істория рідної землі-України, се найважнійший спосіб національного виховання народа: малюючи спільну долю в минувшині, істория зміцнює солідарність між членами нації в боротьбі за будучність. При тім істория дає все загальний, ширший образ людських відносин в якімсь моменті, через се приготовляє до зрозуміння більше складного теперішного життя.

3) Громадянські справи в теперішности: національні, культурні, суспільні, партийні і т. и.; сей відділ має дати вказівки, які тепер відносини, які їх хиби, як їх поправити, до чого стреміти. В звязи з тим стоїть пізнане чужої культури.

5) Природа: залежність і звязок чоловіка з природними умовами.

Такі справи — говоримо се дуже загально — мав би обіймати відділ бібліотеки для всіх; поза тим інтереси читачів вже індивідуалізують ся і їх заспокоють спеціальні відділи. Книжок, що підходилиб під сю програму є у нас значне число; але вибрати з них найгарнійші можна аж тоді, як би знали всі ті книжки, як би був у нас повний катальог популярних видань (розуміеть ся не лиш з Галичини й Буковини, але й з рос. України). Такий катальог мусить бути подвійний. Один — науковий, в котрім булиб зібрані критичні рецензії на кожду книжку, вказував би хиби та добрі сторони, оцінював з погляду на ідейність, науковість, популярність; сей катальог був би порадином передовсім для авторів і видавців, показував би, як писати книжки для народа; він ввів би якусь систематику в популярну літературу, бо тепер на деякі теми є аж за багато книжок, інші зовсім нерухані. Проби таких катальогів є вже на рос. Україні як „Что читать народу“, Дорошенка „Народная укр. література“, Грінченка „Перед широким сьвітом“. Другий катальог був би підручний для бібліотекарів; він ділив би книжки на

ріжні групи (белеґристика, історія, природа, правна порада, публіцистика, господарство і т. и.) і для кожної книжки давав тільки зміст і коротку замітку, чи книжка легка чи тяжка до читання, чи добра для початкуючого чи для очитаного і т. и. Бібліотекар з авторитетним катальогом в руці не купував би книжки на сліпо, але знав би вже наперед її зміст. Се улекшилоб роботу на половину і знаменито підпомоглоб бібліотеки.

Такі катальогі очевидно треба доповняти, чи систематичними замітками в пресі, чи спеціальними додатками. Особливо важне се для бібліотекарів; в популярних часописях, (спеціально в „Письмі з Просвіти“), треба утворити постійний бібліографічний відділ, де булаб згадана і оцінена кожда нова книжка. Крім того у власнім інтересі видавці повинні реклямувати ся ліпше як до тепер; багато книжок пропадає для ширших мас через се, що не були добре зареклямовані.

Бібліотека, хоч би була найгарнійше з'організована, мусить підупасти, коли нема образованого бібліотекаря. Дятого велику вагу треба класти на се, щоби при самім заложеню бібліотеки поставити інтелігентного і сумлінного бібліотекаря. Найліпше як бібліотекарем стане інтелігент; коли се неможливе, бібліотекаря з народу треба добре повчити, докладно ввести в його функції. Бібліотекар передовсім повинен добре читати і писати (на жаль стрічають ся ще бібліотекарі-анальфабети!) але се лиш мінімум. В дійсности повинен знати добре свою бібліотеку, щоби знав, що якому читачеві поручити до читання: бо тільки тоді книжка буде сповняти своє завданє. Повчити треба докладно, як завести катальог. Що в богатюх бібліотеках нема до тепер катальогів, в тім й по части вина тих, що закладають бібліотеки, що не заведуть відповідних книг; вина й „Просвіти“, що не видала друків на бібліотечні книги. Треба бібліотекарєви ясно представити, яку велику відвічальність має, коли бере на себе бібліотеку — публичну власність; як пильно має дбати, щоби та власність не меншала, записувати кожду позичену книжку. Навчити треба пильнувати урядових годин, енергічно стягати книжки з позичаючих, вважати, щоб книжки не нищили ся. Треба завести в читальні пильну контролю бібліотекаря. Бібліотекар має дбати не лиш о се, щоби удержати бібліотеку в цілости, але також доповняти її новими книжками; повинен стежити за новими книжками в часописях; як зладимо взірцевий катальог — робота бібліотекарів буде улекшена. Часті і сумлінні люстрації бібліотек можуть

тільки піддержати бібліотеки; бібліотека так само як каса дуже легко „заснічуєть ся“.

Бібліотекар повинен дбати і о фонди для бібліотеки; в виділі читальні все запевнити собі відповідну суму на книжки. Побіч того треба й іншими підприємствами стягати гроші: деякі читальні обертають на бібліотеку дохід з буфету; інші від позиченої книжки беруть маленьку оплату нпр. 2 сот.

Всі ті замітки на адресу бібліотекаря треба видати як спеціальну інструкцію; але найголовніше показати все на ділі, при заложеню бібліотеки і при кожній люстрації.

Бібліотекарі-інтелігенти мають ще одно важне завдане: збирати відзиви читачів про книжки. Можна се робити в дуже простий спосіб в формі питань: чи подобала ся книжка, чи ні й длячого? Сі замітки треба записувати і зазначувати, від кого йде критика: від старшого чи молодшого, муштини чи жінки, образованого, багатого чи бідного і т. и.

Лиш в такий спосіб можна пізнати, які книжки приходять найбільше під смак народови і якою дорогою найлекше передати масам те, що маємо найгарнійшого. (Дуже інтересні замітки до сеї справи дає Грінченко „Перед широким світом“.

До тепер все у нас водило ся, що бібліотека звязана з якимсь товариством, читальною; народніх бібліотек-позичалень як самостійних інституцій доси у нас не було. Все закладаєть ся наперед „читальня“ (в дійсности клуб чи забавове товариство) і воно аж потім закладає бібліотеку. Тимчасом пр. в „Тов. Szkoły ludowej“ витворила ся инша практика: там наперед все закладають позичальню книжок, а потім довкола неї витворюєть ся з позичаючих товариство, читальня. Не можна відмовити рачії і такий методі: люди, котрих получило в читальню попередне дійсне читанє книжок, будуть з собою мати лучність в висшій мірі, як ті, що лучать ся в товариство, не будучи перед тим в ніяких відносинах. Позичальні важні особливо там, де не можна заложити повної читальні пр. по містах, де о льокаль трудно, а лекше помістити бібліотеку в приватнім мешканю, так само в селах спольщених або або з москвофільським характером. Де нема сил до заложеня укр. товариства, книжка своєю тихою а глибокою роботою може багато доброго зробити.

Не пробувано у нас завести й тзв. рухомих або лєтучих бібліотек. Організація їх така: просвітний центр (пр. філія „Просвіти“) організує кілька невеликих бібліотек і кожду

таку бібліотеку позичає на реверс читальні; по якимсь часі читальня прочитавши книжки, віддає їх через філію іншій читальні, а сама дістає нову. В такий спосіб в якимсь часі бібліотека обходить цілий округ.

Дуже гарно булоб, як би при бібліотеках були й невеличкі книгарні, що малиб на складі дешеві книжки і продавали їх позичаючим. Публична бібліотека повинна давати товчок, щоби творили ся приватні бібліотеки.

Резолюції:

Поручаєть ся Головному Виділови Тов. „Просьвіта“: 1) видати поради для бібліотекарів, як вести бібліотеки: 2) заводити нові роди бібліотек: а) самостійні позичальні, б) рухомі (вандрівні) бібліотеки. *(Оплески.)*

Комітет вибраний для упорядкованя резолюцій першої групи (просвітньо-видавничої) подає до затвердження комісії резолюції до рефератів: дра Е. Калитовського, дра С. Томашівського, дра І. Брика і К. Малицької. Всі ті резолюції прийнято *en bloc* без дискусії.

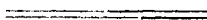
Прийнято також отсю резолюцію дра С. Томашівського:

Поручаєть ся Головному Виділови Тов. „Просьвіта“, щоби в порозуміню з нашими духовними властями, просвітньо-науковими й економічними інституціями, скликав анкету для обговореня справи переміни юліянського календаря на григориянський.

С. Береза звернув ся з зазивом, щоби нашу академічну молодіж ангажувати до просвітньо-організаційної роботи серед народа.

О. І. Гарматій домагав ся, щоби „Просьвіта“ видала для широких кругів народа „Панські жарти“ І. Франка, що причинить ся дуже до розбудженя національної і горожанської свідомости.

По сім засіданє Секції просвітньо-організаційної комісії І. заперто о год. 2. мін. 30. пополудни.

Секція просвітно-організаційна.

КОМІСІЯ ІІ.

Зредагував др. Іван Брик.

Засіданє дня 1. н. ст. лютого, о 3-тій годині пополудни.

Присутних учасників близько 200. Засіданє комісії відкрив представник Головного Виділу др. І. Брик. Провід в нарадах віддано дру Е. Олесницькому, дру О. Колесї і дру С. Дністрянському. З огляду на заяву дра Е. Олесницького, що на нарадах слідуючого дня присутним бути не може, вибрано до проведу на слідуючий день рад. І. Кивелюка.

Голова др. Е. Олесницький дає голос І. Рибчаківній до реферату:

Народні забави та ігрища. — Роль жіноцтва в розбуджуваню товариського життя на селі.

I.

Кожда одиниця без огляду на своє суспільне становище може і повинна відповідно до своїх сил брати участь в роботі над відродженем свого народу. Жадної верстви не можна легковажити, а тільки на основі розумного поділу народної роботи, обнимаючої усі верстви народу, можна працювати з успіхом, та прискорити зріст народної будови. — Вже від сільських дітий треба зачинати вихованє покоління на добрих народних робітників. А се дуже важна річ, — бо до чого привикнуть і в яким дусі виховують ся діти, така виросте молодіж, такі вкінци будуть і газди-батьки та газдині-матери. А від когож мають научити ся діти чогось доброго, а особливо де і від кого

мають набрати любови, пошани і привязаня до всього, що гарне, а рідне. Поміч інтелігенції є ту безусловно потрібна. Наші школи лиш дуже рідко сповняють сю задачу, бо вони не обсаджують ся своїми людьми, а чужі — звичайна річ — не вщеплять у серце дитини любови рідного народу. Народне, свідоме і патріотичне виховане, якого не дасть сільській дитині ані дім ані школа, може і повинно доповнити інтелігентне жіноцтво на селі, а іменно, учительки, жінки та доньки святих, а також жіноцтво міське, що пробуває в літі на селі. А в тім напрямі зроблено у нас досі дуже мало, а властиво нічо. Причини — се легковажене такої незначної роботи, незнане, як брати ся до неї, а вкінци упертий а дуже шкідливий погляд, що інтелігентній жінці не слід зближити ся до хлопських дітей і жінок. Здемократизоване нашої суспільности і досвід повинні тепер сі причини усунути. Досвід учить, що всяка робота починана від старших селян йде дуже трудно і пиняво. Треба проте починати від дітей, а одинокий спосіб привязати до себе дітей і згуртувати їх разом — се забави і ігрища. До того маємо уже тепер добрі підручники проф. І. Боберського та досвід і успіхи роботи на сім поли львівського „Сокола“ та „Січий“. Хто не знає сільських дітей і ними не займаєть ся, той не в силі поняти, який то вдячний материял для праці. Через ігрища і забави можна в тих дітях усунути много негарних навичок, а натомість вщипити в них наклін і замиловане до доброго і гарного. — Наш нарід має вправді свої питомі традиційні забави, але не одну з них треба викоринити, як зі зглядів гігієни шкідливу — і неестетичну, а се стане ся через правильні діточі забави в недільні і святочні пополудня. Розумієть ся, що перший раз треба заповісти в церкві чи читальни, де і коли діти мають зійти ся, а пізнійше се так увійде у їх звичай, що не тільки діти, але старші як маком вкриють місце забав. — На початок треба вибирати вправи легкі, як пр. вуж, кіт і миш, море, залізниця, дрібушка, міст; пізнійше, як наберуть уже вправи і зручності, вводять ся чим раз труднійші і більше скомбіновані вправи як: третяк, подорож, ніч і день, пташник і інші. Щоби забаву зробити приємнійшою, треба в перервах учти народних пісень, а мушу додати, що забава без сьпіву і для малих і для старших стає ся нудна і неінтересна. Треба старати ся з цікавійших дітей виробити провідників забав, а се при їх зручності приходить легко. Маючи вправних провідників, треба дітей поділити на часті і кождій з них визначити забаву, відповідну вікови учасників. — В довгих

перервах можна з дітьми говорити про позиточні рiчи, та щiкаво i приступно розказувати подiї з нашої iсторiї. — А се осьвiдомлює не тiльки дiтий, але й старших. Пожиток з таких забав є немалий. Дiти учать ся єдности, карности i зручности. Затрачуєть ся рiжниця мiж бiдними а богатими, що на пiзнiйшу роботу має чималий вплив. Дiти набирають замилованя до товариського житя та прегарних народних пiсень, а через те не приймають ся мiж ними поганi мельодиею i змiстом та неморальнi i чужi сьпiвучости нашого народа сьпiванки вояцькi з мiшаною польщиною. Вироблюєть ся привязанє до тих iнтелiгентних одиниць, котрi дiтьми займають ся, шкiдливе упередженє до iнтелiгенцiї в простолюдю зникає i навпаки iнтелiгенция демократизуєть ся. Вкiнци при знанiй любови до дiтий у нашого народа з'єднуєть ся через малих до вiре i привязанє старших.

II.

Крiм забав для молодiжи має наше жiноцтво ще задачу розбудити помiж своїми сiльськими посестрами нацiональну сьвiдомiсть, почутє потреби товариського житя, а що найважнiйше приготувити їх до важного обовязку жiнок i материй — та сьвiдомих горожанок, користуючи ся богатою в тiм зглядi всесьвiтною лiтературою. Осьвiдомленi селянки можуть в народнiй роботi бути великою помочию, через вихованє дiтий i вплив на мужiв. Така селянка є навiть певнiйшою i щирiйшою робiтницею, як не один сьвiдомий селянин. Розбудити товариське жите мiж жiнками не є трудно, бо досьвiд показує, що селянки радо горнуть ся до читалень, дають датки на народнi цiли, ба навiть горячо помагають в роботi агiтацiйно-полiтичнiй. Вправдi у нас по бiльшмх мiстах є жiночi товариства для iнтелiгенцiї, але пiсля моєї гадки вони менше важнi, нiж були би товариства жiночi у Львовi та по инших мiстах, котрi заняли би ся вихованєм i осьвiдомлюванєм сiльського жiноцтва.

Тодi менше булоб вправдi теоретичних дискусий, а бiльше реальних користий.

З огляду на се ставлю отсi домаганя:

1) Iнтелiгенция, що живе серед народу по селах, а перодовсiм жiноцтво, повиннi увести в жите забави дiтий i молодiжи.

2) Товариства „Сокiл“ i „Сiч“*) розвинуть в сiм напрямi на будуче енергiчнiйшу i успiшнiйшу дiяльнiсть.

*) Поправка I. Кивелиюка.

3) Для освідомлення і культурного піднесення сільського жіноцтва належить оснóвувати по селах осібні жіночі товариства.

В читальнях належить уладжувати для жінок окремі сходини на обговоренє справ дотикаючих тільки жіноцтва.

В тій ціли належить приступити до видання серії книжок, потрібних для жіноцтва взагалі а сїлського спеціально, чим може зайнятися або товариство „Просвіта“, або засноване на те спеціально товариство жіноче у Львові. *(Оплески.)*

З черги читає І. Захаріїв свій реферат:

„Організація товариського життя селян“.

(Реферат поданий в скороченю).

Поміж многими просвітньо-культурними справами, якими наша суспільність уже заняла ся, виринають що раз нові, а між ними і питанє переведеня організації товариського життя серед наших селян, якому пора нам приглянути ся.

Товариське жите серед нашого селянства мало що або і зовсім не змінило ся, а лишило ся таким, яким було за дідів-прадідів. Воно має вправді свої гарні сторони, але і такі хиби, які конечно належить усунути відповідною організацією, полишаючи гарне давне — а на місце лихого вводячи нове.

Товариське жите селянина проводилось давнійше або по корчмах або при деяких обрядах, як хрестини, весіля, похорони, поминки і т. и. Правда, селянин мав тоді нагоду до балачки і забави — але мав і нагоду до нищеня здоровля, неробства і т. и., за чим ішла його руїна економічна та моральна. І як раз на сї хиби повинна організація звернути найбільшу увагу — та перевести поступову культурну реформу. Як і в яким напрямі належалоб сю реформу перевести, постараю ся відповісти в своїм рефератї, в яким порушу отсі головні питання:

1. місця організації і концентрації товариського життя, 2. форми його, 3. заохота до організації, 4. організатори товариського життя на селі.

Щоби організацію товариського життя на селі перевести основно, то найкрасше переводити її поступово і з окрема для дітей, молодіжи, старших, а вкінци для загалу, при чім належить узгляднити оба поли.

Місцем організації товариського життя дітей буде до шестого року життя — захоронка, а від шестого школа. Які

прислуги віддають в тім напрямі захоронки, не потребую широко розводити. З досвіду однак скажу, що діти виховані в захоронках є далеко ліпшим матеріалом до дальшого їх виховання, вже хоч би в самій школі, як діти виховані виключно дома під опікою батьків-селян.

Діти згуртовані в захоронках можна призвичаїти до ліпшого товариського поведення, в їх молоді серця можна вщипити зерна етики, національної свідомости, бажання освіти і науки, та можна вкінці подати їм великий засіб забав і ігор, а усе те дає прегарну і трівку основу під дальшу працю, яка припадає уже на школу. Шестиліте шоденної науки, а триліте науки доповнюючої дає аж надто багато часу не тільки подати дітям елементарних відомостей науки, але і виховати їх в напрямі етичним і патріотичним, та заправити до відповідного товариського життя.

Школа посідає на се всесторонні дидактично-педагогічні середники і добрий учитель буде знати, в яких обставинах і при якій нагоді випаде йому про товариське жите діти поучати, — а на се є, по моїй думці, нагода майже на кожній годині.

Місяцями організації товариського життя молодіжи суть: 1. читальня, 2. тов. „Сокіл“ і „Січ“, 3. кружки аматорські, театральні, 4. тов. співацькі і музичні.

Осередком товариського життя сільської молодіжи, побіч котрої групують ся і інші, є безусловно читальня. У ній повинна гуртувати ся вся молодіж без ріжниць на пол. Для молодіжи належить визначити окремий час на сходина, на яких під розумним проводом може не тільки приємно, але і з пожитком провести час, бо читальня на селі є найвисшою просвітно-культурною школою, є, що так скажу, селянським університетом. Попри читальні товариське жите молодіжи повинно організуватись в „Соколах“ зглядно „Січах“. Там скріпить молодіж не тільки тіло, але і духа, особливо виробить в собі карність, єдність і енергію. І тому власне до сих товариств повинні горнутись не тільки самі муштини але і женщины. Ріжні гімнастичні вправи, гри та забави дають також підставу до культурного товариського життя. Належалоб лише уважати на се, щоби сі вправи і гри відбувались правильно, а вкінці належить подбати про одностайні а дешеві костюми, які відповідалиб і нашій історичній традиції і красі.

Велике значіне мають в тім згляді аматорські кружки театральні. Вони спонукують виучувати ся усяких товариських форм.

в першій ряді своїх членів, а ті знова на театральних виставах подають цілі ряди взірців тонкості і оглади у всяких можливих відносинах товариського життя різних верств суспільності і різних народів.

Український нарід має вже з природи талант до співу і музики, любить її і плекає на свій лад. На товариських сходинах селянин без співу і музики не обійде ся. Товариство „Просвіта“ розуміючи значіне музики і співу в життю нашого народа, стараєть ся його плекати хорами і орхестрами, до чого дає не тільки заохоту, але і підмогу материяльну. На жаль селянські хори та орхестри не розвивають ся як слід. Спершу охота велика — однак скоро остигає через ріжні причини. Стратить співак або співачка голос, захоріє хто тяжше, віддасть ся або вженить ся, через недостачу часу не зможе ходити на проби, забракне остаточно дірігента, — тай невдача готова. Хоч як трудно, але усіма силами треба стреміти до закладаня і як найкрасшого розвитку сільських хорів і орхестр, бо вони не тільки плекають рідну чудову мельодию, але дають як найкрасшу підставу і напрям товариському життю. Де обставини не позволять, належить конечно удержувати бодай хор на два голоси.

Збірним місцем товариського життя старших селян є подібно як і молодіжи читальня, а при ній конечно рід касина на лад чеських „Besed“. На ті касина, — Бесіди, кладу як раз найбільшу вагу тому, що читальню уважає кождий селянин цілком слушно за школу для старших. Длятого сходять ся до читальні головно члени грамотні і то дуже часто не з власної ініціятиви а тільки на зазив інтелігентнійшого керманича. Як охитного керманича в селі нестане, то члени помалу читальню занедбують, а сходять ся доперва аж на загальні збори.

І не дивно воно, чоловік потрібує крім науки і осьвіти також і розривки, та менше поважного настрою, як се дає читальня. — З досьвіду знаю, що селянин за такою розривкою шукає і заходить всюди инде а не до читальні, отже найрадше до корчми. Як би при читальнях засновувано і селянські касина, то заходилиб туди і неграмотні та байдужні на просвіту. Товариське жите селян стало би в таких касинах і культурнійше і пожиточнійше, бо в тверезім стані і під оком зручних організаторів селяни найшлиб і забаву і науку.

В тій цілі належалоб усунути напої алькогольні, крім вин овочевих, та завести головно чай. Як остаточно мотив:

конечности заснованя селянських касин подаю те, що тільки там пристойть деяким організаторам сходити ся з селянами.

Всі наведені місця організації товариського життя суть властиво товариствами, опертими на статутах, котрі докладно подають обсяг їх діланя та обіймають тільки своїх членів. Не члени можуть ними користувати ся як гості.

Взагаліж товариські сходи відбувають ся через корчми і шинки, обряди, як: хрестини, весіля, похорони, поминки, празники, свята і звичаї як: коляди, щедрівки, гайки, гуляне на вулиці, обжинки і т. и. Корчма в поряднім селі не повинна бути, а де є, там треба її бойкотувати.

Подібно як в селі корчму, так і всі шинки в місті повинні селяни оминати — хиба як вже конечно випаде кому в місті довше забаритись, щоби заспокоїти голод, можна зайти в шинок на коротку перекуску, а не вишукувати собі чесної компанії та довго до безпам'яті частувати ся. Як корчму і шинок треба безусловно покинути, так і різні звичаї та обряди треба також зреформувати. В деяких околицях обходять ще селяни хрестини і через кілька днів з ряду, гайнуючи на п'янстві час і гроші. Сей поганий звичай поступові селяни закидають що раз більше, бо пізнали, яку шкоду приносить він їх здоровлю і кишени. З тої причини належить ограничитись тільки до самого обряду, в котрім візьме участь лише пара кумів, як хресні родичі дитини, котрих по доконанім обряді можнаб погостити короткою перекускою. Спрошуване на хрестини сусідів, кривняків та різних інших кумів є лише товчком до ширеня п'янства і економічно-морального занепаду.

Весіля селянські мають багато прегарних обрядів, але мають і лихі сторони, які належить усунути. І так по моїй думці: 1. весіле повинно трівати найдовше одну добу, 2. брати у нім участь повинні тільки запрошені гості, родина і що найблизші знакомі, 3. належалоб закинути звичай ходження в шлюбнім строю по цілім селі з запрошеннями, вже хоч би тільки зі зглядів гігієнічних, 4. весіле повинно відбувати ся спільними коштами новоженців лише у одної сторони, найліпше в домі молододі, 5. весіле повинно починатись з вечера першого дня вінкоплетенями і ладканєм; на другий день по вінчаню може відбутись для гостей обід, а відтак по обіді перехід молододі в дім молодого, де вечером весіле повинно скінчити ся, 6. в танцях мають брати участь тільки запрошені, як старші так і молодіж. Під жадним услівем не належить допускати збіговиска, бо сим

молодіж деморалізуєсь, а часто приходиться і до бійки та інших нещасть. 7. дівчата повинні бути на весіллях під опікою родичів, або старших свояків, 8. гості на весіллях повинні вести ся прилично, сьпіви мають бути змісту морального, а з весільних церемоній добре би було усунути перепої та приноси, котрі виглядають на певного рода жебранину, та суть крайно неестетичні. Натомість далеко красше було би завести рід благословлення, та при сій нагоді дати молодій парі на памятку якийсь дарунок. Подібно має ся річ і з похоронами. Участь в похороннім прийняттю повинні взяти лише ті особи, котрі в дійсности в часі похорону трудили ся, найблизша родина покійного і посторонні гості. Таке прийняте повинно бути скромне і тверезе ненарушуюче суму і поваги хвилі та не руйнуюче родини. Вкінці належить залишити нічні похачунки та забави при мерци.

Поминки, се є звичай по поминальнім богослуженню просити на обід усіх присутних в церкві, належить залишити, а в найліпшій случаю дати дуже скромний обід для найблизших.

Празники обходить наш нарід також за виставно і то так празник водосьвятя з обідом дома — як і празник або храм церковний.

Що до першого, то найліпше було би ограничитись на самій чинности обрядовій, а коли вже селянин хоче конечно при сій нагоді угостити у себе дома сьвященика, то може подати невибагливий обід, на який кромі сьвященика можна попросити і брацтво. Ще більше коштує селянина празник, на який стараєсь поставити ся навіть найбіднійший, щоб не бути послідним. Празники тривають звичайно не один день, лиш протягають ся і на другий, так званий „попразен“. Приняти і угостити гостей, особливо чужосторонних, належить ся, однак не за виставно, а вже належить закинути звичай попразнованя.

До сьвяточних звичаїв належить в першій ряді зачислити колядоване і щедроване та гаїлки.

Скільки краси в тих звичаях — знає кождий і їх не тільки належить плекати там, де є, але і відновити там, де затратили ся.

Колядоване і щедроване дає нині кромі вдоволення і приємности ще й знамениту нагоду збирати датки на гуманітарні і народні ціли.

До колядованя треба вибрати найліпше старших парубків, з гарними голосами, поділити їх на кілька чет, а кождій четі призначити одну частину села так, щоби колядники не замучували ся і не волочили ся до пізної ночі. Звичай, що іменем

церковного брацтва ходить з колядою величезна товпа по селі з криками, належалоб цілком залишити. Так само належить зборонити дівчорі волочити ся по ночі та видурювати для себе гроші. Зібраний з коляди гріш повинен пійти на якусь народну ціль, а хиба дуже рідко можна би призначити з того незначну квоту на музику, при котрій молодіж моглаб забавити ся в читальни або касині по Йорданських сьвятах. Гарна і убагороднююча забава не тільки для молодіжи але і старших, до того зі сьпівами і коровадами — се гаїлки.

Організатори повинні постарати ся тільки о добір товариських ігор, щоби могли в них брати участь і особи старші.

До нині ще декуди є звичай, що і старші і молодші чи в сьвята чи в неділі збирають ся з полудня на вулиці де „гуляють“ іноді до пізної ночі.

Сей давний звичай попри свою поезию має і свої поважні лихі сторони. Давнійше був він може і оправданий, але сьогодні читальні та сільські касина можуть і повинні бути одним місцем товариських сходин. Як вже де сього звичаю кріпко придержують ся, то усі впливові особи в селі повинні подбати о се, щоби гуляне на вулиці не протягало ся до ночі і було вільне від п'ятики та згіршення.

З принагідних товариських звичаїв селян належить далі плекати прегарний звичай „обжинків“, а де він уже перевів ся, там належалоб його відновити. Сходини на толоці і вечірниці, коли мають остати і далі, повинні безусловно відбувати ся під доглядом старших, та стратити багато зі свого сороміцькоп'яцького характеру.

Убагороднене форм товариського житя, які би більше відповідали культурному розвиткови нашого селянства, потрібне в двох напрямках: 1. в убагородненю рухів тіла і 2. убагородненю бесіди (мови).

Рухи тіла мож убагороднити через часті гімнастичні вправи, опісля через різні гри і рухові забави, до котрих належать і танці. Тонкість рухів, так сказатиб грация, виробляєь головно через театральні вистави. Розуміеть ся се можливе під проводом сьвідомого і інтелігентного організатора.

Убагороднене в бесіді має з одної сторони на ціли відзвичаїти наших селян від грубих або вульгарних висловів тай познакомити із скарбом нашої літературної мови.

З другоїж сторони так відповідними книжками як і живим словом повинні організатори впливати на селян, щоби зберігаючи

ую чемність в розмові зі старшими чи висшими від себе умово чи суспільно, берегли і цінили сьвятість своєї рідної мови та свою людську і горожанську гідність. Рівнож належить виховувати селян на бесідників. Правда, се талант вроджений, однак і сей знидїє без вправи і науки. Найважнїйша річ усунути у бесідника непевність та осьмілити його до промови. Дуже добрим середником на се є, припоручити в церкві читати „Вірую“ або „Апостола“. На вправи давати короткі реферати на якусь тему, далі прислухувати ся і читати промови визначнїйших бесідників, поручати самостійні принагідні промови. Дальше ублагогороднене форм товариського житя обіймає зоховане селян зглядом осіб ріжного стану і пола. Пошана, кому належить, але не рабське унижене, пошановане і ніжність зглядом женщин повинні бути засадою. Витане і прощане має бути лише через поздоровлене, відкритем голови, а всякі цілованя чи в лице чи в руку з гігієнічних зглядів треба би закинути.

На сю замітку останню повинно звернути пильну увагу передусім парубоцтво, яке часто обходить ся з женщинами невідповідно. Молодіж повинна вкінці своїм поведенем не давати найменшого згіршеня.

Не від річи буде згадати тут і про форми гостини у себе дома, важні особливо для господинь. Ту належить постарати ся о посудину і прилади до їди. Культурні люди не їдять уже мяса пальцями, ані всі з одної миски, та і не пють з одної тільки склянки чи келїшка так зі згляду на гігієну як і приличність.

З огляду на видатки господиня повинна приладити їди відповідно до числа учасників тай за багато не наварювати ані напикати. Самого технічного способу угощуваня повинні організатори навчити практично. Треба вкінці призвичаювати ся до безалькогольних напиків, а де вже подають алькогольні напикти, то пити в міру і не заливати ся.

До культурнїйших форм в товариському житю можна заохотити селян через: 1. театральні вистави, 2. вечерниці вокально-музичні, 3. народні сьвята, 4. гри товариські і танці, 5. фестини, 6. музичні автомати, 7. скіоптїкони, 8. прогульки, 9. взаїмні відвідини товариств сусїдуючих сел та спільні вправи.

Театральні вистави повинні з'органїзувати ся в кождім селї, а організатори повинні звернути увагу на добір штуки і моральної і естетичної.

У вечерницях повинні брати участь і молодіж і старші. Крім танців можна давати і вечерниці зі сьпівами, а коли хору нема, там вистарчить давати вечерниці з деклямаціями і товариських забавами. На покриті коштів уладження вечерниць належить установити не високий платний вступ. Рівнож належить звертати увагу на людське здоровле і уладжувати вечерниці в комнатах просторих і здорових.

Народні сьвята, як знесене панщини, роковини славних наших мужів, повинні селяни обходити торжественно. У сьвяті повинні брати участь і молоді і старі і мущини і жіноцтво, а передовсім шкільна молодіж. Наша молодіж шкільна в празниках „narodowuch“ участі брати не повинна. Проти якогонебудь примусу молодіж повинна застрайкувати і то на приказ шануючих себе родичів. А тоді під напором і почутем народної чести уступлять і власти.

Автомати музичні, як фонографи і грамофони є одною з найбільших заохот пресьвітно-культурних організацій.

Сьвітляні образи віддають в найновіших часах великі услуги в науці. Люди поглядово присвоюють собі науку скорше чим тільки словом. Скіоптікон отже на селі є дуже пожаданий, однак се річ дорога і хтонебудь обходити ся з ним не потрафить, тим більше, що кожний образ повинен бути пояснений. Отже філії „Просьвіти“ повинні би постарати ся о сей прилад, та від часу до часу вислати до читалень свого округу з ним своїх прелегентів.

Прогульки належить уладжувати не тільки для приемности, але і в цілях поучаючих і образуючих, як звиджуване взірцевих господарств, музеїв, вистав, дорогих місць, памятників і т. и.

Взаїмні відвідини товариств сусїдуючих громад, а також і спільні вправи „Соколів“ та „Сїчий“ кількох громад разом мають велику вартість культурну, бо не тільки заохочують до товариського житя, але і спонукують менше культурних наслідувати культурнійших. С елян повинні зноситись з собою не тільки в своїм селі, але і зі селянами свого та сусїдних повітів. Одні до других повинні в часі манїфестаций вислати своїх відпоручників, для сьвітлости і солїдарности більші делегациї і т. и. Вкінци остає згадати ще про самих організаторів. Такими організаторами може бути учительство, духовенство, академіки, а в части тільки і ученики середних шкіл.

Не всюди однак вистарчить праця одних і тих самих організаторів на селі. Часом випаде і організаторам подати напрям,

як в декотрих случаях належалоб їм поступати. Помічними можуть бути їм люстратори філій „Просьвіти“. (Оплески.)

По сім рефераті голова отвирає дискусію і дає голос о. М. Бачинському. Реферат виданий популярно може мати чимале значіне для народу. Праця над культурним піднесенем народа в порушених напрямках конечно потрібна; закладане касин злишне, бо усю місію може добре сповнити читальня при моральній підмозі церкви. Відповідні, приноровлені до віку і уровня освіти сільські бібліотеки, забави, а головно танці оживлять читальню і стягнуть до неї нарід, а тим самим відтягнуть його від корчми.

Добрий примір тверезої і культурної громадської старшини значить богато, і тому обовязком організаторів звернути на неї пильну увагу. (Оплески.)

Голос дістає Т. Старух.

В народі живуть ще досі деякі лихі поведінки, над яких усуненем треба попрацювати. Читальня, церков та громадська старшина (ся під загрозою грошевої кари) — повинні разом впливати на се, щоби усякі гостини з нагоди хрестин, весіль, похоронів і т. и. відбували ся без п'ятики та довго не тривали.

Осередком житя на селі має бути читальня. Читальняні доми, річ важна, але будувати повинна їх не громада, а читальня, щоби через зміну управи громади не терпіла читальня.

Забави, головно танці мають велике значіне не тільки під зглядом товариським але і образуючим.

З огляду на сказане ставить бесідник резолюцію:

Взиваєть ся „Січи“ і „Соколи“, щоби подбали о введење по селах більшої граціозности і ріжнородности в танцях. (Принято — Оплески.)

За згодою комісії др. Е. Олесницький віддає провід дру. О. Колессі і читає свій реферат, який з порядку припадав на слідуєчий день:

Значіне театру — і будова народного театру у Львові.

Говорити тут про значіне і вагу театру, говорити о тім в ХХ. столітї перед інтелігентними слухачами було би по моїй думці і злишним і може навіть для тих слухачів діймаєчим.

Кожда хоч трохи культурна людина чує нині і розуміє те, що театр єсть такою самою культурною потребою суспільности як книжка або часопись.

В західних краях кожде найменше місточко мусить мати свій власний театр, а кромі того здвигаєсь маса театрів робітничих і селянських.

Чим висша культура, тим висше цінить суспільність театр — тим більше відвідує його і дбає про його розвій.

Коли для кожного народу взагалі театр має велике значіне — то тим більше має він для народів стоячих в стадії процесу національного розвитку.

Театр не лиш тим має вагу, що є місцем культурної забавки і розривки, яка рівночасно родить мисли, підносить духа, образує інтелект — і розширяє світогляд, але велике його значіне лежить і в тім, що при театрі і лише при театрі можливий розвиток найвисшої форми поетичної творчости літератури драматичної і найвисшої її форми музики-опери і драми музичної.

Література драматична не може розвितись там, де драматург не має сцени. Як сцена неможлива без драматурга — так драматургія неможлива без сцени — одно і друге лише в купі може розвиватись і підноситись.

Ніякий автор драм не пише своїх творів на се, щоб лежали в манускриптах, або, що найвисше, були печатані.

Кождий пише на те, щоби твори його були ставлені на сцені і давали йому сейчас моральні та материяльні користи.

Сцена вказує добрі і злі сторони творів, дає доперва можливість критики, а се з одної сторони образує смак публики, а з другої приневолює авторів до старанности, до праці і студий, витворює таланти і вказує їм властиві дороги.

Ані Шекспирові ані Шіллерові драми не булиб певно появились, або що найменше не в такій кількості і якості, колиб їх автори не мали до диспозиції сцени, а всі нинішні драматурги стоять в безнастаннім контакті з театрами, яким дають свої твори до вистави і удержують ся переважио з тантисем — і такою дорогою росте і збогачуєсь сучасна література драматична.

Такий процес розвою літератури під впливом сцени замітний в части і у нас, а іменно на Україні.

В послідних десятках літ, коли українське слово ще було сковане залізними путами указу з р. 1876., а лише одна народна сцена мала ще зглядно крихту волі, станула українська сцена доволі високо і як раз під ту пору припадає розвиток української літератури, яка видала в сім періоді таких письменників, як Кропивницький, Старицький, Мирний, а передовсім Карпенко-Карий.

Всі вони однак стояли дуже близько сцени, деякі були артистами і всі користувались тим, що їх твори сейчас по написанню були ставлені на сцені.

Колиб не було українського театру — не булоб певно і сих драматичних творів, які знаменито причинились до піднесення нашої літератури драматичної.

В Галичині ще не успіла українська сцена вплинути на втворене літератури драматичної, а се головно для браку постійного, на більшу скалю веденого театру, котрий би хоч трохи довший час міг пробувати в центрах умового і літературного життя, витворити і скріпити зносини між сценою а літературним сьвітлом.

Наш театр перейшов досі в своїм розвитку найріжнороднійші фази.

При самім завязку повитаний ентузіястично цілою без виїмки публікою відбував в перших роках правдиві тріумфальні походи по краю. В короткім часі однак ослаб інтерес загалу для народної сцени. В роках 70-тих видно великий його упадок раз при збанкрутованю дирекції Моленцького, другий раз при збанкрутованю дирекції Теофілі Романович. В роках 80-тих підносить значно сцену дирекція Гриневецький-Біберович — однак в роках 90-тих приходять цілі літа управи — і господарства всяких ділетантів, під котрими знов паде народна сцена. В році 1906. входить сцена наша в нову фазу. Дирекція Садовського і гостини Занковецької електризує і сцену і публіку і надає театрови новий напрям — правда може з огляду на галицькі відносини трохи за односторонний — однак для артистичної і національної сторони театру незвичайно корисний. Управа Садовського була на жаль коротка, а по ній слідувала управа нинішня, котрої напрямови посьвячено окремиий реферат.

В цілім дотеперішнім істнованю нашої сцени в Галичині так в її ліпших як і гірших часах була одна головна перешкода розвитку сцени, а іменно брак постійної сцени, брак власного даху.

Дружина театру представляє все громаду скитальців, скитаючих ся з місця на місце, не маючих ніколи постійного кута.

З сеї причини відбуваєсь все систематичний перехід що ліпших сил на сцени чужі — а ті, що лишаются ся, переносять ся дуже скоро на другий сьвіт, в котрім, як є їм, то є — але принайменше не потрібують що місяця переноситись з місця на місце і ночувати з дрібними дітьми нераз серед лютої зими

часто на сцені — або під сценою. Маємо цілий ряд найліпших артистів, які так предчасно покинули земську артистичну мандрівку.

Брак сталого даху ставить даліше неодолимі перешкоди в технічній стороні театральних вистав, яка нераз дуже пригадує німецьку провінційальну Schmiere і страшенно обнижує загальний рівень штуки.

То, що було сказане про відносини сцени до літератури драматичної, ще в висшій степені заходить що до літератури музичної.

Нема народу, який мав би так богаті природні завдатки до розвитку літератури музичної і нема народу, котрого література музична була би так убога.

І се зовсім річ природна, бо розвинути музику може лише сцена, що має можливість давати вистави оперові.

Твори музичні тої міри — як опери або драми музичні ще менше можливі без сцени — як твори драматичні.

Послідні можуть являтися хоч би в печаті, однак твори музичні без можности виставлення не мислимі — і ніхто не дасть і від нікого не можна вимагати навіть такої саможертви, щоб літати давав свій труд на се, що не має ніякої надії побачити сьвітло дня.

У нас дійсно суть композитори, які роками держали викінчені опери в бюрку і повмирили не дїждавшись можности вистави.

А прецінь як раз на тім поли український нарід міг би внести в скарбницю всесьвітної штуки кольосальний вклад і виявити перед сьвітом свої спосібности і інтелектуальні сили.

Український композитор має таку богату скарбницю народної музики, якої кромі одних може Італійців не має ніякий народ в сьвіті. В тій народній музиці є міліони пребогатих, прегарних мотивів, які в артистичнім обробленю моглиб вийти як знамениті твори штуки, тим більше тепер, коли чужі мотиви вже з'ужились, а безліч композиторів вичерпала всякі можливі жерела.

Та на се треба знов сцени і то постійної, такої, котраб могла мати відповідну оркестру і всі технічні средства, хоч би мінімальні — без яких вистава більших творів музичних не дасть ся подумати.

Зібравши се в короткости, доходимо до висновку, що в сучасній добі першим услівем піднесеня нашої сцени так, щоб вона відповідала культурним потребам народа, а даліше конечним услівем розвитку укр. літератури драматичної і літера-

тури музичної є здвигнене у Львові власного будинку для приміщення народної сцени.

Доки се не наступить — не може бути бесіди ані про який-небудь, хоч трохи європейський театр, ані про якийбудь поступ в розвитку штуки драматичної і музичної.

І се є річ важна, а рівночасно річ прикра. Минає літ 45 від основаня театру — є се наша одинока сцена в цілім краю — а доси не спромоглась суспільність на будинок у Львові.

Коли заінтересованем для справи театру має ся мірити культурність народа, — то се було би крайно некорисним для нас сьвідоцтвом.

Та кромі чисто річевих зглядів належить в тій справі розважити ще і инший не мало важний мотив.

Стоїмо серед тяжкої борби не лиш о права, але і о квестію істнованя нашої нації — і мусимо безнастанно вести ту борбу на два фронти. Перечать нам всяких прав до столиці Гал. Руси — проклямуючи її чисто польським містом.

З сього становиска — незвичайно пожадане все, що тревало і наглядно маніфестує наше істноване — культурний поступ і інтелектуальну силу, як раз в тій столиці.

А сього всего не мож красше і нагляднійше заманіфестувати як здвигненем будинку укр. театру та ще в місци пануючим над цілим вїздом до міста. Ніяка чужа душа не зможе вїхати до міста, не побачивши його і не дізнавшись тим способом, що в місті є Русини. Буде се як найнагляднійший протест проти польскости міста, якого нічо не затре і не загладить. Ми є сьвідками частих конгресів, зїздів і вистав у Львові, — в яких Поляки приймають гостей з заграниці, виступаючи перед ними як господарі столиці, а тим самим краю. Навіть москвофіли мають можливість приймати гостей у себе і тим самим способом як господарі міста, хоч в части маніфестуватись. Одні ми не маємо місця — одного будинку, одної салі в тій столиці, ми, що єсьмо найбільшою руською партиєю і найбільше числимо інтелігенції, ми, що маємо в руках всі інституції фінансові, товариства наукові і шкільництво — ми стоїмо в тій столиці в понижаючій роли якихсь бездомних комірників. Се сором — страшний сором для нас всіх, сором тим більший, що на провінції — не говорячи вже про більші центри — навіть малі місточка, як Борщів, Калущ а навіть Копичинці здобулись на дуже гарні Народні Доми з саями, якої ми у центрі краю досі не маємо.

Та незалежно від цього і ми самі нині дуже часто приходимо в положення, що не маємо можливості устроїти у Львові зборів або інших народних маніфестацій і ємо засуджені на прикрузу, понижаючи кінцевість жебрати о салю у чужих, а звичайно у найзавзятіших противників. І теперішній конгрес получений з таким пониженням, яке кождий з нас певно відчуває.

Ті всі повисші причини повинні спонукати суспільність рішучо і видатно посунути справу будови театру вперед та довести її конечно як найскорше до кінця.

Жертв вже небогато треба.

Площа стоїть готова — пляни готові — треба лиш зачати будову, а підмога краю в сумі 300.000 кор. не підпадає сумнівови.

Ходить о суму більше менше 300.000 кор. зі сторони суспільности.

Се сума зовсім невелика для народа, який має нині вже тисячі інтелігенції і сотки товариств економічних. Річ певна, що суть одиниці готові самі жертвувати більші суми, треба лиш щоб будова розпочалась.

Повисші уваги реасумую, як слідує:

1) Конгрес признає український народний театр в Галичині інституцією першорядної культурної ваги, від котрої розвитку залежить розвиток драматичної і музичної літератури, та уважає всенародним обовязком цілої української суспільности дбати про стан і розвій сього театру — окружати його щирою прихильністю і нести йому як найвидатнішу поміч моральну і материяльну.

2) Конгрес признає як найскорше здвигнене будинку для українського театру у Львові конечною потребою сучасної хвилі і рішучим народним обовязком, вказаним інтересом народної штуки, потребами публичного житя в столиці краю і вимогами народної чести, та взиває цілу українську суспільність, щоби розпочате вже діло будови сього будинку на закупеній площі у Львові з однодушною енергією і всею можливою жертвенністю як найскорше довершила. *(Оплески.)*

В дискусії над сим рефератом забирає голос о. О. Боярський.

Театр, а передовсім театр людвий є народови конечно потрібний. Нарід прийме його певно дуже ширю, театр стане для старших школою культурности, що корисно відібеть ся на дітях та улєкшить трудну працю народного учителя.

Ставить отже резолюцию, щоби реферат дра Олєсницького як найскорше вийшов друком. (*Ухвалєно — Отлєски*).

По одушевленій подяці референтови — на внесєнє п-ни І. Витковицької, голова даєголос Ф. Колєсї до реферату:

Логляд на теперїшний стан пісенної творчости українського народу.

Народні пісні, так само як мова, є органічним витвором народного духа: вони живють і розвивають ся, вяжучись тісно із духовим житєм народа, як його найсильнїйший вислів. Як все, що живє, переходять також народні пісні ріжні фази у своїому розвою залежно від тих умов, серед яких пливе народне жите. Всякі важнїйші перемїни, які відбувають ся внутрі народа та потрясаючі подїї, що займають увагу широких народних мас, дають імпульс до творєня нових пісєнь, що нераз довгі віки удержують ся в народній памяти, поки врештї не стратять інтерєсу і не почнуть поволи забувати ся, щоб зробити місце новим, інтерєснїйшим пісням; буває й так, що чужі посторонні впливи знайшовши собі пригїдний ґрунт спричинюють повстанє нових пісєнь і нових пісенних форм.

В історїї і в культурнім розвою українського народа можна з деякою певностию визначити кілька періодів, з якими вяже ся витворюванє нових пісенних верстов.

Жерелом, з якого виплила народна поезия треба уважати обряд*); під охороною обряду народні пісні удержують ся найдовше. Богата обрядова поезия укр. народу сягає своїм початком передхристиянських часів на Руси; довгі віки минули від тої доби, що привела на сьвіт укр. колядки, щедрівки, гайки, веснянки, купальські, обжинкові і весільні пісні: та вони і доси держать ся між нашим народом — і нема села на галицькій Руси, де би їх не сьпівали; правда — вони вже дуже сильно змінені, особливо у змісті — бо пісенна форма є завсїгди консерва-

*) Аничковъ: Весенная обрядовая пїсня на западѣ и у Славянъ 1903.

тивнійшим елементом, яким пояснює ся нераз довговічність пісні. Обрядова поезія давно уже перестала збогачувати ся новими піснями, так як нарід не розуміє уже її давної символіки, і нема сумніву, що вона поволи забуває ся або перетворює ся, набираючи зовсім иншого характеру. Героїчна доба і подвиги войовничих дружин дали почин до витвореня багатого циклю пісень, з якого лиш кришки переховали ся в деяких обрядових піснях; билінна поезія звязана з Київом і Володимиром Великим переховала ся лиш в північній Русі, а забула ся на Україні під впливом пізнійших подій, що сильно потрясли цілим організмом укр. народа.

Заведене християнства, апокрифічна література й візантійські впливи обогатили не лиш укр. обрядову поезію новими темами, але дали імпульс до витвореня пісень релігійного змісту, яких число зросло значно протягом XVII.—XVIII. в. під впливом школи і латинсько-польської віршової літератури.

Козацька доба привела за собою появу історичних дум, яких розцвіт припадає на XVII. ст. Уже в початках XVIII. ст. кобзарі перестають творити нові думи: ані одної події в XVIII. ст. не оспівано в думах. В XIX. в. історичні думи що раз то більше забувають ся, а нинішні кобзарі співають уже далеко не всі думи і не в такій повній формі, як їх позаписували етнографи попередного столітя; сей рід народної поезії без сумніву пережив уже свою добу і нині хилить ся очевидно до упадку. Те саме можнаб сказати і про історичні пісні з козацької доби, про пісні звязані з коліївщиною, і пісні опришківські: добу їх витвореня можна в приближеню означити, так як усі ті пісні складано під безбосередним вражінем подій, яких вони доторкають. Отже цикль сих історичних пісень давно уже замкнений так само як і пісень чумацьких, що перестають зростати по упадку чумацтва.

Треба лиш дивувати ся, що укр. нарід зберіг таку живу традицію історичну і переховав в пам'яті таке велике число історичних пісень, так що під тим зглядом — як замічає Драгоманів — не дорівнює Українцям нікотрий з європейських народів. Але нема сумніву, що навіть найбільш інтересні історичні пісні з козацької доби попадають поволи в забутє, як се ми бачили на думах; нарід перестає їх розуміти і через те що раз то менче ними цікавить ся.

Розбуджене політичне і духове жите укр. народу в козацькій добі дало багато імпульсів також до розвою ліричної поезії, якій чимало мотивів піддавали відносини, витворені безнастанними війнами і само жите козака богате у трагічні моменти.

Через сильний підєм народного жита і сьвіжий приплив культурної струї із заходу в XVI—XVII. ст. укр. народна поезія того часу збогачуєсь новим змістом, а певно й новими пісенними формами.

Оживлені взаємини Українців із східними і західними народами певно причинили ся також до розширення мандрівних баладових мотивів.

Не дармо XV. і XVI. ст. називають золотим віком народної творчости. Іменно ся доба — як пише Гастон Парі в передному слові до свого видання пісень XV. ст. — не лиш у Франції, але і в кількох других сторонах Европи найбільше збогатила скарбницю народної поезії; вона стаєть ся основною базою народної поезії і подала взірці для всеї пізнійшої народної пісні аж до самого послідного часу.

Заведене рекрутчини з кінцем XVIII. ст. дало товчок до витвореня цілого ряду рекрутських пісень, які й доси не стратили живого інтересу для народніх мас.

Таким способом укр. народна поезія розросла ся до таких великанських розмірів, що цілий ряд запопадливих збирачів XIX. ст. не зміг вичерпнути усього багатства укр. народних пісень.

Систематичне збиране укр. народних пісень в перших десятках XIX. ст. захопило укр. народну поезию в тім часі, коли вона вже перейшла цвітучий період свого розвою, коли поодинокі пісні і поодинокі роди пісень з давнійшої доби вже трапили поволи свою повноту і живучість.

Тим можна пояснити песимістичні погляди Цертелева, Лукашевича, Метлинського і инчих на стан укр. народної поезії: вониж голосили сьвітови, що пісенна творчість укр. народу находить ся в цілковитім занепаді і що вже недалекий той час, в яким укр. народна пісня замовкне на віки. Подібні голоси відзивали ся і в новійших часах.

Та що сї погляди були хибні і наріканя пересадні, показали монументальні збірники укр. народних пісень Максимовича, самого Метлинського, Залеського, Жеготи Павлі, Костомарова і пізнійші: Головацького, Чубинського, Рудченка, Лисенка, Драгоманова, Новицького, Манжури, Грінченка, Кольберга, Івана Колесси, Гна-

тюка і багато поменших записів. Таким способом списано десятки тисячів укр. народних пісень (вчисляючи тут і варіанти), що виповнюють множество томів. По обчисленню Грінченка лишень в трьох більших збірниках Чубинського, Головацького і Метлинського містять ся 10.000 пісень, — а мимо того в самім збірнику Грінченка з кінцем мин. стол. вийшло 1700 нігде ще недрукованих пісень. Колиж згадані збірники орієнтуть нас у розміщенню пісенного материялу на широких просторах укр. землі, то для провірення теперішнього стану укр. народної поезії дуже важний є збірник дра Івана Колесси, що вичерпує пісні сьпівані в одному селі Ходовичах стрийського повіта: збірник сей містить над 400 довших і коротших пісень, 1250 коломиенок, що виповнюють разом спорий том XI. Етнографічного Збірника.

Отся проба змірити глибину пісенних покладів неменче як і збірники, що мірять їх ширину, показує наглядно, що укр. народні пісні в імпонуючім числі держать ся сильно в народних масах.

В послідних часах появили ся наукові праці і збірники, які доказують, що укр. народна поезія живе повним житєм, отже й розвиває ся, збогачує ся новими формами і новим змістом, новими піснями, що тісно вяжуть ся із народним житєм за послідне століте. Тут згадаємо поредовсім розвідку В. Гнатюка про пісенні новотвори із збірником новоутворених пісень. Хоч автор обмежує свій терен лиш на Галичину, то його висновки мають ширше значіне. „Перейдім ХІХ. ст. — говорить В. Гнатюк — і пригляньмо ся, чи лишило воно які сліди в народній творчости. Мусимо сказати, що лишило, і то навіть значні. Всі важнійші хвилі, які переживав нарід і які впливали на нього якимнебудь чином, полишили відгомін у народній творчости. Панщина й її знесенє, рекрутчина, кошутська війна, війна пруська й італійська, окупація Босни й Герцеговини, пропаганда тверезости, тісні роки й неврожай картоплі, смерть цїсареві Єлисавети — всі події відбили ся в народніх піснях. До сього прилучуєть ся тепер цикль пісень про еміграцію, подію, що не могла теж уйти народної уваги. Се теми загально звісні і то деякі не лише в Галичині але й поза її границями. А кілько то пісень витворено в ХІХ. ст., що маючи льокальний кольорит і характер не ширять ся далеко, хиба в виїмкових випадках і через те не звертають на себе уваги“. Тут цитує автор цілий ряд пісень із Гуцульщини В. Шухевича.

Не так відрадні є виводи Огієвського про пісенні новотвори на Україні (Новые элементы въ южнорусскомъ пѣснотворчествѣ Петерб. 1892.). Коли Чубінський замічає, що любов дала зміст переважній частині прекрасних укр. пісень, то по словам Огієвського легко відношене до жінок характеризує новіші пісні, які відклонюючись від укр. оригіналів, своїм складом і язиком наближають ся до російських пісень.

Та Огієвський розпоряджав мабуть доволі скупим пісенним матеріалом, між тим, як В. Гнатюк подав нам доволі значну збірку, яка показує, що на місци вимираючих давних пісень — повстають нові; се безперечний доказ, що народна поезія живе, розвиває ся, здобуває собі нові терени і пробиває нові дороги.

Між піснями найновішої верстви на особливу увагу заслуговують коломийки. Форма чотирнадцяти-складового стиха: 4+4+6 подибувана в давних сьліваниках, мусіла бути популярна уже в XVII. ст., коли нею зложено деякі історичні пісні з доби Хмельницького (пр. про Ничая).

Та коли розповсюдилась у нас фрагментарична форма коломийки з її типовим ритмом — сего на певно не знаємо. В кождім разі — як каже В. Гнатюк в своїм прекраснім виданню коломийок (Етн. Зб. т. XVII., XVIII., XIX.) — „коломийки числять за собою що найменше одно столітє житя. Ми не знаємо понадто, як довго вони істнували перед XIX. ст., та в кождім разі мусіли істнувати довший час, поки на них звернено увагу та поки вони попали записувачам під руки“ (XVII. XVI. ст.). Отже хоч сама форма коломийки не є така нова, то в неї відливає ся постійно новий зміст. Коломийка у нас в Галичині є під теперішню пору найпродуктивнішою галузю пісенної творчости, що безперестанно зростає і збогачує ся.

Коротка і вироблена форма коломийки надаєть також найкраще до принагідних імпровізацій, які можна почути на вечерницях, весілях, та при жнивах; через те велика часть коломийок має характер льокальний.

Коломийки дають образ народного житя, що так скажемо, в поперечнім перекрою: вони підпадають найбільше під розряди пісень з особистого і родинного житя, та з'ображують сежите в цілій його ширині, як то кажуть, від колиски до гробової доски, втискаючи ся завдяки своїй фрагментаричній

формі у найменші подробиці буденщини, які не можуть знайти місця в довших піснях, та віддаючи одночасно найдрібніші відтінки чувства і настрою.

Коломийки стали під нинішню пору найбільш розширеною і справді домінуючою пісенною формою на Підгір'ю і Поділ'ю*). Характеристична річ, що на Україні коломийка мало розповсюджена, а подекуди ледви чи й звісна. В Галичині коломийки випирають, приглушують, ба й нівелюють давні пісні оповідаючого змісту. Часто пісня, переведена через коломийкову мелодію втрачає одноцільність, розбивається на відорвані строфи, що лучаться з такою ж свободою як у коломийках.

Годить ся тут зазначити, що 14-складовий триколінний стих, яким є зложені коломийки, частійше від усіх інших розмірів з'являється в укр. народних піснях.

Замітна річ, що новотвори пісенні в Галичині зложені майже виключно коломийковим стихом — і співалися найчастійше під коломийкову мелодію.

Отсе зводжене пісенної форми до одного типу а також калічене мови і значна домішка чужих висловів у піснях, що улягли міським впливам — а подекуди і в новотворах пісенних, показує на ослаблене й обнижене поетичної творчості укр. народу. На се зложили ся події, що сягають до половини XVIII. ст., як знищене козацтва, зруйноване Січи, обмежене горожанських свобод простого люду, заведене кріпацтва і рекрутчини, врешті вплив більших міст, фабрик, школи і взагалі ширене інтернаціональної культури, яка через пригноблене укр. елементу на йогож землі обертає ся до простого люду найчастійше своєю негативною стороною.

По словам Пипіна найбільше розкладовим способом ділає на патрархальну старовину загальна воєнна повинність, що особливо сильно впливає на псоване язика.

Коли вимиране давних пісень ми уважаємо природним процесом, то не можна заперечити, що се вимиране іде тепер в швидшім темпі так, що можна боятися, чи нові пісні квантативно і квалітативно успіють заповнити ці страти, і чи довго успіє народна творчість удержати ся навіть на теперішній вижніні. — В розвою укр. народної поезії видну участь принимали

*) Др. Іван Колесса записав в однім лишень селі Ходовичах 2508 коломийкових віршів, а збірник Кольберга „Рокусіє“ містить звиж 3.000 коломийкових віршів.

професіональні народні співачки. По думці А. С. Фамінцина період історії світської музики на Русі від XI. до середини XVII. ст. можна назвати добою скоморохів. Найповніший розвій кобзарських і лірницьких організацій вяже ся з козацькою добою і припадає на XVII.—XVIII. ст.

Колиж під теперішну пору тип сліпця-співака, як замічає Маслов, — розмінювався на дрібну монету, то се безперечно впливає на ослаблене пісенної творчости в народі.

Ми вказали отсе на кілька визначніших моментів в еволюції укр. народної поезії, маючи на увазі виключно лишень словесну сторону пісень. Та в народній пісні лучить ся мельодія із словами в органічну, нерозривну цілість: пісня без мельодії є мертва.

Отже кожного мусить цікавити питане: в якому стані знаходить ся тепер укр. народна музика?, чи вона справді розвиває ся й багатіє, чи може завмирає, обнижуєть ся, стає що раз то більше вульгарною? Коли систематичне збиранє укр. народних мельодій почало ся на Україні доперва в кінці 50-тих рр., а в Галичині аж з 80-тих рр. минулого століття, то ми не можемо еще вдавати ся в ніякі порівняня теперішного з минулим і не можемо в тім напрямі робити ніяких висновків, тим більш, що збірники пісень з мельодиями і доси не обняли ще навіть усеї території заселеної укр. народом, що згадаю тут лиш Волинь, Полісе, Угорську Русь, Буковину, зовсім не узгляднені у дотеперішних збірниках, які далеко ще не вичерпують усього багатства народних мельодій. На Україні сам Лисенко зібрав і видав в своїх збірниках звиж 500 укр. народних мельодій.

Збірник Марка Вовчка з 1867. р. містить 200 укр. мельодій. Збірники Коціпінського і Єдлічки кожний по 100 мельодій. Новіші збірнички одеського виданя Фесенка містять теж кілька сот народних мельодій. Усе те показує, що укр. люд удержує в своїй памяти пребогатий пісенний матеріал, якого висока артистична вартість є загальною признана.

З галицьких видань збірники Залеського і Кольберга „Рокусиє“ містять разом коло 500 мельодій. Та систематичне видаванє галицько-руських народ. мельодій розпочало доперва Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові — і так в XXI. і XXII. томі Етнографічного Збірника появило ся 1506 народних мельодій, зібраних на фонограф в 21 повітах О. Роздольським, а списаних Ст. Людкевичем. Отся збірка, найбільша з усіх, які дотепер появили ся, числом і якістю ме-

льодий виказує наглядно живучість укр. народної музики. Хоч сей збірник містить таке імпонуюче число пісень, то ще не вичерпує він ані усього материялу галицьких мельодий, ані усіх знаменних типових okaziv“, як се зазначає сам впорядчик. І справді найновіша екскурсія проф. О. Роздольського з 1908. р. по кількох підгірських селах принесла в результаті 300. нових мельодий. Замітна річ, що др. Іван Колесса зібрав в одному селі Ходововичах 235 самих оригінальних мельодий*): се показує, як високо держить ся людова музика в народних масах: показує ся, що на сему полі нема застою, ба навіть виявляє ся подекуди оживлена продукція, а радше перетворюване й обміна пісенних мотивів.

І так в часі одної з пізнійших екскурсій до села Ходовович записав я там над 30 мельодий, яких тут перед тим не сьпівано і які не увійшли у висше згадану збірку дра. Ів. Колесси.

Показує ся, що навіть старинні пісні історичного змісту не вимирають так скоро, як догадували ся учені. Так пр. деякі етнографи 70-тих років минулого століття уважали Остапа Вересая посліднім українським кобзарем. Тимчасом в серпні 1908. р. зібрав я в часі поїздки до Миргорода полтавської губ. 12 відмін мотивів, під які укр. кобзарі Полтавщини і Харківщини сьпівають і доси історичні думи**).

Не лиш по селах, але й по менших містах України, пр. в Миргороді молодіж сходить ся літними вечерами „на вулицю“, де дівчата сьпівають хором з підголосками стародавних вуличних і весільних пісень.

Українські народні пісні відповідно до території, з якої походять, виказують доволі значні відміни. Однак за мало ще зібрано пісенного материялу з усеї території, заселеної укр. народом, щоб можна було означувати певні пісенні типи і їх границі; томуж обмежимо ся тут до кількох реальних помічень. З посеред галицьких пісень виділюють ся в осібну групу лемківські мельодії, що улягли подекуди угорсько-словацьким і польським впливам.

З другою боку визначають ся гуцульські мельодії своєю монотонністю і одноманітним, переважно коломийковим ритмом. Замітні різниці заходять подекуди між мельодиями з Покутя і Поділя.

*) Етнографічний Збірник XI.

***) Вчислено тут також фонографічні знімки кобзарських мельодий dokonani звісним артистом-малярем О. Сластіоном від кількох кобзарів і співців дум і Лесею Українкою від одного кобзаря.

Усіж галицькі мельодії разом своєю простотою й архаїчністю сильно різнять ся від розкішних мельодій з Подніпров'я, що творять окремих тип, хоч в основних чертах східний із галицьким.

Мельодії з Холмщини і Підляся, як се виказує значна їх збірка д. Сенчика, недавно надіслана в рукописи Науковому Тов. ім. Шевченка у Львові — підходять найближше до галицького пісенного типу. Може бути, що й на Україні показало б ся більше відмін і типів пісенних, як би і там ведено систематичне збиранє мельодій по усій території так, як се робить Наукове Тов. ім. Шевченка в Галичині.

Коли пісенні тексти уже своїм змістом зв'язані з визначнішими подіями в історії народу допускають групованє і бодай приблизно вірне визначуванє давніших і новіших верств, то мельодійний матеріял укр. народних пісень дуже тяжко приходить ся групувати та зв'язувати із якоюсь хронологічною схемою в культурному розвою народу.

Правда, певні групи пісень були колись зв'язані із специфічними формами; поява нових по змістови пісень потягає за собою звичайно й появу нових форм, а з давніми піснями вимірають і давні мельодії. Та (ритмічна) форма, як вже було в горі сказано — є консервативнішим елементом як зміст. Справедливо замічає проф. Ягіч: „Зміст, то як листе, що в осени із деревини опадає а на весні нове, але таке саме випускає“. Часто буває, що новий зміст відливає ся у старі форми, та буває і навпаки, як се ми бачили на коломийках. З великої маси укр. народних мельодій виділюють ся своєю типовістю в осібні групи з найстарших лишень обрядові пісні, історичні думи, похоронні заводи і подекуди коласанки, із новіших пісень шумки і коломийки.

Правда, знайдуть ся ще певні критерії до виділеня давніших і новіших верств в остальнім матеріялі мельодичнім; певна річ, що мельодії, які мають в своїй основі середовічні т. зв. церковні лади, в яких місце і роля тоніки не є так ясно означені, як в октавній системі або мольові мельодії, що виказують брак уводячого тону, належать безперечно до старшої верстви. Також і то є певне, що пісні, в яких вчувають ся чужі польські, чеські словацькі або якінебудь касарняні мотиви, є продуктом найновіших часів.

Однакож, коли народна поезія живучи в устах міліонових мас, знаходить ся взагалі в стадії вічної флюктуації і перетво-

рювання, то се мішане мотивів і непомітний перехід одних форм у другі лишає далеко більші сліди у сфері мелодії як на словах, так як мелодія є супроти слів пісні більше неуловимим елементом. (Др. О. Гостінський доказав, що часто одна людова мелодія складає ся з кількох фраз вийнятих з різних мелодій).

Розпізнати в тій амальгамі давне і нове, або своє і чуже є часто прямо неможливо. Колиж ми тут і там розпізнаємо який чужий мотив, то се тому, що він ще не успів перетопити ся у горні народної творчости, не успів приноровити ся до характеру укр. народних пісень.

В розвою укр. народної музики мусіли мати велике значіне також чужі посторонні впливи.

Тут може нам дещо розяснити походжене народних інструментів; так пр. по дослідям Фамінцина кобзу перейняли Українці від Половців в часах, коли оба народи жили з собою в близьких взаєминах. (Домра стр. 91).

Бандуру занесли італійські музиканти на початку XVII. ст. до Польщі, а звідси сей інструмент розійшов ся по Україні, випер з уживаня давну кобзу і перейняв її назву.

Ліру занесено до нас мабуть із заходу; на Русі стали уживати сего інструменту при кінці XVI. або на початку XVII. ст. — як се виказує Маслов (Калики перехожіє и ихъ напѣвы с. 10.); за впровадженем нових інструментів ішло певно й переймане чужих пісенних мотивів.

По свідоцтву польських письменників з першої половини XVII. ст. „сербські гусли і сербські юнацькі пісні в кінці XVI. і в XVII. ст. доходили до Польщі і України: в ту добу турецьких воєн сербські співачи по домах шляхтичів і особливо укр. козаків співали про славні подвиги хорватських і польських героїв“ (Фамінцин: Домра ст. 125). Може бути, що сербські пісні, в яких стрічають ся надмірні секунди і кварта, мали вплив на укр. народні мелодії і їх хроматизацію. Безперечно і церковна музика мусіла оставити певні сліди в народних мелодіях, не менче і західні впливи, що ширили ся головно через школу і віршову і пісенну літературу. Уже Вишенський в перших роках XVII. ст. нарікає на „латинській смрадъ пѣсней“. Певна річ, що й популярні релігійні пісні, яких збірку маємо в Почаївськім Богогласнику з 1791. р. (де подибуємо італійський термін концерт) не остали теж без впливу на укр. народну музику.

Порівнане укр. народних пісень із польськими показує, що на західних границях укр. етнографічної території відбувала ся

довгі віки жива обміна на поли пісенної творчости обох народів; деякі укр. пісні є дословним перекладом аналогічних польських взірців, як пр. широко розповсюджена весільна пісня „Ой сядай сядай кохане моє“. Певна річ, що й польська людова музика мала вплив на українську, як се можна напевно констатувати на деяких мазуркових і краковякових мелодиях.

А як собі пояснити велику схожість деяких мотивів українських і фінських та деяких шведських народних пісень?

Усі подібні питання може розяснити в будучности молода ще нині наука — порівнююче музикознавство. Нині — як говорить в порядчик знаменитого збірника фінських народних пісень — Ільмарі Крон ((Krohn) — бракує абсолютних критеріїв мелодичного посвоячення, яке можна б науково провірити*).

Подаючи отсі короткі уваги, бажав я лишень показати, як незвичайно зложений і скомплікований материял представляють укр. народні мелодії, і якої обережности вимагають усякі висновки у генетичному напрямі.

Висше вказав я на те, що пісенна творчість укр. народа, хоч не стратила своєї живучости, то всеж таки безперечно ослабла.

Значна небезпека для чистоти укр. народних пісень іде особливо від т. зв. касарняних мотивів, що разять не так своєю чужиною, як радше вульгарностию.

Чужі мелодії, як се ми бачили, від давен давна напливали до нас — і се навіть могло бути корисне; до тогож тії мелодії ходячи довгий час по людях, з'асимілювали ся і злили ся з масою укр. народних пісень.

Та під теперішну пору наплив чужих мотивів є такий великий, що вони не можуть так легко з'асимілювати ся і впливають на широ-народну вторчість самим розкладовим способом. До тогож лакейський інструмент гармонія ширить ся тепер в застрашаючий спосіб по наших селах і приносить за собою чужі й вульгарні мотиви.

*) „Es fehlen jedenfalls die wissenschaftlich zu begründenden und durch Übereinkomen festzustellenden absoluten Merkmale der melodischen Verwandtschaft“.

(Über das lexikalische Ordnen von Volksmelodien. Bericht über den zweiten Kongress der I. M. G. 1907. ст. 68.)

Грозу отсеї небезпеки для укр. народної пісні зрозуміємо, зваживши, яке значіне мають народні пісні в життю укр. люду. Не стану тут над тим предметом широко розводити ся, а вкажу лиш на кілька важнійших моментів і так :

1) Укр. нар. пісні подають недостижимі взірці чистої народної мови і високо виобразованого поетичного вислову, розбуджують любов і повагу до рідного слова.

2) Укр. нар. поезія пронизана гуманними і свободолюбними ідеями розвиває і підносить усе, що лишень є доброго і гарного в душі людській, отже має образуючий і виховуючий вплив на маси укр. народу і ріжні його верстви, заступає сільському людови недостачу школи і писаної літератури.

3) Укр. нар. поезія визначена особливим богацтвом історичних пісень є для народу поетичною літописю, піддержує історичну традицію, а через те розбуджує в широких верствах національну свідомість.

4) Укр. народна поезія є сильним сполучником усіх трицяти міліонів укр. народу : чим кров у живім тілі, тим є народна мова і поезія в народнім організмі.

5) Укр. народна пісня плекає в народних масах почуте краси, розвиває природні спосібности народа, і його фантазію розбуджує залюбоване в музиці, що таку важну ролю грає в життю усіх культурних народів — одним словом : народна пісня є могутим культурним чинником.

Не місце тут говорити про значіне укр. народних пісень для пізнання історичного й культурного розвою укр. народу для науки взагалі : для історії, етнографії, етнології, порівняного музикознавства дають укр. нар. пісні дуже багатий матеріал.

Хоч як невідрадним проявом є вимиране давних пісень, то очевидна річ, всякий природний процес в міліонових народних масах іде з такою стихійною силою, що ніякі заходи не можуть його спинити і тут даремні булиб усякі з'усилля удержати при життю пр. козацькі пісні і думи, колиж вони уже давно перестали витворювати ся і розвивати ся.

Наші заходи повинніб звернути ся лишень проти того, що мішає природний розвій укр. народ. поезії, т. є проти псованя народних пісень і мьелодий нездоровими і так сказатиб штучними впливами, до яких ми причислюємо великий вплив катаринкових і касарняних мотивів на село, розповсюднене гармонії, що безцеремонно перевертає мольові мьелодії на дурові і т. и..

Тому ж пора нам тепер подумати над тим, чи не можна би бо-дай в часті оберігати укр. народну пісню від таких шкідливих впливів, що гамують її природний роз-вій, а по друге, чи не можнаб піднести в народі плекане народних пісень через ширене нотного письма та відповідних видань — і закладане сільських хорів.

Через те можнаб укр. народну пісню піднести із дотепе-рішного більше пасивного стану до активної ролі, зробити її чинником, що гуртує і єднає людей, та одушевляє до великих подвигів для загального добра.

В тій цілі булоб вказане з'організувати при товаристві „Просвіта“ у Львові музичну секцію, що занялаб ся переве-денем в жите слідуючих дезідератів:

1) Щорічне уладжуване у Львові кількатижне-вого курсу для науки нотного письма і образования сільських дірігентів.

2) Висилане мандрівних учителів по селах для науки нотного письма і закладаня читальняних хорів.

3) Видане популярного теоретичного підруч-ника для науки нотного письма.

4) Видане добре уложеного сьпіваника для сільських шкіл.

5) Видаване серіями добірних легко згармоні-зованих народних пісень (особливо пісень з Подні-провя) для ужитку читальняних хорів. (*Оплетти.*)

По сїм забирає слово др. Е. Олесницький:

Не раз читаємо і чуємо про хосенність прогульок поль-ської шкільної молодіжи до історичних польських місцевостей, до Кракова, Варшави, Ченстохови і т. д.

Нам треба би таких прогульок не лиш для шкільної мо-лодіжи, але загалом для усіх. Тепер відкрита дорога на Україну. Там много памяток з нашого жита, яких в Галичині на жаль вже не маємо, бо сусіди наші знищили, що могли. А такі прогульки мають велике значіне для піднесеня духа і національної сьві-домости.

З огляду на се ставить бесідник резолюцію:

Конгрес взиває усю сьвідому українську су-спільність, щоби організувала прогульки так інте-лігенції як і селян, а головно молодіжи до істо-

ричних, пам'ятних місцевостей, а в першій мірі на Україну головно до Київа. До організації таких прогульок належить приступити в як найближшій будучині. *(Оплести — Ухвалено.)*

На тім засіданні замкнено о год. 5-тій вечером,

Засіданні дня 2. лютого.

Голова І. Кивелюк відкрив засіданні о год. 9-тій рано і дає слово дру К. Трильовському до реферату :

Організація і значінє „Січий“.

За згодою комісії президія переносить ухвалу резолюцій аж до вичерпаня рефератів про організацію „Соколів“ і „Січий“,

Голова дає голос І. Боберському до реферату :

Значінє рухових товариств.

(Реферат поданий референтом в скороченю.)

Коли товариства політичні, торговельні, промислові і господарські, товариства для штуки і знаня змагають повести нарід до просвіги й добробуту, то товариства, що дбають про здоровлє, можуть сміло станути поруч них. До таких товариств належать товариства гімнастичні, инакше товариства „рухові“ або „руханкові“.

Рухові товариства кладуть собі метою пригадувати горожанам, що через заводове занятє не належить забувати і про стан свого тіла. Вони старають ся спонукати населенє не занедбувати того, що удержує здоровлє, красу і довгий вік.

Рух є найліпшим середником, що робить чоловіка здоровим і гарним. Тіло чоловіка, се прилад до всесторонного руху, руханий 238 м'язами. Вагу якоїнебудь річи пізнаємо, коли її усунемо. Усуньмо рух. Шож тоді стане ся?

Коли тіло як руховий прилад приневолене до неподвижности, тратить пружистість і меткість.

Хто довго засидить ся, відчуває дуже добре, як тяжко для него ступити кільканайцять перших кроків. Ноги сціненіли.

Чоловік, який згорбив ся над роботою, чує по якімсь часі, що не може випрямити ся, бо хребет неначе задеревів.

Хто мало рухає ся, сего ціле тіло, руки, ноги, легкі, серце, жолудок тратять поволи пружистість і силу. Тіло хоріє, стає надмірно товстим або надмірно худим, лице блідне, хід робить

ся тяжкий, рухи неповоротливі, а мозок губить свіжість і бистроту. Цілий чоловік нидіє.

Тіло нерухливого чоловіка тратить відпорність на недуги. Недуги жолудка, легких, горла, болі голови походять в найбільшій частині з нестачі руху.

Діти нерухливих людей є все хирляві.

Доказано статистично, що населене міст росте далеко скорше як число мешканців сіл. Люди стягають ся до міст, бо манить їх вигода і забава. Через се дорожують площі під будову. Високі доми мусять станути тісно побіч себе. Мешканя роблять ся малі, не мають світла, а ще менше чистого воздуха. Заняте мешканців міста є сего рода, що приневолює їх сидіти в комнаті. Купець, урядник, судия, адвокат, учитель, ученики, слуги приковані є до комнати, як вязні.

Робітники в фабриках і ремісники рухають ся при своїй роботі, але сей рух односторонний, обезображує тіло. Праця відбуває ся в замкнених комнатах, а легкі віддихають несвѣжим, нераз прямо затхненим воздухом.

Міщани є наражені на нездорові розривки. Сидять в гостинниці, каварни, цукорни, пиварни, театрі, концертній сали. Сиділи при роботі, сидять і при забаві, дуже часто пізно в ніч. Мозок все напружений, легкі повні задухи.

Житє в місті засуджує людей на неподвижність. Щоби не хоріти від сего, треба посвятити дещо часу на руханку.

Гляньмо на село. Сонця і свіжого воздуха мають села недостатком. Помешканя є однак низонькі, а чоловік, що привик в своїй хаті кулити ся, не може нігде голови просто тримати і свобідно рухати ся. Бродженє по болотистій дорозі, по мягкій землі, луці, рілі і стерни спричинює, що люди на селі мають хиткий, волокливий хід та погинають при кождім кроці сильно коліна. Орати, копати, садити, полоти, косити, жати, молотити, рубати можна тоді, коли згинаємо ся до землі. Нарід на селі тримає ся проте горбато і нескладно. Наші селяни відживляють ся лихо. Вони малим вдоволені. Се є погубна прикмета. Наколи мають бульбу, капусту, борщ і хліб, чунуть ся вже щасливі. Коли пристають на лихий їдї, не можуть працювати з відповідним накладом сил. Тому, що не можуть працювати, як би належало, то не можуть і збільшити свого майна, мусять отже вдоволяти ся малим.

Хто крутить ся в такім блуднім колесі, сей ані тілом ані духом не може високо стояти.

Наші селяни суть надмірно покірні. Неволя полишила на них нестерте пятно. Не чують себе самостійними горожанами, лиш все ще слугами.

Рухові товариства мають поучити нарід, як повинен гігієнічно жити. При справі мешканя, одежі, їди натраплять вони на сільські економічні клопоти. До усуненя тих клопотів причинить ся також їх вплив і рада. Рухові вправи піднесуть красу народу, принаду його рухів і постави, спонукають його до ліпшого відживлюваня і униканя алькоголю. Сьмілість і певність себе усунуть поволи неприличну покору.

Щоби зрозуміти черти характеру спільні Українцям, мешкаючим на селі і в місті, глянім в минувшину.

Австрійська і російська Україна має врожайну землю. Її мешканці не потребували напружувати ся, щоби мати збіже й сіно. Без великої натуги приносила земля подостатком добра. На рівнинах, серед лісів простягали ся лани, що давали мешканцям доволі поживи. Люди не були приневолені старати ся о промисл. Їх кормила земля. Вони не потребували чигати на чуже добро і нападати на чужі держави. Вони мали все у себе. Кождий жив спокійно для себе, не потребував помочі другого, ані надзвичайної енергії, щоби удержати себе і родину. Україна була закутиною, до котрої гомін з західної Європи дуже слабо доходив. Навідували її хиба елементарні нещастя, до яких зачислити належить напади половецьких і татарських орд. Козаччина, гайдамаччина, оприщина були нечаяними, інстинктовними відрухами придавленої суспільности. Монгольські напади і тоті пристрасні вибухи для оборони і пімсти не вплинули на витвір постійности характеру і витривалости волі.

Постійна виміна гадок словом і мечем відбувала ся головно в краях над атлантийським і середземним морем. Бурливі хвилі витворювали на заході рухливих і енергічних людей. Борби вели до злуки сил, приневолювали цінити прикмети і гадки кождої одиниці, виказували хосен і потребу організації.

Ми Українці відчуємо, що спосіб житя цілих віків тяжить на нас. Хочемо жити дальше виключно кождий для себе, серед лісів, горді на свою загороду і на свої індивідуальні, обгороджені гадки. Думаємо, що дальше можемо ховати ся в куток і бажаємо уникати злуки з другими. Не уміємо длятого ані других розумно слухати, ані других тактовно вести. Не уміємо запанувати над собою і жертвувати хвилеві примхи на користь цілости. Ми або крайно байдужі або крайно уперті.

Часи змінюють ся, лісів вже нема. Наші загороди змаліли і зісунули ся. Робить ся нам за тісно. Чужі руки простягають ся також проти нас. Небезпека походить від доокружних народів, котрі над собою працюють, а через се можуть віднести над нами побіду без борби мечем. Мусимо научити ся инакше думати і инакше жити. Мусимо передовсім зрозуміти, які хиби зіпсули наш характер. Зрозуміне се трудне, бо ми від віків зжили ся зі своїми недостачами. Декотра хиба не видає ся нам проте дуже часто ніякою хибою.

Природа є незвичайно терпелива і наколи треба, незвичайно ошадна.

Трава росте прецінь якось на піску, смерека на скелі, а бульба в темній пивниці. Природа каже їм приноровити ся до сужди.

Коли зі свіжого воздуха входимо в комнату, де сидить багато людей, відчуваємо зараз задуху, що запирає нам віддих. Присутні в комнаті не відчувають її. Вони привикли.

Тіло чоловіка і дух його приноровляють ся до невигод і недостач. Легкі привикають до злого воздуха, тіло до браку руху, жолудок до лихої їди, дух до лїниства, воля до бездільности і рабства. Українці приноровили ся до нужди тіла і духа.

Коли хто з нас загляне в краї, де люди рухають ся, думають і поступають як правдиві люди, що старають ся зберігати людське достоїнство, то відкриє нечаяно, яка українська раса вибїдована, які ми своїм виглядом марні, своїми рухами несьмілі, нашими гадками повільні, нашими поглядами малі, нашою волею слабї.

Се марненька трава на ріни, карлиста смерека на скалі, се блїді пагони бульби в темній пивниці. Слабї тілом, а що гірше слабї духом.

За мало у нас мужеської рішучости, за мало постійної ревности. Брак нам віри в нашу силу. Сила в нинішних часах полягає вже в злуці одиниць, а ми посїдаємо за багато химерної індивідуальности, щоби така злука обійшла ся без „киринї“. Кождий хоче мати свою гадку, як в давних часах свою загороду, не уміє поруч з другим думати, не має терпеливости розказу послухати. Сперечає ся або усуває ся байдужно від спільної роботи.

Нїчо в природі не змінє ся нагло, а коли до зміни будемо стреміти, то вона наступить. Виховане народнього характеру повинно бути нашою цілюю. Школа і народні товариства повинні

постійно впливати на духові прикмети молодого покоління. Покоління за поколінням має стати що раз ліпше. Коли глянемо на останніх п'ятдесят літ нашого розвитку то побачимо, що в тім напрямі вже дещо поправило ся.

Просьвітні і економічні товариства працюють над вихованем суспільности своїми способами. Руханкові товариства мають їх доповнити. Виховане тіла рухом є дорогою, яка веде успішно до вихованя душі.

Руханка потрафить розвинути фізичну силу, скріпити здоровле і виплекати красу постави і рухів. Нема чоловіка, що не потребував би сих прикмет.

Рухові вправи розбуджують вже в молодіжці переконанє, що правильна і постійна напруга розвиває сили чоловіка. Руханка викликає енергію до діла, до поконуваня перешкод. Вона учить шукати сили в собі самім, а не понижати ся легкодушним благанем других о поміч. З прибитих, байдужих і зневірених видобуває сили і віру в себе. Рухові вправи впоюють змісл до злуки одиниць в одну велику дружину, котра слухає розказу і напружає сили в однім визначенім напрямі.

Розумні народи дбають про виховане своїх горожан руханкою і спортами. Тоті два середники розвивають здоровле тіла, свьжість ума і розмах духа. Народи відчувають, що не лише майно і наука, але також свьжість нервів, сила рук, ніг і грудий горожан рішають про силу і значіне держави. З фізичної сили пливе національна свьдомість і певність себе.

Не лишаймо ся по заді, щоби другі гляділи на нас з гори, як робучий і маючий чоловік глядить на лїнивого легкодуха. Не можемо подивляти стремління чужинців з заложеними руками. Прикро є заслужити собі лїнию на насьмішку. Дорога до культури є нічим иншим як дорогою до чоловічого достоїнства. Чоловік має думати і працювати. Через невпинну розвагу і працю має розвинути всі свої прикмети духа і тіла. Постійним стремлінням заслугує собі на пошану у других, набирає внутрішньої моральної сили, духової рівноваги, людської гідности.

Не кождий горожанин схоче зрозуміти вартість рухових вправ так, як не кождий схоче зрозуміти вартість просьвіти. Богато розумних річий не уміють широкі верстви справедливо оцінити, бо не мають о них ясного понятя. Рухові товариства повинні відчитами і прилюдними вправами звернути увагу на сю часть народного вихованя. Люди потребують принуки до всего.

Виказавши, що праця в тім напрямі є для нас попри інші задачі також потрібна, переходжу до напрямку, який треба надати вправам руховим в наших обставинах.

Товариства, що плекають руханку і спорти, почали у нас творити ся в більшім числі доперва від 1900. р. Се молоді товариства, котрі вічно нарікають на брак рухівні, се є салі до рухових вправ. Се наріканє є їх головною діяльністю. Вправи в замкненій сали не повинні однак бути головною ціллю руховиків. Сьвіжий воздух і сонце не дадуть ся в сали запровадити. Рух на сьвіжій воздухі є здоровійший як найкрасші вправи в замкненій сали. Товариства можуть думати про будову салі, бо веремя в нашім краю є доволі дощеве і побут на свобіднім воздухі є досить часто неможливий, але вони не можуть посіданє рухівні уважати за условину, котра рішає для них, чи „бути, чи не бути“.

Вправи на свобіднім воздухі нехай стануть їх задачею. До вправ свобідних і рядових потрібний є город, обведений високим парканом, щоби не мати влізливих видиць. Простір сей може мати 30 до 50 метрів довжини а 20 до 50 метрів ширини. Кілька лавок попри паркан і комірка з дощок на одягальню, три метри широка і пять метрів довга належать до уладженя площі.

Засіб вправ під отвертим небом є дуже численний: 1. Впоряд. 2. Вправи свобідні вільноруч, лісками, каблуками, булавами і тягарцями. 3. Скок в даль, скок в гору понад шнурок, скок жердковий. 4. Перегоновий хід. 5. Біг плоский, біг з перешкодами. 6. Мет камінною, пятикілевою кісткою, мет двокілевим диском, молотом, копієм. 7. Піднос десятикілевого каменя, піднос балька. 8. Тягненє линвою і суненє жердкою. 9. Дужанє. 10. Стріляне до ціли фльобертом, луком і пращею.

До наведених вправ прибувають гри і забави. Можна їх вести на цілком отвертій, неопарканеній площі. З великого числа мячевих ігор заслуговують на найбільшу увагу: Ситківка (Lawn Tennis), Союзняк (Association Football), Добувач, Пліт., Тарабанна, Гилька, Пястучка. Маємо ще богато бігових ігор. До ситківки потрібна дуже гладка, густа мурава або жужлями убитий тік. До решти ігор вистарчає рівна площа без вибоїв.

Наколи положенє місцевости дозволяє, належить уладити плаванє в ріці чи в ставі і веслованє. В зимі не повинно хибувати ховзанки і санчат. О колесі і лещетах тут не говорю, бо се спорт поки що дорогий.

Колиж товариство не має ні городу, ні площі, ні ставу, ні ріки, то зістає йому прецінь ще одна розривка, про котру легко забуваємо. Се прогульки. Нехай рухове товариство організує прогульки. Означаємо час, збираємося всі разом і йдемо. Подивляємо природу, розмовляємо, співаємо і доходимо до визначеної цілі. Там з'їдаємо принесені припаси і вертаємо домів.

Руханкові товариства суть „товариствами“ в правдивім значіню сего слова. Члени мають подбати про товариське жите, про милу, здорову забаву.

Чоловік йде за розумом, але друга власть, міцніша від розуму, є чувство. Розум бажає праці, чувство розривки. Одну часть тої розривки повинні подати руханкові товариства. (*Оплетки*).

З черги дістає голос А. Будзинівський до реферату:

Організація „Соколів“. — Туристика.

Ухвалу резолюцій відкладає президія на кінець і дає голос С. Горюкови до реферату:

Пожарні „Соколи“.

Голова піддає комісії під ухвалу резолюції поставлені в порозуміню референтами дром К. Трильовським і А. Будзинівським:

1) Конгрес узнає велику вагу організацій „Сокола“ і „Січи“ для праці над просвітним та економічним, а головню політичним осявідомленем народа. Такі організації витворюють єдність і карність.

2) З огляду на важність таких організацій взивається українську суспільність в Галичині і Буковині засновувати і поирати січові і сокільські товариства. Сей поклик відноситься особливо до академічної молодіжи, щоби січовій і сокільській організації присвятила більше уваги.

3) Взивається нашу суспільність, щоби висилала як найбільше число відповідних людей на пожарничі гімнастичні курси, уладжовані „Соколами“ і „Січами“.

4) З огляду на єдність і пляновість акції конгрес узнає потребу основаня політично безпартійного Союзу українських гімнастичних та по-

жарничих товариств, а доки се наступить, зближення і порозуміння серед тепер існуючих організацій. *(Оплески. — Ухвалено.)*

В дискусії забирає голос др. Л. Лопатинський, який радо витає проєктовану злуку „Соколів“ і „Січий“, а до пояснення референти др. К. Трильовський і А. Будзиновський.

Голова дає голос дру Л. Лопатинському до реферату :

Організація людого театру.

(Реферат поданий в скорочено).

Ніхто вже нині не відкаже театрови високого образуючого і уморальноючого значіння. Театр впливає на обичаї, на товариські звичаї та в легкий, непомітний навіть спосіб учить придивляти ся та призадумувати ся над психологічними та суспільними питаннями.

З ествоманем усякого театру, а тим більше людого вяжуть ся дві обставини: видаток і добір та багатство штук.

З огляду всесвітної історії театру бачимо, що тільки в часах найбільшого економічного розвитку і багатства народів також і широкий загальний простолюдя міг з театру користати. Хоч як велике значіння має театр, особливо для мало або і зовсім неписьменних, для котрих книжка є або дуже тяжко або і зовсім неприступна, то всеж таки треба подбати перш усього о те, щоби наш людого театр мав відповідний репертуар штук, а відтак щоби кошти театральних вистав були як найменші, се є надати людогому театрови як найвідповіднійшу організацію.

Який повинен бути вибір штук для людого театру? Чи вони мають бути ідеалістичного, чи реалістичного напрямку, чи веселого чи поважного змісту, чи з життя інтелігенції, чи іншої верстви, чи суспільні, чи історичні?. Щоби зробити щасливий вибір, треба взяти під розвагу степені інтелігенції так видців як і виконавців, а засадою повинно бути те, що належить починати штуками поважнішими, а як люди до вистави уже привикли, перейти до легких комедій. Взагалі людого театр повинен виводити перед очі народа ідеальніші і поважніші та яснійші сторони життя, а тоді виробить ся пошановане і любов до театру. Колиж театр поставить ся на сім уровені, що видці будуть іти до нього тільки на те, щоби наредотатись добре, а аматори будуть уважати своїм завданем за всяку ціну сьмішити публику — то тоді всяка висша ціль вистави, виховуюча ціль театру

занапаститись і він зійде на просту „кумедію“, яка не тільки не приносить жадного хісна, крім немудрої розривки, але часом приносить ще й шкоду.

Дуже хибна думка, що для народу треба виставляти тільки народні штуки, бо мужик знає найліпше сільське жите, найскорше з'орієнтує ся в його обставинах і зрозуміє виведену по дію. Се правда, але уява нашого мужика є дуже буйна і цікавість велика. Він вже змалку наслухав ся всяких казок і оповідань про лицарів, королівних, царевичів, розбійників, заклятих іокутників, чарівниць, духів і т. и.; він вірить в надземські сили, в незвичайні чудесні випадки, в наглі независимі від людської волі зміни судьби, які не дадуть ся ані здержати ані змінити зусиллями чоловіка.

Чи ж для такого видця не відповіднійша фантастична драма — казка, яка яркими красками змалює непевні стежки людської долі, заспокоїть уяву і цікавість?

Та до виведення фантастичної штуки треба ріжних декораций, гардероби, а надто виконавці мають в ній звичайно трудніші, поза круг інтелігенції і стан звичайних сільських аматорів виходячі задачі. Так само і в історичних штуках, котрі для нашого народу були би вельми поучаючими і одушевляючими, ті трудности в наших обставинах прямо непоборимі. Вибір репертуару мусить відповідати тим умовам, які диктують виконавці та сама сцена, якаб могла розкласти своє шатро навіть і в найменшій сільці.

Та всеж таки репертуар для людowego театру повинен бути уложений так, щоби не бракувало там також і історичних штук, які мають великий освідомлюючий вплив на людів маси, а також і штук фантастичних.

В тім згляді наш драматичний репертуар вимагає основного упорядкованя. Хотяй наша народня література може похвалити ся чималим числом творів, особливо з побуту сільського простолюдя, то все таки для наших народних сцен сей матеріял є почасти неприступний, почасти не зовсім придатний. Всякі твори українських письменників менше придатні для наших сільських сцен з причини виведених, закордонних відносин і типів, менше зрозумілих для нашого простолюдя. Богато вельми популярних і легких до виставленя штук находить ся ще в рукописах, а деякі стали бібліографічною рідкістю, інші знова находять ся в збірних виданях, за дорогих для сільського аматорського кружка.

З огляду на се доконечною вимогою для організації аматорської людвої сцени являє ся видаване дешевої бібліотеки драматичних творів, а головню штук випробуваних вже на заводних аматорських сценах.

Також треба би долучати до народних штук зі сьпівами і ноти, а по змозі видавати також і окремі видання орхестральних партитур. Недостачу музичного материялу для народних штук відчувають дуже аматорські сцени і через те приготованя до вистави тривають не раз місяцями, а то і зовсім розбивають ся.

Надто треба би видати показчик драматичного репертуару не тільки з назвою твору і автора та числом дій, але і подати при тім, кілько в штуці виступає мужеських осіб, а кілько жіночих, чи виступає гурт і який, скілько є змін декорацій і яких. Після такого показчика режісер аматорської сцени міг би лекше орієнтувати ся при виборі штуки відповідно до условин місцевого аматорського кружка.

Тов. „Просьвіта“ вже дало почин до виданя такого показчика і він, як перша проба в тім напрямі, вийде небаром з друку.

Потреба такого підручника вже давно давалась відчувати, а у нїм повинно бути всьо, що необізнаному з театральним ділом організаторови треба знати для ладу і успіху вистави. Се був би неначе регулямін аматорського театру, до якого так режісер як і аматори повинні заглядати. Поява такого підручника та ще у виданю тов. „Просьвіта“ причинить ся богато до піднесеня театрального замилованя серед нашої суспільности.

Про внутрішню організацію аматорського театру поучить сей підручник, і тому в дальші подробиці не буду входити. Приступлю відразу тепер до головного питаня, чи пожадана кооперативна злука всіх аматорських театрів і яку треба найти організацію для її переведеня.

В тім напрямі випередили нас наші сусіди Поляки і від двох літ з'організували товариство „Związek teatrów i chórów włościańskich“ з осідком у Львові. Обсяг діланя сего товариства вправді плянований на цілу Галичину, але на ділі зєртає свої зусиля на її східну, руську частину. І тому очевидно поспішили йому зі всіх сторін з обильними підмогами численні почесні члени, які дають по 100 корон і більше, а ради міські і повітові ухвалюють йому субвенції; надто товариство поробило стараня, щоби краєвий Сойм призначив для нього більшу субвенцію, бо мовляв,

коли для міст Львова і Кракова дає Сойм на театри 126.000 корон, то справедливо, щоби і для селян уділив якусь значнішу квоту на таку саму ціль.

Та мимо так значних средств материяльних діяльність сего товариства якось на ширшу скалю не розвинула ся. Товариство видає вправді свій орган, але він редагований досить слабо, особливо в заводовім сценічно-драматичнім напрямі. З дописий і заміток довідуємо ся вправді, що ту і там якийсь аматорський кружок виставив „Вуз Джимали“ або „Косьцюшка під Рацлавицями“, однак се діє ся самокидно, без заслуги „Звйонзку“, який устроїв ледви дві три вистави в найближшій околиці Львова і Самбора.

Товариство не має ані складу гардероби, ані театральної бібліотеки, ані музичних материялів, не має навіть власного льокалю, де можна би зайти і порозуміти ся в організаційних справах, а містить ся до тепер в приватнім мешканю одного з виділових.

Та мимо того сама ідея такого товариства не є хибна, тільки, що до „Звйонзку“ похибка лежить в тім, що він заснував ся не в Кракові, а у Львові, звідки йому на захід далеко.

Людовий театр по селах і місточках повинен бути так з'організований, щоби поодинокі аматорські кружки, засновані на підставі статута, як окремі стоваришеня були звязані в однім, а ще ліпше в кількох матерних товариствах в більших містах.

Організоване аматорських кружків на підставі власного статута є тому корисніше, що в склад його входять молоді люди, спосібні і замилені до драматичної штуки, повні ініціативи і меткості; дальше вимагає кожда вистава своїх видатків, для яких окремий кружок аматорський має більше зрозуміння і охоти покрити їх без згляду на дохід або дефіцит. В той спосіб міг би кружок придбати собі власні фонди і не оглядати ся конечно на підмоги читальні чи касина.

Не сказано тим зовсім, щоби аматорські кружки не мали користати з гостинности і підмоги інших товариств, уживаючи їх саль на проби чи на представлення даром, або за малим винагородженем. Сю центральну організацію найкорисніше булоб оперти на Товаристві „Просвіта“, зглядно її філій.

Аматорські кружки за оплатою невеличкої річної вкладки належалиб до центрального „Союза“, як його філії і за те одержалиб від нього всі потрібні до заснованя формулярі і статут, а опісля і фахову пораду та поміч.

Надто „Союз“ був би обов'язаний видавати або власний орган, або найти куток для „театральних вісток“ в одній з популярних часописий, найвідповіднійше в „Свободі“.

Союз подавав би до Намісництва нові штуки до цензури і вів би спис цензурованих штук з докладними датами президиального дозволу. До тепер такого спису не ведено, а староства роблять часто труднощі українським виставам, жадаючи докладної дати призову Намісництва.

Дальшою важною задачею „Союза“ булоб придбати театральну бібліотеку з творів, пригідних для аматорських вистав. Бібліотека малаб складати ся не тільки з книжок, але і розписаних ріль, які продавало би ся або визичало за кавцією. Важною частию сеї бібліотеки був би материял музичний. Поодиноким аматорським кружкам прямо неможливо набути потрібні до ріжних народних штук партитури та інструментальні голоси. Тут можна порадити собі тільки так, як дїє ся і по великих заводових театрах, що музичний материял позичає ся.

Хотяй народні штуки переважно можна грати в костюмах місцевого населеня, то не менше важною задачею „Союза“ булоб і придбанє гардероби, особливо козацької та історичної, щоби уможливити аматорським сценам виставу штук з нашої бувальщини. Попри се мусїлиб в сїй гардеробі находити ся ріжні мундури, російські, польські, та інші характеристичні костюми, яких вимагалаб вистава поодиноких штук людowego репертуару. До гардероби належать також і інші причандали, як збірка перук, чобіт, збруї і труднійших реквізитів. Одним словом відповідно до зіставленя репертуару людowego театру булиб ті причандали посортовані на кілька чи кільканайцять штук тай випозичувалиб ся аматорським театрам.

Для удержаня такої позичальні гардероби і бібліотеки треба очевидно окремого складу, точного і строгого регуляміну для визичаючих, щоби визичених річий, книжок і нот не нищили та не запропашували, окремого обізнаного з театральним дїлом, рутинованого чоловіка, який завїдував би тим складом, висилав річі і відбирав їх назад та давав практичні поради.

Завїдувач спілкової гардероби і бібліотеки мусїв би бути чоловіком на стільки обізнаним зі сценою, щоби сам умів вирежісерувати дану штуку, уладити сцену, убрати і ухарактеризувати граючі особи і вести вистави — взагалі щоби аматорському театрови міг стати до помочі і проведу у всім. Потрібне се осо-

бливо для новооснованих кружків, для яких вистава штуки буде ще новинкою.

Після бажання аматорських кружків такий вандрівний режисер, замість висилати причандали, поїхав би разом з ними на місце і міг би ще перевести генеральну пробу, або бодай під час самого представлення бути помічним для необізнаних з ділом аматорів.

Колиб зразу було за тяжко „Театральному союзови“ удержати своїми средствами такого завідателя, то належить дати йому якесь занятє і удержанє при „Просьвіті“, з тим застереженєм, щоби неділі і свята були для нього вільні, а після потреби щоби міг взяти і кількадевну відпустку задля виїзду до аматорських театрів. Чоловіка на се становиско можнаб найти між артистичною дружиною нашого театру, а колиб „Театральний союз“ дістав соймову субвенцію, анальоґічно до польського товариства, тоді міг би дати постійне удержанє такому вандрівному режисерови і дірігентови, який віддав би великі прислуги людовому театрови.

Коли доля не судила нам мати кілька столичних театрів, де драматична штука малаб можливість розвивати ся, то покличмо до життя натомість кілька сот добре з'організованих аматорських сцен по наших просьвічених селах і місточках, а тоді підготовимо почву для розцьвіту драматичної літератури, яка без театру як слід розвинути ся не може.

Збираючи висше сказане, подаю отсі резолюції під розвагу сьвітлого збору:

1) Основанє і розвій людового театру є конечні задля осьвіти народних мас, піднесеня товариського життя і ублагороднення сільських звичаїв.

2) Драматичну штуку на селі належить плекати поважно і систематично.

3) Належить видати підручник для аматорського театру і постарати ся о доповнюванє репертуару видавництвом драматичних творів і музикаліїв.

4) Вистарати ся у властей о виказ дат що до цензурованих штук і удержувати його для ужитку аматорських сцен.

5) Оснувати на окремих статутах центральне товариство для аматорських театрів, яке удержу-

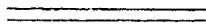
вало би позичальню гардероби, музикаліїв і театральної бібліотеки а zarazом вандрівного режисера для аматорських сцен.

б) Домагати ся на сю ціль субвенції краевого союму, на рівні з аналогічним товариством польським. *(Оплески — Ухвалено.)*

До сього реферату Ю. Міськевич поставив слідуочу додаткову резолюцію :

Конгрес узнає потребу, щоби товариство „Просвіта“ розписало конкурс на драми, призначені виключно для сільських людових сцен, а якіб доторкали відносин між народом і інтелігенцією та відносин польсько-руських. *(Ухвалено.)*

Голова констатує, що реферати вичерпані, а тому що ніхто не зголошуєть ся до слова, дякує за живу участь і замикає наради Секції просвітньо-організаційної комісії II. о год. 2-гій пополудни.

Секція гігієнічно-гуманітарна.

Зредагували *др. Євген Озаркевич і др. Іван Рановський.*

Засідання дня 1. н. ст. жовтого, о 3-тій годині пополудни.

Засідання секції відкрив представник Головного Віділу др. Е. Озаркевич. До проводу нарадам покликано дра А. Лисенка і дра А. Чайківського, а на секретаря дра Я. Грушкевича.

Голова дає голос дру Е. Озаркевичеви до реферату:

Суспільно-санітарні потреби сільського люду.

Стан добре упорядкованої служби здоровля в якійсь державі або краю можна назвати ідеальним тоді, коли опирає ся на взаїмнім довірю людности і функціонерів тої служби. А конечним є також зрозуміне гігієнічного способу житя, що вимагає у людности ширшої осьвіти дорогою спопуляризованя здобутків науки в тім напрямі. До сего ідеального стану є в нашім краю ще дуже далеко, бо як раз нема у нас тих преміс, котрі ми уважаємо конечними. Вислідком того є неохота людности до нераз навіть дуже хосенних заряджень санітарних властей, придержуване ся старих звичаїв і непониманє розумних аргументів. Другим лихом є, що наша служба здоровля складає ся по найбільшій часті з осіб чужої нам народности і через те довіре до неї є далеко слабше, як сего вимагає потреба. Наслідком сего є дуже часте незнанє і незрозуміне потреб людности санітарними органами так, що зарядження їх бувають нераз навіть суперечні з фактичним станом річи, а нераз навіть бувають зовсім неможливі до виконаня. Се підриває очевидно сильно довіре людности і витворює.

у неї зрозумілий опір і непослух. Не говорю уже про те, що санітарні функціонари не розуміють мови, термінології недуг, способу життя людности, а також не мають доброї волі і розуміння, що всяка реформа дасть ся легше перевести лагідностию, як строгими драконськими приписами. До санітарної служби вчисляємо лікарів, ветеринарів, повитух і вишколену службу дезинфекторів. Головно між лікарями і ветеринарями маємо ще за мало людей нашої народности, а процентово найменше між публичною службою санітарною, як повітові лікарі і ветеринарі. Сі функціонари суть, як звісно, приділені до служби при староствах і мають характер політичних урядників, а молодіж наша зі зрозумілих зглядів не горне ся радо до політичної служби, воліючи вибрати вільні стани. Зміна адміністраційної системи може по части зарадити лихови в тім напрямі, щоб згадані функціонари уважали себе не лише урядниками, але стали, як се повинно бути, дійсними дорадниками сільського люду в його щоденних злиднях. Бо хтож красше може виповнити сю задачу, як не лікар і ветеринар, з котрих перший ратує людей в нещастю, вертаючи здоровлє найблизшій і найбільше улюбленій людині, або ветеринар, ратуючи доброю радою майно господаря від руїни. Щоби осягнути сю ціль, мусить нарід видати з себе потрібну скількість інтелігентних сил, що вийшли кість з кости з самого люду, і від дитинства знають його жите-буте та будуть мати повне зрозуміне потреб сільської людности, а уживаючи рідної мови, будуть будити в ній більше довіря. Такий стан є фактично по інших європейських державах, між іншими в Швеції і Норвегії, де поправа гігієнічних відносин дійшла справді до ідеальної совершенности. Але і в інших австрійських провінціях, як пр. в краях альпейських, низшій Австрії, Чехах, Моравії і т. д. є відносини санітарні далеко красші як раз через те, що функціонари публичної служби здоровля причисляють ся до народу, між котрим приходиться ся їм працювати. Найприкрійші відносини в тім згляді є без сумніву в нашім краю, де мов два ворожі табори стоять верства уряднича, котра має на ціли лише наживу і чує ся стороною пануючою, а з другого боку широка верства людности, експльоатована і призначена лише до безопірного послуху. Щоби сей стан змінити, треба добивати ся заведеня відповідних шкіл у нашій рідній мові, котрі би давали достаточну скількість відповідних заводових сил. Сі люди могли би заняти згодом усі згадані місця публичних функціонерів служби здоровля. Через се утворила би ся можливість синам народу здо-

бувати відповідні становиска та дійшло би ся згодом до такого стану гігієнічних відносин, який вже є по інших державах і краях.

Не менше важною річю є самостійна організація народної служби здоровля між собою, щоби через виміну думок стреміти до поправи невідрадних відносин. Заложене проте українсько-руських товариств лікарських і ветеринарних є дуже пожадане, а не менше пожадане також угруповане в осібних національних палатах так, як се є уже переведене в Чехах і Моравії.

Великий вплив на нормоване гігієнічних відносин мають також ради здоровля, котрі розтягають свій круг діланя на цілу державу і на поодинокі краї. Щоби ради здоровля мали відповідне зрозуміне потреб людности і могли бути справдішним до-радником санітарних властей, повинні вони складати ся з людей не лиш науково високо стоячих, але і з практичних лікарів, знаючих добре потреби сільського люду. Розуміть ся само собою, що при іменованю членів тих рад повинні бути узгляднені не лиш краї, але і народности замешкуючі поодинокі провінції, бо хтож ліпше може знати відносини людности, як не той, котрий вийшов з того люду, почуває ся з ним одним, знає з досвіду його потреби і має при тім відповідне заводове образоване.

Велика смертність між сільським людом в нашім краю походить в великій мірі з висше представлених, невідрадних санітарних відносин, а також з недостачі дешевої а по змозі і безплатної лікарської помочі. На жаль все, що в нашім краю в тім напрямі зроблене, є так недоста-точне, що можна сказати, край наш находить ся ще на примітивнім степені розвитку. Шпиталів є за мало, а на жаль і адміністрация їх та спосіб поведеня служба з хорими є того рода, що не будить між широкою верствою людности бажаного довіря. Дальшою хибою устрою сих шпиталів, головно провінціональних, є, що при них не існують публичні, безплатні амбуляторії. Причиною сего єсть ошадність, щоби не утримувати достаточного лікарського персоналу. Уладжене безплатних амбуляторий при сих провінціональних шпиталях є річю конечною. Не менше також і наша суспільність повинна приложити до сего діла руку і не чекати остаточної реформи сих невідрадних санітарних відносин в краю, а прийти свому народови з помочю. Обовязком проте нашої суспільности, зглядно свідомих лікарів-горожан є при помочі загалу взятись до

основаня безплатних амбуляторій по головних центрах краю. Початок в тім напрямі зроблений заснованем „Народної Лічниці“ у Львові, котра хоч в части заспокоює наглядні потреби, а через розширене своєї діяльності може і повинна стати засновком будучого лікарського факультету. Заходить отже потреба більшого заінтересованя суспільности сею справою і видагнійшої підмоги державних і краєвих властей, щоби інституція ся дійшла до бажаного розвитку.

Другим дуже важним чинником при реформі гігієнічних відносин між сільським людом є, як сказано, зрозумінє потреб тої реформи, покиненє старих навичок і забобонів, щоб не послугувати ся ріжними неза заводовими силами числячими лиш на визиск як: ворожбитів, баб-шептух, цируликів і т. и. Пожаданім є також приміненє до культурних гігієнічних відносин в такій мірі, щоби потреби сі стали ся конечностию щоденного житя. Тут може і повинна зробити много в першій мірі добре уладжена народна школа, котра повинна мати на ціли подати бодай в початках потрібні відомости буденної гігієни. На жаль, як знаємо, наші школи є так уладжені, що в тім напрямі діє ся дуже мало або майже нічого. Але праця просвітних товариств над усуненем неграмотности дає можність ширеня всіляких культурних здобутків дорогою популяризації наук через масове ширене відповідної популярної літератури. Одну з найважнійших частин тої літератури повинна становити література гігієнічно-лікарська і ветеринарнійна, а се як раз являє ся обовязком товариства „Просьвіта“, котре через свій устрій і розсилку видавництв великому числу своїх членів має як найбільше готових читачів. Не можна заперечити, що товариство „Просьвіта“, сьвідоме своєї ціли зробило в тім напрямі дуже гарні початки, а і поза „Просьвітою“ в інших наших публікаціях зроблено дещо в тім напрямі. З другого боку треба признати ся, що в порівнаню до інших народів зроблено в тім напрямі ще доволі мало. Причина сего ясна. Се брак відповідних заводових сил взагалі, а з талантом популяризаторським з осібно, та мале зацікавленє публики такою лектурою. Ту повинно і живе слово прийти з помочию через уладжуванє на сі теми відчитів по читальнях „Просьвіти“ по змозі з відповідними демонстраціями.

Проте ставлю слідуючі резолюції:

Конгрес уважає конечним: 1) Заложенє у Львові українсько-руського лікарського факультету.

2) Заложене низшої ветеринарної школи (кочовалів), приміненої до потреб сільського населення з українсько-руською викладовою мовою.

3) Основане кількох шкіл для повитух в більших містах Галичини і Буковини (пр. у Львові, Станиславові, Тернополи, Чернівцях), з українсько-руською викладовою мовою.

4) Уладжене курсів для дезинфекційної служби з українсько-руською викладовою мовою.

5) Розділ палати лікарської на національні секції анальогічно, як в Чехах і Моравії.

6) Покликане до життя осібної українсько-руської краювої Ради здоровля, зложеної з людей, знаючих докладно потреби сільського люду (на разі покликане Русинів лікарів до тепер вже існуючої).

7) Покликане Русинів лікарів до найвисшої Ради здоровля у Відни.

8) Заложене як найбільше безплатних амбуляторий (на разі попиране державними фондами існуючої вже „Народної Лічниці“).

9) Широку популяризацию природописно-гігієнічно лікарських наук через масове розповсюднюванє відповідних видавництв між сільським людом. (Оплетки).

З черги дістає голос др. В. Кобринський до реферату:

Поборюванє пошесних недуг на селі.

Пошесні недуги забирають у нас рік річно передвчасно дуже багато жертв, і подібно як се діє ся у кожній просьвітно-економічно упослідженій країні, ширить межі безрадним простолюдєм розпуку і зневіру в ціну житя.

Спосіб лічення сих недуг входить в обсяг діланя лікарів, тому про се говорити тут не буду. Досьвід учить нас, що й найстараннійші зусилля і зарядження лікарів і до того покликаних чинників в поборюваню пошесних недуг на селі не приносять на жаль пожаданої користи, а то тому, що так цілий загал людий як і родини хорих, серед яких вибухла пошесть, не мають й елементарного понятя о сути і причинах сих недуг.

З причини темноти і своїх забобонних поглядів люди не можуть переконатись, що поборюванє недуг єсть можливе і дуже

корисне, тому не тільки не виповняють як слід відповідних заряджень і вказівок, але подекуди відносять ся до лікарів і санітарних чинників недовірливо, а навіть й ворожо.

Щоби ліпше се зрозуміти, хочу говорити перш усього о случаях недуг, походячих від затроєня й порівнати їх з хорововими проявами, які викликають у чоловіка заразливі або пошесні недуги.

Не один з присутних мусів колись чути про аршеник і затроєне ним.

Аршеник, се металева отруя, рівно небезпечна для здоровля людей як звірят і ростин. Знаходить ся звичайно як металева сіра руда в сполуці з залізом, сіркою або іншими металами, а часом чистий як арсенавий безводник. Чистого аршенику уживають лікарі проти певних недуг в докладно означеній кількості. Надто подає ся аршеник деколи і домашним звірятам, а передовсім коням, щоби набрали ліпшого вигляду, полиску шерсти і вогню, розуміє ся зі шкодою для них, бо такі штучно аршеником вигодовані коні нидіють, марніють і гинуть, скоро прийдуть на звичайну пашу і роботу.

Також й в нашій Чорногорі знаходить ся, — як впевняли мене нераз Гуцули — на декотрих місцях аршеник в сполуці з іншою рудою, котрого уживають знахорі, примівники і інші сільські „лікарі“ як ліку в недозволеній і для здоровля шкідливий спосіб.

Припустім, що хтонебудь з неухаги, нехотячи, або з іншої якої причини спожив якусь кількість сего аршенику.

Щож побачимо? — Такий чоловік дістане сильні болі, його пече в пролику, жолудку і в кишках, він блює, його прочищає безупинно; з причини утрати соків кров гусне, слідує страшні корчі і рвоти в мязах, передовсім в литках, а наконець наступає загальний занепад сил і найчастійше смерть. Смерть наступила — як бачимо зі спожитя аршенику, при чім замітне те, що лише той, хто спожив, аршеник хоріє, всі прочі, ратуєчі хорого і його родина остають при здоровлю. — Очевидна річ, маємо тут до діла — що так скажу — з неживою мертвою, отруєю, котра сама від себе в чоловіці, який її спожив, не побільшає ся і по людях не розходить ся.

Возьмім другий примір.

Хтонебудь спожив несвіже, зіпсоване мясо, пр. кусничок несвіжої ковбаси, риби, дичини, зіпсоване яйце або й іншу яку несвіжу і псууючу ся страву. І такий чоловік дістане по-

дібні — висше описані — прояви хороби: нудности, болі, рвоти, корчі, блюванє і чищенє — загальний занепад, може умерти, або при відповідній помочі і лекшім затроєню виздоровіти.

Причиною хороби або смерти стане тут затроєнє зіпсованим кормом.

Хтонебудь назбирав в лісі грибів, між котрими були й неїдомі „дурні“, їдкі губи, приправив їх, зготовив і спожив, а по хвилі від них тяжко захорів, або й умер з подібними проявами затроєня, як повисше описано.

Затопили ви пр. в печи і заткали каглу, заки ватра зовсім стліє і спопеліє — бо мовляв шкода тепла — кладете ся здорові до спочинку, але мабуть з постелі уже не здвигнете ся, як ще не будете мати скорої і успішної помочі — ви загоріли.

Подібних примірів можна навести багато.

Щож робити, щоби охоронитись від хороби й смерти від сих затроєнь? Коли знаємо певно їх причини, наша борба проти них зовсім проста. Ми стараємось обережно не затроюватись тими звісними нам отруями. Сей ряд недуг, сї затроєня не суть заразливі.

Тепер придивім ся ближше другій групі так званих пошесних, заразливих недуг. До сего виберемо одну з найстрашнійших і найбільше заразливу — холеру. Завдяки більшій осьвіті і ліпшому зрозуміню справи сею пошестію охопленої людности, а дальше завдяки значному поступови науки і енергічному приміненю певних наукових досьвідів і сьвідомої борби лікарів і санітарних властей, пошесть ся стала тепер далеко рідша і лагіднійша.

Якіж суть прояви сеї страшної недуги?

Безнастанна блювота, прочищенє, страшна спрага, сильні болі в жолудку і кишках, загальні корчі в мязах, передовсім в литках, через утрату соків густота крови і стигненє тіла, утрата голосу, загальний занепад сил і смерть, або в лекших випадках і при відповідній помочі подужанє. Припустім, що в якійсь місцевости зайшов лише один такий випадок холери.

Хто видів случайно хорого з затроєня повисше згаданим аршеником або зіпсованою поживою, думав би напевно, що і сей випадок холери є таким затроєнем, бо показує подібні прояви хороби. — Але вскорі переконає ся о чім иншім.

По упливі якогось часу побачимо, що на подібну хоробу занепаив хтонебудь з ратуючих хорого і инші члени його ро-

дини, а дальше родина, сусіди і багато людей цілого села, а коли ми безрадно і безчинно сему придивляємося, то холера обхопить скоро цілі громади і край, ширячи розпуку і пострах межі людьми! В сім власне скорім ширеню пошести лежить головна ріжниця між холерою а повисше згаданими недугами з затроєня, котрі лише на позір показують подібні прояви. Від одного занепавшого на холеру набирає ся сеї хвороби скоро й другий здоровий, а пошесть обхопить цілу масу людей. Отже причиною холери мусить бути очевидно якась жива отруя, значить отруя, котра має сама в собі доволі сили розмножувати ся в захорівшім від неї людськїм тілі, а тим самим захоплювати легко цілу масу здорових людей. І дійсно! Наука відкрила і доказала, що сю отрую витворюють живі, малесенькі, вільним оком невидимі і скоро розмножуючі ся животини, котрі названо для відріжнення їх від других і задля подібности до протинки в книжках протинковими прутнями (бакцилями) холери. Їх вигляд, множене і спосіб житя можна при помочі дуже побільшаючих сочок і інших наукових приладів видіти і розсліджувати. Сказане про холеру дасть ся примінити й до інших звісних заразливих горячкових недуг, як тиф, дифтерія, гариця (шкарлятина), червінка, інфлюєнца і т. и. І сі недуги мають за причину живу отрую, котру витворюють в людськїм тілі иншого рода малесенькі животини — так звані бактерії. Всі ті недуги (заразливі) уділяють ся від хорого другому чоловікови при помочі дотикання хорого, одежі, напою, поживи і взагалі при помочі ріжних предметів, находячих ся в окруженю хорого, яких сі бактерії „розношики пошести“, легко причепити ся можуть. Хвороби сі називаємо заразливими (пошесними), а що вони обхоплюють цілі громади, епідемічними. Забирають вони у нас рік річно передвчасно нещасливим дітям дорогих родичів, — родичам любих дітей, надію старости, а ширючи розпуку і зневіру межі бідним народом нівечать його моральну, робучу силу і добробут.

Як же належить боронитись нам проти сего, вільним оком невидимого ворога нашого здоровля і житя?

Очевидна річ, що повисше згадані прості способи охорони нашого житя від затроєня неживими отруями і зіпсованими поживами тут в борбі з пошестями не вистарчають. Причина заразливих недуг лежить, як ми бачили в дуже злоснім житю малесеньких, невидимих животин — тому й борба з сим скритим ворогом вимагає більшого напруженя нашої уваги і зложнійшого епособу борби.

Доконечним успіхом успішнішої борби буде безперечно, хочби загальне пізнане причин заразливої хвороби, глибше пересвідчене і віра, що така борба, оперта на наукових дослідах зможе і мусить нас охоронити від сих недуг. Така борба при чиннім, свідомім співділанню людей, де панує епідемія — не буде більше борбою з пустими вітраками, але принесе певно пожадані користи.

Щоби сі малесенькі животини-бактерії, „розношики“ пошестий могли успішно розмножуватись і розвиватись, треба їм — як се доказала наука понад всякий сумнів — до їх розкішного животія доконче відповідного ґрунту, відповідної поживи, тепла, вогкості, нечистоти, місця, де гниють і розпадають ся відходи, відпадки і рештки нашої поживи, треба їм тіла чоловіка, котрий уже від уродження слабшого здоровля або меншої відпорности або, котрий зле відживляє ся, віддає ся п'янству і иншим порокам, мешкає у вогких, темних і тісних, курних хатах — разом з домашніми звірятами, у котрого хаті під постелию і лавою сила всякої нечистоти, бруду і гниючих решток поживи, котрий не воду з плитких, мутних долів і збірників, а наконець, у котрого вонючий гній і всякі людські і звірячі зливи підпливають аж під пороги нужденної хати. Одним словом сі хвороби нападають найчастійше людей бідних, темних та непорадних... Житє в таких невідрадних відносинах шкодить дуже нашому нормальному здоровлю, зменшує нашу, уже з природи і Богом нам дану відпорність проти хвороби — і робить нас спосібним, урожайним підкладом для розвою тих скритих малесеньких животин, котрі живлячи ся нашими соками, передчасно відбирають нам наше дороге, хоч тяжке житє...

Коли ми отже розпізнали як слід властиві причини і умовини повставаня і ширеня епідемічних недуг, то станемо успішно з ними бороти ся слідуєчими способами:

I. Треба нам старатись о здорову, достаточну поживу. В теперішних далеко тяжших умовинах житя дасть ся се досягнути лише через побільшене і поширене нашої робучої сили і особистої енергії, вишукуване нових жерел нашого зарібку і кориснішого збуту продуктів нашої праці, через розвій домашнього промислу, через творене запомогових спілок, через живу участь в громадським і суспільно-економічним житю, котре має за ціль по змозі запобігати нужді і старати ся о поліпшене материяльних потреб народу. Але перша і найважніша дорога до сего через просвіту! Ціла маса народу мусить сама

охочо і загально вхопити ся за народну просвітну школу. Школа одна освічує розум чоловіка і отвирає йому очи на жите! Непора нам в темноті дрімати, коли скрізь навколо нас гомонить жива струя життя. Хто не хоче себе просвічати і бороти ся, той мусить загинути...

II. Наші хати (мешканя) належить будувати на сухих, о скільки можна висших місцях. При тім треба оминати по можности місця вогкі, багна, мочари і інші баюри.

Хата повинна бути що найменше 2 $\frac{1}{2}$ метра висока, поставлена на твердих, високих, не перепускаючих вогкість підвалинах, великі вікна мають бути по можности до полудня, щоби проміні сонця, від котрих всякі заразки недуг гинуть, мали до хати доволі доступу. З тої причини належить також занехати будови широких, звисаючих дахів, що стримують цілковито доступ сьвітла.

Хата повинна мати що найменше дві комнати, щоби на случай вибуху заразливої недуги здорові не мусіли мешкати разом з хорим, бо можуть легко заразити ся тою самою недугою.

Стайню треба конче відділити від мешкальної хати, щоби худоба не занечищувала воздуха, котрий так потрібний для здоровля.

В певній віддали від хати треба викопати доволі глибоку яму, призначену на всякі зливки і людські відходи і то так, щоби її від часу до часу можна легко вичистити і гній вивезти далеко на поле.

Не треба надто близько стін хати садити дерева і інші високі рослини, бо вони здержують від хати сьвітло, отіняють і овогчують хату і тим пособляють розвоеви заразків. Хати без коминів треба уже раз занехати, а заводити натомість відповідні димопроводи до сінній і на двір. Се просто сором, щоби люди wraz з жінками і закопченими дітьми дулись в хаті, повній диму і воні! А прецінь діру зробити в стіні і зліпити з пару камінців і глини який такий провід — се потрафить кождий майже без кошту і великого труду.

Найважнійшою річю є заосмотрене мешканя в здорову воду. Де нема природних жерел здорової води, там повинен газда в спілці з іншими сусідами викопати спільну, глибоку, добре оцембровану керницю (студню), при чім треба уважати, щоби до неї не затікало болото і інші зливки та людські відходи, бо наука доказала, що много заразливих недуг, як тиф.

холера, ширять ся головню через воду, занечищену людськими відходами хорих на ті недуги.

Колиб показало ся, що вода з викопаної керниці, мимо її глибини, є нечиста і нездорова, то треба сю воду, нім бере ся її до питя, відповідними приладами перепустити (перефільтрувати) через верстви піску, шутру або вугля, через що вода очищуєсь від шкідливих примішок. Кого на се стати, міг би собі набути фабричні прилади до очищування води.

Одним словом у сільській хаті повинно бути доволі сьвітла, воздуха, добра вода до питя, безусловна чистота і кожда річ в домістві на своїм, з гори призначенім місци.

ІІІ. Що до особистої охорони від недуг, що треба пильнійше уважати на чистість одежи і тіла і передовсім наші газдині і матери повинні більшу увагу звертати на свої діти, їх часто змивати, вичісувати, отирати. Де на селі є чисті ріки і потоки, там кождий член громади повинен як найчастійше уживати сих природних, здорових купелів на вільнім воздусі. Де нема рік, то члени громади повинні всі спільними датками вибудувати „купальню“ (баню, лазню), де кождий з громади міг би за маленькою оплатою або безплатно як найчастійше купати ся. Мимоходом згадаю, що Японці, котрі в недавній війні з Росією своїм геройством і витревалостію здивували цілий сьвіт, уживають майже що дня купелі і заховують незвичайну чистоту.

ІV. Коли лучить ся який случай заразливої недуги, то треба сейчас хорого перенести до другої сьвітлиці і його від здорових цілком відосібнити. З хорим стикає ся лише той, хто його обслугує, а всі другі, ані чужі не повинні сходити ся в тій хаті. В хаті хорого має бути велика чистота так що до його одежи як постелі. Всякі виділини і відходи з хорого треба прятати в осібній посудині, в котрій находить ся трохи розпушеного гашеного вапна, карболевої води, в браку такого навіть дехтю, оцту, спіритусу, а що найменше горячої води — і такі відходи виливати в осібнім, подальше від хати викопанім долі. При тім треба уважати, щоб зливини сї не спливали до керниці та до питної води.

Хто стикає ся з хорим, повинен, нім вийде з його хати, добре вимити собі руки теплою водою і милом або ще ліпше відражаючими плинами. Зі сьвітлиці хорого не повинно брати ся ні поживи, ні напиків. В грізних епідеміях, пр. холери воду належить пити доперва по вивареню і остудженю.

На випадок смерти треба одіж, постіль і всі річи, з котрими стикав ся хорий, в горячій воді добре випрати (або буде ще ліпше витерти їх розчином карболовим), на вільнім продувнім місци довше висушити, а солому з постелі і менше цінні річи найліпше спалити. Підлогу треба добре вишурувати і вимити, а стіни на ново побілити і цілу сьвітлицю довший час при отворених вікнах, дверях і кагли провітрювати, нім здорові зможуть в ній без небезпеки мешкати.

Похорони повинні відбувати ся лише в супроводі найближшої рідні, з виключенем всяких масових зібрань а передо-всім дітти.

Хто так буде поступати, охоронить не тільки себе і свою родину, але також й других від небезпеки зарази і не стягне на себе тяжкого закиду співвини смерти другого. — Треба конечно, щоби люди в повнім зрозумію свого власного добра самі хопили ся до борби з сим ворогом, а тоді й заходи лікарів і покликаних властей принесуть в поборюваню епідемічних недуг ліпші чим дотепер вислїди. Уже найвисший час, щоби люди покинули свою уперту байдужність і темноту і не уважали з'усилія лікарів і властей в поборюваню епідемії (на сором перед просьвіченїйшими народами) за безпідставні, а навіть ворожі напасти на смирних та тихих людей.

Але певно скажете „се все гарне і правда“, але така борба проти пошесних недуг можлива лише при достатку, коли люди мають відповідні средства і можливість до борби.

На се відповім, що добробут роблять люди, а байдужність і темнота се невідступні товариші всякої нужди.

А у нас що? Як стоїть наша „Просьвіта“? Кілько членів числить вона?

Які наші народні школи? Де народні сільські бібліотеки? Де музеї, театри і т. и.? Зате ми передуємо в байдужности і темноті, майстри в наріканю на других, від котрих в смирности і покорі очікуємо нашого спасеня. Не досить сказати, кривда нам, але треба самим взяти ся до поправи нашої долі. Правда, багато дечого змінило ся у нас на ліпше. Але є ще дуже багато роботи. Треба нам ще більше енергії, охоти і віри в силу науки і поступу. Треба, щоби і найбільшій члени громади вписували ся масово в просьвітні товариства і народні організації і причинювали ся масово бодай маленькими сотиковими датками (так як се робили Хорвати) до розвою своїх просьвітних і економічних товариств, а не звалювали цілий тягар на плечі своєї ще

не дуже численної інтелігенції. Те, що не в силі зробити малий, хоч би і дуже інтелігентний гурток людей, зможе зробити легко народна маса, бо громада великий чоловік!

Возьмім ся широко, охоче і постійно, але всі разом до сього великого культурного діла! А тоді і відносини нашого народного життя стануть кращими і наше здоров'я охоронимо від лютих, пошесних недуг певніше, чим пустим падьканєм, наріканєм, та нерозважними, хвилевими поривами! (*Оплетки*).

Голова дає голос дру Т. Гвоздецькому до реферату:

Смертність дітей в нашім краю.

а) Скількисть померших в першім місяці життя.

В 1904. р. померло дітей в першім місяці життя в цілій Галичині 27.032. Відношене скількості померших дітей в першім місяці життя до скількості уроджених в 1904. році було 8.2%.

Найбільша смертність новонароджених дітей є зіставлена понизше:

Повіт — на 1000 уроджених в році 1904. померло в 1-шій місяці життя: 1. Городенка 13.4, 2. Борщів 12.8, 3. Яворів 11.5, 4. Городок 10.8, 5. Зборів 10.5, 6. Снятин 10.4, 7. Львів — повіт 10.3, 8. Грибів 10.2, 9. Мостиска 10.2, 10. Живець 10.2, 11. Березжани 10.0, 12. Новий Санч 10.0, 13. Цішанів 9.9, 14. Ліманова 9.9, 15. Горлиці 9.6, 16. Золочів 9.6, 17. Ряшів 9.4, 18. Бучач 9.3, 19. Заліщики 9.3, 20. Рогатин 9.2, 11. Збараж 9.1, 22. Товмач 9.1, 23. Скалат 9.0.

Суть се повіти, в котрих є найбільша смертність, — на жаль на 23 повіти під тим зглядом найгірших є аж 17 з переважним населенєм руським.

З зіставлення сего видно, що найбільшу смертність в 1-шій місяці життя виказав городенський повіт.

Найменше померло дітей в 1-ім місяці життя в 1904. р. в повіті: Ліско 4.4%, уроджених, — Львів — місто 4.8%, — Долина 5.1%, 5.6%, — Краків місто 5.7%; в повітах: Перемишляни 5.9%, — Подгуже 6%, — Кольбушова, Ланьцут, Мелец, Новий Торг і Турка 6.1%, — Ніско, Тарнобжег по 6.2%, — Тарнів 6.4%, — Стрий 6.5%.

Як бачимо найнижчий процент смертности дітей в першій місяці життя мають чисто польські повіти.

б) Скількість померших в першій році життя.

Населене Галичини в 1900. р. виносило 7 міль. 300 тисяч людей. В цілій Галичині померло в році 1904. – 66.214 дітей в першій році життя. В відношеню до числа уроджених в тім році представляє се число 20.1%. Понизше зіставлено повіти після смертності в 1904 р. в порядку від найгіршого до найліпшого.

Процент смертності: 30.9 Яворів, 29.4 Городок, 28.1 Цішанів, 27.89 Ліманова, 27.8 Львів повіт, 25.8 Новий Санч, 24.8 Городенка, 24.1 Станиславів, 23.6 Перемишль, 23.5 Мостиска, 23.4 Ярослав, 23.2 Рава руська, 22.9 Жидачів і Зборів, 22.7 Дрогобич, 22.6 Бережани і Товмач, 23.3 Сокаль і Живець, 22.1 Косів, 21.8 Рудки, 21.5 Борщів, Скалат і Снятин, 21.4 Грибів, 21.3 Бучач і Тернопіль, 21.2 Богородчани і Жовква, 21.1 Підгайці, 21.0 Краків повіт, 20.7 Добромиль, 20.6 Горлиці, Рогатин, Самбір і Бяла, 20.5 Коломия, 20.3 Пшеворск, 20.2 Мислиничі, 20.1 Надвірна, 20.0 Старий Самбір і Збараж, 19.8 Золочів, 19.7 Стрий, 19.6 Заліщики, 19.5 Пільзно, 10.4 Бжеско і Камінка, 19.2 Подгуже, 19.0 Ряшів, 18.9 Бохня і Вадовиці, 18.5 Долина, 18.3 Ропчиці, 18.2 Кросно, 18.0 Бібрка, 17.7 Калуш, 17.5 Величка, 16.4 Хшанів і Гусятин, 17.3 Новий Торг, 17. Ясло, 16.9 Ніско і Печеніжин, 16.6 Ланьцут і Сянік, 16.5 Турка, 16.1 Теревовля, 16.0 Домброва і Стрижів, 17.5 Чортків, 15.6 Краків і Кольбушова, 15.4 Ліско, 15.1 Мелец, 15.0 Тарнобжег, 14.3 Перемишляни, 14.1 Львів місто, 13.4 Березів, 11.3 Броди, 8.8 Тарнів.

В числі повітів найгірших з року 1904. маємо майже виключно ті повіти, в котрих смертність в попередних 70 повітах була найбільша. Сьвідчить о тім, що в тих повітах суть якісь сталі, а не случайні причини тої великої смертності.

З огляду, що від смертності дітей в першій році життя залежить головно смертність загальна, для того в цілі обниження сеї послідної, треба стреміти до обниження смертності дітей.

В тій цілі треба би передовсім дуже совісних дослідів над умовинами плекання і живлення новонароджених в ріжних частях краю, а найперше в повітах з постійною високою смертністю дітей в першій році життя.

в) Скількість померших в перших пяти роках життя.

В році 1904. померло таких дітей 102.355. В відношеню до числа населеня показує ся смертність дітей в перших пяти

роках життя — 14.9%. В обчисленню до загальної кількості померших показує ся число 50.67%. Найбільша смертність дітей в перших 5-ти літах життя обчислена до загальної смертності в році 1904., була в слідуючих повітах: в львівському 6.%, дрогобицьким 59.8, городецьким 58.7, цішанівським і яворівським по 58, — мостиським 57.7, равським і жидачівським по 58.8, березанським і ярославським по 55.7, пшеворським і стрийським по 55.6, самбірським 55.2, бобрецьким і сокальським по 54.0, добромільським 53.7, станіславівським 53.6, тарнівським 53.1, городенським 53, долинським 52.9, хшанівським і тернопільським по 52.8%.

г) Смертність дітей від шестого до 15-го року життя.

В 1904. р. померло 13.509 дітей або 6.68% в відношенню до загалу померших.

Поки подамо способи поборювання пошесних діточих хоріб, подамо передовсім статистичні урядові дати за р. 1904., котрі показують, скільки дітей в краю хорувало на пошесні хороби, а скільки з них померло. І так померло:

I. З причини вродженого браку житєвих сил виказано **2814** осіб — найбільше, бо 200 в повіті Турка.

II. На дифтерію хорувало в р. 1904. 57.70 дітей, а з того **1695** т. є 3.54% зарівно як в літах попередних — заледво $\frac{1}{4}$ часть случаїв смерти дійшла до відома урядових лікарів.

Найбільше померло на дифтерію в повітах Дрогобич — Львів місто — Камінка — Жидачів — Тернопіль — Стрий — Турка — Золочів — Ліско.

III. На коклюш хорувало в 1904. році 17.801 дітей, з того померло **1289**. Найбільше померло на коклюш в повітах: Старий Самбір, Пшеворск, Доброміль, Ланьцут, Краків повіт, Стрий.

IV. На віспу правдиву хорувало 21 дітей — з того нещеплених було дітей 14, померло **2** дітей.

V. На шкарлятину хорувало в р. 1904. 19.238 дітей, з того померло **4405** — або 21%, хорих. Найбільше померло в повіті Бучач, Ланьцут, Перемишляни, Хшанів.

VI. На кір (morbilli) хорувало в році 1904. 37.936 дітей, з того **2075** дітей померло є. 7.4% хорих. Найбільше померло в повітах: Дрогобич, Мостиска, Перемишль, Ярослав, Пшеворск.

VII. На тиф черевний хорувало в році 1904. 3169 дітей, з того померло **264** дітей. Найбільше померло на черевний тиф в повітах: Березани, Боршів, Перемишль.

VIII. На червінку (dysentaria) хорувало в тім році 649 дітей, з того 133 дітей померло. Найбільше померло в повіті Косів.

IX. Холерина забрала в р. 1904. 1864 дітей, найбільше в повітах мазурських.

X. З інших пошесних хоріб хорувало дітей на: інфлюенцу — 1869 дітей, на вітрову віспу 1784 дітей, на пошесне запалене слинових желез при-ушних (parotitis epidemica) 20.407 дітей — з того померло 6 дітей.

Понизше зіставлене показує скільки дітей хорувало і померло на пошесні хороби в р. 1904.

В році 1904.		хорувало	дітей	померло
на	1. Вроджений брак житевих сил	6.790	—	2814
„	2. Дифтерію	6.790	—	1695
„	3. Коклюш	17.801	—	1289
„	4. Правдиву віспу	21	—	2
„	5. Шкарлятину	19.238	—	4404
„	6. Кір	37.936	—	2075
„	7. Тиф черевний	3.169	—	264
„	8. Червінку	549	—	133
„	9. Холерину	—	—	1864
„	10. Інфлюенцу	1.869	—	—
„	11. Вітрову віспу	1.784	—	—
„	12. Пошесне запалене слинових желез	20.408	—	6
На пошесні хороби	хорувало	дітей	129.655	
Разом	померло	—	14.546	
		Менше	2.814	
			11.732	

Дати сі суть не цілком точні, однак багато зближені до дійсности — бо треба взяти на увагу, що багато случаїв смерти і хороби з причини пошесних хоріб не є розпізнані як такі, а в случаях смерти не суть скваліфіковані відповідно, іменно по селах, де селянин рідко ще кличе лікаря, а оглядачами померших суть ледво письменні селяни, від котрих годі вимагати якихось докладніших під тим зглядом відомостей.

Для цікавих треба додати ще ось що: В р. 1904. уродило ся в цілій Галичині 328.694 — с. є, 44.9% на 1000 населеня.

Найвисші числа новонароджених припадають на повіті з людностию в більшій части руською.

Що до кількості уроджених дітей Галичина займає перше місце між всіма краями Австрії. Се високе число дітей уроджених в Галичині є також причиною і великої смертності дітей в нашім краю.

Як висше сказали ми, померло в р. 1904. — 66.214 дітей в першім році життя, що в відношеню до числа уроджених в тім самім році представляє 20.1%.

В перших 5-ох літах померло дітей 102.355 — а в відношеню до загальної смертності показує ся, що більше, як 50% припадає на діти в перших 5-ох літах життя.

Від 6. скінченого до 15. року життя померло в р. 1904. 13.509 дітей, або 6.68% загалу померших.

Взагалі на 100 мерців припадає 57.35% на діти від 1—15. року життя, а з того більше як 50% на діти в перших 5-ох літах життя.

Для ясности, додамо, що в році 1904. померло на 7 міл. 300 тисяч населеня — осіб 201 тисяч, с. є. смертність загальна 26.22%. На 20100 померших припадає 115 тисячів дітей від 1-го до скінченого 15-го року життя. З того більше як 10% умирає з причини пошесних недуг.

Поборюванє пошесних недуг.

Поборюванє пошесних недуг між дітьми є мимо дуже ясных і корисных поліційно-санітарных приписів — обовязуючих в Австрії, дуже недостаточне. Вина сего невідрадного стану лежить по части по стороні держави, по части по стороні самої суспільности.

Кардинальною точкою, з якої повинно виходити ся — є доношенє о появі перших случаїв занедужаня дитини на пошесну хворобу, а в слід за тим цілковите відокремленє хорої дитини від здорових дітей.

Що до доношеня о перших случаях недуги до адміністраційних властей, то обовязок сей тяжить в першій лінії на голіві родини — на зверхности громадській — і на ординуючім лікари. На жаль, можу сказати се з власного досвѣду, наші селяни найбільше тримають в тайні перші случаї занедужаня дітей на пошесні хвороби. — Діє ся се або через темноту простого люду, бо не знають, що то за хвороба, а частійше ще зі страху, щоби через донесенє не наражати ся на візитациі санітарно-поліційні зі сторони власти громадської і адміністраційної.

В тім лежить і причина, що так рідко дасть ся побороти недугу в першім початку, а звичайно, коли до села приїздить делегований до поборення хвороби правительственный лікар — недуга ся захопила уже значну часть родин так, що поборюване стрічає великі перешкоди і недуга тягне ся часто місяцями, а нераз і літами.

В тім напрямі багато помочи може просвіта, а поки се стане ся, то поучуване селян через сільську інтелігенцію як духовників і учителів, маючих довіре в простім народі, дальше популярні виклади о тім по читальнях можуть багато помочи.

Другою — незвичайно слабкою точкою в поборюваню пошесних хоріб у дітій є відокремлене хорої дитини від здорових. Всякі способи поборюваня пошесних хоріб будуть доти недостаточними, доки відокремлене хорих від здорових не буде переведене з цілою точністю. Та на сій точці стрічає ся так величезні перепони, що справді, як на тепер, справа у нас в Галичині стоїть так, що доперва в далекій будучности належить сподівати ся поправи сего лиха.

Наш мужик на селі — а і міщанин в малім місточку — так само і незасібний інтелігент відокремлення цілковитого не переведе — раз тому, що не має до розпорядимости вільних кімнат, котрі можна би з всякою певністю відокремити, а по друге тому, що родичі дітій чейже хотять відвідувати хору дитину — і раз у раз повстає небезпека розволіканя пошесної недуги на здорові діти.

Ідеальним способом, щоби відокремити хору дитину, було би у незасібних людей — віддати її на час хвороби — до пошесних бараків, які підчас пошести будують для хорих дітій. Та се можливе тільки для богатих міст.

Що до лічення хорих, єсть се річ сумління кожного до поборюваня пошесних недуг визначеного лікаря, старати ся о сумлінне лічене повірених йому дітій.

Наконець дуже важним способом є (дезинфекция) відражене мешканя і одежі хорої дитини. Доси по селах у нас йде по давньому — по виздоровліню хорої дитини хату білить ся свіжим вапном, а постіль і одіж або виварює ся в окропі, або мочить ся в 5% карболовій кислоті.

По більших містах переводить ся відражене мешканя за помочию пари формаліни зі спеціально до того уладжених дезинфекторів. Можна би і по селах о такім відраженю подумати,

однак тільки в такому разі, колиб кілька сусідних громад посідало один дезинфектор.

До того треба вишколеної прислуги. Дезинфекторів повинна безплатно доставити держава, як також держава має уладити безплатні курси для вишколення обслуги.

Рівнож можна би подумати і о рухомих бараках, котрі дали би ся переносити з місця на місце, о які рівнож повинна подбати держава, вони були би спільною власністю кількох сусідних громад.

Специально що до двох пошесних хоріб, се є правдивої віспи і дифтериту маємо в охороннім щепленю проти віспи лімфою анімальною і в сировати Берінга, приміненої вже підчас перших проявів дифтериту, знамениті середники. Щеплене віспи є в цілім краю обовязкове, а більші пошести чорної віспи належать нині, дякувати відкритю Дженнера до найбільших рідкостей. Сировать Берінга примінена в приватній і публичній практиці у дїтій хорих на дифтерит від більше 10-ти літ знизилася смертність з 40% на 12%.

Примінене інекцій сировати Берінга у дїтій при дифтерії стрічає в декотрих селах нехїть із сторони селян. Тому, що велика корисність іменно в початках дифтериту є статистично доведена, належало би і в случаях дифтериту чи епідемічного чи спорадичного — заохочувати і поучувати селян о конечности підскірного вприскуваня сировати.

З статистичної таблиці, котра подає процентове число загалу померших в Галичині, видко що смертність в східній Галичині є більша, як західній. Підчас коли в західній Галичині, отже в части краю замешканій виключно або переважно польською людностию процент смертности виносить від 18—30% pro mille, то у східній Галичині, отже в части краю замешканій виключно або переважно руською людностию смертність виносить від 24—40% pro mille. Тому, що на сю смертність впливає передовсім смертність дїтій в перших 5-ох літах житя, бо виносить більше як половина загалу померших, а ся смертність в східній Галичині, отже на Руси о 10% більша як в західній, — дальше беручи на увагу, що помимо що плодови́тість населеня в східній Галичині є більша як в західній, приріст природний населеня східно-галицького, отже переважно руського є менший, як західно-галицького, отже польського, а причиною сего являє ся значно більша смертність взагалі, а дїтій в східній Галичині з осібна, впливає для нашої національної будучности і зна-

чіня в тім краю дуже важний постулят, котрий позволяю собі представити в формі слідуючих резолюцій:

Просвітно-економічний конгрес рішає:

З огляду що природний приріст руського населеня в Галичині є менший від польського — помімо більшої плесдовитости руського населеня — а причиною сего є в першій мірі велика смертність дітий в східній Галичині, належить:

1) Видати популярну розвідку о раціональнім живленю і плеканю дітий в першім році житя,

2) Старати ся розслідити докладно спосіб плеканя і живленя дітий в ріжних частях краю.

3) Подбати у законодатних властий, а в першій мірі в соймі, щоби лікарська поміч була для селян скоро і приступна, а стати ся се може через творене по повітах санітарних округів, обіймаючих невелике число сусідних громад.

4) Віднести ся до українського клубу в парламенті, щоби припильнував як найскорше введене на денний порядок нового закона о пошесних хоробах, якого проєкт виготовило центральне правительство. (*Оплески.*)

Голос дістає др. Я. Грушкевич до реферату:

Египетське запаленє очий (трахома) серед люду.

Трахома або египетське запаленє очий є се заразлива недуга очий, яка полягає на тім, що на злучници повік, с. є. на їх внутрішній поверхни творять ся прищики, які наростають, з часом витворюють близни на внутрішній поверхни повік та їх деформують, а до того захоплюють і саму прозорку, спроваджуючи навіть сліпоту. Як при кожній заразливій недузї до зараженя мусять бути условини в організмі, через що лучаєть ся нераз, що одні члени родини заражують ся, а другі ні, мимо однакової необережности. З тої самої причини має вона у одних легкий перебіг так, що не треба взивати лікаря і недуга лічить ся сама від себе, не полишаючи шкідних наслідків; у інших має хронічний перебіг, так що терплять вони на очі ціле жите; у інших знова, але се дуже рідко, перебіг є відразу острый і нераз мимо ліченя веде до сліпоти, — Вигляди на ліченє суть

зглядні. В початкових случаях дасть ся недуга зовсім вилічити і то у зглядно короткім часі — в дальше посунених стадиях лічене триває дуже довго і дуже часто може осягнути лише поправу, а не цілковите вилічене; а до того такі хорі повинні оставати ще кілька літ під лікарським доглядом з огляду на імовірну віднову недуги.

Трахома знана була вже в стариннім сьвітї, а тепер мож її стрінуги в цілій Европі, не кажучи вже про Єгипет, де майже ціла арабська людність на неї хронічно хоріє. Коли переглянемо карту Европи, то з найбільшою силою виступає трахома в полуднево східній часті Европи: Іспанія, Італія, Балкан, Угорщина, східна Галичина, східна і західна Прусія в Німеччині і Росія; є вона і в інших краях, як решті Німеччини, Франції, Англії і т. д., але лише в певних округах. З позаєвропейських країв опановані нею сильно кромі згаданого Єгипту ще Альжир, Туніс, Сирия, Арабія, Перзія; стрічаєсь в східних Індиях (дивне, що на Цейльоні мимо спеки нема її цілком), в Китаю (в окрузі Кантон сильно), Японії, а в полудневій Америці в Бразилії дуже розширена.

Раса не становить ту жадної ріжниць, з виїмкою негрів, які майже не знають трахоми.

Що до кліматичних відносин, то давний погляд, начеб спека і пил причиняли ся до її розширення, не має стійности. Для Европи можна піднести один причиновий момент: найбільше розширена трахома в деяких надрічних низинах, в околицях багнистих, засіяних ставами та на плоских морських побережах; найгірше лютить ся вона в Фінляндії. Повисше 600 м. над верхню моря нема її цілком, як в Швайцарії і Тироли, і тому виїзд в місцевости високо положені має деяке лічниче значіне.

Додати годить ся, що убожество і нечистота сприяють розширеню трахоми — тому бачимо, що одиниці з заможніших верств рідше на неї западають. Уживане спільних ручників до обтираня лица по митю, спільних хустинок та спільне спане на одній подушці, а до того недбане о чистоту рук, отсе головні причини зарази.

Коли повернемо тепер до нашої властивої теми, т. є. до трахоми у східній Галичині, то бачимо, що властивою областю, де трахома виступає епідемічно чи радше ендемічно, є Поділе. Маємо там села, де людність є що найменше здесятковона трахомою, а так само і подільські міста суть нею засіяні. В школі, бурсі, в склепі, на торзї, від прислуги — всюди мож ся її набавити. Найпри-

крійше однак є те, що то наші села, наші люди. Бо не досить, що на нашого селянина спадають з усіх усюдів всякі благодати, що він мусить бороти ся з найріжнороднішими противностями, а тут стає йому ще впоперек дороги *vis maior* в формі трахоми: хоче їхати до Америки на заробіток, вона його не пустить, нині-завтра і до Прус його не пустить; віддає дівчину на службу, то часто в поряднішій домі її не приймуть; дає сина до школи, не має за що наймити станції, а бурса замкне перед ним двері — тож мусить назад йти гуси пасти, хоч би був відзначаючий ученик.

Гадаю, що досить примірів на те, як велику шкоду спричиняє ся недуга нашому народови і національній справі. Певний процент людей стаєсь нездібним до праці, тягарем для громад та суспільности; инший процент калікує цілий вік — не могучи розвинути своїх сил ні фізичних ні умових так, як би то при добрім зорі у них було можливе. Здорові емігрують, а хорі остають дома; збільшаєсь процент тих послідних, обнижуєсь процент справности цілої суспільности. Додаймо до того, що нам усунуть може найздібніші одиниці зі шкіл, бо вже перед двома роками почало правительство якусь акцію та вона йде на разі дуже повільно. Будемо тоді мати сумні вигляди. Що я той стан представляю може в надто чорних красках — нехай нікого не дивує, бо розпука нераз бере чоловіка, як стає перед питанєм: або приймати відзначаючого ученика до бурси і інших наразити на заражене, або не приймати і казати йому вертати до ціпа й плуга. Зі статистичних даних подаю лише примір, що сего року до тернопільської руської Бурси 7% не прийнято через трахому. А до того зі своїх записок за 4 роки бачу, як вона змагаєсь постійно, і так: в р. 1905. давала трахома 12.5% всіх хорих на очи, в р. 1906. — 13%, в р. 1907. — 17%, в р. 1908. — 21%.

Щож на те все правительство? Воно перед несповна двома роками почало акцію, котра до нині є лиш чисто на папері. В червни 1907. р. віднесло ся Намісництво через староства до всіх лікарів, щоби на основі своїх записок предложили староствам списи хорих на трахому для з'ужиткованя до дальшої акції. Відтак повітові лікарі мали об'їздити села і робити списи — знаю, що в тернопільським повіті переведено люстрацію шкіл по селах, не зачіпаючи одначе міст. Врешті в цьвітні 1908. р. віднеслось Намісництво спеціально до окулістів з запитом, чи схочуть брати участь в акції переведеня лише статистики тра-

хоми і під якими умовами. На тім нині стоїть, а трахома йде собі дальше.

Тому мусимо самі зайнятись енергічно тою справою — і то в трьох напрямках: самим вести просьвітну акцію в тім напрямі, друге старатись спонукати правительство до живійшої акції, третє віднестись до автономічних властей. Дещо вже зроблено — і так на послідній соймовій сесії поставив Український клуб через пос. П. Думку відповідні внесеня, їх відіслано до санітарної комісії, там дебатовано над ними, але з чим має прийти комісія перед сойм, не знаю.

Ставлю отже слідуючі резолюції:

1) „Просьвіта“ видасть летючий листок про трахому і розішле його з книжочками усім членам подільських повітів та зі Свободою, Народним Словом, Громадським Голосом, Землею і Волею.

2) „Просьвіта“ віднесе ся до консисторії львівської і станіславівської з просьбою поручити парохам подільських повітів — поучити нарід на проповіді про небезпеку трахоми з поданєм відповідних гігієнічних приписів.

3) „Просьвіта“ віднесе ся до Ради шкільної краюї з просьбою видати обіжник до учителів усіх шкіл подільських повітів, щоби поучували шкільну дїтвору перестерігати гігієнічних правил чистоти що до очей.

4) „Просьвіта“ віднесе ся до Виділу краювого з меморіялом що до акції поборюваня трахоми (уладжене очних амбуляторий при подільських шпиталях та поручене їх веденя там, де нема спеціалістів, тим лікарям, які відбули спеціальний курс діагностики і терапії трахоми; курс такий повинен Виділ краювий сам або в порозуміню з правительством уладити при клініці або шпитали у Львові).

5) „Просьвіта“ віднесе ся до краювого правительства з меморіялом прискішеня розпочатої акції (уладжене летючих амбуляторий з лікарів відповідно до тої акції підготовлених).

6) „Просьвіта“ віднесе ся до Українського парламентарного клубу з просьбою, щоби при правительственнім проєкті закона для поборюваня по-

шесних недуг була трахома виразно названа між тими недугами, про які обов'язково треба доносити властям. (*Отлески*).

Дальше читане рефератів відкладає секція на слідуєчий день і приступає до дискусії над виголошеними рефератами. Др. В. Охримович вказує на те, що не лише темнота люду є причиною великої смертності між нашим народом, але багато завинила ту і адміністрация державна та краєва, котра о се мало або і зовсім не дбає. Статистика учить, що число уродин між нашим народом є зглядно дуже велике, лише через велику смертність дітий не прибуває населеня в відповідній мірі. Статистика під тим зглядом показує числа застрашаючі.

З черги дістає голос др. М. Долинський до реферату:

Сільські повитухи.

В згаданій дискусії др. М. Долинський вказує на надужите аптикарів, котрі не пишуть на ліках так званих сигнатур в українсько-руській мові, хиба виїмково на виразне бажане наших лікарів. Закон вимагає, щоби сигнатура була писана в тій мові, котрої уживає відповідна сторона, що є річию цілком справедливою, бо через лихе вирозуміне припису може легко наступити якась похибка в уживаню ліку. Проте обов'язком не лише українсько-руських лікарів але і лікарів иншої народности, практикуючих в нашім краю є писати сигнатури на рецептах для наших людей в українсько-руській мові. Виконаня сего домаганя повинна жадати наша суспільність рішучо від всіх лікарів і аптикарів.

Др. І. Раковський звертає увагу на застрашуєче ширене сифілісу між нашим народом, особливо в гірських повітах і ставить бажане, щоби наша суспільність заінтересувала ся близше сею справою.

Президия пояснює, що конгресовий комітет не забув і про сю важну справу і упросив до сеї теми референта спеціяліста дра Г. Гарматія, котрий через кілька літ був делегований Намісництвом до поборюваня сифілісу в наших гірських повітах. На жаль сей реферат відпав з причини неприсутности поважно перешкодженого референта.

Секція заявляє ся за тим, щоби Тов. „Просвіта“ видало як найскорше летючий листок „Про сифіліс“.

М. Созанський вказує, що причиною ширення всяких недуг серед дїтвори суть невідрадні відносини в наших народних школах і висказує бажанє, щоби в тїм напрямї стремїти до як найшвидшої поправи та ставить такі резолюції:

Товариство „Просьвіта“ зладить меморіял і віднесе ся до Союму краювого і Ради шкільної краювої:

1) щоби в кождїм шкільнім окрузї була системізована посада шкільного лїкаря,

2) щоби старі і знищені шкільні будинки узнати за невідповідні, а при будові нових примїнити як найдальше ідучі гігієнічно-санїтарні вимоги,

3) щоби при кождїй школї була керниця здорової води,

о. Л. Наклович є тої думки, що одною з найважнїйших причин великої смертності між нашим людом є невідповідний і поганий харч.

Др. М. Долинський просить, щоби дискусію на сю тему відложити до слїдуючого дня так, як про поживу люду має бути виголошений ще осїбний реферат.

о. А. Стефанович замїчає, що просьвітно-економїчний конгрес сконстатував на основі урядових статистичних дат незвичайно велику смертність серед малих дїтей, іменно між руською людністю краю. Між иншими причинами, які складають ся на сю сумну появу може по части заважувати і невідповідне сповнюванє деяких церковних обрядів, як воно веде ся серед сїльського люду. І так буває звичай, що нарід несе новонароджених дїтей того самого дня до хрещеня, не зважаючи на зиму і студїнь, до дому сьвященника або також до церкви, а навіть везе їх з фїліяльних сїл до парохїї. Колиж зважити, що молоденький органїзм є ще дуже слабкий і на все вразливий, що довершенє хрещеня потребує обнаженя значної части тїла дитини, то зрозумїємо легко можливїсть перестудженя так нїжного органїзму. В многих сторонах є звичай, що вагітні і кормлячі матери мимо того, що церковні приписи звільняють їх тодї від посту, придержують ся строго церковних постів, гасячи нераз при тїм повстаючи горячку алькоголем. Розумїє ся, що такі пости ослаблюють тїльки органїзм як материй так і дїтей і спричинюють дуже сумні наслїдки, які степенують ся ще бїльше вживанєм алькоголїв.

Конгрес рїшає тому просити духовні власти:

1) щоби розважили, чи не добре було би для добра людности запорядити, щоби хрещеня відбували ся в холодних порах року і в домах родження, а особливо, щоби не дозволено дітий до хрещеня з сусідних сіл, тим більше, що в наглих случаях може бути хрещене уділене й другими особами;

2) щоби поручили всім душпастирям вияснити сільському людови, що вагітні і кормлячі матери звільнені після припису церковного від посту, що противно повинні для здоровля свого і дітий добре відживлятися, а натомість здержуватись від уживаня алькоголів.

Я. Олексювський жалує ся на поступоване повітових лікарів, вказуючи, в який спосіб вони несуть поміч хорим підчас пошестий. Лікарі сі не почувують ся навіть до обовязку не то оглянути хорих, але навіть дуже часто не заходять до хат і лічать хорих, навіть цілі родини, з далека, з воріт. Просить проте, щоби тов. „Просьвіта“ починило відповідні кроки, щоби такі надужитя на будуче не були можливі.

Др. Д. Стахура висказує бажанє, щоби про подібні случаї доносили сторони своїм послам, котрі зроблять з того ужиток з певнійшим успіхом, ніж би се могло зробити тов. „Просьвіта“.

На внесене О. Целевича дискусію замкнено і рішено всі резолюції поставлені в рефератах і дискусії предложити спільному зборови всіх секцій до ухвали.

Засіданє дня 2. лютого.

Голова др. А. Лисенко відкриває засіданє і дає голос дру М. Долинському, котрий на підставі праці радника двору і проф. університету в Празі дра Івана Горбачевського реферує про :

Про поживу нашого люду.

Проф. др. І. Горбачевський висловлює в сій справі ось які думки :

„Опрацьованє сього питаня є без сумніву не лиш теоретично цікаве, але і практично дуже важне з тої причини, що на сій підставі можна би показати, чи і який корм населеня є відповідний, евентуально який і чому є недостаточний або невідповідний і подати практичні зовсім конкретні ради, як можна би управити і уладити спосіб виживи нашої сільської людности

в різних околицях відповідно до наших відносин, с. є відповідно до того, що в рахубу можуть входити іно певні природні продукти, які служать до виживи.

Не можна вправді віддавати ся ілюзії, що таким чином можна буде побороти нужду, в якій живе більша часть нашого сілького населеня, але нема сумніву, що раціональним вибором відповідних поживних материялів буде можна хоч в части поліпшити виживу населеня.

Опрацьоване питання є отже безперечно конче потрібне — тепер ходить о те, як до сеї роботи взяти ся.

Теоретична дискусия лиш на підставі загальних, в науці тепер принятих норм о виживі людей, або на підставі помічень зроблених у других народів, не принесе в тім случаю жадного хісна, бо ту ходить передовсім о наші в західній Европі непрактиковані типи виживи — отже типи або загалом незнані, або лиш дуже мало знані, а дальше і о оригінальні обставини житеві, досить відмінні від західно європейських.

Розуміть ся само собою, що опрацьоване сього питання може наступити іно на підставі материялів зібраних серед нашого сільського населеня.

Таких материялів у нас поки що ще нема. Причинок до пізнання виживи нашого сільського населеня подав я перед кількома роками (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка 1899. часть лікарська т. V., в. II.), але є очевидно, що з вислідів там опублікованих не можна робити ніяких загальних висновків і, що не можна передовсім сих помічень і вислідів генералізувати.

В згаданій публікації є бесіда про один тип виживи, практикований на галицькім Поділю у рільних робітників середного господарства, тимчасом типів виживи не лиш квантитивно але і квалітативно від нього менше або більше відмінних буде у нашого сільського населеня дуже багато. Річ очевидна, що ті типи або хоч головнійші з них треба передовсім близше пізнати і аж тоді можна буде серіозно поговорити загално о способах виживи нашого сільського населеня.

Передовсім належить отже зібрати сирий, але зовсім безпечний материял, який є конче потрібний.

Є більше метод, які можуть вести в тім случаю до ціли, але у нас нема на жаль заводових людей, котрі мали би відповідно уладжені інститути, потрібні до таких помічень. Тому треба в нашім случаю вибрати таку методу, яка і без безпосередної інтервенції заводових людей може подати хоч в грубих

рисах сирий материял, пригожий до заводового опрацьованя. Маю на думці методу, якою може послугувати ся кождий інтелігентний чоловік, що живе між народом, коли схоче сею справою серіозно і совісно заняти ся.

Таким способом був зібраний материял опрацьований в згаданій моїй публікації. Основа методи коротко є така :

Чоловіка або більше людей, що живлять са разом тою самою стравою, важить ся докладно (рано натще) на децимальній вазі. Вагу убраня і біля відтягаєть ся опісля і так дістаєть ся вагу тіла нетто.

Всі материяли поживи, з котрих приладжують ся страви, пече ся хліб і т. и., як мука житна, пшенична, гречана, крупии ячмінні, гречані, бараболі, цукор, мак, цибуля, сир, капуста, борщ, олій, молоко збиране і незбиране, сирватка, мясо волове, вепрове, сіль, перець і т. и. спожиті в протягу певного періода часу 10—14 днів важить ся також докладно. Коли в протягу року є вижива значно відмінна, пр. в літі і в зимі, в часі посту і т. д., треба робити помічення осібно в кождім таким періоді. При тім треба бути цілком певним, що особи, на котрих роблять ся помічення, в цілім періоді помічень живлять ся лиш стравами приправленими з важених материялів, що не їдять нічого инакшого лиш ту поживу, що всі приладжені страви з'їдять і що з тих страв нічо не змарнує ся, ані не дістане ся нікому другому. Пожива мусить приладжувати ся так як все, а люди, на котрих робить ся помічення, мусять бути цілий час цілком здорові. В часі помічень провірюєть ся спосіб їх житя, а в день по укінченю помічень становить ся знов докладно вагу тіла особи чи осіб.

Річ очевидна, що всі згадані услівя мусять бути цілком безпечно задержані. Коли вже а ргіогі нема цілковитої певности, що сі услівя будуть заховані, то ліпше не розпочинати нічого. Певна річ, що в деяких случаях з тої причини загалом не буде можна нічого зробити, але також певна річ, що найде ся богато совісних і точних людей, на котрих можна буде зробити цілком безпечно помічення. Той, що підіймаєть ся переведеня таких помічень, мусить очевидно вибрати людей певних і віродостойних, та мимо того безперестанно їх контролювати. Люди, на котрих роблять ся помічення, мають займати ся своїми звичайними працями.

З сього коротенького начерку виходить, що ціла справа зовсім не є трудна, але вимагає великої уваги, совісти і точности.

Коли є вигляди, що гігієнічна секція сею справою заінтересує ся і що найдуть ся люди спосібні і охочі до таких помічень, прошу поставити в моім імені внесення, щоби ш. тов. „Просьвіта“ звернуло ся до своїх членів з зазивом, щоби в ріжних частях краю займали ся сею справою і підняли ся назначеної праці. В недовгій часі можна буде призбирати багато материялу, який дальше опрацювати з охотою візьму ся. Таким чином було би можна питанє піднесене конгресовим комітетом тимчасом рішити.

Вислідом сього є слідуючі резолюції:

1) Товариство „Просьвіта“ зверне ся до своїх членів з зазивом, щоби на підставі точних поданих їм інструкцій заняли ся в ріжних частях краю справою поживи нашого люду.

2) Товариство „Просьвіта“ займе ся на підставі переведених дослідів зладженем і виданем книжки кухарської, приноровленої до способу виживи люду, в котрій були би подані раціональні способи приладжування страв та докладно узглядна якість уживаних до того материялів.

Над сим рефератом отворено дискусію:

о. Т. Лежогубський пояснює, що власне тов. „Просьвіта“ готує до друку відповідний підручник.

Др. А. Лисенко, о. І. Волосянський, др. О. Макарушка і др. А. Чайківський звертають увагу, що практичні кухарські курси і відчити по читальнях мали би далеко більший вплив і принесли б більше хісна, як найліпший підручник, хоч не є противні виданю такого підручника.

Др. М. Долинський у відповіді о. Лежогубському замічає, що лиш тоді такий підручник може принести бажаний успіх, скоро він буде написаний чоловіком, що є добре ознакомлений зі способом харчованя нашого люду і бажає, щоби при виданю се узгляднити.

Предложені референтом резолюції прийнято.

Голос дістає В. Держирука до реферату:

Абстїненція від алькоголю а погляд на сьвіт.

Наші часи — се період незвичайної нервозности. В кожній суспільности аж роїть ся від одиниць заниділих, фізично й морально негідних імени людий кріпких і здорових, від еств, що

безрадно опустили руки, не могути остоятись проти хоробливої, нервової горячки. Ідеалом кожної суспільности є мати у своїм організмі здорові, могуті одиниці, щоб жите її плило повним темпом на стрічу весняним дням зоряної будучности.

І коли щиро застановимо ся над причинами тої нервової горячки, тої суспільної недуги, що держить духа й тіло в рамках карликоватости й знидїня, то з переляком побачимо, що до руїни фізичного й духового житя суспільности причиняєть ся головно алькоголь, страшна отруя, яку лікарський сьвіт одноголосно ставить поруч аршенику й морфїни, а несьвідома або упереджена товпа величає прегарною назвою „води житя“ (aqua vitae).

І ся страшна „вода житя“ заливає нинї цілий сьвіт, видирає з уст цілих народів хлїб, підгризає основу фізичної кріпкости, підтинає крила духових поривів, сїє безвпинно насїє недуг, пхає людство в обїйми звірячих пристрастий, на руїнах добробуту здвигає шпиталї для божевільних й калїк, кримінали для злочинців, приюти для жебраків — і, місто сподіваного земного раю, насаджує пекло.

Тому й не дивно, що бороти ся проти сеї страшної суспільної хориби — незвичайно трудно. Абстїнент — се слово, що стає нераз предметом згїрдних поглядів й насьмішок, — се чоловік, що покинув „золоту середину“ (aurea mediocritas) а хопив ся „екстрему“, — се звихнена одиниця, що заколюче хиба порядок у понятях й ділах суспільности. Нарід — кажуть несьвідомі або упереджені приклонники алькоголю — поступає вперед природним шляхом, на основі непамятної традиції та не робить скоків, гідних хиба циркових весельчаків у фізичнім, а кандидатів на божевільних у моральнім порядку.

Таке прїнципйальне понятє величезної більшости нашої „здорової“ суспільности в протиалькоголічній квестії.

Не обїдеть ся тут й без філософічних мізковань, що дадуть нам ось яку гарну картину „критичного“ погляду на абстїнентів.

„Абстїненти — се оригінали й самолюби; не люблять вони сьвіта ні людей; без сили й житя, занидїлі й повялі, вузкоглядні й тупоумні; шукають вони аскетичного житя серед безчинности й оспалости, а у замучених очах нема ніжности, нема огню. Се гидкі філістри, що після надмірного лету упали в безодню й плентають ся по сухій, пустій землі. Се індивідуа,

що припиняють горді прямованя й колодою лежать під ногами тих, що рвуть ся до сонішного сьвітла й вижин поезії. Душа їх мерзка, без віщого натхнення, творить невдатно, бо не має тої живучої сили, щоб проявити себе великими ділами; се миршаве, голе й студене каміне, з якого не трисне живуча й скріплюча струя. На мільонах жертв, на кровавих борбах, на великих накладах журби й праці будувала суспільність всіх часів й народів нинішну культуру й цивілізацію і видвинула її на той степень розвою, на якім вона тепер находиться. Благородні пориви, величні змаганя послідних століть поставили її на найвисшій щаблі і окутали поезією й штукою, мов сонішним сявом. І ось із глухих закутин висувають ся ряди варварів абстінентів, що йдуть у сьвіт, щоб знищити цьвітисті гори поезії й штуки, зруйнувати пишні сьвятині божищ найновішої культури, щоб притьмити її, глибоким сумом наповнити серця тих, що працюють в хосен краси й палкого змислового житя. Се ряди тих, що для них чужі сьвятощі штуки, що є виключені з кружка приклонників Аполля^{*)}“.

На перший погляд може видавати ся наведений висше цитат надто строгим осудженем тих, що не хотять бачити, з якою силою попишає алкогольна хвороба ціле людство у пропасть занепаду; та коли зважити, кільки приклонників має алкоголь у всіх суспільних верствах, в приватній хаті і в державній машині, серед людей ремісничого, фабричного, промислового й артистичного сьвіта,... коли зважити, як прихильно відносила ся й відносить са суспільність всіх часів й народів до сеї отруї, так безсердечно названої „водою житя“, — то оцінка ся надто лагідна...

Так отже клич: проч з алкогольем — се зворот до уздоровлення суспільного організму, а абстіненція одиниць є неначе частинним виповненем сего клича.

Абстінент основує свої погляди на правилах льогіки і історії. Алкоголь, се отруя; а отруя є убійчою для здорового організму. Мірне уживане алкоголью, що після розумань людей, які радо поступають „золотою серединою“, є хосенне, — се нічого иншого, як самообман. Велика скількість — шкодить дуже; мала скількість — мало, бо що до квалітативности є аль-

^{*)} Gegen den Alkohol. — Gemeinverständliche Aufsätze von Dr. Otto Juliusburger. Mit einem Vorworte von Prof. Dr. A. Forel. (Цитат не перекладений дослівно).

коголь той сам і в бочці і в малесенькій чарочці. Під впливом алкоголю температура тіла не підносить ся, а мнине тепло — се розширюване кровоносних судин під шкірою, якими скорше підходить тепла кров під верхню тіла*). Сили не додають алкогольні напитки, а чарка алкоголю і потім слідує мнине чувство більшої сили є тим самим, чим удар батога для знеможеного коня. Знаряд травлення представляє страшну руїну в організмах п'яків. Те саме можна сказати про нирки, знаряд слуху й очий, а особливо про знаряд віддиховий (легкі). Додати до того трачене гроший, а тим самим позбавлюване прочої родини конечних поживних средств, неспокій родинний, нелюдські, неморальні а густо-часто каригідні вчинки, поповнені в підпитім стані, збуреня в системі нервовім, що ведуть часто до невилічимих недуг і т. и. — отсе короткими словами наслідки уживаня алкоголю. Тому льогічно зовсім, що лиш цілковите здержуване ся від горячих напитоків може охоронити людство від тих страшних наслідків.

„Мій дорогий — говорить лікар до п'яка в повісти французького письменника, Юрія Онета, п. з. „Торговець трутиною“ півалькоголіків нема, памятай собі. Є тільки алкоголіки цілковиті... Хто раз закоштував отруї, сей пропащий, хиба що має сильну волю відпекати ся її цілковито“.

Хто тільки в часті уникає алкоголю, сей тільки в часті уникає його наслідків.

А чи дійде коли людство до тої вижини розвою, де пропадуть всі пересуди, упередження й несвідомість? Потверджуючу відповідь дає нам свідомість сили правди, що так само мусить побідити, як чорну темряву ночі розганяє блеск сонішного проміня. Дух чоловіка непереможною силою змагає з тугою до того, що є лиш величне, хороше, добре. Він обіймає собою всі житєві моменти і бачить в будучности гарний успіх сего безнастанного, нестримного змаганя до красшого житя. Бо ніщо не стоїть в природі на однім місци, мов сріблиста струя, що клубить ся, жене вперед і не вертає на те саме місце, всьо в природі находить ся в безнастаннім розвою свого бутя. Навіть та строга, неумолима фізична смерть, се нічо ншого, як переміна матерії й сили до утвореня нових видів. І на кождім кроці ми відчуваємо цілим нашим еством, як природа гремить

*) Dr. M. Helenius i Alli Trygg-Helenius. Борба з алкоголем. Переклав В. Держирука, Львів, 1907.

безнастанно відвідвічними законами: твоє жите скінчене, мусить уступити із житевої асени, а на твоє місце прийде щось нового, красшого, ліпшого.

З тої причини нам треба вірити, що ся правда, в імя якої абстиненция веде борбу з п'янством, — таки побідить. Се залежить від сили волі одиниць, що складають ся на суспільність, та сила волі мусить приневолити кожду людину до сего, чим вона була або чим хоче бути, мусить вирвати ся з п'янства, с. є. вбійства для духа а отруї для тіла, бо „коли дух хоче — тіло мусить покорити ся“.

Чоловік має у своїм чуднім організмі великі засоби приспаних сил, а ті сили може розбурхати й приневолити до творення лиш сила волі. Внішні вражіння, а передовсім роздивлюванє ся по сьвітовій арені не кине огню на духовий мотор нашого організму, не оживить його і не одуховлетворить і чоловік сам, з власного нутра, мусить викликати пробудженє і силою волі поперти вперед до поборення перешкод, до осягненя виміреної ціли.

І коли гаразд сконстатуємо сей загально-звісний факт, що алькоголь приковує нас до теперішности, каже радувати ся навіть серед журби, убиває силу волі і задержує від прямовань чистих, то мусимо прийти до пересьвідчення, що лиш абстиненция від горячих нап'яток є найліпшим средством розбудженя приспаних сил й скріплення волі.

„П'янство криє в собі глупоту й скаженину“ — говорив вже в старині Плотарх. А прецінь дорогою глупоти й скаженини годі дійти до ясних днів пробудженя людскости.

Численні лікарські досліди наглядно доказують, що так тілесні як і духові функції о много ліпше й успішнійше сповняють ся серед тверезого житя, чим в стані підпитім. А навіть тоді, коли людський організм зложений хоробою, абстиненция скорше спровадить назад утрачене здоровлє, чим нап'ятки алькоголічні, хоч би в найкрасших етикетах й наповажнішими словами реклямовані.

Людскість нидіє й гине в обіймах алькоголю. Хто зможе зібрати разом ті сльози, що їх витискає з людських очий „хрустальний нап'яток“? Ходім до шпиталів й киньмо оком на ті нещасні жертви, що їх алькоголь кинув на страшне, огидне ложе болізни; загляньмо до заведень для божевільних, де численні людські ества завдячують свій незавидний стан п'янству, а не забудьмо при тім на доми для убогих, на арешти і т. д. Всюди-

там видко овочі п'янства. І хто отже розуміє як слід цілу велич тих страшних наслідків, що їх спроваджує алкоголь на найменший навіть момент суспільного життя, той в ім'я правди мусить виступити проти страшного ворога. Перемога ясніє десь перед нами, тому наші очі повинні звертати ся в будучність, а не в минувшину. Хто робив би навпаки, той хіба витягнув би таку дику консеквенцію: все і всюди замирало й миршавило суспільне життя від алкоголю — перед нами отже така сама будучність! А твердий, непереможний закон розвитку вказує на щось зовсім протилежного.

Часи змінюють ся неперервно. Нові придбання науки, новий лад суспільного життя, нові думки й ідеї ворушать людськими умами. Старе й пережите йде в кут, мов перенесене катране — а нове й ліпше виступає на світову арену. Нерозумні й ретроградні ті люди, що говорять, будьто би на світі завжди були, є й будуть багаті й бідні, второпні й глупі, тверезі й п'яки, капіталісти й пролітарі і т. д. В поодиноких случаях — се правда; загальнож — ні. Се наглядне прецінь, що совершений гаразд людства — се ідея, за яку бороли ся цілі віки зі своїми культурними придбаннями. І ми бачимо, як на наших очах старий лад темноти й визиску валить ся, а зпід руїн егоїзму ненависти й братовбивства встає новий промінистий світ; не такий він справді, яким ми його раді бачили у своїх мріях, але він — се один щербель в горі, на який вступає всесвітня визвольна ідея. Безнастанний поступ родить нові ідеали і гуртує ряди нових борців коло себе, таких борців, що кладуть на перший плян не своє щастя, вдоволеня, але в ім'я альтруїстичних ідей попихають людство по дорозі до досягнення вимріяної цілі — ідеалів, що їх зродили нові часи.

Струя еволюцій не може стояти тихо і філії поступу накривають, перешумлять над головами тих, що живуть серед сумнівів і безчинности. Історична еволюція жене скорим темпом.

Вона веде товпи бідних, понижених, несвідомих до іншої країни, де вони найдуть вдоволеня, де вони загасять сю жагоду світла, свободи й краси. Много вже є борців, що на нашій, потом й кровю злитій землиці насаджують новий лад — рай, де кождий користати-ме з овочів своєї праці; але більші ряди тих, що для народних мас лишают криваву працю, для себе резервують уживаня світових приємностей. В інтересі отже тих непроглядних народних мас лежить збільшати ряди борців за братолюбні ідеї. З ярма неволі, з кайданів пониженя двигаєть

ся нарід, але ся неволя і сі кайдани мусять бути зрозумілі, ясно й точно поставлені перед очима борців, щоб збудила ся охота, завзятість неволю знищити, кайдани розірвати.

І в тім місци як раз конечна абстіненція від горячих напиків.

Журба, біда, невдоволенє — се перший і одинокий товчок до борби. Чоловік, вдоволений своїм положенем і своїх ближних не відчуває найменшої потреби змагати й рвати ся до ліпшого буту. А хто летить думкою в будучність, бачить у ній новий, краший сьвіт, сей пробиває собі серед житевих невзгодин дорозу, щоб дірвати ся до того сьвіта. А алкоголь приковує нас до теперішности і вливає в наші серця хвилеве вдоволенє; він відганяє від нас напрасні думки про нещастє й невиносиме положенє, а ставляє перед очима нашої душі хороші картини душевного спокою. „Журба мешкає найблизше коршми!“ — говорить наша народна пословиця. У чарці топить людскість свої журливі думки і з неї висисає вона сей вогонь, що приковує її до місця й не дає їй поступати в праці й змаганю вперед. Сі коршемні лавки прямо зачаровані, тому наш нарід з сего приводу робить собі дуже влучні а глибокі рефлексії в роді таких:

„А в нашої Хайки
Смолянї лавки...
Як'єм сїв — прикипів,
До дому ні гадки!“

Так отже: піяк забуває в першій мірі за дїм і його потреби, а лелїє се своє фіктивне й непостійне вдоволенє, поки не прийде час розчарованя й сей, глибокий своїм змістом рефлекс, що містить ся в наведеній народній пісни.

Алькоголь притуплює бистрість наших думок і присипляє їх; спокійно годять ся вони з теперішністю, а не старають ся линути серед борби у будучнину. „Ухо раба підпитого — каже др. Юліусбургер — не чує брязкоту кайданів, в які він закутий. Чоловік не є в спромозі скинути із своїх плечий тягару, коли алкоголь приглушить чутє його тіла, чувство обережности й умученя“.

Не лиш з індивідуального боку, але також социяльного — убиває алкоголь почутє перетяженя працею. З тої причини чоловік, як суспільна одиниця, мусить опісля надмірною працею доганяти се, що занедбав, або лучить ся з подібними собі су-

спільними одиницями і в той спосіб цілий соціальний устрій змагається понад сили, щоб добути робучий час для духа й тіла.

Абстіненція отже змагає до того, щоб виробити поворотних борців для культурної цілі.

Однак борба не ведець ся лиш що до скількості праці, але також що до місця, в яким праця має бути виконана. Коли возьмемо прим. під розвагу цілі робітничі маси, то причиною малої продуктивності праці, а за се великого умученя робітничої одиниці є у великій мірі нездорові мешканя, надто горячі фабричні забудованя, негігієнічно улаштовані площі, де відбуваєть ся робота і т. д. Тож навіть і в тім зглядї треба тверезого ума, ясної, бистрої думки, що змогла-б гаразд розслідити ті браки. І тут абстіненція є конечна.

Кожда праця мусить бути виконана в своїм часї й без шкоди для організму робітника. Алькоголь спричиняє хибне чувство збільшеня фізичних і умових сил, додає чоловікови сеї, що так скажу, „нерозважної“ енергії, що не дає йому поважно роздумати над близькою небезпекою, що грозить організови. А великою небезпекою для організму є тоді, коли чоловік хибно приписує собі більшу силу, чим в самій річи він її має, бо тоді рветь ся він до такого діла, яке не дасть ся сповнити, а коли й сповнить ся, то лиш зі шкодою для організму. А без горячих напйтків суспільна одиниця понимає здорово й точно грозячу небезпеку, усуває рішучо й второпно перешкоди, а в сполуці з подібними спільними одиницями бореть ся за поліпшене свого соціального положеня.

Ще одна дуже важна річ вказує на се, що поступ людства у всіх напрямх вимагає абстіненції. Маю на гадці гріш, що є у суспільнім житю найважнішим чинником. І за хвилину мнимої роскоші ми кидаємо від себе той гріш, що може нас прокормити й додати справдішних сил. Безглядна, що так скажу, пристрасна ошадність — є хоробою суспільною, знаною під назвою скупарства і та ошадність, що заказує кидати гріш без розваги і цілі — се найуспішнійший лік для суспільного організму. Видати отже хоч би мінімальну суму на горячі напйтки — се, коли не злочин, то злодійство, поповнене на собі самім. І тут отже абстіненція накаже гроша уживати на хосенні і здорові потреби й приятности або вкинути у вир борби о лїпшу будучність.

До сеї борби треба чимало людей, здорових людей. Величезні, прямо непроглядні маси народу зжили ся з тим пере-

свѣдченем, що видаючи грѣш на алкоголь, видають його на коначне средство поживи. Тож, поки сей алкогольний блуд лежить в пересвѣдченях великанських народних мас, доти тих мас годї зачислити мїж ряди борцїв за красшу будучнїсть.

Так часто осьпївувана „der Kampf ums Dasein“ потребує у людства великого, вільного від всяких пут духа. А гордий, бадьорий дух, що летить стрїлою у далечїнь, яку лиш бистра думка може сотворити, тратить свою гнучкїсть, силу й енергїю під впливом горячих напїткїв. Навїть понїмане краси чисто фїзичної чи то моральної стаєть ся звихненим. Перегляньмо кїлька творїв декадентських, писаних, як вїдомо, дуже часто під впливом „хрустальної води життя“ і шукаймо там за тими величними, благородними поривами, що ворущать нам душу, шукаймо за сею альтруїстичною любовю, що у важких історичних моментах розпихає нам грудь і рве нас вперед, шукаймо за тим реальним здоровим житєм, що кипить довкруги нас і тягне нас непереможною силою до себе! Ту — звїряча змисловїсть, розденерованє, хороблива екстаза, копиця нездорових фраз, яких нормальний чоловік не зрозумїє.

А коли для нас ідеальним змаганєм є тужливе прямованє до „свѣтла, правди і любови“, тож лиш абстїненция може додати тому прямованю полету, вїдваги і сили, може вилїчити сї хороби, що роблять нас непотрїбами у суспїльнїм житю.

„Розум — се одиноке успїшне оруже в борбї о будучнїсть; кому розвїй людства лежить горячо на серцї, той не позволить із спокїйним духом на се, щоб се оруже ржавїло. А алкоголь як раз робить його заржавїлим й тупим, а щоби воно було лїскуче й острє, треба абстїненцїї від горячих напїткїв. Не дати попасти в хоробу здоровому мозкови, а слабому можливо як найскорше привернути силу, — сего жадає культура і наш погляд на свѣт*)“.

Справедливо називає Сенека пїянство добровільною глупотою, а Індїйцї уважають його за рїд божевїльства і в їх мовї слово „раман“ значить: пїяний або божевїльний.

Осягненє нашої цїли не залежить виключно від нас самих, але у великїй мїрї від нашого потомства. Яке воно буде — така наша будучнїсть. Наука каже, що алкоголь затроєє не лиш наш органїзм, але також органїзм наших дїтїй.

*) Gegen den Alkohol etc.

Заниділе й миршаве потомство не тільки що не мати-ме сили попихати струю нашого поступу вперед, але й своєю неспосібністю й малодушністю здержувати-ме його в еволюції; як в діточім серці вкорінить ся велике одушевлене до всього, що високе й благородне, то ми можемо спокійно глядіти в будучність. Здорове тіло й свободний дух — се запорука обильного в діла житя. Вихованє дітий на основі правди, сеї правди, що не позволяє що иншого говорити на невинних діточих очах, а що иншого робити за діточими плечима — се обовязок людини, що щиро скаже: лю б лю свої діти. Сумнів й облуда, вкинені в ніжну, чисту його душу, се убійча струя, се злочин, поповнений родичами на своїх „любих“ дітях. Фарисейство родичів зглядом дітий в питаню алькоголічним — се викривлене діточої душі, се звихненє природних бажань їх серця, — се чорна будучність для ідеалів людства. Знаємо чейже, що „молодість наша різьбить і викоує наше жите; хоч скоро вона біжить — знак долота її зістає“.

А ще кілька слів про наш обовязок зглядом цілої суспільности. Наш погляд на сьвіт основуєть ся на двох основних законах, іменно: на законі про непропащу матерію й силу. У вічній зміні матерії є лиш одна матерія, що безнастанно прибирає нові види, а в грі сил є одна сила, що вічно зміняєть ся. Отже наше тіло й дух є рівнож переміна тої простої матерії й сили. В дальшій отже консеквенції — в кождім людськім естві бачимо свого брата. А відси походить наш великий обовязок — любити своїх ближних й трудити ся в їх хосен. Коли отже широка наша родина немов потапає в алькоголевім мори, коли здоровле, майно, честь, спокій і енергію широких людських мас нищить п'янство, тоді кождий, для кого клич „абстіненція від алькоголю“ не є голословним висказом, не може байдужно дивити ся на діло знищеня, а в імя правди старати ся буде, щоб ся квестия як найскорше ясно станула перед очима людства.

„Die Gleichgiltigkeit macht alles tot;
Die Liebe macht alles lebendig“.

З черги дістає голос др. І. Раковський до реферату:

Вплив алькоголю на людський організм.

До найважнійших питань, що під нинішню пору ворушать всю культурну людскість, належить між иншими і питанє аль-

когольне, себто питане: чи і о скільки уживане алкогольних напоїв є пожиточне або шкідливе для чоловіка як одиниці, а далі для даного народа і цілої людської суспільности.

Хто слідить пильно жите людської суспільности останних літ, бачить наглядно незвичайно швидкий розвій сього алкогольного питаня; воно стає предметом чим раз подрібніших та чим раз глибших строго-наукових дослідів учених спеціалістів, викликає чим раз основніші наради на з'їздах і конгресах, спричинює засновуване найріжнородніших товариств, словом, алкогольне питане починає займати все чим раз ширші круги людської суспільности.

На нашій Україні, по сей і той бік кордону, набирає алкогольне питане завдяки певним обставинам ще й питомого, суспільно-політичного характеру, тому й не диво, що хоч всі лучші сили нашого народа з'уживають ся зовсім визвольною борбою, все таки і в нас алкогольне питане звертає на себе чим раз то більшу увагу.

Розбудити ще більше зацікавлене сею так многоважною для нас справою, подати достаточний материял до всесторонньої дискусії, представити сучасний стан сього питаня та заохотити спосібних до сього Українців до наукових дослідів на тім полі, отсе наше горяче бажане, отсе й ціль нашого реферату.

Хто починає застановлювати ся над значінем алкогольних напоїв для чоловіка, той стає нараз перед дуже дивною проявою.

З одної сторони у всіх, що найліпших сучасних наукових підручниках зачислено алкоголь до отруй, а з другої сторони загально уживаєть ся алкогольних напоїв в тім переконанню, що се знамениті средства поживні та зовсім безпечні способи уприємнюваня буденного людського житя. Застановім ся насамперед над першою прикметою, яку приписуєть ся алкогольним напоям, а то над їх поживністю.

Ще в половині минувшого столітя американські лікарі Деві і Перкер поставили собі се питане і старали ся його розв'язати дуже численними досвідами, в яких порівнювали поживну вартість алкоголю, товщі, цукру і муки. Висліди тих числених дослідів виказали остаточно, що фізіологічне ділане згаданих поживше пожив було зовсім відмінне від такогож діланя алкоголю. Перші, каже Деві, були травлені і з'ужитковані та могли удержати природну температуру, живчик і віддихане, без якихнебудь забурень чинности нервів, мозку і переміни матерії, противно

алькоголь, очевидно нестравлений переходив з жолудка у кров, кружив разом з нею і подібно як другі анестетика і наркотика зменшував вразливість нервів і мозку та обнижав зарівно температуру як і віддихане. Подібні розсліди робили також майже рівночасно французькі вчені Ляльман, Перен і Дюруа і уживаючи дуже дотепно уладжених приладів, виказали, що по зажитю алькогольних напоїв легкі, нирки і шкіра виділювали дуже довго зовсім нерозложений алькоголь, проте були переконані, що алькоголь не єсть зовсім поживою і що його наше тіло виділює в цілости в природнім стані. Пізнійше виказали Шулінус, Дюпре, Суботін, Бодлендер, Штрасман і другі, що тільки частина зажитого алькоголю, а то близько 10⁰/₁₀, виділюєть ся до тіла назад, а решта спалюєть ся, значить лучить ся з киснем і розкладає ся через те на двокис вугля і воду. Значить, алькоголь спалюєть ся в нашім організмі. На тій основі розширив ся погляд Бінца, що алькоголь спалюючись в нашім тілі, виручує в тім згляді білковинні матерії, через те вони заощаджують ся і можуть служити для організму опісля до відживлюваня. Після того погляду мав би алькоголь значну поживну вартість.

Але ближші розсліди Японця Міура, Нордена, Штамрайха і других не могли виказати в дійсности такого, заощаджуючого білковину діланя алькоголю. На тій основі зважив ся Гольсті заявити на лікарськім фінськім конгресі 1897. р, що „коли би навіть алькоголь зменшував спалене білковин, то ще не сказано тим, що се пожиточне для нашого тіла. Як алькоголь, що дуже посвоячений з киснем забирає клітинам тіла той кисень, якого вони конечно потребують до свого правильного удержаня і виконуваня приналежних їм чинностей, то вислідком того на певно єсть менше спотребоване білка, але для тіла виходить се радше на шкоду як на пожиток. Знидіне товщі, що проявляєсь скрізь в тілі при постійнім уживаню алькоголю стоїть правдоподібно власне в звязи з тим, що алькоголь забирає клітинам кисень, якого вони потрібують до правильного житя. Нидіне товщі єсть висловом недостаточного окисаня. Ділане алькоголю як заощаджуючого средства не єсть безусловно корисне і правдоподібно, що загальне ділане алькоголю на зміну матерії єсть переважно шкідливе“. Проте хемік Бунге не зачислює алькоголю до средств, якими моглаб послугувати ся лікарська діететика. Найновійші досліди Наймана, Роземана і усіх що найліпших фізіологів виказують, що при довше триваючих

досвідках з початку (4—5 днів) алкоголь не заощаджує білка, та відтак се шкідне ділане зменшуєсь, а вкінці зовсім зникає, а товщ і білковина справді починають нагромаджувати ся в нашій тілі. Очевидно, що по кількох днях клітини нашого тіла призвичаюють ся до алкоголю і тоді доперва він може так ділати як мука, цукор або товщ.

Вчені старали ся навіть означити докладнійше тоту вартість алкоголю як поживного середника. Вартість поживи як жерела енергії обчислюєсь із скількості тепла, яку дають ті поживи при спаленю, а скількість тепла мірить ся кальорією, себто такою скількістю тепла, якої треба, щоби один грам води оґріти о один степень. Обчислено, що пересічно дорослий чоловік потребує на добу такої скількості поживи, яка при спаленю дає около 2500 кальорій, бо тількиж тепла з'уживає людський організм на виконанє своїх житєвих чинностей у протягу того часу. На покритє такого кінечного видатку енергії йде тепло, що вивязує ся при спаленю складовин поживи або самого таки тіла головно товщі і білковини.

Один грам товщі дає при спаленю 9·3 кальорій, один грам білка 4·1 каль. 1 грам углеводовів (муки або цукру) около 4 каль., а 1 гр. алкоголю 7·2 каль. Виходило би з того, що алкоголь має дуже значну поживну вартість і то посередну між білком а товщию. І справді так думав Бінц та називав пиво плінним хлібом. Одначе Тігерштєдт звернув увагу на те, що найбільша скількість алкоголю, яку можна без шкоди для організму спожити в протягу одної доби, доходить лєдвн найбільше до 25 грамів, що при спаленю дають до 180 каль., проте лєдвн 7% цілої потрібної скількості тепла.

Бунге розсліджує сю справу з иншого боку, а то обчислюючи хемічно енергію алкоголю. „Тільки можна напевно знати“ — каже він, „що алкоголь не може мати більшої поживної вартости як углеводовні (мука, цукор і т. и.) Миж знаємо цілком певно, що алкоголь може мати найбільше $\frac{9}{10}$ поживної вартости углеводовня, бо при кисненю, се є переміні цукру в алкоголь $\frac{1}{10}$ частина хемічної сили зложеної в цукрі іде зовсім на марно. Чи инших $\frac{9}{10}$ частин загалом придає ся на що в нашій тілі та в якій мірі, зовсім певно ще не знати. Се все ще єсть предметом спорів учених. Колиб ми з поборюванєм мірного алкоголізму хотіли ждати аж фізіолоґи згодять ся і напевно означуть, кілько з тих $\frac{9}{10}$ хемічної сили придаєть ся в яких тканях і приладах та до яких

чинностей і т. п., то тимчасом людскість вже давно розшилаб ся на смерть.

Вистарчить знати, що алкоголь під жадним зглядом не має першенства перед углеводнями, а противно всі звісні недостачі і небезпеки. Не можемо тут також поминути звісного обчислення професора Штрімпля. „За одну марку одержує робітник в Баварії около 4 літри пива, тих чотири літри пива мають найбільше 240 грамів углеводнів, а ледви 32 гр. білка. За той сам гріш, за 1 м. одержує робітник, коли собі купить хліба найменше 2000 грамів углеводнів, а попри се ще около 250 грамів придатного білка. Бачимо проте, що ціна найдешевшого пива що до своєї поживної вартости єсть майже 8 разів висша, як ціна хліба, а ще висша, коли порівнати її з ціною бараболі, гороху і інших поживних средств. Ще більше некорисними покажуть ся сі числа, коли возьмемо на увагу далеко висші ціни пива, які мусить платити ліпший середний стан, особливо в північній Німеччині.

Як бачимо, поживна вартість алкоголю представляє ся в дуже лихим сьвітлі так, що до нині не стратили ще вартости звісні слова старого Лібіга: „З математичною певністю дасть ся доказати, що скількість муки, яка містить ся на кінци ножа, є поживнійша для крови як десять літрів баварського пива, та що чоловік, який може денно випити тих десять літрів пива, в протягу одного року зїдає в найліпшим разі точно таку скількість поживних частий, яка відповідає п'ятьфунтовому бохонцеви хліба, або $1\frac{1}{2}$ кг. мяса“. Додамо до того ще й те, що деякі визначні хеміки і фізіольоги, як Гопе-Зайлер, Бунге, Касовіц, Форель і другі суть того переконання, що алкоголь підпадає в нашім організмі тільки катабольним, а не метабольним переминам, значить він тільки розкладає ся на двокис вугля і воду, які опісля наш організм виділює з себе, як річи зовсім злишні, а зовсім не бере уділу в переміні матерії, значить не лучить ся із материєю нашого організму, та не творить з ними пожиточних сполук; а те, що алкоголь спалюючи ся, виділює певну скількість тепла та заощаджує товщ, теж після тих вчених не єсть корисною появою, бо власне ся товщ повинна брати участь в переміні матерії та бути жерелом енергії і сили, а не нагромаджувати ся безпотрібно та ставати нераз причиною недомагань і хоріб. Зазначити треба також, що алкоголь не має зовсім азота, проте в найліпшим разі міг би заступити в части тільки безазотові углеводні, а ніколи не за-

ступить азотних сполук, як страв м'ясних, молочних і ярин так, що алкогольних напоїв можна би уживати тільки при дуже мішаній поживі.

Вплив алкоголю на переміну матерії єсть найважнішою справою цілого алкогольного питання. Ся обставина, що алкоголь відбирає всім сполукам воду і безпосередно з жолудка переходить в кров, позваляє догадувати ся, що алкоголь мусить впливати в певний питомий спосіб на саму кров і на її чинности. І справді досьвіди Нотнагля, Девіса, Фріденвальда і других виказали, що алкогольні напої викликають скорчене червоних кровних тілець, змінюють їх стать і зменшують в них скількість гемоглобіни, сього для крові так питомого а для нашого організму так конечного складника. Численні американські і англійські вчені виказують навіть, що алкоголь викликає в крові ще й таку прояву, що червоні тільця крові сильнійше придержують в собі кисень і тяжше його відділюють та гірше лучать ся з сьвіжим киснем. Ціль і задача червоних тілець крові єсть власне розносити кисень скрізь по цілім нашім тілі, до того в них ся незвичайна легкість відділюваня і приймааня кисня; колиж проте наслідком алкоголю червоні тільця крові лїнівують своїй чинности, то се мусить мати незвичайно важні наслідки для нашого організму. Розумієть ся, що говоримо тут про вплив того алкоголю на кров, що дістаєть ся до неї з жолудка по зажитю алкогольних напоїв, а не про діланє чистого алкоголю на кров поза нашим організмом, бо роблено і такі досьвіди, та ними ми не можемо займатись. Тїсно з тим лїнівим окисанєм і відкисанєм крові по зажитю алкогольних напоїв стоїть в звязи спостереженє Девіса і Річардсона, що алкоголь обнижує виділюванє двокису вугля, значить ся, віддих чоловіка стає повільнійший, а його температура обнижуєть ся; коли додамо до того ще, що значна частина кисня з'уживаєть ся на безпосередне спаленє алкоголю, то зрозуміємо, що цілком справедливо пише Гіпе в своїм підручнику гігієни, „навіть в малих скількостях, з якими тіло може дати собі раду, звільнює алкоголь зміни матерії і спинює через те правильний розвій енергії, руху і правдивих поживних середників.

Розсліди над впливом алкоголю на травленє, хоч дуже численні не довели ще до пожаданого роз'ясненя справи. Глюзінський знаходить, що алкоголь зажитий в малих скількостях спершу звільнює травленє, а опісля прискорює. При забуренях в чинностях травленя вплив алкоголю все є шкідливий.

Боас, Бінц і інші кажуть, що алкоголь побуджує жолудок до сильнішого руху і виділювання більшої кількості жолудкового соку, а клясичні розсліди переведені в робітні Павлова в Петербурзі вказують на те, що алкоголь доведений до жолудка безпосередно або посередно подразнює в першій хвилі жолудок та справді побуджує його до сильніших чинностей, та пізніше додаваний алкоголь впливає вже некорисно. За те Бунге, Гіпе і інші суть того переконання, що алкоголь навіть в малих кількостях ділає на травлене шкідливо. Та не пересуджуючи цілої справи, можна на підставі тих досвідів і поглядів напевно сказати, що алкоголь в тім часі, коли є ще в жолудку ділає шкідливо, бо просто парить і ушкоджує внутрішні болони жолудка, доперва коли дістане ся до крови дражнить жолудок і прискорює його чинности. Але і се тільки в першій хвилі, довше триваюче подразнене впливає на травлене некорисно. Дятого справедливо каже Сельден, що звичай пити перед їдою чарочку алкогольного напою для збільшення смаку є відстрашаючим проявом великанської популярно-лікарської обмани. Так само із тих самих причин дуже шкідливим є звичай уживання алкогольних напоїв підчас довше триваючого їдження. Корисний вплив алкогольних напоїв по дуже обильній їді через те, що усувають немиле почуване напору під грудьми пояснює Лярзен так, що алкоголь ослаблює мязи жолудка і через те отвиряє ся прохід з жолудка до кишок, а нестравлена пожива вливає ся до кишки; розуміє ся, що через те прикре почуване справді уступає, але наслідки того для травлення є дуже погані, як се справджує також і буденний досвід.

Існують також розсліди над діланем алкоголю на інші чинности травлення. Так після Бінца алкоголь збільшує виділюване слини, а що задачею слини є перемінити вже в роті муку в рід цукру, проте можна було сподівати ся, що алкоголь прискішує таку переміну і що хоч се буде одним із додатних впливів питя алкогольних напоїв. Тимчасом досліди Робертсона доказали, що як раз противно, алкоголь звільнює і зменшує згадане цукроватіне муки через те, що слина хоч виділює ся в більшій кількості, не має достаточних потрібних складників. Розсліди Чельцова виказали, що подібно печінка виділює більшу кількість жовчі. Однак чи її хемічний склад при тім не змінє ся, на разі не знаємо. Попередно згадували ми вже про те, що алкоголь в крови розкладає ся остаточно на двокис вугля і воду. Очевидно, через те збільшує ся кількість води в крови

і нирки, що мають за задачу перечищувати кров із непотрібних плинних складовин, мусять виконувати працю більшу як ся, до якої вони призначені. Рівночасно нерозложений ще алкоголь, що доходить з кровю до нирок, впливає на них з свого боку. На тім полягає спостережене Моріого і Глязера, що алкоголь зажитий навіть в малих кількостях дразнить нирки та при-спішує їх чинности. Се також факт добре звісний всім тим, що мали колинебудь нагоду напити ся більшої кількості яких-небудь алкогольних напоїв.

Далеко докладнійше розсліджено вплив алкоголю на чинности наших мязів та фізичну нашу працю. Досьвіди в тім напрямі численних учених як Крепелін, Фрей, Дестре, Деляріє, Льомбард і Озерковський визначають ся також незвичайною докладністю і певністю як ніякі інші праці над впливом алкоголю на наш організм, а се тому, що мистецьким приладом до міряня сили, так званим ергометром, можна з найбільшою точністю вимірювати видатність праці наших мязів.

Поминаючи деякі другорядні ріжницї, в головних основах згоджують ся згадані вчені у своїх поглядах на згаданий вплив алкоголю, який після Дестре дасть ся в коротці висловити так:

1. Алкоголь викликає зразу подразнене мязів, а через те й збільшене їх чинностей, без огляду на се чи мязи утомлені чи ні;

2. Се корисне ділане виступає безпосередно по зажитю алкоголю і триває коротко, около 15 минут;

3. Після того алкоголь ослаблює чинности мязів і то так швидко, що вже около $\frac{1}{2}$ години по зажитю чинність мязів сходить до найменшої видатности; нові давки алкоголю тільки з трудом збільшають незначно чинности мязів;

4. Отсе ослаблююче ділане алкоголю триває значно довше як початкове, коротко триваюче збільшене чинностей так, що скількість всеї довше триваючої праці, виконаної під впливом алкоголю є менша від тої кількості праці того самого рода, що її виконують ті самі мязи в тім самім часі, без подразнення алкогольним напоєм. При тім виступає, так як при умовій праці, почуванє облегченя тягару праці так сильно, що сам Фрей, роблячи над собою досьвіди, мусів їх перервати, щоби переконати ся, чи через недогляд не змінено тягару в ергометрі.

Отсі висліди наукових розслідів потверджують також численні спостереження зібрані у великих англійських і американських фабриках, де більше число людей виконує постійно працю, що вимагає

напруження, сили, вправи і швидкості. З тих спостережень показується, що робітники, які не пють алкогольних напоїв, працюють і заробляють більше, а в додатку вони більш витривалі, менше томлять ся, та гарнійше виконують свою роботу. Подібні спостереження зроблено також в англійським війську та у воєнних і наукових виправах. Наслідком того в багатьох англійських фабриках і копальнях, а остаточно і у війську зовсім заказано уживати алкогольних напоїв, що мало опісля незвичайно корисні наслідки.

З сього бачимо, що при фізичній праці можна би ужити алкоголью з користю хиба тільки тоді, коли ходить о короткотриваючу а можливо велику скількість сили наших м'язів, колиж ходить о працю довготриваючу і витривалу, там уживане алкогольних напоїв тільки шкодить.

Як жеж впливає алкоголь на наш нервний уклад (мозок і нерви), якими проявляють ся найважнійші, бо духові чинности нашого організму? Що такий вплив існує, про се нема найменшого сумніву і се вже звісно від давна.

Коли праотець Ноаг, розказує стара європейська легенда, вперше засадив винну лозу, то чорт попідливав свіжо засаджені віти насамперед кровю льва, відтак кровю малпи, а вкінци кровю безроги. „Ну, на що ти се так робиш?“ запитав чорта зацікавлений патріярх. „На те, відказав нечистий, щоби той хто випе першу чарку вина, був такий хоробрий як лев, хто випе другу робив такі дурниці як малпа, а хто випе ще й третю чарку, щоб валяв ся в болоті як безрога“. І справедливий Єгова зробив так, щоби так було...

Ся легенда вказує нам на те, що вже в дуже стару давнину люди думали так як тепер, що алкоголь зразу нас підбадьорує і додає нам сили духа, та опісля наші духові чинности здержує, ба й зовсім придавлює — значить, що алкоголь зразу подражнює а опісля затуманює. Так думають також вчені Кльод-Бернард, Бер і другі.

Найновійші досліди вчених таких як Анстр, Бунге, Крепелін і інші представляють цілу справу зовсім в іншим освітленю. Алкоголь єсть типовим наркотиком, значить ся, він тільки спинює і придавлює наш нервний уклад, в його чинностях тільки він робить се поступенно, починаючи від найголовнійших частий, т. зв. осередків мозку, що управляють найніжнійшими і найважнійшими чинностями.

Насамперед ділає алкоголь на передню часть головного мозку, а затроюючи її, ослаблює її чинности, себто силу і ніжність думки, уваги і розваги. Рівночасно з тим виступає і друга проява. Ослаблений таким алкогольним затроєнем передній плат головного мозку не може дальше так могутчо панувати над чинностями другорядних осередків, порядкувати ті їхні чинности, та спинюючи численні інші осередки, змушувати до діланя тільки такі осередки, яких чинности відповідали би строго льогічній думці, ніжній увазі та глибокій розвазі. Рухові осередки та груба нельогічна думка не мають сприту та починають працювати швидко, легко та без застанови.

Коли чоловік не дізнає ніякої запори у своїх чинностях, тоді дізнає вдоволення, звідси то походить сей „піднесений“ стан веселости та вдоволення, т. зв. евфория, що її дізнаємо по зажитю чарочки алкогольного напою: „покріплючі та осьвіжуючі прикмети алкоголю не існують зовсім; се тільки наслідки самодурства того, що пє, завдяки приголомшенню сили розсудку“ — каже др. Е. Мітандер і се єсть погляд сучасної науки.

Др. Освальд Шмідеберг, професор фармакології на університеті в Штрасбургу пише у своїй фармакології, що „також приемні, хоч не все добродійні наслідки уживаня алкогольних напоїв приписують звичайно побуджуючому діланю алкоголю, тимчасом ближший розслід тої прояви вчить нас, що вони є також тільки наслідками починаючого ся ослаблення певних частий мозку: в духових проявах зникають наперед ніжнійші степені уваги, думки і розваги, підчас коли інші духові чинности наводять ся ще в правильнім стані“. Подібно пише Бунге професор фізіологічної хемії на університеті в Базілії: „наслідком починаючого ся ослаблення мозку суть також ті оживлені рухи і непотрібні прояви сили п'яного, а се тому, що усуваєть ся спинююча запора, яку тверезий ставить кожній принуці до непотрібного руху на те, щоби шанувати свої сили“. Звідси походить ся надмірна веселість, при всяких забавах, пирах і бенкетах, яка наступає, скоро тільки учасники проковтнуть у свій жолудок першу чарочку якогонебудь алкогольного напою, звідси ся бундючність і відвага у „підохочених“, звідси ся надмірна приязність і сердечність у підпитих, що вже ледви держать ся на ногах, звідси то також і загальне переконанє і правдивість слів пісні що:

чарка чарує нам долю,
чарка дарує нам волю,
чарка до неба нас пре!

Ослабленню мозку треба приписати також прояв почування милого тепла по зажитю алкогольного напою — та про се незвичайно гарно і зрозуміло розказує професор Бунге і проте радше наведемо його слова:

„Коли алкоголь підмагає жерела тепла, то з другої сторони побільшує він також і виділюване тепла. Се послідне переважає: остаточним вислідком єсть обнижене температури тіла, що виказано численними дослідами просто за помочию термометру. Збільшене виділюване тепла повстає в той спосіб. Алкоголь спричинює розширене кровних судин в шкірі; внаслідок того пливе тепло крові холодною поверхнею і на вні виділюєть ся більше тепла. Розширене кровних судин треба пояснювати в той спосіб. В стінах кровних судин находять ся малі перстенисті мязи, що постійно стягають ся і розтягають ся. Принука до сього скорченя виходить від певних нервних ниток, що доходять до тих перстенистих мязів, та що мають всі спільний осередок в мозку. Алкоголь знесилює сей осередок, нерви перестають подразнювати, перстенисті мязи тратять тугість, кровні судини розширюють ся, шкіра стає богатійшою у кров і се пізнати по її червоній закрасці. Зачервлене лица після зажитя вина, що все пояснюєть ся подразнюючим діланем алкоголю, єсть проте проявою знесилення мозку. Несвідомий чоловік каже, що алкоголь гріє його в зимну непогоду. Се почуване тепла єсть тільки самообманом; він тільки відчуває, як кров допливає до шкіри у збільшеній кількості. Однак в дійсности він не огріваєть ся а лиш остуджуєть ся. Злуда повстає мабуть через те, що ослаблюють ся ті осередки мозку, які спричинюють почуване тепла.

Чим більше пемо алкоголю, тим більше змагаєть ся знесилене найважнійших осередків головного мозку, тим більше змагаєть ся занепад усіх найніжнійших чинностей душі, тим більше опадає з нашої душі культурна скарупка, а на верх виступає у цілій своїй наготі розузdana, звіряча природа чоловіка. За доданем ще більшої кількості алкоголю головний мозок затроений параліжуєть ся зовсім, чоловік тратить свідомість, його рухи стають чим раз більш непевні, а далі коли затроєне дійде до мозку середнього, наступає цілковитий параліз усіх осередків руху і чутя, а паний мов мертва колода валить ся на землю. Сього dokonує ся „послідня“ чарка, але коли паний перебере насильно сю послідню мірку, тоді затроєне цілого нервного укладу може спинити всі головні житеві чинности і чоловік перестає жити.

Розуміть ся, такі случаї бувають рідко, раз тому, що п'яний обезсилений „засипляє“ ще перед тою границею, а відтак тому, що знасилуваний наш організм сам викидає надмірну кількість отруї — однак і такі случаї бувають.

Коли наш організм видержить затроєне алькоголем, тоді алькоголь в части видихуєть ся, в части випаровує через шкіру, то знов розложений на двокис вугля і воду виділюєть ся з нашого організму будьто легкими будьто нирками — досить що організм поволи позбуваєть ся отруї і поволи вертає до первісного правильного стану. Колиж ми постійно затроюємо наш організм алькоголем, заки він ще прочистить ся зовсім із слідів зажитої отруї, раз тільки упившись а опісля вже тільки доливаючи, то се мусить викликувати постійні, хоробливі зміни в організмі, та про се ми розкажемо докладнійше опісля.

Тут на разі мусимо зустрінути ся із питанєм, яку кількість алькоголю може видержати наш організм без очевидної шкоди. Таку нешкідливу кількість назвали англійські лікарі „фізіологічною давкою“, розуміючи під тим таку кількість алькоголю, яку наш організм може у нутрі розложити, не виділюючи його без розкладу нирками (мочию). Бартольов уважав такою міркою 45 грамів на протяг 24 годин, Ціген 40—30 гр. в тім часі, Ансті 30 гр., Бянфе 25 гр., Вудгад 15 гр., а Бінц, Фік і др. уважають прямо найменші давки шкідливими. Як бачимо, під сим зглядом погляди є дуже ріжнородні, та всеж таки Вудгад справедливо завважує, що т. зв. фізіологічна давка з року на рік постійно зменшуєть ся. До близшого поясненя додамо, що позаяк звичайна чарочка на горівку обнимає около 15 см³, чарка на вино 75 см³, а склянка 250³, проте 10 грамам чистого (абсолютного) алькоголю відповідає: 1 чарка горівки 40%, около 1½ чарки вина 10% або 1 склянка пива 4%.

Питанє, чи алькоголь належить до подразнюючих, чи до ослаблюючих средств, можна було рішити тільки відповідними досьвідами. — Перший розпочав такі досьвіди Рідж 1882. р. і вони виказали, що навіть маленькі двограмові давки алькоголю ослаблюють значно силу змислу зору. Річардсон і другі робили подібні дослїди із змислом слуху і дійшли до тих самих заключень. Хоч сї проби виконувано на дуже малі розміри, то всеж таки вони так суперечили загально прийнятим поглядам, що звернули на себе зараз увагу та заставили богато вчених до подібних розслїдів на більші розміри.

Між іншими найбільше вславився на тім полі др. Еміль Крепелін, професор психіатрії в Гайдельберзі. Перші його дослідження над впливом алкоголю на швидкість спостереження і приймання вражіння виказали, що алкоголь її безумовно зменшує і то тим більше, чим більшу кількість його зажито.

Відтак робив він проби із додаванем чисел і вичислюванем слів або їх виучуванем на пам'ять. Вислід знов показався такі самі, алкоголь викликавав все зменшене швидкості і справності в згаданих ділянях і то просто відповідно до своєї кількості. Правда, що при зажитю незначних кількостей алкоголю помітне було зразу дуже маленьке збільшене згаданої праці, але обнижене, яке опісля наступало, спричинювало завсігди загальний вислід відємний. Вплив довше триваючого хоч мірного уживання алкоголю розслідив докладніше Сміт. Він подавав розсліджуваним особам через довший час денно 30—40 гр. алкоголю в дуже сильнім, бо 4% розріджено, а дослідження з ними робив все вісім до дванадцять годин по зажитю послідної денної давки, а се тому, щоби цілком виключити вплив початкового хвиливого діляня алкоголю зараз після його зажиття.

Дослідження ведено при помочи додавання, виучування на пам'ять довгих рядів чисел. Ціломісячні дослідження виказали, що заживане алкоголю в результаті зменшувало постійно справність і швидкість праці, а кождочасна перерва в його заживанню викликувала дуже помітне сильне збільшене згаданої праці, яке зникало знов по поновнім зажитю алкоголю.

Подібні дослідження роблено також і над лученем з'ображень, а вислід їх був такий самий. З того бачимо, що вже 40-грамові денні давки алкоголю обнижують значно загальну справність нашого ума так, що хто мірно що день заживає алкоголю, не може ніколи в цілости визискати своїх умових здібностей.

Численні подібні дослідження таких вчених як Ашафенбург, Тігерштедт, Фірер Кірц і цілої громади учеників Крепеліна виказали цілковиту наукову стійність повисше згаданих вислідів так, що шкідливість алкоголю на справність ума нині не улягає найменшому сумнівови. „Найменші давки алкоголю, каже звісний нам Гавле, ослаблюють тільки найголовніші частини мозку, в яких має місце найважніше вимірюване і порівнюване вражіння та той вплив їх на наше заховане (реакція на подразнене). В такім стані може тільки трохи терпити на тім ніжне почуте розваги і належне розсуджуване всіх обставин життя. Звичайні заняття, в яких не йде о таке розважане, відбуваються ще цілком добре,

а навіть може і швидше, як звичайно. Згадана недостача стає доперва помітною тоді, коли той, що знаходиться в такій стані, має сповнити роботу, яка вимагає найвищих спосібностей нашого ума. Тоді дотичний чоловік стає доперва перед небезпекою поповнити якийсь блуд, який може рішати о щастю цілого його життя.

Постепенно із зростаючими дозами поступає далі і шкідливий вплив на нервний уклад: поодинокі відділи нервного укладу залишають свої чинності в чим раз більшому обсягу, аж вкінці гасне також найнижша здібність перенесення вражень на рух, і наступає занепад вразливості та загальне затуманення“.

„Ясність думки і її бистрість, каже знова Тігерштедт, ніколи не збільшується зажитком алкогольних напоїв. Загальнозвісний подразнюючий їхній вплив є тільки наслідком ослаблення наших вищих духових чинностей. Тими є застановлене, самосвідомість, пановане над собою. Власне в тім є головна основа подразнюючого діланя алкогольних напоїв, що вони зменшують і нищать управільняючий вплив, який мають згадані здібності на наші думки, слова і діла“.

Коли знаємо про сей незвичайно шкідливий вплив алкоголю на наш нервний уклад, той мистецький прилад нашого духового життя, то зрозуміємо длячого, як виказують точні статистичні обчислення, пересічно третина хорих на божевілля завдячує свою хворобу надуживанню алкогольних напоїв. Надмірне надуживане алкогольних напоїв доводить безпосередно до божевілля, звіснож, що є питомі роди божевілля з п'янства, слабше надуживане доводить до тої хвороби посередно, через ослаблене витривалості і опірності нашого нервного укладу на шкідливий вплив інших хоріб та на невзгоди життя і тяжкі удари судьби. Зрозуміємо також длячого, як се теж виказують докладні статистичні обчислення, три четвертини всіх злочинців допускаєть ся своїх провин посередно або безпосередно під впливом алкоголю. Розумієть ся ми далекі від сього, щоби сей вплив перецінювати. Сучасна наука відкрила багато причин, що роблять чоловіка злочинцем; та поминаючи вроджений нахил, хворобливі зміни мозку, пристрасть, випадок та економічні і політичні обставини, мусимо признати, що поміж згаданими причинами злочину уживане алкогольних напоїв мусить займати визначне місце. Власне через те, що алкоголь затроюючи мозок, ослаблює його повздержні осередки, а тим самим звільнює осередки руху, пре він людий до виконання таких діл, яких би вони ніколи не виконали в тверезім стані, не підбадьорені алкоголем; а через

обнижене самосвідомости і розваги не дозволяє людям достатньо оцінити обставин і наслідків чину, вкінці ослаблюючи волю, не дає їм оперти ся пристрастям та здержати са від виконання невідповідних поступків.

Одначе вузкі рамки сього реферату не дозволяють нам здержатись довше над тим многоважним впливом алкоголю, що має велике загальне суспільне значіне, про се згадуємо ми тільки мимоходом, а за те приглянемо ся ближше впливови уживаня алкогольних напоїв на потомство.

Ся обставина, що алкоголь ділає шкідливо на поодиноких людей, своїх поклонників та на цілу дорослу і дозрілу людську суспільність, сама про себе не давала би ще причини до поважної обави о дальшу судьбу людської суспільности, противно, се навіть лежало би в інтересі людства, щоби всі ті, що мають нахил до алкогольних напоїв витроїли ся тою отруєю як найшвидше, на осторогу потомкам, та на те, щоби такого нахилу не відчували грядучі здорові покоління. Були вже навіть питомі теорії, що злагоджували страх перед злими наслідками алкоголізму.

І так Дю Буа Реймон казав, що нахил до питя у людей єсть вже вроджений, та що він навіть з часом змагаєть ся, однак до діланя алкоголю організм людський з віками приноровляєть ся — так, що він шкодить-ме чим раз менше, а колись і зовсім не буде викликувати лихих наслідків.

Райд приноровив навіть „теорію еволюції“ до алкоголізму, кажучи, що кождий нарід мусить пережити „алкогольний добір“. Після того погляду у кожного народу, що зустрічаєть ся з алкогольними напоями, мусить розпивати ся чим раз більше одиниць доти, доки всі вони, ба й цілі покоління, на яких алкоголь ділає шкідливо не вигинуть так, що остануть тільки при житю сі, що не відчувають нахилу до алкоголю і ті, яким алкоголь вже не шкодить. Подібно задивляєть ся на сю справу і славний Норден, кажучи, що алкоголь винищує в суспільности тільки некультурні одиниці. Не будемо виказувати нестійности тих поглядів, загальність згаданих повисше шкідних впливів алкоголю на людський організм вказує найліпше на те, що такі погляди не мають найменшої основи; та найліпше опрочкидує ті погляди сей факт, що алкоголь викликає шкідний вплив навіть на потомство тих людей, що уживають алкогольних напоїв. Сей вплив був звісний вже в далеку старовину, про нього згадують вже грецькі, римські і середньовічні письменники,

одначе доперва найновішим науковим досьвідам завдячуємо достаточне прояснене сеї справи. На основі тих розслідувань наші відомости про вплив алкоголю на потомство дадуть ся з'ясувати коротко ось так:

Діти п'яків унасліджують по своїх батьках наклін до п'янства. Досліди Кротерса вказують на се, що зпоміж п'яків: 40% унаслідило сей наклін по своїх батьках, 20% по своїх давніших предках, 20% завдячує сей наклін здегенерованю родичів, а тільки 20% стало п'яками наслідком злого впливу окружуючих обставин. Кер, Гиорієв, і Крепелін виказують навіть, що пересічно 50% значить, половина всіх п'яків завдячує свій наліг родичам.

Діти п'яків є слабоумними, тумановатими, або прямо бортаками (ідіотами). В Америці найскорше зауважено, що около 50% бортаків є потомками п'яків, а опісля Люнїє у Франції, Бурнівіль в Англії, Піпер в Німеччині, Даль в Норвегії, а Гедман у Фінляндії потвердили се спостережене пильними і всесторонніми розслідами у своїх краях.

Діти п'яків хорують дуже часто на умові недуги. Уодлін обчислив, що в Америці 69% умово хорих завдячує свою хоробу алкоголізму батьків, Гоппе для Німеччини подає 25%, а льорд Шефсбері для Англії навіть 70% таких нещасливих.

Діти п'яків нездужають дуже часто на падачку (епілепсію). Обчисленя, що їх робили Ферé у Франції, Ковалевський в Росії, Вартман у Німеччині, а Бляйлер у Швайцарії виказують згідно, що майже три четвертини хорих на падачку є потомками п'яків.

Діти п'яків є здегенеровані, то значить, вони дуже слабосильні не лиш духом але й тілом та незвичайно вразливі і неопірні на хороботвірчі заразки. Знамениті студії Лєгрена доказують, що 90% дітей алкоголіків здегенеровані духово і тілесно, те саме потверджують досліди Сулївана, Дема і других а навіть досьвіди на звірятах, що їх робили Мере, Комбмаль, Годж, Ляйтїнен і другі, довели до подібних вислідів.

Колиж в додатку згадаємо, що, як се виказав Бунге, жінки, які або п'ють алкогольні напої або є потомками алкоголіків, тратять здібність кормлення дітей, то зрозуміємо, які страшні наслідки має уживане алкогольних напоїв на наше потомство, а тим самим і на будучу судьбу цілої людської суспільности. Алкогольні напої затроюють наше тіло і спричинюють різні

хороби, нищать наші духові чинности та звироджують наші грядучі покоління.

Не можна ще поминути і сього, що алкоголь нищить людий також і матеріяльно. Власне саме найкультурнійші народи видають велитенські суми на алкогольні напої, які в части йдуть до мошонки фабрикантів і торговців алкоголю, а в части до державної каси титулом так званого податку. Та нам байдуже про другі народи, нехай платять, коли хотять і мають звідки, одначе нам не може бути байдужим те, що наш бідний український народ в Галичині видає річно на алкогольні напої майже 120 мільонів корен, з чого около 10 мільонів йде на покритє коштів виробу і продажі, 30 мільонів на податок до державної каси, а 80 мільонів чистого зиску дає наш нарід за дурно, а радше за трійло тим злочинцям, що свідомо заливають наш народ тою отруєю на те, щоби держати його як найдовше у некультурній тьмі і неволі.

Длятого наша народня честь і журба о будучу долю нашого народа наказує нам виступити із широкою агітацією проти уживаня алкогольних напоїв та стреміти до сього, щоби видерти ті мільони, які за те трійло даємо нашим ворогом та ужити їх на здобутє лучшої долі і волі! *(Оплески.)*

Референт прилучаєсь ро резолюций, які поставить др. А. Чайківський по скінченю рефератів про алкогольне питанє.

Голова дає голос дру А. Чайківському до реферату:

Алькоголь і законодавство.

Славний дослідник алкогольного діланя на організм людини проф. др. Форель назвав алкоголь галапасом мізкової кори, а позаяк в мозку сидить ціла наша умова влада, то з того виходить, що алкоголь обезсилює нашу мізкову владу в першій мірі, а людина затроєна альгоголем стає умово аномальною.

Беручи річ з законодатної точки, займає нас лише умове знищенє алкогольіка. Через те, що алкогольік стає людиною аномальною, загрожена є сфера прав суспільности. Суспільність законно устроєної держави має право безпеки своєї особи і свого майна, а держава обовязана подбати о сю безпеку усуваючи те, з чого може вийти небезпека, а коли вже чие право зістало нарушене, держава обовязана подбати про винагороду заподіяної кривди на здоровлю або майні.

Тому що алкоголь грозить суспільности такою небезпекою через те, що чинить людину умово аномальною, мусить закон займатися алкоголем.

Ті законні норми після того, чи алкогольна небезпека спричинила вже нещастє, чи доперва таким нещастєм грозить, ділять ся на постанови караючі і запобігаючі, і в тім порядку будемо про них говорити.

В злуці зі знищенєм влади розуму стоїть цілковите зломанє — охлялість волі.

З того виходить, що людина затроєна алкоголем стаєсь иншою, ніж була тверезою. Вона втративши панованє над своєю волею не в силі оперти ся афектації — зворушеню.

З тою зміною умового стану числить ся криміналістика, однак в недостаточній мірі. Закон кримінальний питає ся лише, чи задуренє алкогольне було так велике, що не дало злочинцеві пізнати наслідків його діланя.

Усі кодекси цивілізованого сьвіта вимагають каригідности діла за істнованє злого наміру на сповненє злочину. Злочин не є каригідний, наколи зайшла скодифікована причина, яка той намір виключає. Такою причиною є також повне задуренє алкоголем, але аж до тої границі, щоби задурений не міг пізнати наслідків свого діланя. Деякі кодекси, між тими і наш австрійський застерігають ся, щоби той повний задур не був навмисне спричинений в ціли тим легчого сповненя злочину.

Той погляд кодексу карного є нестійний. Возьмім примір такий: палій підпалює хату, коло нього нема нікого, хиба один сліпий чоловік, котрий палія не бачить і не може підпалови перешкодити. — Що палія не перепинено в сповненю злочину, була причиною сліпота. Тепер возьмім так: палія бачить чоловік видючий, але він не йно звязаний, та ще й з завязаним ротом: ані рушити ся, ані крикнути, а палій підпалює без перепони. Сліпець не мав сьвідомости об тім, що коло його творить ся: видючий або звязаний мав сю сьвідомість, та вона нічого не помогла. З того виходить, що сама сьвідомість наслідків нічого не допоможе.

Те саме діє ся з п'яницею. П'яниця запитий до безтями не потребує охоронних параграфів перед каригідностию злочину, бо такий паде мов колода і злочину не поповнить. Але у п'яного, хоч і є сьвідомість, то нема волі на спиненє каригідного діла. Отже при розбираню вини п'яниці не зупиняти би ся на питаню про його сьвідомість, а піти крок дальше

і спитати би ся, чи його воля в наслідок алькогольного затроєня була на стільки зломана, що не була в силі вгамувати злочинного діланя.

Колиб се питанє обмежити до питаня охлялости волі, тоді застереженє, що п'яниця не сьміє упивати ся в тій ціли, щоби ослабити свою волю і злочин тим легче поповнити, мало би льогічну підставу.

Навпаки таке застереженє при повнім задуреню не має підстави. Як хтось мав намір сповнити злочин і в тій ціли впив ся до безтями, то в тім стані він мусів о своїм замірі забути. Коли-ж він того заміру не забув, то не був до безтями задурений.

На неповне задуренє алькоголем, отже на стан підохоченя цивілізовані кодекси не задивляють ся однаково.

Держави з пороодою романською вважають підхмеленє у злочинців за обставину обтяжаючу. Вони виходять з того заложеня, що само підпите є каригідне, отже, коли за злочин є така кара, то за впите ще й додаток. Сей погляд є цілком оправданий, бо колиб людина не впила ся, не поповнила би злочину. Навпаки держави з германською пороодою беруть підпите, т. є. частинне задуренє алькоголем без втрати сьвідомости як обставину лагодячу кару. Тут опять заважив сей погляд, що людина не поповнила би злочину, колиб була тверезою. З того виходить, що підпите є асекурацією на менчу кару. З тої притоки, зробив собі монахійський Сімпліціссімус такий жарт: сидить при горівці бродяга, а на питанє товариша, що робить, каже: то для мене лагодячі обставини.

З огляду на стан п'яниці можна склясифікувати ті злочини, які п'яниця може поповнити.

П'яниця не поповнить злочину, який вимагає проворности, премедитації. П'яниця нікого не обманить, не підробить гроший, не поповнить зради державної, ані злочину політичного, хиба язиком (пр. обида маєстату). Злочини через п'яницю сповнювані мають характер насильства, яке злочинцєви не приносить материяльної користи. П'яний підлягає легко всякій афектації, він вбє, поломить, підпалить.

Однак п'яниця, що в повнім алькогольнім задурі поповнить злочин, не підлягає вправді за той злочин карі, але його покарають за п'янство. Наш кодекс карний (§. 236. і 523.) карає алькогольних злочинців арештом від 1—3 місяців, а коли злочинець

знав, що впивши ся, стає небезпечним, послідує кара арешту строого аж до 6 місяців.

Се суть законні норми, які займають ся п'яницею, коли поповнить злочин.

Вони опирають ся виключно на прінципах політики кримінальної. Се однак для політики соціальної не вистарчає, бо її кличем є, щоби нищити — карати не злочинців, а сам злочин. Політика соціальна не признає погляду кримінальної філософії, будьто кара за злочин злочинця поправить, відстрашить від злочину, нагородить за кривду і т.и. Політика соціальна дбає про те, щоби до злочину не допустити і вимагає законів превенційних, запобігаючих.

Числячись з тою вимогою політики соціальної, поставлено також норми законні превенційні, котрі карають упитє хоч би воно остало без злочину, бо нищачи само п'янство, запобігає ся алькогольним злочинам.

Щоби не говорити на вітер, подаю тут статистичні дати злочинів поповнених в алькогольнім задурі, які зібрав Го пе. В Австрії припадає 50% усіх злочинів на алькогольні, в Росії 40—45% — в Швеції 70% в Норвегії 51% в Бельгії 47% в Голляндії 75—80%, в Швайцарії 50%, на Уграх 44%, в Сполучених державах в Америці і в Англії 80—90%.

З того виходить, що колиб не було п'янства, то злочини о такий % зменшили би ся. Коли-ж візьмемо під увагу, що говорить ся тут лише о безпосереднім алькогольнім затроєню, бо умові збоченя одідичені по батьках, витворюючі злочинців не дасть ся статистикою обчислити — то сміло можна сказати, що колиб алькоголью не було, вязниці стали би майже порожні.

Вже ті цифри показують нам наглядно, де причина злочинів, що родить злочинців, і д'ятого превенційні, запобігаючі п'янству норми суть конечні для добра людства. Однак ті норми, які до тепер видано, далеко не вистарчають.

Поперед усього наш кодекс загрожує карою такому упитю, яке може спричинити небезпеку для самого п'яниці. І так карає ся арештом від 8 днів до місяця або і строгим арештом за налогове п'янство робітників і ремісників, що працюють на криші, або з предметами, з яких може вийти небезпека огню.

Натомість нема у нас кари за п'янство кромі кари дисциплінарної на залізничу службу.

Кромі того видано у нас для Галичини і Буковини закон на повздержанє п'янства 19/6 1877, ч. 67. Вже його назване: Bestimmungen zur Hinhaltung der Trunkenheit вказує на те, що

цілю його є обмежене, а не знищене п'янства, і тому той закон є недостаточний.

Видане сього закона спричинили домагання соймів галицького, і буковинського, а товчком до того було страшне моральне і економічне спустошене, якого доконав в тих краях алькоголь. Підчас дебати над сим законом домагали ся такого закона послі з Морави і Шлеска. Однак побідив погляд, що такий закон є понижаючий і він добрий хиба для такого „Беренлянду“ як Галичина і Буковина.

Іntenция того закона не була оригінальна. Він був взорований на давніших і новіших законах. Найстарший такий закон видав цїсар Рудольф II. 1577. р. як раз на 300 лїт перед нашим.

Місто Франкфурт заказало в 1582 і 1606. продавати горівку, так само Швабія, і Оснабрік. Кантон швайцарський Урі карав п'яниць і заказував продажу напїтків на повір.

Французький король Франц I. видав ще давніше, бо 1536. р. закон, після якого карано п'яниць за перший раз арештом на воді і хлїбі, за другий раз прутом, за третій раз прутом на публичнім місци, а налоговим п'яницям обрізувано вуса і прогонювано з краю.

Наш краєвий закон о п'янстві заключає постанови карні і цивільні. Він постановляє, що хто в гостинници, в шинку, на публичнім місци, на улиці знайде ся в стані такого п'янства, яке викликує публичне згїршене, хто в таких місцях других розпоює, підпадає карі арешту аж до місяця або гривні до 50 К. Така сама кара грозить шинкарям, гостинникам і їх службі, що дають горячі напїтки п'яним гостям або без конечної потреби недолїткам, які приходять до шинку без товариства старших.

Дальше постановляє закон, що хто в протягу року був тричі за п'янство караний, тому може власть політична заказати під загрозою арешту аж до одного місяця заходити в шинок тої місцевости або найблизшої околиці.

Таким шинкарям, що були після сего закона двічі покарані, можна відняти право шинкованя на час або на все.

Часть цивільна закона постановляє, що лише першу повірену за напїтки вірительність можна позивати.

Що той закон не доведе до знищеня п'янства, се ясне. Він карає лише таке впитє, яке викликує соблазнь. Значить, що дома можна впити ся, можна ціле майно пропити і піти з торбами, можна зневажити жінку, порозганяти діти, се остане непокараним, хоча наслідки такого тихого запиваня суть страшнійші, чим

коли підпивши втне собі людина тропака серед улиці або поточить ся до рову на спочинок.

Сей закон виходить з тої рачії, що п'янство спричинює моральний і економічний занепад. А хибаж п'ючи в чотирьох стінах, не спричинює ся таких самих наслідків, як упите згіршаюче? Хибаж недоліткови не зашкодить алькоголь, коли його випе в присутности старших?

Сей закон подабає на рукавичку, якою накрито чирака. Хай чирак гниє, рве, хай спричинить і закажене крови; колиб лише не на очах.

Та инша річ закон, а инша його примінене.

У нас в Галичині панує пошесть, яку можна би назвати занепадом правного змислу. Примінене закона залежить від політичного вітру. Коли для політики того потреба, то випорпуєсь запліснілі постанови з ери передконституційної. Навпаки, коли сего потреба, то найкращий закон лишає ся мертвою буквою. Провини загрожені тим законом прощає ся начеб в тисячолітнім ювілею. Те саме зроблено і з тим законом о п'янстві. З парламентарної дебати над тим законом показує ся, що він в першій лінії був звернений проти шинкарів.

Тимчасом в практиці показує ся, що він звертає ся головно і трохи не виключно проти селян і робітників. В моїй 24-літній кримінальній практиці я бачив сотки засудів селян і робітників, а лише один засуд інтелігентного чоловіка. Але я бачив в житю соблазняючі випадки п'янства між інтелігенцією. Так само рідко лучає ся, щоби засудили шинкаря.

Тому треба би спитати, де попили ся ті засуджені за соблазняюче п'янство селяни і робітники, коли маємо самих непрогрішивших ся ангелів між шинкарями?

Так само я не чував ще, щоби власть політична заказала налоговому п'яниці заходити в шинок, або щоби відобрала право шинкування прогрішившим ся шинкарям.

Я гадаю, що колиб найшов ся такий білий ворон між нашими старостами, то його роздавила би лаба пропінацийного фонду.

Хоч наш закон називали парламентарні послы при тодішній дебаті ретроградним і обидним, то однак по 30-літнім його істнованю показала ся потреба завести такий закон в цілій Австрії, а проєкт такого закона вже готовий. Мотиви того проєкту констатують, що алькоголь спричинює суспільности великі

шкоди, та що до побореня тої язви не вистане сама приватна ініціатива, — потреба ще законної помочі.

Сей проєкт скодифікований цілком инакше, як наш теперішній, хоч провідна гадка така сама.

Він заключає постанови закона промислового що до скількості шинків, після того власть промислова видавати ме концесію на один шинок лише на 500 мешканців. Шинкарський промисл можна виконувати лично, а не через заступників або піддержавців. В шинку не можна буде нічого більше продавати хиба алькоголь, а каварні і цукорні мають заявити, чи шинковане є занятєм головним, чи побічним. Політичний уряд в порозуміню з палатою торговельною і промисловою порішить, чи в неділі і сьвята та в дні виплат мають бути малі шинки позачиняні.

Хоч потреба замиканя шинків в сьвяточні дні є пекучою, то проєкт не має сьмілости сказати: так, лише полишає ключ від сеї фіртки саме тим, кому залежить, аби фіртка була отворена.

Хто прогрішить ся проти промислової часті сього закона, буде перший раз упімнений, відтак втратить концесію на шинок. Така сама доля стріне того шинкаря, який переступить постанови карні того закона. Хоч ся промислова постанова що до скількості шинків не вдоволяє ще політики соціальної, то є вона великим кроком наперед і в теперішних наших часах ери пропінацийної була немислима. Однак зменшене шинків не впливає на зменшене консумпції алькоголю, як се показало ся на Голяндії. Там було в р. 1882. — 43.950 шинків. в р. 1899. було там шинків лише 24000, а зменшене консумпції було дуже незначне. Наслідки зменшеня шинків, сей *numerus clausus* дасть спромогу менше людям богатіти з торгівлі алькоголем, а більш нічого.

Постанови закона цивільного суть в проєкті такі саміські як нашого.

Навпаки постанови закона карного суть в той спосіб скодифіковані, що вони обіймають всі постанови теперішнього кодексу карного і там вони зносять ся. Хто поповнить каригідне діло в стані повного алькогольного задуру спричиненого не в намірі на сповнене злочину, то тим само каригідне діло представляє ся як злочин, — буде караний арештом строгим від 3 днів до 6 місяців — коли-ж то каригідне діло представляє ся як провина або переступлене, то послідує кара арешту звичай-

ного від 3 днів до 3 місяців, або гривна від 10—100 К. Однак та кара не може бути висша, як кара за такий проступок сповнений по тверезому і не може переходити половини назначеної там кари.

То суть кари сповнення проступку. Тепер сліднують постанови превенційні. Хто впе ся перед або в часі такої праці, при якій алкогольний задур може спричинити небезпеку для життя, здоровля другої людини, або хто без конечної потреби в таким стані роботу сю робить — підпадає карі арешту від 3 днів до 3 місяців або гривній від 20—1000 К.

Хто в протягу одного року буде в друге придибаний на публичнім місци в стані очевидного п'янства, буде караний арештом від 1 дня до 4 неділь або грішми від 10 до 500 К. Така сама кара жде того, хто не більше як пів року впять був за п'янство караний. Хто в шинку або торгівли дає п'яній людині алкоголь, підлягає такій самій карі. То само жде шинкарів, які дають алкоголь недоліткам, що заходять в шинок без товариства старших до безпосередньої консумпції, хиба що алкоголь треба подати для покріплення.

Вкінци постановляє закон, що як би хтось для замаскування вірительности за побурговані напитки спорудив позірну грамоту з иншого неправдивого правного титулу, буде караний строгим арештом від 3 днів до 3 місяців або грішми від 20—1000 К.

З конструкції кодифікаційної постанов сього закона видно, що проступки ним обняті належать до категорії проступків із занедбаня *delicta ommisionis*. Вони полягають на таким погляді:

Коли людина зі звичайним розумом зробить або понехає зробити щось такого, що може вийти лихо для життя або здоровля других, а вона могла звичайним розумом предвидіти сю небезпеку — то підлягає за ділане або понехане карі. Пр., їде хтось швидко улицею, куди ходять люди або копає на таким місци яму, та не огородить її. Отже, хочаб з тої їзди нікому нічого злого не стало ся, ані ніхто до викопаної ями не впав, то мимо того такий неосторожний підлягає карі. Коли-ж би з того понеханя справді стало ся щось злого, то підлягає він карі острійшій.

Возьмім примір такий :

Трьох фіякрів устроює собі на ринку перегони. Один з них доїхав щасливо, без припадку до мети, другий зачіпив пере-

купці страган, поломив його і розсипав яблука, третій переїхав на смерть дитину.

Вони всі підлягають карі, хоч не однаковій. Таке саме може стати ся із алькоголем. Трьох приятелів запиваєть ся разом. Один вийде на вулицю і впаде до рова, другий поломив в шинку усю посидину — третій штохнув шинкаря ножем..

Таке степеноване задержує проєкт нового закона. Піянство само карає карою превенційною. Коли-ж п'яниця поповнить проступок, підпадає карі висшій. Кара превенційна оправдана тим, що людина зі звичайним розумом може легко зміркувати, що упивши ся, перестане бути паном своєї волі і може поповнити проступок.

Тут однак бе в очи недостача закона, що лише деякі скодифісковані припадки упитя підлягають карі, хоча з кожного упитя можуть вийти наслідки небезпечні для других.

Пр., хтось впив ся дома. Се не підлягає карі превенційній. А однак він може вийти на улицю, або таки в хаті вбити другого. Закон той не перепиняє нікому впити ся дома, бути брутальним для жінки, згіршити діти, можна через те довести рідню до дідівської торби — аби лиш не на очах, не публично.

Наше законодавство виходить з того погляду, що суть межі, поза які личної свободи ограничити не вільно. На тім погляді опирає ся се, що за самовбійство (розуміє ся недоконане) карати не можна.

Погляд сей є нестійний. Колиб впите загрозувало лише самому п'яниці, так пр. як трійло загрожує самому тому, хто його візьме, то погляд той може бути оправданий. Але через впите повстає небезпека для других, а тут вже держава має право інгерувати, бо вона гарантує своїм горожанам повну безпеку особи і майна. Коли в сумежнім окрузі лютує пошесть, то держава не зупиняє ся личною свободою особи і заводить ріжні превенційні міри: заводить квантану, дезинфекцию і т. и. — а розумний чоловік піддає ся радо тим розпорядкам і признаєть, що держава має право задля безпеки загалу лізти людям за пазуху.

Алькоголь є страшнійший від джуми. Він не то що шкодить затроєній людині, він загрожує безпеці загалу, він денервує людство, спричиняє розмножуване потомства, з якого виходять люди ненормальні, каліки, ідіоти, злочинці, що відтак стають тягарем для держави і небезпекою для суспільности.

Цілком инакше беруть річ законодавства інших держав, особливо північних. Мала Норвегія має закон, який карає кожде впите публично чи тайне, наколи воно нарушує загальний порядок, правний оборот, або стає ся прикрим для окруження, або може спричинити небезпеку так для співмешканців дому як і інших осіб. Після того закона навіть той добрий і дбалий батько родини, що дома впе ся і дістане морської хороби, підлягає карі.

Найкраще законодавство протиалькогольне має Фінляндія. Воно добирає ся до самого коріння тої язви.

П'янство зайшло до Фінляндії зі Швеції і поробило страшні спустошеня. Не спинили його ані закони превенційні, ані високий податок від напиків, лише одна розумна постанова законна. Вона передала торгівлю напиками в монополь товариствам акційним, які обовязані частий дохід з консумпції алькоголю віддавати на цілі добродійні. Як довго торгівля алькоголем спочивати ме в руках товариств або одиниць, котрим хоче ся з того богатіти і в їх інтересі лежить, щоб люди пили, так довго алькоголізму не знищить ся. Опріч того в Фінляндії є постанова закона, що громада рішає плебісцитом, чи і кілько має бути в громаді шинків. Заведім таку постанову у нас, а я вірю, що 80% наших громад зголосить ся за знесенем коршем.

Тепер спитаймо, чи само законодавство карне з цілим апаратом превенційних постанов вистане до знищення алькогольної язви?

З гори відповідаю, що ні.

Кара за упите може відстрашити людину, що має раз впити ся.

Инше діло з хронічно затроєним алькоголіком, з налоговим п'яницею.

Щоби чогось не зробити, щоб оперти ся покусі, на те треба сильної волі. А саме у алькоголіка воля зломана, охляла. Алькоголік знає, що його жде кара за упите, він знає, як алькоголь його і його родину нищить, він отверезівши з похміля, буде плакати, присягати на поправу, але не видержить в своїй постанові, і упе ся опять.

З того виходить, що алькоголік є чоловіком хорим і його треба лічити.

Як довго п'яниця не вилічить ся радикально зі свого налогу, ніяка кара не повздержить його від чарки.

Його потреба лічити з простого погляду християнської любови ближнього. Він страшно терпить над своїм упадком, над недолею своїх найближчих, а борба з покусом при немічній волі спричиняє тим тяжші муки. Його треба лічити в інтересі людства, яке є наражане на можливі непідлягаючі карі злочини, наражане на те, що в суспільство вийде потомство п'яниці нездібне до нічого, хиба до злочину.

А де п'яницю лічити?

П'яниця, що попав в *delirium tremens potatorum*, лічать між божевільними. Та заки п'яниця придбає собі кваліфікацію на божевільного, то там не попаде, а небезпека є. Лишає ся отже поки що лічене домашнє, яке однак при звичайних средствах не доводить до путнього кінця. Лічене від хронічного алькогольного затроєня, то далеко не те, що лічене запаленя легких. У тій недузї бачить пацієнт в лікарю свого приятеля і помагає йому сам точним виконуванєм його розпорядків.

Навпаки п'яниця бачить в своїм лікарю нетямучого дурня і ворога, бо перша рецепта, яку йому лікар припише, звучить: не пий! Лікар відмовляє йому послідної потіхи в недоли — алькоголю.

Лічене від алькоголю мусить бути примусове. Маємо заведеня лічниці для умово-хорих — не маємо для п'яниць.

В радї державній лежить від р. 1895. проєкт закона про заведеня лічниці для п'яниць (*Trinkerheilstätte, Trinker Asyl*).

Такі заведеня по інших державах вже суть і вони виказали пожадані успіхи.

Проєкт сей відріжняє такі асилі від заведеня для божевільних і від домів поправи. Він каже, що при домах поправи можуть бути заведені окремі відділи для п'яниць, з окремими правилами для одних і других. В тім сказано, що краї, повіті і громади можуть засновувати такі лічниці в злуці або окремо. Коли такі асилі мають мати характер публичний, мусять подбати о державне затверджене і піддати ся контролі політичної власти.

Клієнтеля таких асилів може бути або добровільна або примусова. Добровільний кандидат має підписати деклярацію, що хоче бути прийнятій.

Примусове віддане до асилю наступає на підставі судового рішеня, наколи п'яниця в протягу року буде трикратно за п'янство покараний. Коли п'яниця внаслідок *delirium* попаде в дім умово хорих і вправдівилічить ся від умової недуги, але буде рішено що в п'янство не може попасти опять.

На кінець можна там примістити такого, що внаслідок хронічного упоювання стає ся небезпечним для оточення, або заходить для п'яниці небезпека власного або других здоров'я і життя. Побут в асилью має тривати найменше два роки. По році можна дістати відпустку на означений час, або на все. Як би на відпустці согрішив проти тверезости, мусить відбути решту призначеного часу.

Виконане такого судового рішення належить до політичної влади.

Внесенне до суду на поміщене п'яниці в асилью може поставити рідня п'яниці, прокуратура, або начальство громади. Кошти удержання мають бути покривані як кошти шпитальні.

З сього коротенького погляду на відносини нашого законодавства до алкоголізму бачимо, що наше законодавство в тім згляді зовсім недостаточне, в додатку ті закони, які є, не виконують ся як слід, а проекти нових ліпших законів ждуть літами ухвалення.

З огляду на се наша суспільність, яка зазнає тільки лиха від алкоголізму, мусить сама його поборювати та жадати від законодавчих тіл ухвалення нових ліпших законів, які її перед ним достаточо оборонювали би. (*Оплески*).

Спільні резолюції в тім напрямі предложить референт по слідуєчій рефераті, який теж займаєть ся ще справою алкоголізму.

З черги читає о. Т. Лежогубський реферат:

Про братства тверезости.

Властива, скажім систематична борба з алкоголем розпочала ся з початком 19. століття, спершу в Америці а відтак в Європі. Як з одної сторони причиною надуживання алкогольних напоїв бувають по найбільшій часті товариські відносини, так з другої найуспішнійше поборюване його відбуває ся при помочи протиалкогольних стоваришень. Ті стоваришення розвивають ся в троякім напрямі. Одні з'обовязують своїх членів до цілковитої повздержности, другі до уміренности, треті полишають своїм членам свободу в уживанню алкогольних напоїв, а вкладають лишень на них обовязок розповсюднювати усякими способами тверезість між суспільностию. З початком борби проти алкоголю найліпше розвивали ся стоваришення тверезости, себто

уміренности та в новіших часах взяв верх напрям цілковитої повздержности. Після Геленія число членів стоваришень тверезости не виносить більш на цілім сьвітї як 100.000, між тим як число членів цілковитої повздержности міліони.

Перше стоваришене цілковитої повздержности основано в р. 1808. в місті Моро. В р. 1813. повстало в Бостоні перше товариство тверезости, яке однак в р. 1827. перемінило ся в тов. цілковитої повздержности. В р. 1865. повстає в Америці „Народне американське стоваришене повздержности“. Нині число абстинентів виносить в північній Америці звиж 7. міліонів.

Найстарше європейське товариство повздержности оснувало ся в Шкоції в р. 1826. В великій Британії є їх нині кількадесять. Як великими зглядами тішать ся вони серед суспільности і як великим культурним та економічним чинником є вони, сьвідчить найліпше се, що для абстинентів поосновувано особні каси хорих під без порівняня вигіднішими услівями чим інші подібні заведеня. В Швеції основано тов. повздержности в р. 1837., а в Норвегії тов. тверезости в р. 1850., яке вже в р. 1859. перетворило ся в „Великий союз норвегський повздержности“. В Шкоції і Норвегії числять нині понад міліон абстинентів. Незвичайно розвинула ся також борба проти алькоголю в Швайцарії. Може ні в одній державі нема тільки ріжнородних стоваришень проти уживаня алькоголю як в Швайцарії. Є там і швайцарська патріотична ліга проти алькоголізму, німецький Союз ворогів алькоголю, католицька ліга тверезости, соціяльно-демократичне стоваришене абстинентів і ин. В Бельгії існує патріотична ліга проти надуживаня алькоголю, яка пропагує цілковиту повздержність серед народа, між тим як від своїх членів не жадає ані тверезости, ані повздержности.

Перше товариство тверезости в Німеччині повстало в р. 1883. „Deutscher Verein gegen den Missbrauch geistiger Getränke“. Крім него є католицький „Reinischer Verband „Charitas“. Найменший рух в тім напрямі розвинув ся в Шлезвику і Гольштині.

В р. 1895. повстало у Франції стоваришене проти надуживаня алькоголю, а відтак і стоваришене пропаганди. Між иншими працюють там також католицькі товариства: „Ліга білого хреста“ і „Товариство св. Маврикія“.

В р. 1884. повстав в Австрії „Österreichischer Verband gegen den Missbrauch geistiger Getränke“, а в р. 1899. у Відні „Союз абстинентів“.

В Росії перші приватні кружки, які поставили собі цілюю побороване алькоголізму, повстали ще в р. 1858. Тепер є до 300 сільських стоваришень.

Праця католицького духовенства на полі борби з алькоголізмом займає так що до часу як і що до успіхів ледви чи не перше місце. Проф. Грубер на з'їзді антиалькоголіків у Відни признає, що вплив духовенства при поборованю алькоголізму є незвичайно великий.

Те саме говорить проф. Вайс про діяльність англійського духовенства та духовенства в провінціях німецьких і австрійських. На доказ сего нехай послужить монографія Жакота, в якій подрібно виказана діяльність поодиноких св'ящеників. Першим, що розпочав систематичну борбу з алькоголізмом був ірландський св'ященик Маг'ю, що в цвітни р. 1838. оснував перше братство повздержности. По трьох місяцях існування числило воно 25.000, по 5-ох звиж 13.000, по двох роках 2.000.000., а по 6-ох пять і пів мільона членів. В коротці показали ся наслідки сеї праці. Скількість гоненої горівки зменшила ся о половину, а з нею більше чим о половину скількість проступків. Перед тим, як се каже о. Маг'ю, годі було подибати двох Ірландців, щоби хоч один з них не був паний, а по основаню братства бувало і 2000 людей на ріжних зборах, а між ними не було ні одного пяного. Дуже хосенну і успішну в тім напрямі працю розвинув по Шлеску о. Фітцек парох в Пекарах, який оснував братство тверезости, що по кількох місяцях числило $\frac{1}{2}$ мільона членів. Наслідком сего було, що річно курено 4.800 відер горівки менше чим перед тим. Усіх брств оснував він 84.

Найбільшим міжнародним стоваришенем проти алькоголізму є „Братство Добрих Темляриїв“ основане в р. 1850. з головним осідком в Клевелянді. Братство має сто кільканайцять головних льож по більших містах а кілька тисяч менших. Від членів домагає ся присяги. Її рота звучить: „Віруючи в ествоване сили Всемогучого Єства, в присутности сих свідків прирікаю торжественно і без усякого застереження, що не буду ніколи ані виробляти, ані купувати, ані продавати, ані уживати, ані достарчувати, ані позваляти достарчувати другим, якихнебудь алькоголевих напоїв а то: вина, пива, горівки, яблочників, лікерів і проч.“

Засідання льож, на яких складають присягу ново приступаючі члени, відбувають ся дуже торжественно і розпочинають ся молитвою капеляна братства. Ссоюз Темпляриїв побороує також ку-

рене тютюну. Кожда льожа збирає ся раз на тиждень, а льожі поодиноких народів раз в рік. Велика льожа міжнародна відбуває свої засідання раз на три роки, на яких збирають ся відпоручники усіх льож сьвіта. В р. 1869. повстала перша льожа Темпляриїв в Великій Британії, а відтак в Сканданавії, Німеччині, Швайцарії і Бельгії. Рівночасно повстають льожі в Австралії, Новій Зеландії, Чіле, Японії і Китаю. На Уграх є рівнож льожі Темпляриїв; в Австрії з огляду на тайний характер стоваришєня засновуване льож є заборонене. Відзнакою членів Добрих Темпляриїв є синя перепаска.

Другим міжнародним союзом повздержности є „Verein zum blauen Kreuz“ оснований в р. 1877. в Швайцарії. Члени сего союзу ділять ся на три роди, а то: 1) дійсних членів абстінентів, 2) часових абстінентів і 3) членів спомагаючих. Союз числить кількасот секцій. Головною задачею союзу є опіка над піяками, які вже опустили заведеня лічничі для налогових піяків.

До міжнародного стоваришєня належить також Blas Ribbon Army і оснований в р. 1890. Союз: „Internationaler Verein zur Bekämpfung des Alkoholgenusses“ в Ціріху.

В поборюванню алькоголізму чималу участь беруть також женщины. Перше стоваришєне женщин повстало в Америці коло р. 1870., яке вже в двацятім році свого ествованя числило 16 філій.

Союз норвегських жінок числить 6.000 членів, а бельгійський десять філій. У Франції повстав союз жінок в р. 1869., а в Швайцарії поборюють жінки алькоголізм через основуване дешевих каварень, в яких не продає ся ніяких алькогольних напоїв. Є також міжнародний союз християнських жінок.

В англійській армії повстало стоваришєне вояків англійської армії, до якого належить $\frac{1}{3}$ усіх вояків. В р. 1901. повстало подібне стоваришєне у Франції. В р. 1876. повстало в Англії перше стоваришєне лікарів, яке поставило собі метою борбу з алькоголем у всякім напрямі. За приміром Англії пішла Німеччина, де союз лікарів-абстінентів числить звиж 2.000 членів. Союзи абстінентів-учителів повстали в Швайцарії Голяндії, Бельгії, Німеччині. В Англії є осібне стоваришєне для глухонімих.

Незвичайного значіня є товариство повздержности шкільної молодіжи. Спершу основували ся вони в Америці, а відтак в Великій Британії. Англійські „Союзи надії“, бо так назива-

вають ся товариства повздержности шкільної молодіжи числять звиж $3\frac{1}{2}$ міліона членів. Триста сорок один відділів повстало чисто па тлі релігійнім. У Франції кромі товариств для шкільних дівчат католицька церков розвинула дуже сильну діяльність, основуючи для хлопців тов. під назвою „l'Avenir“ (Будучність), а для дівчат „l'Espérance“ (Надія).

Борба з алькоголем розпочала ся на галицькій Русі в р. 1844. В тім році видав львівський митрополичий Ординарият в порозуміню з краєвою Президією обіжник до всіх парохіяльних урядів, щоби духовенство поучувало народ о шкодах, які спричинює надмірне уживанє горівки та інших алькоголевих напоїв. В тій справі поперла Ординарият також Президія краєва, яка зі своєї сторони поручила підвладним собі урядам, щоби не ставили ніяких перешкод праці духовенства, а по можности підпирали її. Ординарият взяв ся до отверезїня народу дуже щиро, приказуючи деканам обіжником з дня 3. жовтня 1844. складати що три місяці точний звіт з поступів тверезости. Діло йшло з початку скорим кроком наперед. Звіт деканальних урядів є найліпшим доказом, що духовенство взяло ся дуже щиро до праці. Для приміру наведемо кілька дат, які можна найти в архіві львівської капітули. Отець Василь Фортуна парох Кального, доносить під днем 19. I. 1845. додатково до свого звіту з дня 10. XII. 1844., що в його парохії число тих, що зложили обіт тверезости виносить 520 осіб, між тими 161 таких, що зложили обіт цілковитої повздержности.

Роздільський декан о. Любинецький доносить дня 21/I. 1845., що до сего дня в його деканаті зложило обіт тверезости 1573 душ. В своїм звіті зазначає, що найбільше тих, що зложили обіт, є в Роздолі, Николаєві і Жидачеві, а найменше в Демні, Дроговижи і Стільську. При кінци свого звіту зазначає, що парохии послідних трьох місцевостей *vituperandi sunt*. О. Кульчицький декан в Пійлї доносить дня 25. V. 1845. р., що у всіх місцевостях деканату було таких, що зложили обіт цілковитої повздержности 1819, а таких, що обіщували мірність 2946. В деканаті ходорівськїм після звіту о. Лопушанського з дня 30/V. 1845. було цілком тверезих 1024, умірених 3392; в деканаті залозецькїм перших 218, других 6998; в деканаті брідськїм по день 10. марта перших 2881, других 2259. В самих Б родах було 1117 цілком тверезих.

В чимало парохіях давали самі парохии найкрасший примір, складаючи для заохоти вірних обіт цілковитої пов-

здержности. Так приміром в брідському деканаті в Бродах, Дитківцях, Гаях старобрідських, в стрийському деканаті в Ходовичах, Стрию і інших.

Як скоро розвивала ся ідея отверезія руського населеня, є найліпшим доказом се, що коли приміром в стрийському деканаті по день 4. лютого було 431 таких, що зложили обіт цілковитої повздержности а 86 умірених, то до кінця марта зросло число перших до 1590, других 290, а при кінци цвітня число перших виносило 6213, між тим як число умірених спало до 59. В деканаті роздільським супроти числа 1573 з дня 21. січня виносило число тих, що зложили обіт, з кінцем мая 10.362. Деканат рогатинський, здає ся, осягнув найбільше число тих, що зложили обіт повздержности і тверезости разом. З кінцем червня р. 1845. виносило воно 11.342 душ.

Та гарне діло отверезія руського народа в Галичині, ведене руським духовенством з правдивим одушевленем і майже горячковим поспіхом, тревало не довго. Ті самі краєві власти, які в році 1844. припоручували тверезість, стали вкоротці відносити ся до справи байдужно, а навіть ворожо. Генеральна команда військова на запит львівської Консисторії заборонює воякам належати до братств тверезости, опираючи свій заказ на тім, що воякови не вільно належати до ніяких стоваришень. Краєва Президія під днем 3. марта 1845. р. звертає увагу митр. Консисторії, щоби сьвященники нікого не силували до тверезости, а навіть заповідає, що сьвящеників, які силували би людей до тверезости, потягати ме до строгої одвічальности. Рівночасно доносить митр. Консисторії, що декан олеський о. Малицький силує людей до повздержности.

Непоборимі труднощі в отверезію населеня зустрінуло руське духовенство в мандаторах; декан перегинський о. Колянковський доносить, що мандатор Рубаржевський скликав в Пацикові людей до своєї канцелярії і послідними словами лаяв тих, що зложили обіт тверезости. Те саме діяло ся в Лоліні. В Сваричеві розповсюднили перегинські приверженці мандатора поголоску, що хто зложить обіт тверезости, буде мусів робити сто днів панщини. Такі самі поголоски розповсюднювано і в інших місцевостях.

Та найбільшою перешкодою в сім ділі були Жида, які в рр. 1844. і 1845. стали громадно оселювати ся по селах та закладати корчми. З тих корчем розходили ся поголоски, що сьвященики намовляють людей до тверезости виключно для

свого власного хісна, бо хотять, щоби народ усі гроші, які заощадить складав їм за церковні треби.

Тим то пояснює ся, що гарно почате діло вже в другій половині р. 1845. починає нидіти і в коротці паде зовсім.

Вправді в р. 1847. відносить ся краєва Президія до митр. Консистерії з запитом про стан братств тверезости, на який м. Консистерія видає обіжник під днем 17. VII. 1847. до усіх деканів, але справа видко мусіла вже упадати, коли звіти деканатів впливають дуже скупю, а до того ще дуже невідрадні. Декотрі декани старають ся закрити дійсний стан справи загальниками, але не брак і таких, що отверто доносять, що братства упадають зовсім. Є і такі, що зі своєї сторони подають ради, як належить повести діло отвезіня народу. Декан перегинський радить прогнати жидів зі сіл та замикати корчми в неділі і свята. Декан скалатський домагає ся, щоби правительство карало тілесно п'яків, що впрочім в тодішніх часах не було чимсь зовсім незвичайним. Та не всі домагали ся таких рішучих средств розширюваня тверезости. В звітах деканів чимало находить ся уваг, що головною причиною п'янства є брак просьвіти. Так приміром парох Купчинець під днем 9/IX. 1847. подає як одиноке средство до побороуваня п'янства — просьвіту. Декан роздільський радить завести річне свято тверезости.

Усі звіти деканів годять ся також в тім, що до розповсюднення п'янства причиняють ся головню домінії, які при кожній роботі дають робітникам певну скількість горівки, а в неділі і свята велять своїй музиці грати в корчмах. До захитаня братств тверезости дав нагоду також і ювілей, який оголошено в першій половині р. 1847. На велику похвалу руського народу треба зазначити, що ломанє обіту тверезости лучало ся дуже рідко, навіть у тих, що під намовою зложили його. Між тим св'ященики, користаючи з ювілею, стали звільнювати від обіту тверезости та змінювати його на інші добродійні діла.

В р. 1848. (21/I.) видає митр. Консистерія новий обіжник до деканальних урядів, в котрім пригадує свої обіжники з рр. 1844. і 1847. та заохочує духовенство до праці на полі отвезіня населеня, напоминаючи, щоби воно не зважало на клевети та шикани зі сторони могучих св'іта, так як кожда добра ідея потребує багато жертв.

Сей великий рух з сорокових років не витворив братств тверезости у властивім змислі, так як краєва Президія ще

в р. 1845. застерігає ся виразно, щоби ті, що зложать обіт тверезости, не творили осібних братств тверезости. Тим то і пояснює ся, що в слідуючих роках пропаганда тверезости упадає зовсім.

Гарно почате діло, ведене духовенством з правдивим одушевленем нидіє майже зовсім в пятьдесятих роках. Вправді митр. Консистория час від часу пригадує обіжником до деканатів обовязок розповсюднюваня тверезости, але її обіжники не мають успіхів. В р. 1857. (10/III.) видає Консистория обіжник, в котрім запитує про стан братств тверезости. На се дістає кілька дуже сумних відповідей. Деканат брідський доносить, що справа тверезости стоїть зле, а навіть що багато тих, що зложили обіт, зломили його. Деканат стрийський виразно зазначає, що братств тверезости зовсім нема. Те саме доносить і деканат львівський. Майже усі деканати годять ся в тім, що підприняте з таким одушевленем діло не принесло бажаних і сподіваних успіхів.

Що однак гадка тверезости серед духовенства не упала, видко з того, що на деканальних соборчиках дуже часто обговорювано способи її переведеня. Деканат золочівський з дня 31.XII. 1860. предкладає Консисторії начерк устава братств тверезости для жінок. В р. 1864. (30/I.) видає Консистория обіжник до деканатів, щоби духовенство на деканальних соборчиках обговорювало справу тверезости, та щоби складало звіти про її стан в поодиноких парохіях. Чи сей обіжник мав які успіхи годі осудити, так як реляций деканатів з того часу майже зовсім нема.

В нову фазу розвою вступає діло тверезости в роках сімдесятих. Бл. п. Митрополит Йосиф видає в р. 1874. 3/IV. знамените посланіє: „О достоїнстві чоловіка“, в котрім між иншими обговорює страшні наслідки, які спричиняє п'янство так для душі як і для тіла чоловіка. В своїм посланію станув Ординарият на висоті найновіших здобутків, що уживане алкоголевих напоїв, а особливо горівки, є для людського організму не тільки зовсім непотрібне, але в кождім напрямі шкідне. В кілька місяців пізнійше видає Ординарият під днем 4. серпня 1874. друге посланіє: „О братствах тверезости“, в котрім цілою силою своєї архипастирської поваги, доказами св. письма і наукових дослідів заохочує духовенство, щоби з цілою енергією взяло ся до діла отверезіння народу, щоби в сей спосіб ратувати його від вічної та дочасної погуби. Средством до сего

мають бути духовні місії тверезости. І справді! На зазив свого улюбленого Архипастиря завязує духовенство місійні кружки, до яких вибирає найліпших проповідників і розпочинає ся правдивий хрестоносний похід проти найбільшого ворога, алкоголю.

Перший такий місійний кружок завязав ся в станиславівських сторонах під проводом знаменитого проповідника і дуже ревного пропагатора тверезости, пароха з Колодіївки і галицького декана бл. п. о. Василя Залозецького. В слід за сим кружком завязують ся інші, а прізвиска таких людей як о. Рудольф Мох, о. Ілля Мардарович, о. Антін Струтинський, о. Филемон Огоновський, о. Йосиф Могильницький, о. Скоробогатий, о. Володислав Паук нестертими буквами записані в історії борби руського народу з алкоголем. О. Залозецький вносить, щоби сьвященники на деканальних соборчиках з'обовязували словом чести не тримати у себе дома горівки і інших подібних напоїв.

В р. 1874. повстають властиві братства тверезости. Ординарият видає „Грамоту братства встемизливости“, яку при зложеню обіту доручувано кождому членови, вписуючи на першій стороні його імя і прізвище. Приступаючий до братства складав в церкві перед своїм парохом обіт, в котрім прирікав стримувати ся „від всякого паленого напою і заховати мірність в уживаню всякого иншого напою“.

Перший параграф устава сего братства був:

„Кождий, хочачи вступити до сего братства, обовязує ся через ціле жите стримувати ся від всяких палених напоїв, якими є: горівка, арак, рум, спіритус і що з них виробляє ся“.

§. 2. Кождий член братства обовязує ся также уживати мірно вина, пива і меду і тим подібних розпалюючих напоїв.

До грамоти додано спис відпустів, якими Сьвятійший Отець Пій ІХ. наділив членів братства, відтак виреченя св. письма, наминаючі до тверезости, вискази лікарів і людей науки про надуживане алкоголю, а вкінци кілька гадок про наслідки п'янства, ствержені досьвідом. Усі братства тверезости віддано під опіку Пречистої Діви Марії, устанавляючи головним братським сьвятком празник Введеня в храм Пресьвятої Діви. Виключене з братства слідувало по триразовім упімненю, або в случаях більшого згіршеня, без попередних напімнень. Обовязком членів братства було також накликувати своїх найблизших до тверезости, а всякі родинні торжества, як хрестини, весіля, похорони і поминки обходити без алкоголевих напоїв.

В уступі XI-тім статута виступає митр. Ординарият також проти тих, що то приймаючи робітників, платять їм горівкою або відсилають по заплату до корчми, а відтак нарікають, що наш робітник не в силі дорівнати робітникови інших народів.

І розпочала ся жива місійна діяльність. По всіх закутинах галицької Руси проповідували знамениті бесідники тверезість, а одушевлений народ громадно складав обіти тверезости. Неразлучало ся, що в часі місійної проповіді усі присутні підносили руки на знак приречення, що не будуть уживати ніяких горячих напоїв. Не були се вправді формальні обіти, та все таки множество тих, що так прирікали тверезість, дотримували її совісно до кінця життя. На памятку місій ставлено хрести тверезости, яких багато можна побачити по селах східної Галичини.

Крім великої місійної діяльності розвинули теж немало діяльність і поодинокі душпастирі в своїх парохіях. Кождої неї ділі по богослуженю складали вірні обіти тверезости, одні з власної охоти, другі ведені добрим приміром, інші прямо зі стиду.

Правда, що і тут не обійшло ся без певного рода надужить, наколи взагалі можна назвати надужитем, силувати когось до річи, яка в кождім напрямі виходить йому на добре.

Намісництво в своїм письмі до митр. Ординарияту з дня 9. липня 1875. року висказує своє невдоволене з місії устроєної в Березовици, де місіонарі дуже сильно ударяли на п'янство і всіми способами старали ся наклонити людей до тверезости. Таких жалоб ц. к. Намісництва було більше так, що митр. Ординарият під днем 4. червня 1875. року видає обіжник, в котрім наминає духовенство, щоби нікого не силувало до складання обітів тверезости. В своїм посланію зазначає, що бували случаи, що місцевий душпастир велів по вечірні замкнути двері церкви і при помочи учителя силував людей до підписання формальної заяви, що ніколи не будуть пити горівки. В інших місцевостях зарядили начальники громад сторожу коло корчем, яка нікого до них не пускала.

Разом зі сим посланієм розіслав митр. Ординарият ухвалений проект устава проти п'янства з р. 1875. і резолюції правничої комісії, в яких між іншими жадає ся, щоби ц. к. правительство в законодатній дорозі видало рішене, що налогове п'янство є причиною до наложеня курателї, і що не вільно вносити скарг за довги, які зятягнуто через часткове куповане.

горячих напоїв, та що застави за горячі напої належить звертати безплатно.

В р. 1886. видає митр. Ординарият справлений статут братства тверезости, яким признає їм осібне знамя (патерицю) і право уживаня братської печатки. Члени братства, як се видко з §. 3. устава, з'обовязували ся „заховувати завсігди і всюда тверезість і обичайність, при хрестинах, весілях, похоронах і других обрядах, не приймати ніякої гостини, с. є напоїв, ані не гостити других“.

Книги братств мають після сего статута так бути уладжені, щоби для кожного числа дому була призначена одна картка. На одній стороні мало вписувати ся мушин, на другій женщин. Ся книга мала бути „як би документами церковно-братської шляхотности“, як се зазначає §. 4. устава. Члени братства збирають ся на сходи, що найменше раз в рік. Найчастійше відбувають ся вони в неділю Топину. Братства мали свої братські каси і вибирали зпоміж себе двох або трьох церковних провізорів, які завідували касою братства церковного. Чин таких провізорів, як не зайшла якась важна причина, був доживотний. Члени братства мають право держати сьвічки в часі богослуженя. До братств могли належати тільки дорослі. Верховною власттю для усіх братств була осібна комісія при консисторії, якій поодинокі душпастирі мали складати звіти з розвитку братств.

В р. 1888. під днем 11-го падолиста видає митр. Ординарият обіжник до урядів деканальних, в яким ставить питання: 1) Чи в парохії є братство тверезости? 2) Чи є в парохії такі, що зложили обіт тверезости? 3) Чи є в парохії братства тверезости для молодіжи? — На сей обіжник прислали уряди деканальні свої звіти. Для приміру наведемо кілька:

1) В деканаті буськім	на 26 парохій	було в р. 1888—22 бр.
2) „ „ скалатськім	„ 29 „ „ „ „	23
3) „ „ роздільськім	„ 22 „ „ „ „	21
4) „ „ львівськім заг.	„ 31 „ „ „ „	21
5) „ „ калуськім	„ 29 „ „ „ „	28
6) „ „ бобрецькім	„ 26 „ „ „ „	12
7) „ „ ходорівськім	„ 28 „ „ „ „	19
8) „ „ рогатинськім	„ 29 „ „ „ „	21

Беручи загальну суму, можна прийняти, що в трьох четвертих парохій були братства тверезости. Подрібних дат що до числа

членів братств нема. Було воно на кождий спосіб велике, коли приміром в деканаті теребовельськiм було 13.353 членiв.

Вiд р. 1889. розпочало ся систематичне складане звiтiв деканальними урядами з розвитку поодиноких братств тверезости.

Найновiйшi братства тверезости опирають ся на посланiю бл. п. кардинала Сильвестра Сембратовича з дня 18. цвiтня 1895. р. Причиною реформи була ся обставина, що не всi братства до року 1895. були канонiчно заведенi. Кардинал Сильвестер на початку свого посланiя зазначає що: „по причинi невисланих для кождої церкви зосiбна грамот канонного установленя вiд єпископа заходить сумнiв дотично правного iх єствованя, а тим самим також дотично дотеперiшного позискуваня вiдпустiв“.

Другою причиною реформи братств бучо питанє, чи приречене, яке складають члени братства, є присягою, чи тiльки обiтницею i чи як обiтниця обов'язує пiд смертним грiхом, чи тiльки пiд простительним. До року 1895. майже загальною була гадка, що приречене тверезости обов'язує пiд тяжким грiхом, мiж тим як рiшене конгрегацiї єпископiв в р. 1871. видане для латинської перемиської єпархiї зазначає, що приречене хоч би навиць називало ся „слюбом“, не має обов'язувати пiд грiхом смертним. Тим то бл. п. кардинал Сильвестер вiднiс ся до Святiйшого Отця Льва XIII., який на авдиєнцiї з дня 9. лютого 1893. призволив основувати братства тверезости в львiвськiй архиепархiї на тих самих услiвях, на яких основували ся вони в єпархiї перемиськiй обряду латинського та потвердив вiдпусти наданi братствам папою Пiєм IX.

Рiвночасно з посланiєм випечатано змiнений статут братств тверезости, котрого першi §§ ка жуть, що хто хоче вступити до братства, мусить здержати ся вiд всякого паленого напою, а держати мiрнiсть в питю пива, вина i меду. Право приймати до братств має парох, зглядно його правний заступник, який є також настоятелем братства.

В приреченю зазначає ся, що хто важив би ся легкодушно зломити його, сей заслугує на нечесть у людий i виключене з братства. Прiзвиско нового члена вписує ся в книгу, а йому доручує ся карту прийнятя. Обiтницю можна складати або на цiле жите або на якийсь час, що однак мусить бути виразно зазначене при її складаню. В поясненях виданих бл. п. кардиналом зазначає ся, що уживане паленого напою в хоробi як лiку не пiдпадає пiд братську обiтницю. Рiвнож прислугує парохам

право звільнювати від обітниць тих, що є покликані до військової служби, та однак на час лиш самої служби військової. В інших случаях право звільнюваня від обітниць тверезости прислугує виключно Ординариятости. Дотично тих, що зложили обітницю перед р. 1895., то їх обов'язує вона під гріхом тяжким, так як вони під тяжким гріхом з'обов'язували себе. Інші постанови статута відносять ся до молитов, до яких з'обов'язані братчики та сестри.

Кожде канонічно установлене братство отримує грамоту, яка переховує ся на виднім місци в церкві. Братства є віддані під опіку Преблагословенної Діви Марії, а їх річним сьвятом є празник Введеня в храм 21. падолиста.

Звіти про розвиток братств складають уряди деканальні що три роки. Точних дат про теперішний стан братств тверезости годі подати, бо як раз в грудни р. 1909. мають поодинокі уряди деканальні зложити звіти. Опираючи ся на звітах з року 1906. можна прийняти, що в трьох четвертих парохій є заведені братства тверезости, які числять пересічно по півтора сотки членів. (*Оплетки*).

По сім рефераті про алькогольне питанє відчитав др. А. Чайківський слідуєчі спільні резолюції всіх трьох референтів:

1) Взиваєть ся Товариство „Просьвіта“, щоби у своїх популярних виданях узгляднювало більше як досі справу поборюваня алькоголізму;

2) Взиваєть ся Товариство „Просьвіта“, щоби піддержувало існуючі братства тверезости, зглядно основувало при своїх читальнях кружки тверезости.

3) Взиваєть ся Товариство „Просьвіта“, щоби безуслівно заборонило своїм членам посередну або безпосередну торговлю алькогольними напоями;

4) Взиваєть ся українських парламентарних послів, щоби подбали у правительства про ухваленє нового закона проти п'янства і закона про лічничі заведеня для п'яниць, яких проекти має правительство готові вже від давних літ;

5) Взиваєть ся соймових послів, щоби по вигасненю пропінацийного права старали ся о ухва-

лене нового пропінацийного закона на взір фінляндського (т. зв. готенбурського систему), після якого торгівлю алькогольними напоями віддається в монополі акційним товариствам, які обов'язані цілий чистий дохід з'уживати на добродійні цілі, а головню на поборюванє алькоголізму;

б) Взивається парламентарних послів, щоби виеднали в міністерстві просвіти дозвіл на засновуванє кружків тверезости в школах та уладжуваня протиалькогольних викладів по середних і сільських доповняючих школах. (*Принято — Оплески*).

На тім закінчено першу часть нарад призначену на гігієнічно-суспільні справи, а приступлено до другої части нарад, до справ гуманітарно-суспільних.

Голос дістає Н. Кобринська до реферату:

Захоронки їх значіне і розвій.

Товариство „Просвіта“ у своїй широкій програмі звернуло увагу на дуже важну прояву серед нашої суспільности, се є марнованє сил на нашій народній ниві із причин неплянової праці, неясно означеної цілі.

І коли воно з тим звертаєсь до нашого жіноцтва, то зовсім не помиляє ся.

З гордостію можемо зауважити, що наша жінка під зглядом національних почувань висше станула навіть від своєї сестри за кордоном.

А однак всі ті нераз горячі бажаня її серця, нераз видержана праця іде на марне із причин неплянової праці, неясно означеної програми.

Всюди, де лиш бачимо нашу жінку, є вона лиш як би причинком, добавкою, часто спізненим наслідувачем сусідного народа, а не своєї цілі сьвідомим діячем.

Марнованє жіночих сил добачується не лиш у нашій суспільности і в нашім народнім розвитку, а є воно по части загальною проявою в теперішнім суспільнім ладі.

Звісна проте писателька Еллен Кай була би зовсім оправдана у своїх жалях над тим марнованєм жіночих сил у найновіших навіть їх стремліннях, як би не відзивались у всесьвітної писательки тони такої реакції, в яку лиш попадали жінки по французькій революції.

Після Еллен Кай радше, щоби жінка позбулась усіх своїх дотеперішних здобутків, як затратила ціхи своєї індивідуальности, що вже як така сповняла велику культурну місію.

Але така абнегация з яких би то не було здобутків, майже немислима. Того, що раз собі жінки здобули, вони вже не позбудуть ся.

Але тут виринає друге питанє так поважне, як здобуване жінкам нових галузей праці, а то : присвоєне тих здобутків, пристосоване до своєї жіночої вдачі і індивідуальности.

Тут повинні бути вказівкою права природи, бо лиш тоді не помиляємо ся в суспільнім устрою, коли придержуємо ся її правил.

У цілій природі панує право, що нові організми живуть як частини матірнього організму.

Мати проте і дитина суть так з собою звязані, що се можна уважати лиш великою помилкою суспільного ладу, що так довго придержував жінку в стінах домашнього огнища і тим позбавляв дитину її природної опіки на ширшій арені сьвіта.

Цікаве і важне є те, як сама суспільність тоту помилку старала ся направити і чим доповнити.

Від найдавніших часів бачимо потужні уми, організації і інституції, що як раз займались тим віком дитини, коли вона зійшла з рук матери, а не дійшла ще до школи, як: фреблівські заборонки, городи і т. и. заведеня.

Початок таких організацій деякі учені добачують уже у Плятона ізза того, що він уже бажав, аби трилітну дитину приучувати до систематичних забав.

Менше займались вихованєм дїтий Римляни, а все таки Квінтиліян не лиш жадає, щоби уже пістунка поправно говорила, але дає дитині до рук букви зі слоневої кости, які вона має наперед учитись пізнавати, а потому складати.

Найменше може привітливі були для дитинячого віку по-нурі монастирські мури середних віків, але і тоді деякі монастирі згляднійше відносили ся до дитини і її початкової науки.

Велика повага педагогічного сьвіта Амос Коменський хоче, щоби дитина до шестого року житя розвивала ся фізично і учила ся обичайности, що називає „материнською школою“.

John Locke рад би був лишити дитину у тім віці власному її промислови і інтуїції, щоби вона собі сама вишукувала гри і забави.

Великі реформатори в душі Івана Якова Руссо, як Баседов, Пестальоці, Кампе, Фребель, всі вони відносили ся з великою любов'ю до того віку дитини, а особливо Фребель поклав великі заслуги на тім поли так для жінки як і дитини своїми заведеннями, які до тепер носять його ім'я „фреблівських шкіл“.

У фреблівських школах жінка сьмілійше і певнійше стала виступати, як навіть в шкільництві, де все ще опанована духом мужеської системи.

Тому деякі еманципантки уважають Фребля одним з перших, що причинили ся до еманципації жінки, хоч він тих намірів не мав. Те саме значіне для жінки як і дитини, що фреблівські школи, мають і захоронки.

Лиш, коли у перших головно виступає просвітний мотив, у других покладено натиск на філантропійно-протекціональний принцип.

Захоронки як-такі сягають своїм початком 1770. р., коли Фридрих Оберлін, парох в вогеських горах заснував у кількох селах захоронки для бідних зарібників і їх опущеної дівчорони під опікою побожних невіст, які учили їх молитов, співу і ручних робіт.

В другій половині ХІХ. століття, коли із економічних змін виринуло жіноче питанє, виринає рівночасно третій мотив таких організацій, як захоронки, опертий на підставах „економічної еволюції“.

Те, що було витворене лиш для бідних зарібних людей, стає поважним питанєм перед кождою жінкою, що задля праці опускає домашні пороги, іде в поле, до фабрики, чи здобуває університети.

Такі проте організації як захоронки особливо звертають увагу сьвідомих еманципанток; вони починають такі інституції тенденційно підносити, чим надають їм широке масове значіне, а заразом доказують, що де не станула би жінка, то зараз огляне ся і за дитиною.

Дивним може здаватись те, що наша жінка була майже перша, що зрозуміла значіне захоронок для жіночої справи.

Се може хіба пояснити велика живучість і молодечі сили нашого відроджуючого ся народа, бо оком молодости все звертає ся до будуччини.

В р. 1891. на жіночій вічу в Стрию піднесено перший раз у нас справу захоронок, не існуючих ще тоді під ніяким видом у нашій суспільности. Із головних точок програми виходить,

що ініціаторки віча переняті були духом індукційної методи „із низу в гору“, бо перед усім звертають ся до підстав нашої суспільности, як селянок і сільських захоронок.

Другою точкою їх позитивної програми, то економічно самостійні організації. Проектовані ними захоронки опирали своє існування не на добродійних жертвах, а вкладках самих інтересованих.

Що у нас такі організації суть можливі, вказувано на найбіднішу людність жидівську, де такі інституції (хайдери) від давна існують, абстрагуючи лиш від їх темної, просвітної системи.

Трете, що інтелігентну жінку не обмежалось тут лиш до звичайної протекціонально-філянтропійної опіки, а вкладалось на неї обовязок вирабляти в масах свідомість і зрозуміне коначности таких серед них самостійних організацій.

Але тоді ще жіноче питання було у нас дуже слабо розбуджене. Гурток інтелігентних жінок, що шукав праці на ширшій ринку, був дуже невеличкий, фабричних робітниць майже не було, а бідна селянка хоч ішла в поле і лишала самі діти в хаті, не уміла і не могла собі помочи.

З реальних протекціональних наслідків вийшло лиш те, що даний товчок не пропав.

По часі стали у нас появлятися захоронки, що так скажу після свого первозору у вогеських горах, оперті на протекціонально-філянтропійнім принципі.

Як колись о. Оберлін, виступає у нас о. Кирило Сілецький. Він передусім відзиваєсь до жертволюбія нашого загалу, купує хати, городи, закладає школи для сільських дівчат, виучує їх на служебниці і заприймає на трилітню службу при захоронках.

Селяни з признанем відносять ся до тих заходів о. Сілецького, а деякі роблять навіть значні на ту ціль записи.

Але всі ті християнсько-філянтропійні змагання суть лиш каплею в мори супроти дійсної потреби.

Тож в десять літ пізнійше по стрийським вічу на жіночій з'їзді у Львові ті самі жінки, що колись в Стрию, підносять знова справу захоронок, опираючи їх на економічно самостійних підставах.

Крім попередних постулятів виринає ще один важний мотив, впливаючий із наших народних почувань.

Тут передусім вказано, яким страшним орудиєм суть такі інституції, як захоронки в руках наших противників, і як вони ними впливають на наше винародовлене.

Се хапає за серце нашу жінку-патріотку, вона пізнала, що її ніяк виручатись запряглими служебницями, але що за те діло повинна взятись кожда добра громадянка.

І зараз того самого року львівські пані отворили захоронку у Львові при улиці св. Тереси під надзором уже незапряглих служебниць, а учительки з фреблівськими курсами, однак задержано філянтропійно-протекціональний принцип.

Хто не знає трудів і заходів тих пань, як: томболі, равти, фестини, старане о ріжні запомоги, однак на жаль малі з того всего користи.

То однак не відстрашує львівських пань і вони отвиряють другу захоронку при улиці св. Мартина, і знова ті самі труди і заходи. То не є без впливу і на ширший загал нашого жіноцтва, — бо такі захоронки зачинають появлятись на провінції.

Але і те все є лиш слабонькою лодою супроти пожираючої нас филі, супроти маси таких захоронок у Поляків по містах, місточках і селах, як і сум гроша, які вони на ту ціль видають.

Сьміло проте можемо сказати, що таким самим оружем, яким нас побивають, ми не оборонимо ся.

Щож маємо робити? — Капітулювати?

Кожда здорова і культурно розвиваюча ся суспільність ненастанно буде витворювати організації і інституції після своїх обставин, як і інтелектуальних, моральних і материяльних засобів.

Коли проте у нас захоронки філянтропійно-протекціональні так лиш мало можуть нам принести користи, чи не більшу принесли би нам користь, і чи не ліпше годили би ся з обставинами і услівями нашого життя і розвитку захоронки як економічні, самостійні організації.

Теоретики французького синдикалізму суть пересьвідченя, що лиш такими самостійними економічними організаціями можна приучувати маси до суспільної господарки, бо лиш через такі організації виробляє ся серед мас дійсна свідомість, дійсна самостійність і ініціатива.

Чи-ж не є головним стремлінням і цілію нашої суспільности виробляти в наших масах як раз тоту свідомість і самостійність? Та чи не показують ся задля того найліпшим способом

наші просвітні і економічні товариства? І чи не найбільші тут заслуги поклато Тов. „Просвіта“ своїми просвітними і економічними заведеннями?

Чи не порадно проте було би, щоби Тов. „Просвіта“ розширило свій статут і побіч своїх читалень, крамниць, громадських шпихлрів і т. и. заводило і економічно самостійні захоронки під проводом і старанем жіночих членів товариства.

Тим способом Тов. „Просвіта“ втягнуло би нашу жінку до органічної суспільної праці;

вказувало би її властиву дорогу тої праці, не лиш що до захоронок, але і в інших її стремліннях на нашій народній ниві;

запобігало би також марнованю сил із причин ще може недостаточного теоретичного підготовлення нашої жінки для загальних суспільних питань, а через те і брак виробленої програми, ясно означеної ціли.

З огляду на се референтка ставить слідуочу резолюцію:

Взиваєть ся Товариство „Просвіта“, щоби змінило свій статут в тім напрямі, щоби побіч своїх просвітних і економічних організацій заклало також захоронки для дітей, як економічно самостійні організації під проводом і старанем жіночих членів Товариства. *(Принято — Оплески.)*

З черги В. Коцовська читає реферат:

Організація міських захоронок.

Ціль захоронки. Цілю захоронок, як сама назва уже вказує, є хоронити бідні діти від впливу і небезпеки улиці, давати їм материяльну поміч і опіку, виховувати в душі народнім, значить заступати в тім родичів, котрі звичайно заняті поза домом на се не мають часу. Ціль така повинна стати заохотою до закладаня як найбільше захоронок, а їх вартість, особливо для Львова, оказала ся вже в короткім часі по отвореню першої захоронки.

До нас записують ся діти руських родичів або такі, у котрих мати або батько є латинського обряду. Діти тих послідних говорять все по польськи, бо не вирече ся своєї мови мати Полька, не сьміє знова учти своєї — мати Русинка. А шож казати, що навіть діти родичів Русинів звичайно доперва у нас

чують і учать ся рідної мови. Батьки їх перед роком покинули села, а шукаючи зарібку, прибули до Львова. Мали вони іно знанє руської мови, але неосвідомлені, не уміли її любити, і дорожити нею. Позбавлені опіки своїх, а окружені хлібодавцями, від котрих чули лиш глум над руською, як простою і хлопською мовою, почали помалу відвикати від неї. Часто дуже руська мова при їх вінчаню була також в останнє їх рідною мовою. Для фалшивої амбіції і, мовляв, для добра дітий покинули її зовсім. За мовою покинули і свої імена, нема між їх дітьми наших Василів і Гриців, нема Тетяни, Ксеньки, ні Параці, за се виходить така дивовижа в отриманню імени з назвиском як: „Zygmunt“ Головка, „Mieczysław“ Підгірний, „Stanisław“ Береза, „Janina“, Пилип і „Wanda“ Ярема. Але ще не кінець, останніми часами щирі і освідомлені уже родичі з жалем повідомляють нас, що задля служби є зневолені покинути свій обряд. Працюють вони в інституціях, в яких зажадано від них зміни обряду, або велено їм покидати службу — за хліб мусять запродати ся з тілом і душею. Хто знає, як тяжко ту нашому бідному і мало заводово привченому робітникови о занятє, не кине на него каменем за се, коли вибере першу дорогу. Не вільно йому наражати власної рідні на нужду — не в силі знова є ми дати їм всім материяльну забезпеку. Тим більший маємо тепер обовязок старати ся о власні захоронки, щоби діти таких родичів не зовсім для нас пропали. У нас учать ся вони своєї мови, молитви і пісні, і варта чути, як зі щирого серця пливе пісня: „Гей там дівтора руська йде“, „Соколи — Соколи“, „Як то козацтво наше свою славу — волю здобувало“ і „Присягаєм не спічнем, доки кайдан не пірвем“. З радістю несуть вони синьо-жовтий стяг — в очах сьвідомість слів своїх, а в руках як би завзятість на будуче до боротьби о свої права. Діти ті хотяй і вийдуть зпід нашої опіки, вплив захоронки не полишить ся у них без сліду, а в пізнійшій їх житю вистане може одна подія для роз'ярєня дрімучої іскри національного освідомлення.

По укінченю шкілки радимо родичам посилати діти до руських шкіл; якась часть так робить, але не всі по тій причині, що руських народних шкіл є всего дві у Львові, отже родичі, котрі не мають теплої одіжи на зиму для дітий, посилають їх до близше положеної польської школи. Що вихованки наші відчувають зміну оточєня, на доказ пригадаємо факт, о яким в своїм часі згадувало ся в часописях: хлопчина з нашої захоронки записаний по

фериях до польської школи, увійшовши до кляси поздоровив товаришів словами: „Слава Ісусу Христу“, а коли не почув відповіді, сам собі відповів „Слава на віки“. Прийшов однак до нас покаржати ся, бо відчуло діточе серце, що не є між своїми. Много дітей, хочай покине захоронку, не зриває зносин з нами; коли не мають школи, заходять до нас, декотрі учать ся у нас, як в дома не мають на се місця, приходять також з шкільними свідощтвами похвалити ся. Сли подибають ся з нами, витають ся щиро і говорять все по руськи, без ріжниць до якої ходять школи.

З а с н о в а н е захоронки. Товариство „Руська Захоронка“, засноване заходом невеликого кружка Русинок в 1900. році увійшло в жите в цвітни 1902. року. Тоді отворено першу захоронку на городецькім передмістю, а в слідуючім 1903. році другу на жовківськім. Наміром товариства було отворити філії у Львові як також по селах і місточках, тому виділ письменно порозумівав ся з многими особами з провінції і запитував ся, о скілько тамошні відносини до того надають ся.

До кождої з львівських захоронок ходить около сорок дітей, дівчат та хлопців в віці від 3—7 літ, пізнійше належать вони до школи. Трудно було зразу вишукати і згорнути коло себе всю ту дїтвору, бо їх родичі оголошень в часописях звичайно не читають, але з помочию прийшли нам О.О.Василяни і святиники через повідомлюване людей в церквах. Не легко також найти хату для захоронки; властителі нераз отверто заявляють, що хати не винаймуть; були і такі случаї, що звертали нам задаток, пояснюючи се тим, що їм мешканці загрозили вивідженем, наколи в каменици буде руська захоронка. Не дуже то і безпечно в тих чужих хатах; кілька разів вибито шиби і кидано грудками до комнати, здерто і знищено руську вівіску на каменици, а навіть — річ не до увірення — знайшов ся чоловік, що позавидував дітям їх нужденних забавок та приборів і діставши ся ночною до захоронки, усе те покрав.

В шкільці перебувають діти від осьмої години рано до четвертої пополудни. Ту бавлять ся в ріжні гри, сьпівають і учать ся віршиків, а учителі запевнювали нас, що їм відтак лекше вести так для школи підготовану дитину. Наука веде ся на лад шкільки Фребля і учителька є обовязана мати відповідну кваліфікацію; до удержання порядку і вареня держить ся служницю. Захоронки, хоч удержувані приватними фондами, підлягають під контролю міської ради шкільної, котра зажадала

раз від нас віддалення учительки, бо ся, після її осуду, не володіла відповідно польською мовою. На візитациї жадав раз шкільний інспектор від дитини латинського обряду, щоби сказала по польськи молитву; дитина не научена в дома не уміла — нароблено зараз много крику, накинено ся в часописях на заряд шкільки, на учительку, що та зневолює польські діти до руської молитви, шкільку поручила власть опіці латинського пароха з тим, щоби сей беріг дітий та учив їх польської релігії, висказуючи вкінці надію, що парох сей зрозуміє цілу важність такої опіки.

Спосіщенє (Фреквенция) захоронки. Діти, котрі приходять до нас, походять переважно з найбільшійших верств населеня, є то діти сторожів, ремісників, служби і зарібників, звичайно приводить їх і приходять по них котресь з родичів. Користаємо з сеї нагоди, щоби і тих послідних осьвідомити, даємо приміри на наших дітях, котрі говорять тільки своєю мовою, кажемо, що се гріх її вирікати ся або стидати ся.

Звиняють ся звичайно, що то все одно, якою хто мовою говорить. — Не знаю, чи слова наші їх переконують, але бодай при нас говорять уже по руськи.

Байдужність родичів до свого пояснить і сей факт; мати Русинка відобрала свою дитину від нас пояснюючи се тим, що з неї сьміють ся сусіди, бо її дитина навчила ся по руськи говорити і сьпівати. Видимо з того, що почин до винародовленя дає уже сама родина, а дальше поведе сю справу гарно і систематично охронка з матечками і польска школа. Бо признати треба опікунам міста, що вони постарали ся, щоби кожда дільниця мала свою охронку, що є цілковито на міськїм утриманю, а крім сего є кілька приватних, які удержують польські жінки. Не роблять вони трудности нашим дітям в пририманю — противно приримують їх навіть радше та сердечнійше. Мала я нагоду чути, як при записі польської дитини матечка до матери нічого не сказала, а як у другої жінки довідала ся, що її дитина грецького обряду, сказала: „poznać, że to zdolne będzie dziecko, takie delikatne i śliczne, szkoda tylko, że to Rusinka“. В сей спосіб використовують вони несвідомість і порожність материй, а часто і з добрим успіхом. Знаю случай, коли дитина по повороті зі школи плакала говорячи, що з неї всі сьміяли ся тому, що вона Русинка, словами „не плач дитинко, я тебе перепису на польське“, потішала своє дитя добра і розумна мати. В магістраті питали нас нераз, чому нам властиво так залежить на захоронках, таж є прецінь польські, до яких приримують без ріж-

ниці діти обох народностей. І нема тому дивоти. А деж, як не там научили би ся наші діти подібного катехізму*); „Kto ty jesteś? Polak mały“, де би учули про геройства „Bartosza“ сьпіванку, в якій відгрожують ся, що своїм ворогам справлять „weselisko krwawe“, а щоденну молитву розпочинають словами: „Królowo Polska módl się za nami“. Там при забаві убирають їх в червоно-білі конфедератки, а при машерованю несуть народові хоруговки. Там чують також подібні уваги: „wyglądasz ordynarnie, zachowujesz się całkiem jak Rusin“.

Примірів таких можна навести много, але не о них розходить ся — зазначити тільки хочу, в чім лежить вага і задача наших шкіл і захоронок. Дітям нашим дуже часто прийде ся стрінутися з подібним судом і увагами, від нашої отже праці і впливу буде залежати, чи в душі такої дитини сї слова запишуть ся як знамя сорому, з якого воно схоче увільнити ся, чи противно, слова сї викличуть реакцію та збільшать любов до всего рідного. Нам не вільно уже тратити ні одної одиниці, тим більше дітий, той наш капітал, до котрого належати має будучність.

Удержанє захоронок. Кошти удержаня обох захооронок у Львові виносять пересічно до триста корон місячно — на що нема ніяких фондів, на виділових тяжить отже обовязок роздобути потрібні гроші і тільки завдяки пожертвованю та трудолюбивости наших пань можуть захоронок існувати. І нема хиба доріг і способів, яких би не уживано в здобуваню средств. Заряд збирав датки всюди, по ріжних урядах, товариствах і у ріжних добродіїв. Вносив поданя до сойму і магістрату, виробив дозвіл на квесту в львівськїм повіті, пригадував ся в часописях, не полишив до збираня складок нагоди на усїляких зборах та зїздах. На дохід товариства уладжувано ріжні забави, концерти, фестини, навіть вихованки наші дали гарну виставу „Вефлеємська ніч“ і як писав про неї рецензент, відиграли її з відвагою, якої позавидували би їм і дорослі дебютанти. Була також гадка, щоби місто давати забави, з яких більша часть доходу йде до чужої кишені, тутешні родичі з'обовязали ся підпирати товариство сталими місячними датками. За мало однак осіб зголосило ся до того, велику часть з зібраних грошей бо 12% бере курзор для себе, так що дальші фонди здобувати треба давними дорогами. А дороги ті що раз то тяжші і труднійші.

*) Wł. Bełza „Katechizm małego Polaka“.

Жертви значно зменшилися, тому що останніми часами повстало багато нових цілій і товариств, які жерело своїх доходів оперли також на датках загалу і мимоволі зробили нам конкуренцію. Ті самі жертводавці мусіли зменшити лепту, розділюючи жертви на більше товариств; відозва в часописах, яка давніше давала кількадесятя корон, дає нині ледви кілька, обнизилися також датки місячні, так само трудно нам зібрати загал на забаву або відчити, хочай те все получене з заходом і коштами. Не можемо найти тепер товариства, яке безінтересовно жертвувало би при тім свою поміч, всі жадають поділу з доходу, толкуючи се тим, що на власні цілі потрібують гроший. На невеличку членську вкладку, бо лиш дві корони річно, не маємо навіть триста членів. Що до відношеня загалу до захоронок, то можна сказати, що є товариства і одиниці, котрі щиро і багато нам помагають, але на жаль, є більше таких, для котрих ся справа зовсім рівнодушна і байдужна. Нарікають на квестарок і від них сторонять. Сказано раз одній виділовій, „що її чоловік має доста велику платню“, значить, зрозумів сей добродій річ так, що вона збирає на власні діти.

А на який знова дотеп здобув ся другий патріот: зложив кулак в дулю тикнув її під сам ніс квестарці і каже: „фігу дам“ „фігу маєте на вашу захоронку“. При уладжуванню забави чи концерту багато треба просити, кланяти ся, дякувати і перепрашати. Відмовила нам раз участи в концертї одна пані, бо довідала ся, що не вона була першою, котру прошено о участь. Устроєно раз забаву, прийшов один добродій і заказує нам на вступі „по що ви нині уладжували забаву, таж нині опера, ви театрови робите конкуренцію“; другий добродій погнівав ся на нас за се, що білети призначені на продаж були розкинені, а він хотів сидіти разом з доньками. Для одних за скромно прибрана сая, для других за лиха музика, ба навіть не подобало ся одній пани і те, „що не найдево собі ліпшої роботи, як іно по товариствах цілими днями уганяти“. Хто платить вступ — здає ся йому також, що набуває право до робленя закидів і критикованя. Сумно лиш дуже, що і тепер ще часть нашої публіки має на меті лиш забаву, а не ціль, для якої збирає ся, місто получити ся до спільної праці і таке симпатичне товариство уважати за власність цілого руського загалу.

Серед наших галицьких відносин наші сусіди не жалують ні труду, ні гроша на заснуванє тов. „Szkółek ludowych“, до них пригортають кожду нашу одиницю, а там з'огиджують все, що

руське і винародовлюють нашу дїтвору, крайна пора і обовязок заняти ся і нашої інтелїгенції, особливо паням, засновуванем як найбільшого числа руських захоронок, передовсім по містах і місточках.

Відносини родичів до захоронки. Родичі дїтий з захоронки, се переважно бідаки, а ті не розуміють і не привикли до безінтересовної помочі, отже є переконані, що заряд розпоряджає великими фондами і після їхньої думки за мало дбає о вигоду дїтий. „То би мені подобало ся, щоби моя дитина раз іно в тиждень діставала мясо, за шож вони беруть гроші“, каже одна; „того ще на стало, щоби моїй дитині переношені черевики давали“, сказала друга і невдоволена кинула на кімнату добрими ще черевиками; „а моя дитина в чім гірша, щоби не дістала нової суконки“, говорить третя, і відгрожують ся, що підуть до заряду на скаргу. По вигляді дїтий можна пізнати також дбайливість родичів о них. Є діти зарібниць бідно одіті, однак чисто зачесані і умиті, інші є занедбані і брудні. Немиле вражінє роблять діти одіті в переношену одєжу з дїтий родин маючих, дивно відбиває від аксамітної або коронкової суконки викривлений черевик, подерта панчоха і брудна на голові хустина. Інші родичі продають або заставляють даровані плащики, часто дають їх старшим шкільним дїтям, а інші діти далі приносять до шкїлки завивені в хусти. У тих бідаків є переважно численна родина; знаю від кількох лїт пару родин, котрі нам що року дають нового вихованка, наколи старше уступає, і ті школярі звичайно самі приходять уже по молодшу рідню. Борба о здобутє хлїба для дїтий не позваляє тим родичам надмірно тішити ся ними. „Ох клопїт мій тяжкий“, нарікає мати небезпечно хорої дитини, „звідки я візьму на похорон гроші, най би собі вже ліпше жило“. Мала я також нагоду пізнати і гарні прикмети у тих людей. Декотрі з них принимали за оплатую чужу дитину на вихованє. Були случаї, що матери тих дїтий, щоби увільнити ся від оплати, зникали без слїду, однак опікуни пригорнули і то чуже накинєне, „най там вже ховає ся при наших“.

Дїти. За мале заінтересованє нашого загалу захоронками видко із того, що майже до виїмків належить, щоби хто до них заглянув, а мені здає ся, що там навіть приємно можна провести час з тою громадкою, придивити ся їх забаві, послухати віршиків та сьпіву — впрочім вони такі гостям раді; котру з нас ліпше знають, то обіймуть, запевнюючи о своїй любови, не забувають однак при тій нагоді запитати ся, чи дістануть цукорків.

Підчас обіду видзвонюють бляшаними ложками по тарельчиках, при чім важне для них се, що дістають на обід. В літі, виходять часто на прохід; кождий по дорозі подибаний пес, кіт, або курка викликають подив і стають предметом загальної розмови. Раз на тиждень, звичайно в п'ятницю, ідуть до церкви, там сьпівають набожні пісні і молять ся дуже щиро, відтак бавлять ся на подвір'ю, нераз бувають через ОО. Василян угощені. Раз навіть всіх їх відфотографовано, а відбитка була поміщена в малім Місіонарчику. Важною подією в захоронці є гостина св. Миколая і деревце. Діти тішать ся, роблять пляни і здогади тижнями наперед, дні тії, як яснійші в їх невідраднім житю згадують відтак ще довший час. У нас дістають вони обід, на друге сніданє приносять з дому булку або омащений хліб, інші хліб пісний, а знова інші і такого не мають. Нераз здає ся мені, що при роздачі такого сніданя в душі дитини мимоволі будить ся перша гадка про кривдячий лад суспільного устрою. Часом хтось з провінції обдарує нас медом, задоволені тоді всі приносять з дому умисне пісний хліб, „мама забула нині купити масла“, толкує ся мала ласунка, щоби дістати меду. Цікаво також увійти з ними в розмову, зблизити ся до кождої дитини з окрема; яке ту велике поле до спостережень, яка ріжнородність вдачі, добрих або злих прикмет, одідичених або набутих норівів, що за ріжні типи, з яких вирости мають члени грядучого покоління. Довший час придивляла ся я рідні — п'ятилітньому хлопчикови і трілітній дівчині; при роздачі ласощий сестра усе ділила ся з братом; пробувала я дати їй тільки один цукорок і той сейчас йому відступила, а коли знов він дістав хочай би і найбільше, а вона нічого, не почував ся зовсім до обовязку поділити ся з нею. Або малий сьмільчак Мундик; не знаю в який спосіб зміг сей хлопець усіх дітей довести до того, що добровільно відступали йому часть свого сніданя або овочів, а він принимав се без подяки, тільки з поглядом, що то все йому належить ся. Інший знова по роздачі дарунків з деревця поскладав свої річи на столі і не хотів йти бавити ся, бо бояв ся їх лишити, наклонений учителькою пішов до дітей, але звідтам все неспокійно заглядав, вкінці покинув забаву, згорнув і завязав свої скарби до хустинки, завісив її на одежі і аж тоді повернув до дітей. Була дівчинка, котра видко стидала ся своєї нужди і заслонювала її чвавливостію, „я маю дома красну ляльку, буду мати деревце на сьвята“; „мама варила нині кінські ковбаски, а тато купив мені теплі черевики“, вихвалювала ся

мала Стефка, хочай вже був добрий приморозок, а вона все ще боса прибігала до школи. А кілька трагізму в несвідомості своєї недолі у тої дрібноти; „мого тата принесли вчора покаліченого з руштованя, але за те кума принесла нам медівників“, оповідає дитина; „а моя мама умерла в неділю в шпитали“, не замовчало і друге, щоби забрати голос в історії подій родинних; „мій тато упив ся в шинку, прийшов п'яний до дому і так побив маму, що лежить хора, я боронив маму, але не умів“, скаржив ся инший малий хлопчина. Симпатичне дуже дівчатко пришло раз заплакане, бо умер батько, а мати хотіла її дати до закладу“; по місяці чую, як усміхнена, оповідала о весіллю; „чие весіле“, питаю дитини, „якийсь пан, що ходить до роботи, женить ся з моєю мамою і мені приніс цукорків“, оповідає розрадувана Марійка. — Кожда сьвіжо записана дитина, налякана родичами, що ту жде її кара за всі домашні провини — до шкілки зближає ся зі страхом і плачем, „я хочу до дому, я хочу до мами“, голосить раз по раз дитина, „Я знаю, вона плаче за Юзьком“, прискаржила старша чотиролітню сестричку; „хто є сей Юзько, ваш брат? — питаю, „ні не брат — то її фацет“, цілком поважно толкує дівчатко. Показують вони свої симпатії до учительок і слуг, часто плачуть або перестають навіть ходити, як котрої не стане.

Неутомлені є вони в оповіданях і питаннях; раз, коли сьвященик учив, що душа грішника піде до чистилища, запитав малий філософ, „а як душа може горіти, коли не має тіла“. А в яких відносінах ховають ся і ростуть ті діти? — нераз по пару родин мешкає в одній кімнаті — а там ніхто нічим не вяже ся і не числить ся з дитиною. Дивить ся вона на все і все чує. І тому так як ся вохкість зі стін, що в'їдає ся в їх молодий організм, викривлює їм ноги і затемнює очи — гірша і передвчасна моральна гниль заражує і затроює ті діточі душі.

Жите їх — се незаслужена кара, стане вона може колись як голосний протест і затяжить на суспільнім ладі за теперішну байдужність нашу, за малу поміч в їх доли. *(Отлески)*.

Госос дістає о. др. Д. Яремко до реферату:

Захоронки і приюти.

I. Про організацію опіки над дітьми у инших культурних народів.

Століте XX., се „століте дїтвори“; так його загально називають на культурному западі і ся назва не є пустою фразою.

Загалом характеристичною прикметою духа нинішнього часу є стремління до організації на кождім поли, у всіх напрямках суспільної і національно-культурної праці. А серед сего живого організаційного руху в нашім століттю безперечно найзамітнійше є змагане усіх культурних народів до з'організованя всесторонньої опіки над дїтворою.

Церков, держава, різні гуманітарні товариства, публична і приватна жертволюбивість — отсе цілий ряд чинників, які згідно працюють над забезпеченем і розвоєм фізичного і морального здоровля дїтвори. При помочі сих чинників з'організовано у западних народів інституції, які сповняють опіку над шкільною і нешкільною дїтворою і дбають про розвій її фізичних і духових сил. Важнішими з сих інституцій є слїдуючі:

Захоронки, звані також дїточими або матерними шкільками; вони дають приміщенє, надзїр і догляд — дбають про початковий розвій інтелектуальних сил тої дїтвори, що її родичі через цілий або більшу часть дня мусять займати ся роботою дома або працювати і заробляти на хлїб поза домом.

Відмінну мають назву і історію, але те саме властиво завданє дїточі городи або Фреблівські шкїлки; вони дають дїтям початкове вихованє, головно при помочі відповідних занять і забав.

Приюти для сирїт, які дають приміщенє, удержанє і ціле вихованє дїтям-сиротам або і таким, що їх родичі не є спосібні виховати.

По більших і менших містах існують товариства опіки над шкільною дїтворою; вони дають її приміщенє і надзїр в часї вільнім від шкільної науки і хоронять її перед моральним зіпсутєм. Дуже часто є ті товариства получені зі школою і мають до розпорядимости на приміщенє дїтий шкільні салї. Крім приміщеня і надзору отримують убогі дїти частинне або ціле прохарчованє.

Оселї і корпуси вакаційні дбають про скріпленє і розвій фізичних сил шкільної дїтвори: перші висилають міських дїтий на час ферий в здорові сїльські околицї; другі уладжують часті прогульки поза місто.

Тут належить також згадати про дбайливість о гігієнічне уладженє шкїл, про будову просторих і свїтляних шкільних комнат, про купелї, забави і гімнастичні вправи, а все те стремить до забезпеченя і скріпленя фізичного здоровля дїтвори по селах і містах. По містах праця в тім напрямі тим конечнійша, що тут після

лікарських справоздань стан здоровля більшої частини дитвори шкільної є невдоволяючий.

Ріжні санаторії для дітей, заложені в околицях гірських, лісистих, надморських, або в місцях купелевих займають ся ліченєм хронічно хорих дітей.

До найновіших санаторій для шкільної і нешкільної дитвори належать дневні санаторії, закладані в лісах близько міста. Сі санаторії є получені звичайно з фреблівською шкільною або школою і чим раз то більше розповсюднують ся в Німеччині.

Згадати ще про законодавство державне, яке заборонює уживати дітей до фабричної праці тому, що така стала праця шкодить їх духовому, моральному і фізичному розвоєви, про заклади для дітей ненормально розвинених під зглядом духовим і тілесним, про заклади і школи для умово-упосліджених, для сліпих і глухих, про дома поправи для дітей морального зіпсованих — а дістанемо образ з'організованої опіки над дитворою у западних народів.

Та організація в нинішних часах чим раз то більше розвиває ся, головно при помочі державних і автономічних властей, які уважають за один з найважніших своїх обовязків дбати о її всесторонній розвиток. Організація опіки над дітьми становить нині найважнішу часть соціальної політики западних держав, країв і міст.

З огляду на се мусимо признати, що справді цілком оправдана є назва, яку на культурнім западі загально дають нашому столітю: „двайцятье століте, се століте дитвори“.

Нам ще дуже далеко до сего, щоби і ми могли сею безперечно найгарнійшою назвою назвати наше століте; належить однак завважити, що і до кінця нашого століття ще дуже далеко, воно ледви що почало ся, часу проте є багато; потреба лише доброї волі, витревалости в праці і жертволюбности з нашої сторони, передовсім любови до дитвори — а прийде час, що і українська суспільність в Галичині буде могла глядіти з таким вдоволенєм, як западні народи, на здобутки своєї діяльности в области опіки над дитворою.

II. Захоронки і приюти у нас, їх значіне, потреба і теперішній стан.

Початок в ділі організації опіки над дітьми, початок знаменитий у нас вже зроблений між иншим через основане захо-

ронок і приютів, які в ряді інституцій займаючих ся опікою над дітьми належать до найважніших.

Задачею захоронок є давати приміщене, надзір, а звичайно і прохарчоване тим необов'язаним ще до шкільної науки дітям, що їх родичі або опікуни через цілий день або більшу часть дня мусять пробувати для праці і зарібку поза домом.

Крім забезпечення фізичної опіки завданем захоронок є кермувати в раціональний спосіб початковим розвоєм інтелектуальних спосібностей дїтвори і початковим розвоєм її почувань для краси, правди і добра.

Отсе є завдане нинішних захоронок; воно надає їм характер початкових дїточих шкіл, в яких діти від 2, 3-ох до 6-ти літ жита при помочі відповідних для свого віку средств і способу науцання, головно при помочі забав, оповідань, образків, сьпіву, ручних робіт розвивають свої духові і фізичні сили і доповнюють своє початкове домашнє вихованє

Захоронки проте мають для нешкільної дїтвори важне виховуюче значінє, однак не більше як школа для шкільної дїтвори, значить, як школа так і захоронки є помічними інституціями для родини в ділі вихованя дїтий.

Дім родинний повинен бути і лише він один може бути властивим для дїтвори добрим виховуючим огнищем. В сій точці педагогічна наука, принайменше наука послїдної доби, не лишає нам найменшого сумніву. Вона категорично домагає ся індивідуального вихованя дїтий, а таке індивідуальне вихованє можуть діти дістати лише в домі родиннім від своїх родичів передовсім матери. Єсли в справі годівлі коний і прочих звірят дійдемо нині до переконаня, що належить завести систем індивідуального їх хованя, систем, що основує ся на зрозуміню потреб і пізнаню вдач кожної одиниці з осібна, то без сумніву ніхто не схоче боронити противної засади в сфері вихованя дїтий, ніхто не схоче поручати збірного-масового їх вихованя. Научувати дїтий в віці до 6-ти літ може один учитель і 20 рівночасно, виховувати може одна особа лише двоє або троє дїтий рівночасно. Проте родичі не лише мають природне право і обовязок виховувати свої діти, але вони також лише одні можуть добре виховувати своїх дїтий в віці до 6-ти літ і в тім їх — особливо матери — ніхто не годен добре заступити.

Належить завважити, що вихованє, яке діти одержують в перших 6-ти літах, має рішаюче значінє для цілого їх жита. Се, що хтось стає моральним, совершенно розвиненим чоло-

віком з добрими або злими чертами характеру, вже засновує ся під впливом виховання в перших 6-ти літах його життя.

Через те, що виховане в перших 6-ти літах має рішаче значінє для кожної одиниці і що лише індивідуальне виховане в домі родиннім, головнo під опікою матери є добре, обов'язком кожної суспільности є дбати про таке уладженє социяльно-економічних відносин, котрі давали би спрoжність родичам, а передовсім матерям займати ся без всякої перешкоди вихованєм своїх дітей і впоювати в родичів переконанє, що лишень вони одні і самі повинні дати своїм дітям всесторонну опіку і вихованє.

Однак змаганєм до такого уладженя социяльно-економічних відносин зовсім ще не полагоджує ся проблему опіки над дїтворою.

Ту потрібна діяльність, яка би рахувала ся з фактичним станом річи, а саме з тим, що багато родин в нинішних часах не лише по містах але і по селах жиє серед материяльної нужди, що не лише батько але і мати мусять через більшу часть дня або цілий день, а нераз цілими тижнями і місяцями працювати для зарібку поза домом, що їх діти лишають ся без опіки, надзору і належитого вихованя. Ту потрібна безпосередна діяльність суспільности і інших чинників, щоби помочи бідним родичам в вихованю їх малих дітей.

Та поміч конечно є не лише в інтересі родичів і їх дітей, але також і в інтересі суспільности самої, бо дїтвора лишена такої помочи, опіки і вихованя марніє фізично і морально і стає тягарем для суспільности.

Ту важну помічну опіку і помічне вихованє дають дїтвори бідних родичів захоронки. Їх потреба у нас тим більша, що наша суспільність складає ся в переважній части з бідних родин, які не є в силі дати належну опіку, надзїр і вихованє своїм нелітним дітям.

Щож доперва говорити о дітях, що не мають родичів або о дітях, які мають вправді родичів але таких, що їх ліпше булоб зовсім не мати? Щож сказати о дітях-сиротах або занедбаних і опущених дітях? Таких дітей після виказів галицьких краєвих судів з р. 1905. є понад 40000. Сеж ціла армія сиріт, що її більшу половину становлять руські діти.

Ту силоміць насуває ся питанє: що лучше для суспільности, чи побільшити число вязниць і домів поправи — чи зайняти ся

з'організованем опіки над сею нещасною руською дїтворою, яка добре вихована може стати ся не тягарем і ганьбою, але справдішною силою і славою суспільности. Вправді в послїдних часах наші законодатні державні і краєві власти почали більше інтересувати ся нещасною долею сиріт: утворено краєвий сирітський фонд, існують вже в більшій частині наших громад сирітські ради, що мають вести надзїр над законними опікунами сиріт — се однак ще не вистарчає; в нерідких случаях мусли би хиба самі сиротинські ради обняти безпоседний надзїр і вихованє дїтвори. Проте і ту потрібні є інституції, які давали би дїтям сиротам всесторонну опіку, приміщенє, догляд і вихованє і у всїм заступили їм дїм родинний. Такими інституціями є приюти для сиріт.

Так захоронки як і проюти у нас вже основані, а їх дотеперішній розвій є тісно звязаний з історією церковної інституції, з релігійним Товариством СС. Службниць Пр. Д. М.

Перший дїм СС. Службниць оснований в р. 1892. в селї Жужель заходом о. Кирила Селецького. В тїм самїм році основано там також захоронку для дїтий. Від сего часу по нинїшний день зложено 35 (трийцять п'ять) домів СС. Сл. по галицьких селах і провінціоанальних мїстах; сего року приготовляє ся заснованє ще двох домів. Крім сего існує кілька домів СС. Службниць на американській Русі і один дїм в Кріжовачу в Хорватії.

У всїх галицьких домах СС. Сл., з виїмкою трьох, ведуть СС. Службниць захоронки; всїх проте захоронок під їх проводом є тепер в Галичинї 32 в мїсцевостях: Кристинопіль, де находить новїціят СС. Службниць і взірцева захоронка, Жужель, Сїлець белзький, Щепятин, Жовква, Ветлин, Перемишль, Добромиль, Висоцко вижне, Самбір, Дрогобич, Трускавець, Стрий (де СС. Сл. мають 2 дома, при однім з них приют для сиріт), Станиславів, (де СС. Сл. мають рівнож 2 дома, з тих один при дух. семинарії, де ведуть кухню) Галич, Крилос, Перегинско, Печенїжин, Коломия, Чернівці, Городенка, Мушкарів, Більче золоте, Ланівці, Цигани, Самолусківці, Бережани, Тернопіль (ту є 2 дома СС. Сл. один з них удержує фундація кн. Острожського для догляду немїчних старців), Глиняни, Прилбичі.

У всїх тих мїстах і селах існують при домах СС. Сл. захоронки. Львів має один їх дїм при дух. семинарії, де СС. Сл. ведуть кухню. Дві захоронки для руської дїтвори у Львові удержує осїбне товариство головно при помочі знаної жертволюбивости львівських Русинів і при помочі енергїчної діяльности

львівських пань. Обі львівські захоронки ведуть укваліфіковані учительки.

Приюти для сиріт, як вже висше зазначено, мають СС. Сл. в Стрию, Станиславові і Тернополи. Приют в Городенці знесено послідними часами по причині пожару. Сироти, виховувані в сих приютах удержують ся з краєвих фондів.

Захоронки удержують СС. Службениці в більшій части громад з власних фондів, які вони одержали дорогою запису від побожних, жертволюбивих людей; в деяких селах удержують захоронки властителі дібр, а іменно: Й. Е. Митрополит, Його родичі і княгиня Сапіжина з Більча, по містах удержують товариства. По селах і провінціональних містах кошти удержання захоронок під проводом СС. Сл. не великі, бо крім відповідного приміщення вистарчить мати місячно на удержане чотирьох СС. Службениць около 60 корон. Належить завважити, що після правил СС. Сл. не може їх бути в однім домі менше як 4. З сим мусять числити ся і основателі захооронок.

В одній захоронці находить опіку і догляд, а часто і прохарчоване 50—60 діттей; проте догляд одної дитини місячно коштує 1 К. Та квота видасть ся нам ще меншою, коли узгляднимо, що ті самі СС. Сл. дбають про чистість, отрятність і порядок в церкві, доглядають хорих, до чого суть знаменито підготовані, мають навіть в деяких селах як в Більчу, Галичи і Печеніжині свої шпиталики, учать старших дівчат ручних робіт, крою, шитя і кухонної роботи, — в неділі і сьвята заміняють свої доми на рід читальні для дівчат і вже самим приміром свого житя причиняють ся до піднесеня моральної і релігійної культури серед жіноцтва і ширять привязане до церкви обряду і народности.

Для ілюстрації сказаного вистарчить навести один примір:

Перед заложеном дому СС. Сл. і захооронок в Трускавци була церков в неділі і сьвята в часі богослужень звичайно пуста, бо всі майже парохіяни спішили дивити ся на забави купелевих гостей або находили собі тоді якесь инше занятє. О. парох був безрадний. Прийшли СС. Сл. вони призвичаїли перше дітвору до греміяльної участи в богослуженях, за дітьми пішли родичі і проца родина.

Тому належить нам старати ся, щоби захоронки під проводом СС. Сл. основувано в кождім місті і місточку, а се тим конечнійше, що там вже ділають польські захоронки Феліціянок або Сестер Милосердя.

Для наших сіл є вони необхідні, бо для сіл є вони не лише гуманітарним і педагогічним, але також важним просвітньо-культурним чинником.

Впрочім дальший розвій захоронок опертий о кріпку організацію СС. Сл. є забезпечений; по наших місточках і селах знаходять ся все побожні, жертволубиві люди, що записують кілька моргів землі для СС. Служебниць. Не завадить також згадати, що станиславівський синод 1908. року призначив значну часть доходів новооснованого фонду ім. св. Ів. Золотоуста на закладане захоронок під проводом СС. Сл.

Проте як дотеперішний так і дальший розвій захоронок буде тісно звязаний з розвоєм і історією СС. Служебниць, бо найголовнішою задачею їх діяльності є як раз закладане і ведене захоронок.

Однак, хоч розвій захоронок під умілим проводом СС. Служебниць належить уважати за забезпечений, не можна забувати, що захоронки мають деякі свої потреби і вимоги, яких СС. Сл. не годні самі заспокоїти. До сих потреб в першій мірі належать літературні потреби захоронок.

Звісно, що крім при звичаювання дїтвори до чистоти і порядку, крім науки молитви, оповідань з біблійної історії, дїточих забав, крім виплітання, виколювання, вишивання і мальовання — дуже важною точкою в днєвнїм порядку захоронок є: сьпїви, деклямації, казки і оповіданя. СС. Сл. до тепер радять собі, як можуть. Збирають собі дїточі сьпіванки, стишки і оповіданя з ріжних друкованих видань; се однак їм не вистарчає і тому вони вже тепер зібрали поважну скількість писаних творів з области дїточої літератури, якою послуговують ся в захоронках. Більша часть сеї писаної літератури походить від ріжних добродїїв. Безперечно, що серед тих писаних річий є дуже багато добрих. Лїпше однак було би, коли би наше Т-во „Просьвіта“ постарало ся о друковане видане збірок дїточих сьпіванок, деклямацій і оповідань для ужитку захоронок. (*Оплески*).

Над сим рефератом вивязуєть ся живїйша дискусія.

Др. Т. Окунєвський підносить незвичайно великий вплив захоронок з боку суспільно-національного, та взиває наше українське інтелігентне жіноцтво, щоби воно вступало в публичну службу Сестер-Служебниць.

М. Білецька встоює знова за тим, щоби заряд захоронок спочивав в руках виключно тільки сьвітських кваліфікованих

учительок, виказуючи у Сестер Служебниць за малий і невідповідний до сього степеня образования.

о. В. Лициняк протестує проти сього погляду та ставить отсю резолюцію :

Конгрес звертаєть ся з домаганєм до Головного Виділу Товариства „Просьвіта“, щоби постарав ся о зміну свого статута в тім напрямі, щоби Товариство „Просьвіта“ могло займатися дуже інтензивно оснoвуванєм захоронок на основах так філіантропійно-протекціональних як і самостійно-економічних.

Секция ухвалює обі резолюції: о. дра Д. Яремка і о. В. Лициняка.

З черги дістає голос О. Бачинська до реферату:

Вакаційні оселі.

Хто приглядає з увагою великоміським дітям, хто був хоч раз в великоміській школі, сей мусів спостеречи, як нужденний вигляд має переважна часть дітий з низших верств населеня.

Марні, бліді личка споглядають зза шкільних лавок. І ті фізично немічні діти мають учитись, збогачувати відомостями свій ум, щоби здобути собі кусок хліба.

Причина сего лежить в їх способі житя. Ті бідаки приневолені обставинами мешкають переважно в сутерині-пивниці, нераз спільно по кілька родин. Хата вохка, віконця малі, луч сонця ніколи майже там не загляне, не огріє тої хатини-нори. Брак сьвіжого воздуха, недостаточний нужденний харч, все те причина некорисного фізичного розвою і марного вигляду вбогих дітий.

Зарадити сему вповні ми не в силі, бо хтож з нас може придбати тільки средств, щоби всім бідакам достарчити лучших хат, сьвіжого воздуха, та здорового поживного харчу. Але вчасти можна зарадити лиху і перенести ту дїтвору в инші обставини хоч на якийсь час, в ясні сонїшні кімнати, дозволити ди-хати сьвіжим воздухом, достарчити здорового і поживного корму, дати можливість ужити купелі і в сей спосіб бодай на якийсь час скріпити сили, розвинути хоч в части фізично та дозволити зазнати хоч трохи веселих, ясних хвиль в відповіднім

їй товаристві, здалека від клопотів та недостатку, на які вона що дня звикла дивитись.

Ось задача вакаційних осель! Колиб ми лиш з висше згаданих причин забирали дітий на село, гарна вже була би задача.

Та ще о много висшу ціль сповняють оселі. Знаємо дуже добре, який догляд мають по найбільшій часті діти, котрих родичі, приневолені обставинами нераз весь день перебувають поза домом. Діти лишені є самі собі. Вправді школа хоронить діти в части в годинах поза наукою від дармованя та злих впливів, виповняючи свобідний час домашними задачами, але се кінчить ся з шкільним роком. Приходять вакації. Се власне пора, коли добре зерно, засіяне в школі, викоренить з молоденьких сердець зле товариство. Діти, що привикли в школі до громадного житя, горнуть ся і в вакації до товариства, не перебираючи зовсім і так всяке зло має легкий доступ до невинних душ.

Вирвати тих дітий з посеред зіпсутя, заняті її хоч би забавою під відповідним доглядом, піддержати змаганя школи в напрямі виховуючим, се друга задача оселі.

У нас Русинів ще і третю, неменше важну задачу мають до сповнення оселі вакаційні. Низші верстви що йно підіймають ся до народного житя.

Кілько є Русинів у Львові, а запитаймо, як мало дітий горнесь до руських шкіл. Ми є переконані, що дуже много не уміє руської мови, ні пісні, а що гірше, нераз соромить ся її. Взяти хоч частину сих дітий, навчити їх матірньої мови та нашої пісні, перенести бодай на місяць між щиро-руську громадку дїтвори — чиж се не гарна задача оселі?

Що оселі потрібні, нехай свідчить про се обставина, що давно вже завели їх у себе культурні народи.

Що сповняють вони корисно свою задачу, свідчить про се не звичайно скорий їх розвій у всіх народів.

Шкода, що так пізно пізнали ми потребу і конечність завести їх у себе.

Вакаційні оселі перші ввели у себе Данці. Причиною сего так висого діла була холера, яка вибухла 1853. р.; в Коненгадзі на 130.000 мешканців померло 5000. Звали її холерою пролета-

рияту, бо ширилась в найбідніших дільницях міста. Много сиріт адоптовано, але ще більше осталося бездомних. Звернено ся проте з просьбою до селян, щоб взяли ті сироти на вакації до своїх домів, та з обави перед заразою ніхто не зголосив ся.

За зібрану невеличку суму вислано лише 20 дівчат на село. За те другого року на подібну відозву зголосилось много селян. Одержано вільний перевіз залізницями і пароходами, вислано вбогу дїтвору до добрих людей, де мала доволі сьвіжого воздуха та здорової страви.

Діти повернули не лиш здорові а деякі і добре приодіті.

Число висиланих дїтий що року збільшало ся, а вже в 1881. році виїхало на село 34% шкільної дїтвори. Що до руху в тім напрямі у Данців є замітне се:

1) дїтвору висилають переважно до приватних домів і то в формі заміни; діти сільські беруть люди в місті, а на їх місце висилають своїх;

2) білети їзди дістають безплатно.

Перевіз дуже улекшений. Діти подорожують самі; на шиї мають на карточці виписаний напрям подорожі. На призначенім місци ждуть нові опікуни. Через дорогу опікуєсь дїтворою публика.

Аж в послїдних часах повстало в Данії товариство заходами учительських сил і воно займаєсь дїтворою, котра задля недостачі місця не може їхати до приватних домів.

Хоч значно пізнійше, але дуже много зробили в тім напрямі Швайцари. Там тішать ся оселі незвичайною популярністю. Повстане осель завдячують Швайцари Вальтерови Бріон (Brion) духовному, котрий по сільським приходстві прийшов до Ціріху. Відразу застановив його марний вигляд міської дїтвори, лихий фізичний розвій, блідонькі личка, так ріжні від тих румяних, здорових сільських, на які привик він був що дня глядіти.

Зрозумів він відразу, що ту дїтвору належить перенести на село, в гори, щоб віддыхала сьвіжим воздухом та кормилась здоровою а простою поживою. Взявсь проте живо до діла. Зібрав доволі гроша і в 1876. році вислав кількадесят убогих дїтий з Ціріху на село, в гірську околицю. Перша проба, увінчана гарними успіхами повела за собою дальші, а небаром майже кожде більше місто висилало шкільну дїтвору на 2—4 неділі на село.

Там відріжнювано:

- 1) оселі властиві, поміщені у власних або нанятих будинках,
- 2) стації молочні, то є дворові щоденні прогульки під доглядом, при чім дістають діти молоко і хліб,
- 3) лічнічі оселі в купелевих місцях морських,
- 4) в соляних купелях.

Після Райзінга від року 1875—1895. — се є протягом 20 літ на 126 осель в 95 містах було :

в оселях власних	112.730}	разом	193.230
в стаціях молочних	80.500}		
в морських купелях	26.384}	разом	150.942
в соляних купелях	224.558}		
	разом		344.172

Добровільні дари, зібрані на ту ціль до року 1897. дійшли до 11,140.000 марок.

Пересічний кошт в оселях виносив	30 м.
в стаціях молочних	12 „
в купелях	45 „ від дитини.

Уладжене деяких осель в Швайцарії є дуже просте. Не маючи власних домів, наймають незамешкані будинки або навіть шопи, щоб лиш дівчора могла переночувати, а в часі непогоди перебути під дахом і день. В многих оселях не мають ліжок, а сплять на матрацах з морської трави.

Одною з більше вивінованих осель є оселя в Грасбург. Має вона власний дім побудований доперва в 1900. році за 37.000 К.

Заки прийшли поодинокі оселі до якого-такого інвентаря, постіль і посуду позичало військо, опісля і оселеві інвентарі переховувано часто в магазинах, а на час вакацій перевозжено на місце побуту.

Швайцарська людність интересує ся справами оселі дуже живо. Жіноцтво шиє для убогої дівчора біле; фабрики, склепи, аптики, дрогуерії дають свої товари, властителі коний часто жертвують свої підводи.

Пізнали, видно, скоро знатні користи осель і радо спішать їм з помочию.

Оселі удержують ся зі складок приватних осіб, фестинів, концертів, а поодинокі кантональні міста дають також значнійші підмоги.

Через довголітну практику унормовано умовини взірцевих осель. На одну оселю приймають 40 дітей, тому що при біль-

шій скількості заряд має до виконання вельми тяжку задачу. Дітей нижче 8 літ не приймають. Старших хлопців не беруть зовсім, за те радо беруть старші дівчатка, котрі є помічні при веденню домашнього господарства. Платних дітей не беруть, щоб не забирали місця убогим. Сему однак не всі признають рачию. Бо кількож є таких дітей, котрих родичі радо жертвувалиб невелику суму, щоб їх дитина могла користати з вакацій, тому що не можуть самі задля недостачі гроша або своїх занять виїхати з дітьми на село. Люцерна не держить ся сего звичаю. Не приймають безуслівно дїтвори дїткненої якоюсь заразливою хворобою.

Добре захованє дітей, се перше услїве принятя. Дітей зле заховуючих ся і лїнєвих не приймають зовсім.

Удержанє у дівчат голови в порядку справляє чимало клопоту для заряду, тому і на се звертають увагу при приймаю.

До принятя предкладають дїтвору школи, а лікар вибирає потрібнїші, узгляднюючи потребу фізичну, також і стан економїчний родичів відиграє ту чималу роллю. Заряд одної оселї складає ся з 4 осіб і кухарки. Є директор оселї, його жінка і дві сили учительські, в дівочій оселї — жіночі, в хлопчачій — мужеські. Дїтвора порядкує в комнатах сама. Весь заряд безплатний. Пожива в рїжних оселях подібна. На сніданє і вечеру дістають молоко і хлїб, вечером поживну зупу. На друге сніданє і підвечірок хлїб з маслом. На обід 4 рази в тижни м'ясо і ярину, три рази легумїну і овочі.

Управителї мають харч той самий з додатком кави і вина.

Справа осель набрала розголосу і вже в 1878. р. введено їх в Нїмеччинї в Франкфуртї над Меном, дальше пішли инші бїльші міста як Дрезно, Берно (1881), Галль, Липск, Стутгарт, Відень і много инших. В 1882. році около 30 міст вислало 3000 дітей, а тепер нема майже бїльшого міста, котре не вислало би на оселї дїтвори.

В Англїї, як довідуюємось зі справоздань конгресу гігієничного з 1907., р. на першїм місци займанось справою осель вакаційних.

Звідси знаємо, що 1896. р. вислала Англїя 28.733 дітей на оселї.

В Італїї, Бельгїї, Голяндїї, Еспанїї, Фінляндїї збїльшаєсь число осель з року на рік.

Подібно як Данія висилає і Німеччина дитвору до приватних домів. Варшава також практикує сей звичай, звідки 3000 дітей виїздить до родин на село.

В Австрії крім звичайних вакаційних осель повстали численні заведення для дітей рахитних, пр. в Баден (35 ліжок), в Галль (144), в Рабці, Івонічу, Лугачевицях на Моравії, в Градо (200 л.), Триєсті (225), в Ст. Пеляджіо (150), в Інербах (50).

У Львові дало почин до засновання вакаційних осель для хлопців польське педагогічне товариство в 1883. році. На початок вислано невеличку громадку хлопців до Гребенова.

За рік, за ініціативою висше згаданого товариства завязав ся комітет пань і вислав 21 дівчаток до Лисенич. Сей комітет в 1892. році перетворив ся в Товариство вакаційних осель для дівчат. До тепер не має воно ще свого будинку, а оселя поміщена в Вільшанці коло Красного, де на сю ціль відступають властители свій двір.

В 1895. році рада міська основує міську оселю в Бруховичах, де на сю ціль побудовано окремі дома.

В 1897. р. повстає залізнична оселя в Тухли, а пізнійше основує станиславівська дирекція подібну оселю в Ворохті.

Найліпше вивінована оселя в Тухли, заложена за ініціативою директора руху Вержбіцького в 50-літний ювілей панованя цісаря. Її маєток виносить 164.000 К., а річний розхід 12.000 К. Вона повстала зі складок всіх урядників і функціонерів залізничних.

На тій оселі дістають всі діти однакову одіж, котрої закупно після послідного справозданя виносило 1180 К.

Кількож дитвори висилає Львів на оселі?

Польське тов. педагог. 50 хлопців, Польське тов. вак. осель 60 дівчат, оселя міська до Брухович 160 дітей двома партиями по 3 неділі, оселя в Тухли 200 дітей двома партиями по 4 неділі; — разом виїздить зі Львова на оселі около 600 дітей. Послідними часами повстали оселі жидівські в Корчині і Микуличині.

В 1886. році повстала за почином пок. Йосифа Жулінського лічнична оселя в Риманові, котра дуже гарно розвиваєсь.

Так у других народів! А у нас? — Дуже, дуже ми припізнились!

Початок до засновання нашого Тов. вакаційних осель дало товариство пань під покровом Прч. Діви Марії у Львові в 1905. році. Члени сього товариства зложили на основний фонд 2000 К. Покров над товариством приняв ласкаво Його Екц. Митрополит

граф А. Шептицький і Йому завдячує товариство свій розвій. Ще не затверджено статута, а вже покровитель обіцяв відступити до ужитку оселі двір в Милованю, в гарній на оселю околиці 1½ милі від Єзуполя. Сей просторий двір о 18 убікациях, положений на збочу, відповідає вповні вимогам оселі. Доброю прикметою є і се, що в нім просторі салі, котрі як раз для оселі придатні.

В 1905. р. 12. мая відбулись конституючі збори, на котрих рішено вже в липни вислати 20 дівчаток до Милованя. Вибраний виділ забравсь широко до роботи, видруковано відозви, вислано просьби до народних товариств, до урядів парохіяльних о збиранє складок, уладжено равт і в сей спосіб призбирано трохи гроша.

Товариство не мало навіть 1000 К., однак повне віри в удачу сего гарного діла, зі спокоем висилало першу громадку дітій до Милованя.

За зібрані гроші закуплено інвентар на 30 осіб.

Найважнійше і найтяжше є придбати відповідний заряд, бо від заряду залежить удача оселі. Тут крім знаня потреба ще і великого пожертвованя і горячої любови до сеї бідної опущеної дїтвори, — найтяжшою, бо час вакацій, се час відпочинку, котрий мусять особи, приймаючі на себе сей тяжкий обовязок жертвувати вповні. При помочі Його Ексцеленції з'єднало Тов. вак. осель С.С. Служебницї, котрі взяли на себе весь тягар веденя газдївства і сповняли сей добровільно прийятий обовязок з правдивим пожертвованєм та материнсько опікою.

До наглядю педагогічного удалось товариству з'єднати силу, вправді дуже молоденьку, але незвичайно ширу, котра прегарно вела оселю через три роки.

До помочі учительці їде 4—5 учениць семінарії.

В самім же Милованю дістала оселя в особі місцевого пароха, о. М. Бачинського правдивого опікуна. Він заняв ся всім, так що товариству остало лиш вислати інвентар та привезти на місце дїтвору.

Все було приладжене, осталась лиш висилка дітій.

Тут товариство трохи завелось. Воно думало, що вже сама вість про оселю тільки збере дїтвори, що годі буде дати собі раду з відмовами. Сталось инакше. Родичі боялись висилати свої діти побоюючись, чи будуть мати що їсти, та чи буде відповідний догляд. Та мимо того виїхала в липни 1905. р. перша громада — 20 дівчаток і 4 панночки — разом з зарядом 30 осіб. Оселя дістала знижку на залізницю для дітій і для перевозу інвентаря. Дїтвори мала окремих вагон.

Цікаво було приглядатись тій громадці, як зібралась на двірці, як з жалем прашалась з родичами, їдучи вперше в чуже місце, між чужих людей. Та як звичайно у дітей, скоро проминув плач, від половини дороги вияснились личка і вернула веселість. Лиш деякі пестійки тужили ще з тиждень за родичами.

В Єзуполи ждали вже підводи, які поприсилали дооколичні св'ященники. Ся подорож найбільше подобалась дівторі. Погода сприяла і скоро станули всі в Милованю, де СС. Служебниці ждали вже з обідом, цісарським, як писала відтак одна оселянка до дому.

Устрій оселі подібний до інших. Оселя має приписаний дневний порядок. Узгляднено в нїм так фізичне як і морально-виховуюче значіне оселі.

Дівтора встає о 7-мій годині, збираєсь під доглядом панночок, по спільній молитві сніданє. Харч дістають 5 разів денно. Два рази дістають молоко, до котрого треба дівтору доперва призвичаювати. Два рази дістають хліб з маслом, бриндзею, повилом, або медом. На обід 4 рази в тижни мясо, в неділю і в четвер також на вечеру.

День виповнений гімнастикою, проходами, купелями, задля недостачі ріки уладженими штучно, забавою в парку, іграми гімнастичними, наукою сьпіву, відтак в слітні дні писанєм листів та ручними роботами і читанєм книжок.

Зараз по приїзді і перед відїздом важить ся діти, і хоч вони ведуть дуже рухливе житє, все таки є значний прибуток на вазі, котрий виказує $\frac{1}{2}$ —4 кїльограмів, а іноді і більше. Перед виїздом уладжують діти концерт або виставу, на які прибувають з сусідства гості і місцеві селяни. Першого року уладжено концерт і діти відограли сценічний образок В. Лебедової: „Вінок на могилу Шевченка“ та повтаряли його 3 рази.

Першу оселю, двір і обі сцени з вистави зняв фотограф, а з сих знімок видано відтак переписи листки.

Чотири неділі минуло скоро і думав би хто, що дівтора буде тішитись, що їде до дому. Сталась знов для нас несподіванка, бо дівтора плакала та рада була, щоб котра фіра спізnilась до поїзду.

О користи сего 4-недільного побуту міг сей пересьвідчитись, хто бачив дівтору виїзджаючу і повертаючу знов у Львів.

Як добре є дїтворі на оселі, і з яким тяжким серцем опускає вона оселю та прашає ся з своїми опікунами і добродіями, сьвідчить се — що заливаєсь гіркими слїзми за гарно перебутими хвилями та обіщює за рік знова приїхати до Милованя. Видно — і місцеві селяни полюбили оселю. Цікавить їх та весела, все усміхнена громадка дїтвори. Бачуть вони її в церкві, як віночком окружить престол, бачуть вертаючу з ліса, слухають її гарних та патріотичних пісней, бачуть її забаву в парку.

Не один газда жертвував вже підводи для оселі. Кошти першої поїздки були значні, бо майже 1000 К. коштував інвентар. В слїдуючих роках доповнилось його, а при тїм самім числі заряду виїздить тепер подвійне число оселянок, тож і відносно кошти є менші.

Табличка для перегляду:

	1905. р.	1906. р.	1907. р.	1908. р.
Число оселянок	24	37	40	46
„ разом з зар.	30	41	46	50
удерж. одн. осел.	38 К.	30·6 К.	20·6 К.	34·9 К.
харч „ „	20·5 „	17·4 „	20·2 „	25·1 „
кошти загальні	907·20 „	106·35 „	1183·28 „	1608·99 „
харч для всіх	490·61 „	645·30 „	800·73 „	1152·61 „

Послїдний рік був тяжкий для оселі задля непогоди і дорожні.

З тих цифр видно, що оселя корисно розвиваєсь розмірно до средств, якими розпоряджає.

На фонд оселі складають ся:

1) членські вкладки, 2) добровільні датки, 3) жертви товариств, 4) підмога тов. „Дністер“, 5) підмога Союму, 6) складки в львівських парохіях, доходи з равтїв, фестинїв, вечерниць і відсотки з основного фонду.

Фонд основний збільшив ся зараз першого року о 5000 К; котрі зложив щедрий покровитель Екц. Митрополит Шептицький, 500 К, дар о. Тита Войнаровського, правдивого приятеля, опікуна і дорадника оселі. Крім сего що року виділ відкладає значнійші дари товариств та поодиноких добродіїв до основного фонду.

Виділ товариства має замір основувати також оселі для хлопців, та на жаль фонди не дозволяють ще приступити до сего діла. Щедрий покровитель подумав про будуче забезпечене оселі.

Як звісно Ексселенция Митрополит відступив тов. „Просьвіта“ двір в Милованю і кількадесять моргів поля під услівем, що рік річно буде „Просьвіта“ відступати оселі двір на 6 неділь до ужитку. Крім сего тов. „Просьвіта“ має зложити на ціли тов. вак. осель 11.600 К. Масток товариства зріс проте до 20.000 К і можнаб вже приступити до будови другої оселі, але через те відразу обнизило би ся фонд, з котрого відсотки пливуть на удержанє оселянок.

На самі лиш жертви годї товариству числити, бо знаємо з досьвіду, що жертви на якусь ціль пливуть лиш до часу, приходять нові потреби і жертволюбність людська звертаєсь в иншу сторону. Але є хтось, що хоче і сю трудну задачу оселі розв'язати. З уст о. Т. Войнаровського довідалась я, що йому поручено закупити площу в Перегинську і побудувати приміщенє для оселі.

Так сповнилоб ся бажанє оселі і бодай невеличка громадка дівчаток та хлопців користала би в часі вакацій з сьвіжого воздуха.

Але кажу лиш невеличка громадка.

На оселю приймає ся дітий від 7—14 року. Часто зголошують ся старші дівчатка; 4—5 з них бере ся до нагляду, а прочим треба відмовити.

Проте виділ слідом инших народів відніс ся до родин по селах з просьбою, щоб прийняли до себе дівчатка, що на оселю прийняті бути не можуть.

Першого року виїхало 5 дівчат до поодиноких родин, сегож року 14. Бачимо отже поступ в тім напрямі і радіб ми, щоб ся практика у нас прийнялась, а се у нас легко, бо нашу дівтуру дуже легко можуть примістити у себе родини сьвященічі.

Прийняти панночку до себе на кілька неділь, се невеликий видаток, а для неї і для товариства, се поміч великої ваги.

Референтка ставить отсю резолюцію:

Конгрес звертаєть ся до суспільности з просьбою о більше піддержуванє сеї гуманної і патріотичної інституції, Товариства „Вакаційні оселі“ щоб:

1) в члени сего товариства вступало як найбільше людей;

3) щоб родини приймали на час ферий до своїх домів дівтуру, поручену Виділом. (*Отлєски*).

З черги читає др. Е. Макарушка реферат:

Опіка над шкільною молодіжю поза школою.

Будучність народа буде такою, якою її вчинять тоті люди, що тепер молоді. А коли так, то вже з сеї одної причини образованє молодіжи і опіка над нею є дуже важними справами в кожній суспільности. В нинішнім рефераті я займу ся виключно справою опіки над молодіжю середних шкіл поза школою; справи шкільного образованя її тикати не буду.

Коли би хто спитав, що спонукало мене виступити з рефератом, який, коли судити по його загальнім заголовку, повинен би бути так просторий, що не дав би ся уняти в рами, признані рефератам на сім конгресі, то я найшов би лише одну відповідь: пекучість справи. Так! Справа позашкільної опіки над нашою молодіжю середних шкіл є нині у нас вже так на часі, що її дальше відкладати не сьміємо, коли не хочемо небавом почути ще частійших і прикрійших нарікань на мнимий загальний моральний упадок молодіжи. Та міг би хтось справедливо замітити, що згаданих нарікань не чути серед нашої суспільности — отже наша молодіж є добра, — а дальше що наша суспільність зовсім не легковажить собі справи позашкільної опіки над молодіжю, дбає про бурси і інститути для неї і не щадить щедрих жертв (що справді треба з признанєм піднести!) на згадані інституції. Добре, але коли наша молодіж доси ще є справді морально добра, то що дає нам запоруку, що вона буде й дальше такою самою — се одно, а друге нам би слід застановитись, чи вся наша шкільна молодіж, а не лише молодіж по бурсах і інститутах, дізнає від нашої суспільности такої опіки, щоби завдяки їй вийти підготованою до життя так, як сего вимагають наші горожансько-національні потреби, инакше кажучи, чи ми даємо нашій молодіжи вихованє горожансько-національне, котре з такими знаменитими успіхами плекають у західній Европі, іменно в Англії, Франції і Німеччині від часу реформаций, а в Польщі від часу едукацийної комісії.

Та по правді наш нарід не мав під сим зглядом щастя. Саме тоді, коли у нас в XVI. і XVII. століттю з похвальною ревностию закладано школи з виховуючими при них інститутами, напрям образованя і вихованя був односторонний, бо наскрізь релігійно-догматичний і як раз через ту свою надмірну односторонність не міг обняти всіх інтересів народа. Однак хотяй одішному нашому вихованю, з якого (додати треба) користала

лише дуже мала частина народу, не доставало утилітаризму, все таки воно могло би було з часом при догідніших обставинах розвинути у виховане о чисто-народнім характері; тимчасом настали опісля часи такого чужого панованя, яке вихопило нам прямо з рук можливість виховуваня нашої молодіжи в душі національнім.

Не перечу, бували у нас часом нагоди, які давали можливість нашим передовим людям, коли би ті лише були тоді більше тямучі, здобути нашому народови тревалий вплив на образоване і виховане нашої молодіжи, але ті догідні обставини безповоротно минули; нам лишає ся тепер не пропустити теперішної нагоди у сім згляді, о скілько в рамках законів її використати ми можемо й маємо обовязок.

Сю потребу мусить поняти кождий тямучий член нашої суспільности, коли уявить собі, як мало теперішна середна школа через нечуване переповнене у нас і перетяжене науковим блястом має можливість побіч образованя займати ся вихованем молодіжи. Наріканя, що теперішна школа середна не виховує, а по ремісничому образує, що професори не хотять сего розуміти, що вони в першій лінії повинні виховувати, дають ся голоснійше ніж у нас чути серед тих суспільностей, де в середній школі навіть нема переповнення, де здавало би ся, учителі справді могли би ревнійше, ніж тут, заняти ся побіч образованя ума у благороднюванем серця і скріплюванем волі своїх учеників. Міжтим бачимо, що наріканя суспільностей у сім напрямі спонукали в Австрії найвисшу шкільну магістратуру, міністерство просвіти, видати один розпорядок, що в певній степені звільняє середну школу від опіки над молодіжю поза школою, а тим самим немов вказує виключно суспільности обовязок, заняти ся нею поза мурами шкільними і виховувати її собі для своїх потреб і по своїй впадоби. Коли іменно давнійше на шкільнім свідощті ученик діставав ноту з обичаїв, на яку складала ся сума його моральної вартости, а субстратом до осудження її було поведене ученика так в школі як й поза школою і коли приписи вкладали на учителів моральний обовязок вглядати в поведене ученика поза школою, так новий рескрипт Міністра просвіти з дня 11. червня 1908. р. в справі іспитованя і класифікованя учеників усуває від тепер на свідощтвах ноту з обичаїв, заступаючи її нотою з поведеня, пояснюючи, що мірилом для степеня сеї ноти має бути майже виключно пове-

дене ученика в школі*), а тим самим немов звільняє учителів, займатись обичаями ученика поза школою. Коли хто хотів би добачити в сій справі моральну неміч школи, мов би то вона звалювала з себе обовязок працювати над моральним вихованем молодіжи, то школа мала би право на се відповісти, що в теперішних часах широко розвиненої науки дійсно тяжко приходить ся інституції, котра має подавати науку, займатись разом й опікою над молодіжю поза мурами школи, а до безсильности, безпосередно морально ділати на молоді уми може науковий плян теперішньої середної школи признатись о стільки, о скільки досьвід научив, як мало на моральну сторону молодого чоловіка можуть ділати найкрасші приміри посвяченя за вітчину, любови ближнього і т. и. подавані і пояснювані учителями з книжок, тоді, як довкола кипуче жите подає тій молодіжи щоденні приміри самолюбства, продайности, трусливости, і коли та молодіж майже все бачить разячу ріжницю між ділами людей а гарними науками своїх учителів. Чи не назвемо се прямо деморалізацією молодіжи, коли вона аж до обридженя наслухує ся в клясі проповідий на тему шкідливого діланя алькоголів і нікотини, коли вона й кілька уступів дотичних в читанці найде і мусить їх научитись оповідати (инколи ще й з моралізуючими поясненнями і додатками учителя), а вийшовши з кляси, бачить на дорозі зі школи до дому численні реставрації, набиті людьми, що серед хмари тютюневого диму випивають щоденно тисячі літрів алькоголю? А ученики бачуть всьо!

На падькане суспільности над моральним занепадом нашої молодіжи можна зовсім справедливо відповісти, що молодіж є все такою, якою є суспільність, і коли найвисші шкільні магістратури віддають суспільности опіку над нею поза школою, то се лише конечний, зовсім природний розвій розвязки питаня, хто і як має образувати і виховувати молодіж. В Англії і півн. Америці майже всі школи і виховуючі дома є приватними заведеннями з довільним науковим пляном, значить суспільність виховує сама свою молодіж. Противно в Прусах, до держава з політичних зглядів має на оці одноцільнієть обра-

*) При видаваню осуду о поведеню ученика треба узгляднювати його поведене в школі супроти учителів і учеників; а поведене поза школою лише о стільки, о скільки приписи карности також до него відносять ся. Також треба при тім звертати увагу на удержане зошитів, книжок і т. и., як рівнож на точність у віддаваню письменних виробів і ходженю до школи. (Рескрипт мініст. з дня 11/VI 1908.)

зованя і вихованя, не лише школи, але й приватні дома вихованя є під доглядом властей*). Франція, Бельгія, Швейцарія і Австрія не знає жадної опіки влади над приватними виховуючими інститутами.

Нашій суспільности належало би в великій степені скористати з можности давати своїй молодіжи розумне горожансько-національне виховане в інститутах і бурсах під проводом розумних педагогів. Збірне, одноцільне і пляномірне виховане молодіжи має багато добрих сторін за собою: приучує точности, і порядку, так дуже важних чеснот в цілім житю, виробляє змісл громадянської кооперації, особливо пожаданої супроти сильно вибуялого індивідуалізму, дає можність лучити ся ученикам в наукові, музичні і гімнастичні кружки, що устроюють лекції чужих язиків, відчити, концерти і театральні вистави, удержують свою бібліотеку, хор, оркестру тай плекають розвій сил фізичних; приучувати ощадности веденем окремої інститутської студентської щадниці і масовим закуплюванем студентських приладів у своїх фірм; поручати старшим ученикам, у яких бачуть до сего хист, ведене поодиноких ділів інститутської адміністрації; а вкінци, що найважнійше, збірне, одноцільне, розумне виховане може знаменито виробити у своїх вихованців сильну волю і научити їх цінити час, коли в самім інституті час є так розумно між поодинокі занятя розложений, що вихованець знає, чим він кождої хвилі має обовязок заняти ся.

Тоді й виробить ся той так дуже пожаданий й індивідуальний і соціальний характер у молодого чоловіка. При збірнім вихованю індивідуальні прикмети і спосібности одиниці зовсім не затирають ся, а противно панованем над собою ще й скріпляють ся; а сеж й є цілию кождої розумної педагогії, щоби чоловіка виховати на морально сильну одиницю і підготувати його для тих кругів, серед яких він буде ділати та дати йому силу і свободу виступити мужно проти їх недостач і хиб. — Обави, що у нас взагалі є ще мало практичного знаня і досвїду задля веденя інститутів, які виховували би хлопців на мужів, кріпких духом і тілом, як се є пр. в Англії, та що нема у нас майже традиції громадянсько-народного вихованя, можна усунути твердженем, що супроти нинішного розвою

*) Пруський так зв. Schulaufsichtsgesetz з д. 11. марта 1872. каже: „Die Aufsicht über alle öffentlichen und privaten Unterrichts- und Erziehungsanstalten steht dem Staate zu“.

нашого народу на всіх областях розвине ся у нас в наближшій будучности й теоретичне й практичне знанє педагогії. Однак поки що збірним вихованєм своєї молодіжи повинні би зайняти ся в першій мірі самі родичі. В тій цілі піддаю гадку, щоби товариство „Просьвіта“ при помочі окремого комітету дало понуку до основаня стоваришеня на уділах „Родительський Союз“ у Львові з філіями у всіх містах, де є середні школи, якого цілю буде ведене взірцевих інститутів для молодіжи середних шкіл власним коштом і у власнім заряді, за посередництвом виділу „Союза“. З рамени сего виділу вела би педагогічну управу інституту особа відповідно уздібнена, а найважнішою річю був би вибір такого педагога. Поміщене в такім інституті було би без сумніву і дешевше і ліпше, ніж приміщене у приватних людей на станції і не лише усунено би таким чином материяльний антагонізм між даючим а беручим „на станцію“, але й цілий апарат чинностей при веденю учеників був би улекшений. Молодіж була би тоді немов у своїх родичів на „станції“, котрі устроїли би і вели інститути по своїй волі і силам, маючи застережений статутами і регуляміном безпосередний вплив і контролю на всі відносини, ведене педагогічне та адміністративний заряд інституту. Родичі не були би тоді ложно інформовані ані учениками ані зарядом „станції“, а управа інституту супроти вихованців могла би бути рішуча, бо заряд не вязав би ся обавою, що родичі відберуть ученика зі „станції“, тою обавою перед материяльною стратою, якою руководять ся люди приватні удержуючі учеників і впливаючі обманюванем родичів дуже некорисно на моральне здоровле учеників, які знаменито розуміють се, що „господарі“ чи „господині“ тримають руку з ними проти їх власних родичів*).

Розуміє ся, що цілий устрій такого інституту вимагав би дуже основного оброблення, коли він мав би справді відповісти висше наведеній цілі; такий інститут мусить з самого початку бути ведений з ясно визначеною з гори ідеєю, а не чекати доперва на се, що якась ідея вже сама найде ся підчас його веденя. Виглядало би се так, як колиб різьбар, приступаючи без ідеї до оброблення мраморної брили, обковував її з ріжних сторін надіючись, що при роботі сама собою ідея найде ся. Тимчасом інститути ведуть ся у нас (розумію в цілій Галичині) з малими

*) Порів. в сій справі статю в „Muzeum“ з 1908. за падолист: Dobrosław; *Życie nad stan młodzieży szkolnej i sprawa stancyj uczniowskich* (стор. 468—477).

виїмками без ясно визначеної мети. Вихованці по інститутах мають свої особисті погляди на те, що для життя має свою вартість, а що ні, і відповідно тому надають напрям своїй виховуючій діяльності. Вони успокоють ся звичайно одною загальною мислю, якій недостає тонкої аналізи і оброблення в подробицях, бож вона буває звичайно неясною сумішкою всього того, що їм видає ся пожаданим і достаточним. Плян, по якому вони діляють, обмежує ся проте часто до кількох загальних максим, що їх складників часто не розважили без належної старанности, і які часто навіть себе взаїмно виключають. Тимчасом многозложні прояви життя приневолюють часто того рода педагогів відступити від пляну і або цілком його з ока спустити або в протягу виховання його в часті змінити — і сим раз на все стратити цілком авреолу свого авторитету, — бож вихованець має також свої власні цілі і пляни, іде своїми власними дорогами, які цілям і дорогам вихованця часто є діаметрально противні, а кождий вихованець без виїмки немов лише чигає на се, щоби педагог у своїм веденю відступив бодай раз від свого пляну і цілі.

Вихованє складає ся з довгого ряду чинностей, які не мають (кожда з окрема) своєї цілі сама в собі, але в кінцевій меті, до якої змагають. Ся кінцева мета, якою вона там й не є, мусить бути все ясна; мета може бути лише там осягнена, де кінцева ціль все стоїть вихованцеві в цілій ясности і точнім означеню перед душею.

Педагогія — се живий, многозложний організм; а як кождому живому організмові, призначеному сповняти хосенні чинности даємо стільки поживи, щоби він міг не лише продовжувати своє житє, але й виконувати працю, так й педагогія не може вдоволитись лише кількома сухими загальними сентенціями, максимами, якими має ніби охоронювати моральне здоровле вихованців від занепаду на тепер, але мусить сама мати на стільки моральної сили, щоби її перелляти в душі вихованців на ціле житє, виховати нову суспільність для будучого життя, значить ся, зробити вихованців так морально могучими, щоби здужали перевести себе і свою суспільність понад безодні морального занепаду до правдивого нового, ліпшого, морального відродження суспільних відносин, котрі би до того посїдали не лише відвагу, охоту, але й спосібність. — Серед нашої суспільности є ще нині за багато таких одиниць, що є опановані пороненим песимізмом, лінивою рівнодушністю або оспалою бай-

душностію. Такі люди не хочуть ні крихитки приложитись до правди ествуючих відносин, бож прецінь (мовлять) вони змінити не дадуть ся. Відносини уважають вони могутнійшими, ніж силу одиниць. І справді вони є о много могутнійші від кожної одиниці з окрема, що з відносинами веде безвиглядну боротьбу. А прецінь така одиниця, морально взявши, стоїть о много висше, від сеї, що підчиняє ся відносинам, хотяй їх уважає неморальними, що свою совість успокоює: по щож я маю мучитись, прецінь я сам один є за слабій, щоби я міг помочи.

Громадянсько-національне спільне вихованє повинно мати на ціли виробити з кожного вихованця мужа, морально зрівноваженого, але сильного, свобідного від самолюбної захланности, релігійного фанатизму і політичної партийности. Такий муж не буде спускати з ока потреб теперішности, жиючи гордостію ізза славної минувшини свого народа, не буде уважати жита іграшкою, але й не задеревіє в моральнім ригоризмі — його змаганя звернуть ся до громадянської праці в змислі правдивої моральности на своїй области і причинять ся до поступу моральної культури.

Однак колиж вихователь хоче укріпити в своїм вихованці той головний моральний напрям його волі, то все повинен мати на увазі, що людський рід вимагає з природи того, щоби вести його до висшої мети. Та мета може видаватись навіть недостижимою ідеєю, але коли лише дороги, що мають вихованців зблизити до ідеї, будуть мудро вибрані, тоді ціль вихованя буде без сумніву осягнена: вихованці будуть вступати в жите з сильно виробленою волею, з засадами консквенції, з провідною думкою і з засобами ініціативи. Хто цілю вихованя вибирає щось середного, за мало високого, той робить основну похибку, бо лише той осягає бодай середне, хто змагає до найвисшого, а хто лише середне має на оці, той ніколи не відірве ся від землі.

Англія, що виховує найбільше морально зрівноважених людей, з могутчою волею і ініціативою, дала в минувшій році спонуку, до устроєня першого міжнародного конгресу для морального виховуваня молодіжи. Реферати на сім конгресі виголосили найвизначнійші філософи і педагоги світової слави в трьох мовах: англійській, французькій і німецькій*), а всі майже згідно сконстатували занепад волі у молодого покоління і в парі з тим йдучу недостачу ініціативи та вказують

*) Видані в пропамятній книзі: Papers on moral education communicated to the first international moral education Congress, London 1908.

потребу не одиничного, але спільного виховання з узглядненем окремих фізичних і духових питомостей індивідуальних.

Але міг би хто спитати, де нам взяти людей до веденя взірцевих інститутів. На те відповім, що характерів, дякувати Богу, у нашої суспільности є багато, а до веденя інституту треба характерного чоловіка. Се не мусить бути ані скінчений філософ, ані педагог з патентом, ані чоловік з визначними способностями, але чоловік доброї волі, свідомий, рішучий, щирый приятель молодіжи аж до самопожертвованя і консеквентний. Добра воля і характерність спонукають його доповнити пильними студиями недостачі теоретичного знаня педагогії, орієнтуватуватись в потребах свого народа. До одного настоятеля англійського інституту зголосив ся молодий чоловік на учителя з знаменитими свідощтвами і просив настоятеля переглянути їх і осудити з них його способности тай кваліфікацію педагогічну. Настоятель заявив чемно, що він приймає його провізорично, а про його педагогічну кваліфікацію переконає ся в практиці; „до свідощтв не заглядає, бо йому до веденя його інституту потреба передовсім чоловіка“. Кілько то високих понять містить ся в тім однім слові чоловік! Яку глибоку, досвідом здобуту правду висказав тим одним словом сей настоятель. Так, до веденя інституту треба чоловіка, бо лише чоловік може виховати молодих братів на хосенних своему народови людей.

Референт ставить отсю резолюцію :

Зваживши, що сучасні відносини вимагають громадянсько-національного, спільного, одноцільного вихованя нашої молодіжи, яке було би в силі подати їй трівкі моральні основи до здійсненя кождохасних потреб нашого народа і до участі в поступі моральної культури, звертає ся гігієнічно-гуманітарна секция просвітно-економічного конгресу до Головного Виділу Товариства „Просвіта“ з предложенем, щоби він дав спонуку до зложеня анкети в справі основаня стоваришеня на уділах „Родительський Союз“ у Львові з філіями. Цілюю його має бути передовсім основуване і удержуване для молодіжи середних шкіл взірцевих інститутів і бурс. *(Оплески.)*

Тому що ніхто не зголошуєть ся до слова, голова дякує референтам і членам нарад за участь та замикає засіданє Секції гігієнічно-гуманітарної о год. 2. мін. 20. пополудни.

Секція рільничо-економічна.

Зредагував *др. Михайло Коцюба.*

Наради секції відкрив з рамени Головного Відділу Товариства „Прогрес” др. М. Коцюба. До проводу нарадам вибрано о. С. Онишкевича, а на заступника А. Корнеллю. Рефератів зголошено 22, читано тільки 17, решта задля браку часу спала з дневного порядку. Засідання відбувались в присутности близько 200 учасників в днях 1. і 2. лютого.

По отвореню першого засідання поставив о. Ю. Дуткевич внесені, щоб вилучити реферати про справи пасічництва з обраної рільничо-економічної секції, утворити окрему пасічничу комісію і призначити на її засідання на день 2. лютого окрему салю.

По прийнятю сього внесення вели ся наради в слідуючих напрямках:

I. Загальні рільничо-економічні справи.

о. А. Глодзінський реферував про:

Загальний образ нашого господарського життя*).

Головними знаменами економічних відносин нашої селянської маси є перелюднене цілого краю населенем виключно рільничим та перевага дрібних господарств, неспосібних вижити і заняті працею властителя і його родину. Екстензивна, переважно збіжева господарка спричиняє малу видатність землі, яку ще збільшає брак капіталу на вклади в господарство. Роздро-

*) З реферату подано лиш провідні гадки.

блене оброблюваної землі і значна її відлеглисть від осель. Величезні простори землі лежать не змеліоровані або необроблені як слід (сіножати, пасовиска). Простори неужитків зростають надто через девастацийну лісову господарку і через часті виливи потоків і рік. Низький стан просвіти наших селян і брак заводового образования спричиняє велику їх непорядність — причім лихва в ріжних видах, не поминаючи парцеляційної, нищить їх до нинішнього дня. Через безнастанний приріст рільничої людности в рільничім краю і брак землі виринають що раз нові аграрні питання, про полагожденє яких повинна подбати передусім наша інтелігенція і само селянство.

Референт попираючи свої виводи численними статистичними даними, ставить слідуючі резолюції:

Просвітно-економічний конгрес узнає як найважнішим постулятом змеліорованє і комасованє селянської посілости. Належить постарати ся о примусове залісненє неужитків і упорядкованє громадських пасовиск. Щоб протиділати лихві, належить закладати Райфайзенські каси, Рочдельські крамниці, та засновувати спілки купна селянських потреб і продажі господарських витворів. Засновуванє господарських спілок належить вести оглядно, щоб людей приучити до кооперативної роботи, причім і духовенсто мусить заправляти людей до такої роботи в церковних братствах, основаних на статуті митрополита Шептицького.

В ціли розслідження аграрних відносин нашого сільського населеня належить вибрати комітет, який по розслідженю справи має зладити плян роботи на будуче, причім належить узгляднити велику вагу жіночого домашнього господарства. Роботу серед люду належить вести в напрямі рільничої асоціації в кооперативнім дусі: „один для всіх, а всі для одного“.

о. Т. Войнаровський реферував про :

Вплив Польщі на економічний розвій України-Руси.

Хоч як мало полишено часу на поодинокі реферати, мушу однак бодай кількома словами пояснити непорозумінє, яке зайшло що до мого реферату.

Головний Виділ Тов. „Просьвіта“ відніс ся до мене, щоби я на нинішній з'їзд прийняв реферат про парцеляцію. На се відповів я, що можу мати реферат про „Вплив Польщі на економічний розвій України-Руси“, а в тім і про парцеляцію. Пізнійше подав я навіть точну програму нинішнього реферату.

Ставляти парцеляцію в програму економічного розвитку народу вважаю тепер вже анахронізмом. Через двадцять три роки звертав ся я до нашої інтелігенції з зазивом до співділання в парцеляції. Одні глузували, другі будь потайки, будь отверто ще перепиняли в роботі. Догідна хвиля, коли наша нація могла осягнути з парцеляції величезні користи, проминула. Греки персоніфікували „догідну (рішаючу) хвилю“ як людську стать з важкою в руці, з крилами на ногах, з великою чуприною над чолом, а з заду з лисою головою.

Як геній „догідної хвилі“, званий у Греків „*καιρός*“, наближав ся до чоловіка, тоді треба було зловити його за чуб, колиж він його минув, шкода було вже його здоганяти, бо не було за що його зловити з заду. Нині хочу представити иншу справу, з якою „*καιρός*“ до нас зближаєть ся. Зможемо зловити його за чуб, тоді ми виграли, а колиж він промине нас, так як з парцеляцією, тоді треба буде сказати, що ми завинили самі наш економічний занепад.

Часть I.

В старині „Україна-Русь“ вихіснує своє географічне положене на розмежу Европи і Азії, свої степи отворені широко і сягаючі глибоко у нутро Азії як також розгалужені водні дороги, сягаючі далеко поза межі власної території, як догідні обставини у міжнародних сьвітових зносинах і обнимає посередництво в торгівлі між дальшим Сходом а центральною Европою. В IX. і X. століттю основуєть устрій суспільних відносин народів в Европі на натуральній господарці. Господарка грошева розвинула ся в тім часі лиш в державі візантійській і в немногих містах надморських та нечисленних розсіяних кольоніях Жидів, котрі встигли виратувати з погрому римської держави значні движимі капітали. Через торговельні зносини України-Руси з Царгородом, Хозарами, Болгарами, нинішною Галичиною, Мадярами, островом Готлянд, городами Ригою, Любекою, Сест, Кассель і иншими та через посередництво в тор-

говли з державою... арабською*), в котрій в тім часі грошева господарка була високо розвинена, заводиться ся і на Русі вже в тім часі грошева господарка. На доказ розвиненої грошевої господарки може нам послужити сей факт, що з кінцем IX. віку „племя Радимичей грішми платило дань с начала Хазарам, а потом кievскому князю Олегу“**). Враз з торгівлею приймається ся на Русі і висока східна культура. Корисне географічне і топографічне положення, яке пособило економічному та культурному розвитку України-Русі, причинило ся знова в пізніших віках до її руїни. Монгольські орди переминують в пустиню багаті і висококультурні арабські держави, а в дальших своїх походах заливають в XIII. віці і Русь-Україну.

Як перейшла велика земельна власність на Русі в польські руки.

Мotto: „Lachowie łacińscy szarpali od dawna kościoł ruski, władcyków wypędzali. kraj burzyli, a kniaziów, bojarów i lud prześladowali“.

Moraczewski, том 4. стор. 168.

З руської держави ослабленої через татарські напади користає передусім сусідна польська держава, яка від давна гляділа хижим оком на багаті руські землі і непокоїла Галицьке князівство безнастанними грабежними походами. — Польський король Казимир, названий Великим, впадає в році 1340. до галицьких земель і вивозить зі Львова багату добичу. Той перший вдалий похід наводить короля Казимира на гадку завоювати галицькі землі для польської корони. Починається довга війна, яка з малими перервами триває 26 літ, та кінчиться ся в р. 1366. трактатом, на підставі котрого Казимир влучує галицькі землі раз на все до польської держави***).

З завойованем князівства Галицького ідуть грабежні загани польської шляхти дальше в сусідні руські землі. Сьвідчить про

*) Обь этой торговлѣ очень подробно разказываютъ арабскіе ученые IX.—X. вв. Арабскій писатель Ибнъ Хордадбегъ, современникъ Асколда, писавшій въ 70-хъ гг. IX. ст. говоритъ, что рускіе купцы изъ дальнихъ славянскихъ земель вивозятъ свои товары къ Черному морю... къ Каспійскому морю... и привозятъ свои товары на верблюдахъ въ Багдадъ. — Русск. Истор. проф. Дов. Запольского Том I. стор. 508.

**) *ibidem* Том I. стор. 501.

***) Вплив Литви на галицькі відносини був так під зглядом політичним як і економічним незначний, тому і про галицько-литовські відносини не згадує.

се петиція Волинян і Підляшан внесена соймі в році 1551., в якій просять, щоб зроблено кінець „тим квалтам, наїздам, забійствам, забираню земель і грабежам, которіє ся от панов поляков дієть*)“.

По причині безнастанного руйнованя Руси наїздами Татар з одной а польської шляхти з другої сторони змушена була Русь шукати союзників, бо Литва сама, zagrożена німецьким орденом Хрестових лицарів, не була в силі дати її достаточної помочі. Русь і Литва надіючись, що найдуть поміч проти татарських нападів, та що з Польщею настануть правні і приязні відносини, лучать ся з Польщею в державну унію в р. 1569. на люблинськїм соймі, застерігаючи собі всякі свободи і привілеї.

До завойованя князівства Галицького походи Польщі мають передусім на цілі загарбане як найбогатшої добичі. Пригляньмо ся тепер, як відносить ся Польща до завойованого краю, та які наслідки вийшли для Руси з люблинської унії.

Наслідки люблинської унії на Руси.

Вже в році 1354. дарував Казимир місто Ряшів з сумежними селами (первісно власність руських князів) Янови Пакославови із Сторища (за посередництво в переговорах з Татарами). — По смерті Казимира переходить Червона Русь силою умови з р. 1350. під владіне Людвика, короля угорського. — В імени угорського короля обнимає правліне над Червоною Русію Владислав, князь Опольський в 1372. р. Поселенці із Шлеска кольонізували руський край скоро (ту треба розуміти міста і велику посілість), а щедрий для них князь дарив їх землями і привілеями. — „Спроваджені князем Німці обіймають майже всі уряди***). Таких поселенців мусіла бути велика сила. Поселяли ся вони на новій землі і одержували добра, наколи лишень замешкали враз з женою і дітьми в тім краю“.

.....„До тої землі, молоком і медом пливучої, прибували поселенці з усюди, і з Молдавії, і з Польщі, і днесь вже трудно означити, звідки рід свій виводять***)“,в перших днях лютого

*) Наведено із польських жерел в Історії України-Руси проф. Грушевського том IV. стор. 380.

**) Дословний переклад із Ернеста Брайтера. Студії над віком XIV. стор. 102.

***) *ibidem* стор. 104.

1387. р. Польща заняла Русь Червону, а всі землі князя Владислава дістали ся панам малопольським в нагороду*). Подібно також Ягайло і його син Володислав відбирали під ріжними позорами добра від руських бояр і роздаровували польській шляхті. І так приміром тих бояр, котрі на власний кошт стали до помочі німецькому цісареві проти Турків, казав Ягайло викинути до вязниці, а їх маєтки заграбив**).

„Захланність польської шляхти, пише літописець Длугош, в змогла ся до тої степені, що коли одержали від королів даровизни на міста і села на Русі, виганяли давних властителів і дідичів, а ті з недостатків попадали в розпуку і переходили до Татар, яких відтак впроваджували до пустошеня земель, з котрих їх прогнано***). Також усі ті бояри, котрі шукали помочі денебудь проти Польщі, наложили головами, а їх землі перейшли на власність польської шляхти і королівщини****). Впрочім польська шляхта не конче оглядалась за королівським дозволенем та не дбала о вишукуванє претекстів.

Так перемиські землі заняла вона ось в який спосіб: спросила руських бояр до Перемишля на нараду, запрошених вимордувала, а маєтності їх обняла в посіданє. Так само хотіла вона зробити і з литовською шляхтою на соймі в Парчеві в р. 1449., що однак не удалось, бо підступ зраджено. Литовська літопись видана Нарбутом у Вильні 1846. р. (стр. 47) подає нам про се ось що: „Учинити, как учинили над пани руськими Перемискими позвавши їх до ради і там порезали і Перемишль заселили“.

Се не єсть стан переходовий справ, не суть се також поодинокі факти, які би не стояли зі собою в жадній звязи. В. Лозінський пише, про безпеченство особисте і майна на підставі студий актів городських з 17. віку ось що: „Zabijano otwarcie i skrycie, po domach, po drogach i rynkach miejskich, na sejmi-

*) ibidem стор. 165.

***) Кромер, том XX. стор. 380. року 1426. Długosz, том XI. стор. 494.

****) Długosz, т. XII. стор. 773. під рок. 1442.

Augebat etiam huiusmodi malum Baronorum Poloniae ambitio, qui a rege donationibus oppidorum et villarum in terris Russiae et Podoliae impetratis, antiquos incolas et heredes de illis excludebant, qui inopia et egestate pressi, et quadam desperatione compulsi ad Tataros fugiebant, illosque postmodum ad vastandas terras Russiae et possessiones, de quibus eiecti fuerant, inducebant.

*****) Długosz, стор. 1059 і 1079. Kromer 206. Engel рік 1348.

kach i zjazdach, bankietach a nawet sądach, zabijano o co bądź, a zabijano bezkarnie**).

Через наїзди і безнастанні насильства вишколила ся знаменито так дрібна шляхта як і наємне жолдатство по дворах магнатів в штуці воєнній так, що Польща все визначала ся якостію війська в борбах з сусідами. — Висказ „Polska nierządem stoi“ не був пустою фразою, він був дійсно характеристикою державних відносин в Польщі.

Не зискало публичне безпеченство і в XVIII. віці — противно безправства, які діялись на Русі, розширились і на властиву Польщу.

Польський поет Карпінський в своїй житєписи наводить слідує: „Potocki, wojewoda Kijowski... nie mogąc nie lubej sobie zbyć się synowej (Komorowskiej) bez wielkich zachodów utopić ją kazał. Druga magnatka Wojewodzina Wileńska Radziwiłłowa, a z domu Rzewuska przysłanego z Preszowa od Jeneralności niejakiego Litwiana Czeszeykę... że się ośmielił swawolne jej życie naganić... bez żadnego sądu ściąg go kazała.... Mikołaj Potocki, starosta Kaniowski, który do czterdziestu ludzi swoją ręką pozabijał... obywatelów, których nie lubił, napadał i kijami prawie do śmierci bijał.

W Polsce starosta Krzyczyński, Czapski, tak był okrótnym, że tych, których nie lubił albo winnemi sobie osądził, w beczkę nabitą brytnalami sadzał, i takie beczki dla swojej rozrywki przed sobą toczyć kazał.

W Litwie Radziwiłł, Choraży Litewski w Białej mieszkający, lubił słuchać ієчення в долах підземных swoich мниеманых winowajców, których najmilszemi swemi спiewаками nazywał. Wszyscy ci okrótnicy w tym czasie żyli“...

Після права карного в Польщі шляхтич, котрий забив шляхтича, підпадав карі півтора року вязниці і мусів за голову заплатити 120 гривен; конституція з р. 1588. подвоїла лишень грошеву кару за голову, не підносячи вязниці. Бєсїда ту лиш о шляхті, бо хлоп ішов на шибеницю вже за крадіж вола. Забив шляхтич хлопа, тоді обовязаний був заплатити за голову 80 зл. польських, конституцією з р. 1679. подвоєно кару. Як би хто тій карі не піддав ся, тоді падала на нього найтяжша кара, вигнанє з краю і інфамія, а такого вільно було кождому забити, неначе дикого звіра.

*) W. Łoziński „Prawem i lewem“, том I.

Як не вистарчаючим було се право супроти безграничної самоволї шляхти, пізнаємо, наколи зважимо, що літа минали, поки суд видав який засуд, а як запав на кого засуд вигнання і інфамії, тоді він діставав від короля *salvum conductum* (лист безпеченства). Лозінський в цитованім творі т. I. стор. 191. наводить лиш два случаї виконання засуду смерти по причині, що засудженим не позволено відкликатись до короля. А се сталось лиш тому, що обвиняючий був магнат, а обвинений бідняга.

Вина сього безправного стану на Русі спадала головно на самих польських королів. Вони обдаровували своїх протегованих маєтностями, як також надавали староства, котрих дотациї треба було доперва здобути силою оружною від управнених властителів. Напад удав ся, тоді наділений обнимав маєтність в посідане. Такі наїзди з королівського порученя не були виїмковими случаями.

Польську шляхту обдаровувано будьто би за заслуги, положені для вітчизни не лиш поодинокими селами але навіть повітами. Так приміром Андрій Потоцький одержав в дарі (конституцією з року 1598. fol. 690, 1607, 851, 1609, 897), — Нове місто на Поділю при границі волоській за борби з Волохами і Турками під Краковом, також Підгайці, Гусятин, Каменець Подільський, Станиславів, Збараж, Немирів, Смоленськ, Кристинопіль, Сокаль, Тисьменицю, Єзупіль, Снятин; за инші знова заслуги дістав на вічні часи ключ Загайполе і Соколів.

Попри даровизни польській шляхті вже з кінцем 16-го віку займають третю часть руських земель королівщини. — „*Województwo ruskie już dla swoich licznych i obszernych królewskich ziem, zajmowały bowiem 440 mil kwadratowych, tj. trzecią część całej powierzchni*“.

Польська шляхта заправляла ся до наїздів, за привілейом королівським наїздить відтак без дозволу вже на власну руку і то не лиш на Русинів, але одні на других поміж собою. Нічого дивного, що серед таких обставин руські бояри шукають опіки у Татар, одначе і тому польські королі старають ся за побігти.

Для позисканя Татар проти Русинів обовязуєт ся Казимир платити їм значну річну данину. Доносять про сю угоду пруські лицарі папі в 1357. р. *) Казимир побирає через десять літ де-

*) Истор. Укр.-Руси М. Грушевського, Т. IV. стр. 43.

сятину з усіх польських диєцезій на войоване невірних Русинів, а обов'язуєть ся платити гарач поганцям.

Руські бояри, прогнані з своїх земель Поляками покликають з розпуки на поміч Татар. Ті і по угоді з Казимиром впадають в руські землі, однак не, щоби допомочі прогнаним до відзискання їх маєтків, але граблять, палять, мордують, беруть в полон бояр і селян і в той спосіб допомагають Польщі до поневолення Руси.

Станислав Жулкевський р. 1618. в листі до Гембіцького пише: „za mojej pamięci orda wielką jako teraz byli Tatarowie po trzydziesty raz w koronie: bywały wojska, bywali hetmanie, któż ich kiedy gromił?*) Великою ордою впадали Татари на Русь пересічно що два роки, бували однак літа, в котрих число малих татарських загонів доходило сімдесяти. Королі польські рікрічно платять Татарам „уромінк-и“. Татари безнастанно пустошать руські землі і забирають в полон населене, а коронні війська збирають ся проти Татар тоді звичайно, коли ті вже втекли з добичею. — Се двозначне поступоване Польщі дало почин до з'організованя самооборони в лицарськім козацтві. — В. Лозінський в цитованім творі в томі I. стор. 162 так виражаєсь про татарські напади: „niepodobna prawie zrozumieć, że warstwy rządzące nie miały tyle wstydu, aby nie zdobyć się, jak to przecież uczyniła sąsiednia Rosya, na zdeptanie zbójckiego wroga w samym jego gnieździe“. Правда, що стида не мали, але дуже добре розуміли, длячого того розбишацького ворога не здоптали.

Татари рікрічно грабили, палили села та міста, мордували та забирали в полон множество народу і Русь що року майже десяткована не була в силі боронитись на два фронти. Без того „збójцк-ого“ ворога не була би Польща ніколи в силі поневолити руський нарід.

Незбитий доказ того маємо у війнах Польщі з повстанєм руського народу за Хмельницького.

Коли вже Польща зруйнувала руських бояр і міщан та добирала ся до остаточного поневолення руського селянства, руський нарід здвигнув ся під проводом Хмельницького. Борба трівала літами. Кілька разів поконано Поляків мимо того, що в їх службі стояли численні наємні війська. Коли Поляки найшли ся в скрутнім положеню, за кождий раз предкладали угоду,

*) Pisma Żółkiewskiego стор. 300.

а Хмельницький в найліпшій вірі її приймав. Вкінці в битві під Берестечком удалося Полякам поконати Русинів через зраду Татар і тоді вимордували Поляки в пень усіх, кого лише допали. — Коли Хмельницький побачив, що не може боронитися супроти ворогів з двох сторін, прилучив Україну до московського царства. Таким то „przedmurzem“ християнства була Польща!

Галицьке королівство, доки не попало під зверхність Польщі, було заслоною для християнства і решти Європи від нападів татарських. — Карамзин в 4-ім томі ст. 113. так висказуєся: „Християнські Держави в течение цього вѣка (до смерти кор. Данила) считали княжество Галицкое вѣрнымъ для себе оплотомъ съ опасной стороны Маголовъ“. — Нарушевич навіть признає ту заслугу, пишучи в томі 5. стор. 51. о смерти остатних руських галицьких князів: „Póki oni żyli, zasłoną państw swych niedopuszczali Tatarów przedzierać się do Polski“ (Zubrzycki: Rys. Historyi narodu ruskiego стр. 37).

Широке і самовільне житє польської шляхти сподобалося і части здеправованого руського дворянства і воно радо пристало до грабежників. Значна і ліпша часть нашого дворянства ще через віки осталась вірною своему народови, та її в державі безмежної самоволі, яку представляла Польща, будьто вимордувано, будьто зрівнано з селянством і повернено в підданих. Руські роди, які удержались ще при своїх маєтностях до 17-го віку, затривожені безнастанним вивлащуванем в користь королівщин та польської шляхти, для ратованя своїх маєтків вирікаються і ті останні свого народа та пристають до польської шляхти. Забезпечились в той спосіб бодай супроти самоволі королів. В першій половині 17-го віку польщаться останні ще руські князівські роди; Чарторийських, Сангушків, Вишневецьких, Ружинських, Воронєцьких, Четвертинських, Пузинів, Любецьких, а за їх приміром пішло багато і низшої руської шляхти. Вже перед тим винеслись в московське князівство князі Сівера, Бряньска, Воротинська, Більска, Можайска, а з ними невелике число бояр. Решту дрібної руської шляхти вивласнено остаточно після повстаня Хмельницького, будьто би за симпатизованє з козацьким рухом. Польська шляхта занявши руські землі, приймає східну ношу і домашню обстанову, яку застала на Руси. Убори, дивани, макати, оруже, столове накритє доходять у маєтнійших вартости сто тисяч золотих польських, а навіть висше. Утримують на своїх дворах наємні війська немов удільні князі.

а польські королі старають ся вже о їх ласку. Про ті однак богатства виражаєсь Лозинський: „Do wielu spanoszonych ówczesnych możnaby zastosować słowa: Omnis dives aut iniquus aut iniqui heres“.

Не можна заперечити, що і на Русі були також Поляки, котрих би і днесь можна поставити за взір, але се були одиниці.

Богатства, на яких присхла кров і піт українського народа, не принесли щастя. Враз з ними залягла і корінну Польщу анархія і крайна деморалізація. Може не до того степеня, що в руських землях, не велика однак мусіла бути ріжниця, коли Стефан Баторий обнявши правліне в універзалі до шляхти цілого королівства так відзиваєть ся: „Nierząd wszystkie obyczaje psuje, na których miejsce nastąpiły srogie zbrodnie, mężobójstwa, gwałty, łupieżstwa, mordy, z rusznic zabijania, wszetecznicтво, krzywoprzysięstwo, zbytki, utraty i innych wiele szkaradnych występków*)“.

Зі сьвітлої доби руського народу назбирались по церквах і монастирях величезні богатства так в шляхотних металах, як і ділах штуки, — тії найперше розграблено. Не пропущено рівнож князями руськими багато вивінованих єпископських фундацій, монастирів і парохій. Даровизни єпископств і монастирів василянських, записані руськими князями Володимиром Великим і Львом галицьким виносили в самій Галичині около 200 сіл і міст**), які розграблено в користь коронівщин, будьто

*) Zródła dziejowe, Stefan Batory pod Gdańskiem p. XIII.

**) Грамота даровизни з р. 1292. в перемиськїм архиві затверджена королем Жигмонтом Августом в р. 1548. Князь Лев Галицький дарував самбірському єпископству слідуєчі добра: Бабина, Страшевичі, Созань, Смольниця, Стрілки, Тисовичі, Плоске, Лінина, Потік, Волошинова, Воля коблянська, Завадка, Лужок горішний. — З тих всіх місцевостей належать тепер Страшевичі до руського єпископства перемиського.

До перемиського єпископства руського належали (Archivum Premislense. Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi i Hierarchii cerkiewnej w temże królestwie przez Dyonizego Zubrzyckiego, Lwów 1837. стор. 51. слідуєчі села: Валява, Малковичі, Тарнавці, Гнівновичі, Кальників, Монастир Грушевичі, Стобенце, Макунів, Вилюничі, Коростовичі, (Хоросниця), Девятичі, Буневичі, Бушковичі, Казанів, Плешовичі, Горохівці, Яксманічі, Корманічі, Клоковичі, Мостиска, Микулинці, Щегольчиці. З тих дібр належать лиш Валява і Вилюничі до руського єпископства перемиського. В р. 1535. затвердив король Жигмонт I. руському єпископству перемиському посідане висше названих сіл, дарованих руським князем Львом на дотацию того

в користь приватної власності польської шляхти. Добра перегинські, дотацію князя Любарта для галицької митрополії наїздить і оружною силою займає в посідане Яблоновський, вдруге наїздить і займає ті добра на власність Конєцпольський; добра ті потім перейшли на родину Скарбків, а при митрополії удалось задержати по довгих заходах лиш часть лісів, які в тих часах не представляли вартости.

Над справою відобраня дїбр перегинських галицькій митрополії задержусь трохи довше, щоби дати образець правних відносин на Руси під правлінням Польщі.

Князь Галицький, Федор Любарт*) надає як дотацію для катедральної церкви в Галичи добра перегинські. Володислав IV. віддає ті добра декретом з р. 1637. в посідане надворному підчашому Станиславу Яблоновському. З декретом, а що важнійше, з добре уоруженою ватагою удаєсь Яблоновський до Перегинска, щоби обняти маєтність в посідане. Завідує з рамени Балабанів Перегинском Суловський, який мимо оказаного йому королївського мандату не хоче віддати замку і сіл. Починаєсь облога замку. Залюга мимо огню армат і безнастанних штурмів боронить ся з завзятем, вичікуючи відсічи. Довідуєсь о облозі Юрій Балабан, ротмістр гузарської хоругви, приходить обложеним в поміч і проганяє Яблоновського. Зміцнивши окопи і залюгу замку, певний, що по сій науці Яблоновський не нападе більше на Перегинско, відїздить. Однак завів ся. Ледви Балабан відїхав наступає Яблоновський з силою 400 добре уоружених зваричів і опришків та з арматами на Перегинско і здобуває замок.

епископства. Той привілей Жигмонта I. є захований в оригіналі в перемиськім епархіяльнім архіві. — Дотація архимандрита Василянського виносила після Cellarius-a сто сіл. (Cellarius Descriptio novissima regni Poloniae Amsterodami 1659. pag. 375). Декретом з 20. жовтня 1533. відобрав Жигмонт I. добра Чессин і Скурдеїв руському епископству і віддав латинському. (Metz. Kor. 48. str. 14). Між иншими забрано також цілу дотацію руського епископства сянїцького.

Епископство в Опатові фундоване для Русинів привіслянських, вивіноване містом і 16 селами перенесено на епископа Любуского. — Naguszewicz том 4. с. 184, 383 і 388.

*) В справі вивінованя галицької митрополії князем Львом єсть один документ виданий в р. 1301.; котрі однак маєтности до тої дотації належали, невідомо. — З заложением арцибіскупства латинського в Галичи в р. 1375. епархія руська через 64 роки не була обсаджена і ті добра повернено на инші ціли.

Залогу вимордував, движимости, які були в замку, вартости 60.000 зл. поль., ограбив, а тіла побитих казав викинути на пасовиско за замком і стеречи так довго, доки пси і дикі звірі та птахи не порозтягали трупів.

На внесений спротив проти надання Перегинска визначив король осібну комісію для розслідження справи. По представленю привілеїв короля Казимира, Жигмонта I., Жигмонта Августа затверджуючих дотацию Перегинска для галицької митрополії узнала себе комісія некомпетентною до видання осуду. На відклик до короля видає він вирок, присуджуючий Перегинско Яблоновському, а декретом з р. 1661. зборонено митрополії під гривною 5000 зл. п. підносити якінебудь претенсії до Перегинска. Сойм в Люблині признає митрополії декретом з р. 1693. цілі добра перегинські і віддає їх в цілости в посідане митрополиті Шумлянському. В кілька літ пізнійше наїздить оружем добра перегинські знова Конецпольський і по довголітнім процесі удержалась митрополія тільки при перегинських лісах, а села Купно, Рипне, Дуба, Лесівка, Дубшара, Вільхівка і місточко Рожнітів остали власностию Скарбків в спадщині по Конецпольських*).

Від єпископства в Луцку силою відобрав Константин Острожський, воєвода київський сім сіл, а то: Мізоч великий, Мізоч малий, Будераз, Пивче, Точивичі, Борщівка і Бушу**).

В експіацию за ограблене церковних дібр віддано деякі з тих маєтностей в дотацию латинським єпископствам і костелам, а часть з розхвачених маєтностей належачих до Василянських монастирів повернено на випосажене єзуїтських колегій. Деякі з тих колегій вивіновано справді по княжому, але чужим добром.

Так на вивіноване одної колегії Єзуїтів в Полоцку ограблено з дотаций 7 монастирів Василянських і 9 церковей***). — В ті дотации, як показують самі Єзуїти, входило 72 сіл і 432. домів в самім Полоцку****). О сі добра видав митрополит Фльоріан Гребинецький Єзуїтам процес перед римською куриєю, який

*) Акти гор. галицькі том 131. і 132. і Volumina legum IV. p. 691.

***) Бродович: Widok przemocy na słabą niewinność srogo wywartej, Часть II. стор. 84.

****) „Król Stefan roku 1580.... wszystkie dobra i majątności cerkwiom i monasterom ruskim w Połocku i około niego znajdującym się służące na fundacyę tego collegium i kościoła Jezuickiego w Połocku oddał“. Ign. Stabelski Tom. II. w Wilnie 1782. стор. 157.

*****) Jezuiści w Polsce том IV. Часть I. стор. 188. — Простір тих земель подають Єзуїти в маєтностях з тамтої сторони Двини, на 142. 440. моргів,

тягнув ся 35 літ, однак без успіху. Єзуїти виражають ся о митрополиті, що був ревним унітом, але упертим фанатиком.

Не щаджено рівнож добродійних фондаций. Руський шпиталь в Острозі перероблено на конвікт і враз з фундацією того шпиталю, Суразькими добрами, віддано на власність Єзуїтам.

Повідбирано рівнож дуже велике число руських церков і віддано їх в користь латинників.

На разі по завойованю Галицького князівства відбирано руські церкви лиш в укріплених містах для ужитку стягнених до тих міст кольоністів Німців і Поляків. Так в Галичи відобрано церкву в р. 1375., а катедральну церкву в Перемишлі в р. 1412. і віддано її на власність уведеним до тих міст кольоністам*). Пізнійше відбирано церкви по цілій Русі і віддавано латинникам не так для потреби, як для того, що польська шляхта преданністю для католицизму старалась покрити свою захланність. Се не приходить її тяжко, бо церкви не представляли ужиткової вартости.

Де однак мож було зробити інтерес, там уступав уже і той згляд.

По розхваченю монастирських дотаций осталі будівлі повернула польська шляхта на стайні і коршми. З многих на се доказів наведу піднесений на соймі протест Древіцького, котрий кромі ствердження сього факту доводить ще і те, що в році 1620. людність коло Кракова була руською : „Głos Імc. Pana Laurentego Drewickiego, czesnika ziemi Wołyńskiej i Deputata na sejm w roku 1620. za Zygmunta króla odprawiony. „Poczęę od Krakowa. Oto już po większych miastach cerkwie popieczętowane, fundusze rozchwycone, w Monastyrach zamiast zakonników bydło zapierają, w Pinsku Monaster Leszczyński w karczmę obrócono.... Mnichów do Unji nieprzychylnych topią...

а простір дібр, положених з сеї сторони Двини, подають на 6.000 моргів. Що ті добра обнимали лиш 6.000 моргів, се очевидна ошибка, коли за них плачено посесийного чиншу 57.400 зол. поль.; а плачено в тім часі від одного морга один золотий, а в спокійних часах до 4 золотих. Не подали Єзуїти також простору тих сіл, котрі продали, а іменно села: Череміжова, Оходня, Усьвей, Духоровичі, Язано, Бортники, Овдзеєвичі і Язык. Не виказують рівнож простору тих маєтностей, котрі віддали поодиноким шляхтичам в доживотне уживанє.

*) Kazał (Jagiello) w Przemyślu wypędzić duchowieństwo ruskie z katedry, trupy i popioły umarłych powyrzucać, kościół na nowo poświęcić i wśród płaczu krzyku i przekleństw miejscowego ludu osadził duchowieństwo łacińskie. Moraczewski ks. 8. str. 80.

Днесь ще стоїть в Мінску при улици Немігській божниця, колишня церков Петра і Павла. Продала сю церков з кінцем 17-го віку польська рада міста жидам на божницю за 5000 зол. поль.

Розхваченем дотаций та зруйнованем монастирів Василянських нанесено Україні-Руси більшу шкоду, як ограбленем з земельної власности руських князів і бояр.

В тих часах на Руси як і в цілій Європі плекаю науку і штуку переважно по монастирях. Василяни крім численних шкіл по краю удержували також по головних містах висші наукові заведеня подібні до теперішних університетів, котрі з забранем средств поупадали. На взір тих Василянських висших наукових заведень завели на Руси Єзуїти свої колегії.

Мимо того однак Василянські недобитки ще в XVIII. віці стоять в науці висше від Єзуїтів. Наведу ту один уступ з житєписи польського поета Карпінського, який про свій побут в колегії Єзуїтів у Львові між иншими пише так: „Professor Teologii u Bazylianów Nesterski nazwiskiem oduczył trochę pychy Jezuitów, kiedy zaproszony od nich na dysputę teologiczną, do podobnego stanu zamilczenia ich przyprowadzić umiał, bo oni inszych Professorów Mniskich przyprowadzali. Ale skromny Bazylian w swoich krótkich zarzutach, razem potraćał sposób, jakby się Jezuita ratować mógł i nie był publicznie zawstydzonym, a razem i o ludzkim z ludzmi postępowaniu tym samym przestrzegł“.

В літ кільканайцять пізнійше був Карпінський в Пенянах у надворного ловчого Бельського і про стрічу з Нестерським так дальше пише: „Ani mi do myśli przyszło, żeby to był ten sam Nesterski, który za mojej Teologii we Lwowie nadewszystkich tam uczących Teologii słynął, Jezuitów tyle razy w dysputach przemógł, a przemoc swoją przez skromność zawsze utaić starał się. Kiedy wszedł do sali poznałem, że ten sam był, i dziwiłem się razem, że tak wielki w zakonie człowiek na tę nędzę przyszedł, że sam, iakiem się od Bielskiego dowiedział, czasem nawet rolę ubogą orał“.

(Нестерський був тоді в сусіднім селі в Василянським монастирі ігуменом) „....o dyspucie zaczętej odpowiedziawszy mu, skromnie jak dawno i xiedza Regenta Teologii i jego лектора i Bernardyna nadwornego i mnie również poprawił. Mnichy z gębami otwartymi dziwili si tylko“.

Найспосібніші люди покидали працю на поли науковим і пішли за плугом, однак не на те, щоб оказати монашу покору, але для здобутя кусника хліба. Фундаційні записи, які були на

ріжних маєтностях, платили лиш ті, чия була добра воля. З величезних фундацій в землі остались Василяннам в більших комплексах лиш ліси в неприступних глухих закутинах краю, на котрі не було чого лакомитись, бо там дерево не мало жадної вартости. В тім часі*) отже материяльне положенє Василянських монастирів було гірше, чим днесь, а днесь средства їх не вистарчають на удержанє відповідного числа новиків.

Держава польська завела Єзуїтів на Русь не зі зглядів на потреби населеня, а виключно для політичних цілій. В часі від р. 1720. до 1772. був стан Василянських монастирів сьвітлий. Докторів теології, які покінчили заграничні університети було 87**), крім тих, що покінчили академії в Польщі. На жаль Єзуїти вяжуть нерозлучно з католицизмом польонізоване руських родів для піддержаня польського трону, чим церкві нанесли величезні шкоди, а чи Польщі тим помогли — нехай се самі Поляки скажуть. Духовенство латинське (польське) докладає ще і днесь на Русі великих старань і не щадить средств, щоби між менше сьвідомими масами, наколи лиш приймуть римокатолицьку віру, вщипляти ідею польського націоналізму. Скріплять ся Поляки в Росії політично, тоді і на Україні подібно як днесь в Галичині піде клич „ratujmy miliony mazurów od zruszczenia“ (римокатоликів Русинів). Так загорнула Польща велику власність і культурний розвій на руських землях в свої руки.

Все те діялось почавши від походів Казимира на Русь, буцім то в імя високих ідей церкви Христа, тому над тим, як се счинилось, якими средствами і на яким підкладі, спинив ся я

*) Найбільше вивіновано Василянських монастирів в віках: XI., XII., XV. і XVI. — В тій пізнійшій добі особливо причинили ся до вивінованя монастирів князі Гольшанські, Слуцькі, Мстиславські, Кобринські, Корибутівичі, Глинські, Путятичі, Пронські, — руські магнацькі родини Острожських, Вишневецьких, Тишкевичів, Сапігів, Воронєцьких, Огинських, а з родів боярських: Дідушицькі, Чолганські, Деревлянські, Унятицькі, Сваричовські, Башинські, Гошовські, Татоміри, Балицькі. В західній Галичині усі ті дотачії розграблено, а у східній частині краю лиш деякі остали в якійсь частині звернені. Зворот польськими магнатами давних дотачій толковано так, що то вони вивіновали ті монастирі. Так уважають монастир в Бучачи вивінованим будьто би Потоцькими, монастир Розгадівський (в Краснопуци) в Підгірцях вивінованим будьто би Іваном Собіским, — а в дійсности суть се лиш давні княжі фундації. Те саме стало ся з іншими монастирями.

**) Манускрипт Баронча, захований в монастири Василян у Львові.

трохи довше, а щоби не стрінув мене заміт тенденційности, наводив я нарочно польські жерела.

Господарка Поляків на Русі вийде у відповіднім освітленю, наколи протиставимо її поведеню поступоване татарського хана Узбека, котрий в році 1313. надав привілей, яким звільнив усі церковні добра від всяких данин і оплат, бо як виражаєсь „се власність Божа“*).

Спольщенє руських міст.

В цілі пояснення економічних відносин по містах зачну від того, як вони розвивали ся в давнині взагалі, а головню в Польщі.

Економічний розвій міст стоїть в причиновій звязи до нинішних їх відносин, а без сього нарису була би моя річ неповна і незрозуміла, чому їх відносини у нас тепер так укладають ся, що могло би довести до фальшивих заключень.

Знаємо, що почин до запотребованя гроша дала в старині вперше торговля країв положених над морем, з чого в дальших наслідках розвинула ся грошева господарка.

Розширили і усталили грошеву господарку в західній Европі данини, складані вірними римському престолови на покритє коштів воєн хрестових. — Хрестові війни причинили ся рівнож в великій мірі до розширення торгівлі в обміні продуктів Европи зі Сходом, як також не менше до розвою ремесла і штуки і до збогаченя стану, що тим займав ся. Хрестові походи припадають як раз в часі змагаючої ся азійської міграції до Европи, через що торговля держави України-Руси з далеким Сходом упадає, а в XIII. віці переймає її майже виключно західна Европа.

Февдальні пани, які брали участь в хрестових походах, потребовали в далеку дорогу готівки. Не вистарчають їм вже доходи в натураліях, які їм складав робучий нарід і вони мусять запозичати ся у купців та ремісників. Тим чином затягають з'обовязаня супроти своїх підданих, через що творить ся чим раз то ширший вилом у відносинах підданих до панів. Міста зискують через те що раз більшу свободу, а вкінці цілковиту незалежність. З незалежністю цілий вислід праці міщанства стає його властністю. Через добробут і свободу міста стають осідком науки і культури. Міста параліжують не лише шкідливий вплив

*) Карамзин, том 4. німецький переклад, стор. 161.

февдальних панів, а стають також жерелом багатства дотичних країв, та підносять культуру взагалі.

Цілковито відмінні відносини були в Польщі. Польська шляхта не бере участі в хрестових походах. Ціле запотребоване польських шляхоцьких домів покриває вона витворами власних підданих. Люксусові вимоги домашньої обстанови і уборів витворюють ся доперва по прилученю руських земель до польського королівства і їх спроваджувано з заграниці. Торговля обмежалась до вивозу дерева, збіжа і худоби. Господарка суспільна польського королівства оставала проте в первісних формах господарки природної. Польські королі старають ся піднести торговлю і промисл та надають деяким містам магдербурське право. Мимо сього міста не здужали висвободитись зпід гнету магнатів.

Шляхта навіть на території міст була винята зпід міської юрисдикції. Міщанам не вільно було поза містом набувати землі, вони не мали заступства в соймі і ніколи не дійшли до того, щоб могли виступати в Польщі як політичний чинник.

Одним з головних мотивів, для якого Казимир за всяку ціну намагав ся загорнути Галицьке князівство, було се, що надіяв ся звернути торговлю зі Сходом з руських міст в міста польські.

Тому безпосередно по влученю Галичини до Польщі впроваджує Казимир польських і німецьких осадників до руських міст і надає їм в 1358. р. магдербурське право на те, щоб тим лекше стягнути до галицьких міст чужинців і в той спосіб витворити собі союзників для удержання здобутого краю, та щоби звернути багатства пливучі з торгвлі в руські міста в Польщу, віддає міжнародну торговлю в руських землях в монополь краківським купцям*).

Надії його однак не здійснились. З завойованем а пізнійше з прилученем цілої Русі торговля зі Сходом упадає, а скільки ще утрималась, головним її осередком стає Ярослав. Зносини зі Сходом удержують ще Жиди і Вірмени, і се лиш о скільки розходить ся о викупно бранців з турецької чи татарської неволі. Вивіз збіжа, худоби і дерева з Польщі підносить ся по прилученю руських земель в десятеро. Торговля тими витворами іде однак, так як перед тим, на Захід. До того приходять ще нові

*) „Breslauer Urkundenbuch“ I. стор. 170. і 172. М. Грушевський, Історія України-Руси, том IV. стр. 61.

витвори збуту, а іменно виварена сіль і потаж. Щоб витворити потаж, змарнувала шляхта необчислимі богатства, які застала в лісах на Русі. З тих величезних доходів шляхти не мали міста ніякої користи. Гроші із продажу сирих витворів закопує шляхта в землю або в пивниці, будь марнотравить на богату домашню обстанову і убори та напитки, котрі привозить з заграниці. Ще більше, як на се, іде гроша на наєм уоружених ватаг для шляхотських дворів. Ватаги ті вербують за границею, переважно на Угорщині.

Виймковими постановами супроти руського міщанства зруйновано його материяльно і витиснено з міст, а тим самим вбито промисл і торговлю, яку застала Польща в руських містах. Польські магнати заводять в своїх маєтностях безправно мита, цла та найріжнородніші торгові оплати, хоч се під гривнами було заборонене. Так приміром на просторони від Турки до Яворова, з Дрогобича до Ярослава треба було оплатитись 147 шляхоцьким митницям*). Ті всякі безправні оплати „більше спиняли торговлю, чим напасти німецьких равбрітерів“. В Німеччині проти них боронились, як проти безправства, а в Польщі напасти магнатів ставали правом.

Про дороги в Польщі ніхто не дбав, а як були дороги, то без мостів, а коли виймово був міст, то карколомний. Слава польських доріг удержалась до наших часів. Польська шляхта наїздить міста і рабує безкарно з більшим успіхом, чим Татари, бо обізнана з місцевими відносинами знала вибрати найвідповіднійшу хвилю до нападу. Наємні шляхоцькі ватаги дають собі волю в здобутих містах не гірше татарської дичі. Крім шляхти рабує міста свавільне жолдацтво вільних хоругов коронного війська, та міри доповнюють ще військові стації.

Навіть міста з привілеями магдербурського права були, о скільки їх не хоронили кріпости, супроти тих насильств безборонні.

Потреби шляхти, які вона покривала в своїх містах, були незначні. Вона давала мало заробляти, колиж знова міщанство піднеслось материяльно в яким місті, тоді зараз його обробовано. Селянство в Польщі не могло мати ніяких потреб, які закуповувалоб в місті, бо все, що посідало, було власністю пана, а найпримітивніші свої потреби покривало домашніми виробами.

*) „Prawem i Lewem“ том I. стр. 174.

З кінцем XV. віку входить до польських міст ще один розкладовий чинник, Жиди. Польська шляхта в цілі піднесення своїх доходів впроваджує їх до міст і винаймає їм всі побори. Жиди під покровом своїх опікунів визискують міщанство до краю, так що у вісімнадцятім віці зруйноване міщанство опинилося вже на передмістю.

Вкінці не менше важною перепорою торгівлі в Польщі було те, що в цілім краю не було найменшої безпеки житя і майна, як се представлено висше.

По злуці Руси з Польщею опинилися в повисше з'ображених відносинах і руські міста і тим самим лишаєсь вже на них п'ятно польських міст.

Викажу тепер, якими средствами зруйновано руське міщанство, зглядно спольщено руські міста.

Зверхні чинники державної управи в Польщі не перебирають в средствах і переводять спольщене міст прямо в варварський спосіб.

Поперед усього спроваджують до руських міст німецьких і польських кольтоністів і в їх руки віддають управу міст. Руське міщанство виключено з міських рад, як і взагалі виключено його від користування горожанськими правами, а до того наложено на нього виїмкові податки і данини*). Міські ради забороняють руським міщанам належати до ремісничих корпорацій і вести рукодільні, забороняють їм рівнож в місті торгувати, будувати і набувати доми, а мешкати могли вони лиш в призначеній для них дільниці. Не дозволяють навіть міщанам Русинам посилати дітий до міських шкіл**).

*) Jeszcze w roku 1595. rozpoczęli Rusini lwowscy z radą miasta proces w sądach narodowych królewskich o uciski. Odkładał go król od roku do roku bez rozsądzenia i to odraczanie trwało sto kilkanaście lat, niżeli wyrok zapadł, z największym wysileniem ludu ruskiego, który był zmuszonym corocznie dla poparcia sprawy ablegatów swych za dworem królewskim z wielkim kosztem wysyłać. W tym roku (1599) wniósł za nimi Konstanty X. Ostrogski wstawienie się do króla, lecz na próżno. W następującym roku wyprawili dwóch starszych do Warszawy z dostatecznym funduszem, aleć ci wkrótce napisali, że mało pieniędzy, ponieważ sam instygator koronny sto dukatów żąda, posłano im naprzód 666 złotych, potem pożyczono 1510 złotych, wszelakoż to wszystko było na próżno i deputacya z niczem powróciła. Zubrzycki, Kronika miasta Lwowa str. 227.

***) Supplementa ad histor. Russiae monumenta str. 457. i Monumenta confraternitatis Stauropigiae I. str. 5.

„Історія України-Руси“ проф. М. Грушевського, том V, стр. 241.

Ради міські забороняли Русинам рівнож торгувати на ярмарках*). Се діялось так у Львові як і в інших містах**). Руські приватні школи були переслідувані***).

Через зруйноване, а вкінці виперте з міст руського міщанства упала заразом торговля, промисл, штука, просьвіта, та обнизив ся степень загальної культури, яку в Польщу внесли руські міста.

На місце того, що знищили, нічого не сотворили, через що польські міста остають в розвитку сотки літ позаду міст західної Європи. Той застій, триваючий кілька століть в розвитку наших міст єсть причиною, чому промисл у нас не може розвинутиь. Се рівнож пояснює нам, чому руські міста, котрі за володіння князів так що до торговлі і промислу як і краси стояли як не не висше, то певно на рівні з містами західної Європи, по прилученю до Польщі стають брудними жидівськими норами. Для доповнення висше сказаного подаю короткий огляд культурного розвою України-Руси з часів перед злукою з Польщею.

У народу, котрий згодом увійшов в склад Польщі, себто на Руси, культура в X., XI., XII. віці дорівнює культурі найвисше стоячих тоді народів Європи. За панованя Ярослава 1018. р. були вже на Руси заведені публичні школи; в році 1097. візитує публичні школи в Галичині монах Василій****), а польський хроніст Стрийковський подає, що Русини о 209 літ скорше уживали письма чим Поляки. З економічним піднесенем руського краю розвинулись люксусові вироби до того степеня, що із тодішних взорів може користати ще сучасний промисл. О культурнім розвою Руси свідчить рівнож і те, що пануючі князі того часу посвоячені були з пануючими домами царгородськими, французькими, німецькими, угорськими, скандинавськими, чеськими, ба навіть Польща завдячує політичну еволюцію лиш посвояченю з князем руським Ярославом, котрий допоміг Казимирови Відновителеви відбудувати Польщу. Столиця Руси, місто Київ під зглядом богатства, торговлі, промислу і краси займало перше

*) „Gdy Rusini podczas jarmarku 1575. r. towary swe publicznie sprzedawać chcieli, kazali bumistrze kramy ich porozwalać, a kupca Dymitra Krasowskiego uwiezić i grzywnami obłożyć“. Zubrzycki. Kronika miasta Lwowa str. 198.

***) Wiadomość historyczna i statystyczna. Fr. Siarczyńskiego, str. 97.

****) Uczniowie szkoły łacińskiej napadli w r. 1694. we Lwowie na szkołę ruską, zbili ubogich studentów, książki im zabrali i podarli. — Zubrzycki. Kronika miasta Lwowa, str. 448.

*****) Karamzin III. Anmerkung 184.

місце між усіма словянськими містами. Лелевель пише про Київ з XII. віку так: „Któryż gród słowiański mógł się pod czas z Kijowem równać? Gród przepyszny zdawna już liczył 400 wież cerkiewnych, wielkość jego, bogactwa sławione po świecie, pisarze Zachodu powtarzali, że Polska tyle była znana, ile przez nią droga do Kijowa przechodziła*).

Український писатель з XI. віку Іляріон про Київську державу так виражаєсь: „Не въ худѣ бо и не въ невѣдомѣ земли владычествоваша (руські князі), но въ Руской, яке вѣдома и слышима естъ всѣми концы**). В тім часі Поляки були ще дикунами***).

Через грабежні напади Монголів, Поляків, Угрів, Литовців спинюєсь дальший культурний розвій, а по злученю руських земель з Польщею майже завмирає під нечуваним гнетом жите на Руси.

Закріпощене руських селян.

Ще тяжше чим руське дворянство і міщанство придала Польща наших селян. Первісно підлягали на Руси так міста як і села тим самим правам. Наше селянство було свободне з виїмкою тих, котрі затягнули з'обовязання запозичаючи ся у дворян, як також і тих, котрі попали з війни в полон. Русь не знала ріжниць прав земських а міських; городи, слободи, села, хотяй виказують в устрою деякі неоднотайности, належали до одного права. Як уложились відносини селян по унії з Польщею, се характеризує висказ хроніста, котрий пише****): „упривіліювана меншість не вдоволена, що захопила у більшости всю земельну власність (stađ rany i łany), присвоює собі ще увесь пильностию, працьовитостию і ошадностию придбаний зарбок, а вкінци загарбує собі право житя і смерти та відбирає населеню особисту свободу“.

*) Lelewel, Dzieje Litwy i Rusi. str. 74.

***) Памятник стр. 70. История Грушевського Том III. стр. 469.

****) „Postanowił król (Bolesław) mieszkać w Kijowie... zażył rozkoszy, które mu ludność handlowego z Grekami miasta, jego dostatki, miękość ubezpieczonego zbytkami i przepychem ludu, a mianowicie nad wszystkie zmysłów przyhudy do serc uwikłania uroda pięknych Rusinek podawała. — Polubił długiem żelaza dzwiganem zdziczały Sarmata, jako drugi Anibal w Kapui, kijowskie ponęty, skosztował: zepsuł się i znikczemniał“. Naruszewicz, t. II. str. 265., edycyi Mostowskiego, наведено Dyonizy Zubrzycki, Rys do historyi narodu Ruskiego стор. 36.

*****) Lelewel, 489—491.

Після прийняття статута Жигмонтом I. р. 1543. остав хлоп в Польщі винятний зпід права; навіть королеви не вільно було втручатись в те, як собі пани з хлопом поступають. Відданий на ласку і неласку пана не мав він від панського суду відклику. Нічим необмежена панська воля була для хлопа правом. Був він приватною власністю пана і вільно було панови зробити з хлопом, що йому подобалось, як з худобиною.

Хлоп не має права власности, всьо, чого уживав, було власністю пана. Хата, ріля, худібка, жінка, діти хлопські, домашна обстановка — все те власність пана. Зародила нива, то зародила панови, а не хлопови.

Хоча проте вислід праці був для хлопа обоятний, то однак мусів працювати над сили з утратою здоровля, бо инакше чекали його не то буки, але найбільші муки. На те лиш звертано увагу, аби хлоп не згинув, а хоч і загинув, не велика була панови втрата. Замучив пан хлопа невинно, то платив кару 30 гривен, то є третю часть того, що днесь треба за бика заплатити. Хлоп однак все був винуватий, хиба забив його инший пан — не той, котрого він був власністю.

На переднівку жив хлоп лободою, кропивою, жолудию, пух і гинув з голоду. Була вправді шкода, але все менша, чим би коштувало вигодоване на переднівку.

Одно лиш було дозволене хлопови: пити горівку за те, що собі від губи відняв. Пилиж хлопи і то дуже пили, запоморочували собі розум, щоб забути про свою долю, а Жид за горівку тягнув послідну рубашку — навіть зпід конаючого.

Видумав який пан новий спосіб, як би можна з хлопа витиснути ще дохід, поквапно усі його наслідували. Nie przestawała łakoma chciwość lud ruski uciskać*).

Все таки лекше було хлопови в тих добрах, де газдував сам дідич, чим в тих, де був посесор. Таких однак дїбр, де дідич сам газдував, було дуже мало, звичайно маетки винаймано в посесию. Час посесії трївав три, найдовше чотири роки, тоді такий посесор витискав з хлопа послідну каплю поту. Згинув хлоп, се посесорови було байдуже, бо він на тім не тратив, лиш дідич.

З кінцем шіснацятого віку не лиш коршми були в жидівських руках, але вже і значну часть великої посїлости тримали Жиди в посесії, а і сьогодня становисло Жидів є упривілюване

*) Bandtkie, том II. стор. 295.

супроти Русинів, а передусім сих, що помагають Полякам нищити Русинів. Можна собі уявити, яка була доля хлопа, над котрим Жид мав право життя і смерті. Винаймом маєтку Жидови переливав пан свої права, які мав над хлопом, на Жида.

Вершком нещастя було для хлопа, наколи його пан посварився з другим паном, а було се межі шляхтою на дневнім порядку. Оружною ватагою двірських наїздить тоді один маєтності другого, без згляду на те, чи мешкав в якій маєтності сам дідич, чи його посесор. Рабують все, що попадуть так на фільварку як і в селі, худобу, збіже, домашню обстанову, а доми руйнують. Селян катують, калічать, мордують, а пси розтягають по поли хлопські трупи. В той спосіб стараєсь зробити один пан другому як найбільше шкоди.

По нинішній день утримуєсь між нашим народом приповідка: „Пан з паном ся сварить, а на хлопі шкіра тріщить“.

Наїздови татарському рівналось, наколи станула в селі військова стация. Був се кватирунок війська, а селяни були обов'язані так для людей, як і для коний давати ціле удержане. „Не досить, що все в домі міщухови і бідному хлопови жовнір вибере, що і скобля не лишить ся, але ще і нужденного чоловіка збиткує, в курок йому до рушницї пальці вкручує, босими ногами на вугле всаджає, вужевками так голову закручує, що аж йому очи на верх вилазять*).

Італіянець Rasichelli назвав дуже влучно Польщу „пеклом хлопів***).

Війскові стациї тяжать на королівщинах, церковних добрах та містах, лиш в дуже рідких случаях стає військова стация в шляхоцьких маєтках.

Як би не війскові стациї, то селянам в королівщинах було би так під зглядом повинностей підданчих як і через те, що від засуду пана мали відклик до короля, трохи лекше як в добрах шляхоцьких, але не дуже. Історик польський Лозінський, застановляючись над галицькими актами про селянські відносини з часів Жигмонта III. так кличе: Невичерпаною, гідною мученицької пальми була терпеливість народу***). Се відносить

*) Starowski, Reformacya p. 112. наведено w Prawem i Lewem, том I. стр. 209.

**) Наведено в Prawem i Lewem том I. стор. 353.

***) Prawem i Lewem op. стр. I. с. 399. Істория України-Руси проф. Грушевського т. V. стор. 199.

ся лиш до хлопів в королівщинах, бо про шляхоцьких хлопів по 1543. р. в актах публичних вже нігде не згадуєсь, що найвище в господарських реєстрах як про живий інвентар.

Той сам однак історик Лозінський в тім самім творі називає гетьмана Хмельницького за те, що станув в обороні мученого хлопа, „лотром“*), а що враз з ним пішли селяни, називає повстане те „рухом соціялістично-розбійничим“**).

По мисли Лозінського не той є лотром і розбійником, що мордує, грабить, неволить, але той, що проти того боронить ся.

Подібно перевернені погляди стрічаємо у значній части нинішньої польської інтелігенції. Шляхта і міщанство польське через многі покоління брутально і самовільно гноблять і визискують другі народности, а шляхта ще і власне селянство, а через многі століття заграчуєть ся вкінци у них свідомість гидоти їх поступованя, а витворилась в місце того в високім степені дразливість на власні кривди. У значній части нинішньої польської інтелігенції, потомків колишньої шляхти і польського міщанства наступив заник чи свого рода умове збочене, бо не суть в можности здобути ся на безсторонний осуд справи, в котру входить інтерес польської національности.

У деяких потомків шляхти проявляєсь сей заник і проти власних селян. За сей психопатичний стан годі сучасних винуватити, але питаюсь, можуть такі люди в конституційній державі займати становиско судіїв, чи взагалі публичних урядників? Як довго польська суспільність не здобуде ся на об'єктивний осуд свого поступованя супроти Русинів, мирне пожитє обох народів не є можливе.

Самоволя шляхти і польського міщанства через знущане, граблене і понижуване руського народа була причиною довголітних, кровавих козацьких воєн із Польщею і дала привід до витвореня на Русі ордену лицарів Січових, котрі вирікають ся родинного житя і земських достатків, та жертвують жите за віру, волю і славу Русі-України. Польська господарка викликала рівнож повстане гайдамацтва на Україні. Ті війни дали нагоду Полякам до безпощадного руйнованя Русі-України; однак се не вийшло на здоровле самій Польщі. Поглощене два рази більшої нації розсадило остаточно саму Польщу, а величезні

*) Prawem i Lewem том I. стор. 407.

***) ibidem стор. 399. і 404.

користи без труду зібрала лиш Росія. В наслідок тих воєн прилучаєсь Україна до Росії, через що Росія так змогла ся, що в сто літ по тім починає ся вже експропріяція експропріяторів.

Доля руського духовенства під польським панованєм.

Не много красшою як доля селян була доля руського духовенства під Польщею, як свідчить Uniwersał Jana Kazimierza króla polskiego — dan w obozie pod Krakowem dnia 28. sierpnia r. p. 1657.: „Częste i żałośne nas suppliki dochodzą od duchowienstwa religii greckiej Władycтва Przemyskiego, Sanockiego i Samborskiego, iż ich obywatеле tak sami przez się, jako też przez слуги і урядники swoje до повинności, робочизн niewolniczych, fur, powozów, czynszów stanowi duchownemu nienależących, poniewalacie, Popów i swieszczениków до носzenia ключы од пиwnic spiężarni, spiечhlerzów przымuszacie, і inne podlejsze posлуги odprawować każeцие, relacyi im до swego episkopatu zabraniaцие, posлuszeństwa im swoim Episkopom oddawać nie każeцие, до Jurysdyкcyi их swojej pociągacie, до турмы і więzienia их sadzacie, przez co się opuszczenie administracyi Sakramentów z wielkim uszczerbkiem zbawienia dusz chryсciańskich dzieć musi, którym opresyom chcemy zabieżyć, abyście takowych і tym podobnych krzywд і bezprawіów przerzeczonemu dochowienstwu czynić poprzestali“.

На скарги епископа львівського, галицького, Камінця подільського і архимандрита унівського видав той король в Варшаві 17. червня 1659. року дипльом рівнозвучний з повисше наведеним.

В цілі цілковитого з'убожіння світського руського духовенства видано за Жигмонта III. конституцію в р. 1607., котра на перший погляд, здавало бись, стремить до піднесеня хвали Божої. Силою сеї конституції дозволено коляторам ділити парохії, тож творено тільки парохій, кілька було присілків. В кождім присілку побудовано для нової парохії церковцю, але таку, що сохрани Боже. В такій церковці могло поміститись ледви кілька або кільканайцять людей. За те парохіяльні ґрунти влучувано до двірських ланів, а попови виділювано ґрунту стільки, скільки кождому хлопови.

При поділі парохій залежало шляхті найбільше на підненю доходу з аренди коршем, тому при кождій церковці будо-

вано коршму, а арендарам коршем віддано заразом неначе поліційний надзір над місцевими парохами*).

На безпідставні доноси, переважно жидівські**) увязнено велике число сьвящеників на Волині і Поділю в р. 1789., одні з них в наслідок мук гинуть по вязницях, других стято, хотяй пізнійше довідно оказалось, що всі були невинні.

Про віддане поліційного дозору над руським духовенством Жидам свідчить рівнож і слідуочий факт:

В старостві долиньскім жид Шая вкидає до вязниці пароха Надієва іменем Іліяша. Як взивають пароха до хорого, позваляють йому іти, але з кайданами на ногах***).

Оподатковано навіть хрестини і шлюби, а шляхта польська винаймаючи свої добра Жидам, винаймала їх враз з поборами від хрестин і шлюбів****).

В році 1764. видано конституцію convocationis о „поповичах“, яка постановляє, що сини руських сьвящеників, котрі би до міських цехів не належали (як знаємо з попередного, Русинів до міських цехів не принимали), суть обовязані до чинностей підданчих своїм коляторам на рівні з селянами. Сею конституцією віддано правно руське духовенство, від давна уніятське, польській шляхті в підданство на рівні з селянами.

* * *

Зберім усе до тепер сказане разом, щоб дати відповідь на поставлене питанє: який хосен вийшов для руської великої земельної власности, який хосен для міст та селянства, та о скілько зискала культура на Руси взагалі з державної унії, заключеної на люблинськім соймі в р. 1569.? Все движиме майно, уся земельна власність так велика як і селянська перейшла цілковито в польські руки. Міщанство руське з міст витиснене і позбавлене враз з селянством навіть добродійства елементарної науки, а що більше, цілий руський нарід став робучим інвентарем шляхти, та її необмеженою власністю.

*) Бродович, Widok przemoocy, Ч. I. стр. 63. і 84.

**) Бродович op. cit. Ч. I. стр. 84.

***) Акт. Гор. Галицькі, том 132. стор. 426–66, наведено в Prawem і Lewem том. I. стор. 366.

****) Памятники издан. времен. комис. Київ 1845. т. I. отділ 2. стор. 66. і 96.

Наколи говорить ся про такий хосен з державної унії руського народу, то виглядає се більше на глум, однак на жаль се щира правда.

Проф. М. Грушевський виражаєсь про захоплене Польщею зверхности над руським народом так: „Русь-Україна оплатила польську окупацію повним обрабованем і пониженем українсько-руського народу..... Русь і староруська культура від того фатального перелому не виграли нічого, а стратили — безко-нечно.... на шкоду не лише свого народу, — на шкоду цивілізації взагалі“*).

Часть. II.

Наш економічний стан по прилученю Галичини до Австрії.

Руське дворянство і міщанство знищене, монастирі зруйновані, а руське духовенство споневіряне і зведене в двірську службу**).

Наколи надто руській нації заборонено було під панованем Польщі набувати доми в містах, заборонено було займатись торгівлею, ремеслом, рівнож заборонена була наука в школах, а цілий вислід праці народу ішов в користь його гнобителів, тоді мусів наступити у руського народу занепад економічний і культурний. Наколи через шість століть верховодячі сфери суспільности польської і то при помочі державних чинників працюють виключно в напрямі деструктивнім, а вкінци для остаточного з'убожіння руської нації прибрали собі ще до помочі Жидів, то нічо дивного, що з високо-культурного руського народа остались, як Поляки люблять глузувати, лиш „хлоп і поп“.

Глум сей однак паде як раз на них самих. Вказують нам самі, який був вислід тої культури, яку Польща внесла на Русь, а чим Поляки не соромлять ся заєдно перед Европою чванитись.

*) История України-Руси, Том III. стор. 503.

***) Głos JMc. Pana Laurentego Drewickiego Cześnika ziemi Wołyńskiej i Deputata na sejm w roku 1620. za Zygmunta III. króla odprawiony: „Kto jest greckiego wyznania, ten w mieście żyć, kupiectwa lub propinowania prowadzić i do rzemieśniczych cechów przyjętym być żadną miarą nie może...., tak, że Rusini przymuszeni się być widzą, tą bramą, ciała zmarłe prowadzić, którą tylko smrody i śmiecia wywożone bywają, a nawet w dostaniu wody cierpią ucie- mienie.“

З прилученем Галичини до Австрії не устає ще визиск і гноблене руського народу, прибирає однак значно лагідніші форми.

Майно і жите забезпечені, устають стації польських військ, шляхтич не є вже більше паном житя і смерти хлопа, бють ще селян, але мордувати уже не можуть. Хлоп відроблює панщину, має однак вже право власности не лиш движимого майна, але і землі.

За часів польського королівства цінилась земля лишень о стілько, о скілько на ній було рук до праці. По прилученю Галичини до Австрії приходить оброблювана, родюча земля уже до вартости. Тепер змагає польська шляхта присвоїти собі урожайну землю, яку посідали селяни в наділі. Етапи сього дальшого заграблення руської землі представляю лиш коротко, бо вони ще в живій памяти. Таке заграбуване в тодішних суспільних обставинах не представляло великих трудностей. Пани мали право карати селян тілесно. Хлоп був в силі дуже много видержати, наколи однак день в день обкладано його буками на опухле уже з побоїв тіло, то не вистарчала ні витривалість, ні привязанє до землі; селянин кидав ґрунт і хату та утікав у сьвіт, щоб бодай ратувати жите. Перед кількома літами найшов я ще на одній пустці принотованє як тягар „25 буків“. Пустками називають у нас ґрунти, котрі за панщини селяни покинули. Такі пустки обнимав в посіданє двір. В поодиноких маєтках найшов я таких пусток до 620 моргів. Се булаб друга етапа в повстаню польських земель на Руси. Третою етапою було унормованє сервітутів по знесеню панщини, при котрім ліси і пасовиска перейшли на власність більшої посілости, номимо що Галичина в цілій Австрії заплатила найвисшу індемнізацію. До дальшого розширення польської власности на Руси дав нагоду голодний рік 1863. При тій нагоді викупували польські пани у селян землю, будьто прямо, будьто з другої руки через Жидів. І так в сусідстві мого рідного села викупив дідичшляхтич 300 моргів в однім комплексі за ціну по 2 кірці картофлі і 1 корець ячменю за морг. В послідне визискали двори закладанє книг ґрунтових, та в многих селах і місточках поінтабульовано як двірську власність пустошаки і публичні площі. В тім случаю використала більша посілість вороже успособленє урядників-Поляків до руського населеня. Через все те много рустикальних земель стало власностию дворів, а в деяких маєтках рустикальні ґрунти перевисшають обшар ґрунтів доміні-

кальних. В цілій Австрії виносить власність селянства 71% цілого простору, а у східній Галичині з населенем виключно рільничим власність земельна селян не доходить навіть до 40% цілого простору. Ріжниця ся походить переважно з панщиняних часів, регуляції сервітутів, голодних літ та з використання несьвідомости нашого селянина при регуляції сервітутів та при закладанню ґрунтових книг.

Наш економічний стан по наданю конституції.

Зміна на ліпше переводить ся дуже повільно, бо як все, так спольщилась і австрійська конституція в Галичині. Середно-вічні суспільні відносини удержались в Галичині ще до недавного часу. В рільництві господарка остає зацофана і примітивна. Ужиток зеліза в господарстві був до недавна ще для нашого селянина люксом; віз у нього некований, а цвяхів уживає доперва в послідних десятках літ. Наш селянин купував за гроші лиш сіль і то лиш там, де не було суровиці і в незначній кількості також зелізо. Усі свої потреби покривав селянин будьто власними виробами, будьто діставав на відробок. Двори платили службу і офіціялістів переважно в натураліях. Служба діставала хату, ординарию, опал в натурі, а крім того кусень ґрунту під сійбу; незначну лиш часть винагородження плачено в готівці. Денний робітник відробляв за дрова, пасовиско, опал і збіже, яке взяв на переднівку. Жнива відбувались переважно рівнож за сніп в натурі. Незначна лиш часть роботизни платилась готівкою. А як жеж марною була платня 10—12 крейцарів за днину! На ту плату в готівці деякі спритнійші радили собі ще в той спосіб, що давали квіти, котрі арендар мав виплачувати. Господарка на двірських просторах за панщини не потрібувала зовсім готівки, бо працю мала даром. Та сама тенденція осталась і по знесеню панщини. Селянин з тою формою господарки через сотки літ зжив ся, а при своїм консерватизмі дотримав її до недавного ще часу. Гріш зисканий із продажі рільничих витворів заховували двори на оплату податків, на достроєне себе до вимог західної Європи, та на купно панської обстанови, вина, кави, чаю, цукру, сукон-шовків та інших люксових потреб, як також і на покриті видатків подорожі по Європі, бо се належало до доброго тону. Гріш із проданих рільничих витворів ішов отже весь назад поза границі краю. Платня урядників ішла рівнож тою дорогою, бо крім сирих рільничих витворів все проче можна було купити лиш поза гра-

нищами краю. Подібно і селянство мусіло покрити передусім податки та видатки на купно заліза та соли узисканою готівкою, бо навіть і світла уживали найпримітивнішого (до недавнього часу світили скипками). З податків оплачуваних так дворами як і селянами лишаєсь у Відні рік-річно кільканайцять мільйонів надвижка в користь інших коронних країв. Так вивозить ся з Галичини постійно сирі витвори і гріш, а з'убожіне населення змагаєть ся.

Нараз в сімдесятих роках тамтого століття змінюють ся економічні відносини краю в самих основах. Як я повисше представив, край наш оставав до того часу в господарці примітивно натуральній, а господарка грошева стала доперва втискати ся. Без переходу в господарку грошеву входимо відразу в господарку капіталістичну, а нині ми вже в передостатній її фазі, де держава, до якої належимо, переходить рішучо в стадію держави промислово-експорткової на руїнах рільництва. І так в хлопячих моїх літах оглядав я в цілій повні господарку натуральну; в молодечих моїх літах захоплює нас без еволюції господарки грошевої — господарка капіталістична, а ледви минуло мені літ 50, стоїмо перед грозою загибели працюючих в рільництві. Ми дійшли в Австрії до кризи в хоробі народів в капіталізмі.

На глум причинилась до сього головно парламентарна репрезентация рільничого краю Галичини. В курияльнім парламенті репрезентували Галичину делегати польської національності і то виключно представителі більшої посілости з її заушниками.

Австрійське правительство свідоме сього, що польську репрезентацию Галичини можна зискати для всякої справи, яка би вона не була, хоч би з очевидною шкодою для Галичини. Не дасть ся заперечити, що польська репрезентация у Відні єсть з усіх партій найбільше перенята австрійським патріотизмом і тим патріотизмом величають ся Поляки за границею, не згадуючи однак про ціну того патріотизму. За австрійський патріотизм Поляків мусить правительство бути сліпим і глухим на безправства доконувані Поляками на Русинах. Не згадують Поляки, що за той патріотизм спольонізували, будь витиснули за море понад 2,500.000 руського населення Галичини. — Не згадують про економічну руїну Галичини. Руйнують і себе, щоби лиш нас зруйнувати.

Той напрям політики відбив ся вперше на самих Поляках. Галицька велика посілість нині близька руїни. „Das ist der Fluch der bösen Tat“.

Помимо величезних сум з індемнізації, викупна пропінатія і премій горальняних в користь великої посілости її гіпотечне обдовжене рівнаєть ся, з дуже малою різницею, обдовженю більшої посілости всіх прочих коронних країв Австрії разом*), а дальше неунікнена консеквенція: — парцеляція земель великої посілости. Та в більшій ще мірі наслідки тої політики відбилися на селянстві. За те воно рік-річно голодує; десятки тисяч емігрує і переважно не має навіть спроможности дати дітям хоч би елементарного образования. З конституційною ерою у руської суспільности число еміграції поступенно змагаєть ся, а вона знова усіма силами стараєть ся нести національну свідомість і просвіту в народ, та ураз з народом із посьвяченем особистих інтересів веде борбу о здобуте належних йому політичних прав. Здобуте однак політичних прав без рівночасного забезпечення нації економічної незалежности не може бути тривким, коли навідворот в конституційній державі, добробут народу тим самим мусить дати йому права і значіне політичне. Каси задаткові, власний Банк земельний мають безперечно велике значіне як запора перед визиском чужого капіталу, вони однак ще не є проявом продуктивности нації; — при відповіднім веденю можуть бути лише средством до тої цілі. Передовсім повинна наша інтелігенція рішити з узглядненем всіх даних в краю та головної продукції свого народу і відносин нашого краю до інших країв коронних як і до міжнародних відносин, на прям економічної політики, який в даних відносинах був би найкориснійший.

Сучасне значіне парцеляції.

До відзисканя колишньої території змагає наше селянство з напруженем усіх сил через закупно землі в дорозі парцеляції великої посілости**). Спродає останню корову з обістя та літми живе з дрібними дітьми без ложки молока, щоб лиш докупити кусник землі. До тих змагань відносить ся так галицьке правительство як і суспільність польська і її преса з крайною нетерпимістю.

*) Обдовжене великої посілости виносило по конєць 1906. р. в Австрії без Галичини 663,344.799 корон, а в самій Галичині 623,915.379 корон, отже тільки о 39 міліонів 429 тисяч 426 корон менше, як обдовжене великої посілости у всіх інших коронних краях Австрії разом.

***) Інформації про технічну сторону парцеляції подав я в моїй розвідці в калєндари Тов. „Просвіта“ з р. 1905.

Річи се загально відомі, впрочім я згадав про ті відносини дня 15/XII. 1908. в моїй бюджетовій промові в державній раді. Наведу ту лиш в коротких словах внесене, поставлене дром Рутівським на засіданю галицького сойму дня 17. вересня 1903. р.

О парцеляції після його внесеня що до її хосенности і потреби має орікати комісія зложена з репрезентантів політичної власти і автономічних чинників. Як би виглядали ореченя сеї комісії, не потребуємо відгадувати, бо знаємо певно з дотеперішого становиска краєвих і автономічних властей, що там, де парцелювалиб мазури, там парцеляция булаб хосенна і потрібна — і для них признано би усі пільги внесеня Рутівського, а проти парцеляції нашими людьми як шкідливої видумувано би усякі можливі перепони у виді проекту „Katolickiego Przeglądu powszechnego“, який жадає, від парцеляції 100% доходowego податку.

Наведу ще один характеристичний уступ з внесеня дра Рутівського: „Pierwszym warunkiem parcelacyi, która by mogła korzystać z dobrodziejstw parcelacyjnych, będzie, by nie znosiła jednostki gospodarczej, t. j. by pewne minimum gruntów zostało przy białym dworku“.

Коли той „білий дворок“ єсть так конечний для повного щастя селянина, чомуж Поляки не придержують ся тої норми при парцеляциях в Познанщині, а зносять всюди сі дворки? Се наводить на думку, що вартість тих дворків сумнівна.

„Słowo polskie“ в статі з дня 11. січня 1904. р. ставлячи за взір познанський Банк, котрий переводить парцеляцию більшої посілости між селян, каже:.... „i temu właśnie należy przypisać znaczne wyniki narodowe“.

В Познанщині „білі дворки“ злишні, бо там польська суспільність стремить до піднесеня народних мас; в Галичині вони конечні, бо задача їх лежить в руйнованю передусім місцевих народних мас, щоб потім на їх місце впровадити польські елементи. Наданями королівськими і грабіжию великої земельної посілости на Руси введено в наше дворянство деструктивний елемент, шляхту польську, а вислід тої тактики оказав ся успішним; днесь ціла більша посілість уже польська. В міста наші введено кольоністів німецьких і польських (о чім ще пізнійше буду говорити), а ті при помочі держави згнобили наше міщанство і днесь галицькі міста зискали вигляд міст споконвіку польських. Тепер ходить о здобуте послідних позицій, с. є наших сіл, а сю задачу мають сповнити „білі дворки“. Ті останні є по наших селах тими станицями, довкола котрих мають гурту-

вати ся і організувати ся усі ворожі нам елементи для деструктивної праці серед нашого населення з метою польонізованя, а зглядно скольонізованя найупірнійших.

Двори як розкладовий чинник сповняють вложений на них обовязок, не скажу совісно, але в цілій повни у всіх напрямках нашого народного житя. Переважна ще часть вже з власної пильности вдираєсь деморалізууючо навіть в родинне жите нашого люду.

Вже з огляду розширення нашої території як і зі згляду на екстермінаційну тенденцію польської суспільности представляєсь нам парцеляция як дуже поважне питанє і тепер розуміємо вповні, чому з такою злобою відносять ся у нас всі міродатні польські чинники до участи руського селянства в парцеляції більшої посілости.

Інтелігенция наша на жаль не дала до тепер селянству такої помочи, якої би так важна акция заслугувала. Днесь не може парцеляция вже дати нашій нації хісна під зглядом економічним. Нині ціна землі піднесла ся до тої степені, що не стоїть в ніякій пропорції до доходу, який вона може дати, бо ціна о половину перевищає її реальну вартість. В долішній Австрії, де і клімат кориснійший і земля без порівняня в висшій культурі, ціна її о половину низша, чим у нас. Се надмірне піднесенє ціни землі спричинила у нас головно зарібкова еміграция в західній Галичині, з чого рік-річно пливають до краю дуже поважні суми, а селянство переважно навіть без елементарного образования вкладало весь свій доробок виключно в землю і через піднесений попит піднесло і ціну землі. До піднесеня ціни землі причинив ся рівнож і парцеляційний банк у Львові. Переводить він парцеляцию комісово, а застерігає собі певний процент від узисканої ціни продажі. Парцелянти платили неможливі ціни за певність, що банк парцеляційний не позволить їх при купні ошукати. До піднесеня цін причинились в великій мірі також парцеляційні спекулянти. Треба ще звернути увагу і на те, що Австрия так в торговельних трактатах з сусідними державами як і внутр устроюєсь вже як промислова держава, внаслідок чого в найблизшій часі ціни усіх витворів мусять обнизити ся, а тоді ціна купна землі до її доходу буде ще в більшій диспропорції, як єсть днесь. В тих відносинах має парцеляция лиш значіне соціяльне і політично-національне.

Аграрні відносини в послідних десятках літ змінились основно, а той перестрій ще не устав, а поступає дальше. Самою парцеля-

цією, хочай би вона була і корисною, нашого селянства перед руйною не охоронимо. Парцеляцією дамо йому лише варстат, але не силу економічну. Мусимо стати на далеко ширшій становиску, коли бажаємо досягнути якийсь економічний успіх. Передусім треба нам основно пізнати теперішні рільничі відносини і зайняти ними щиро.

До якої праці нам взяти ся, щоби наше селянство двигнути економічно, се і буде дальшим предметом мого реферату.

Часть III.

Який напрям народної праці забезпечив би наш економічний розвій.

Під тим зглядом панує у нас цілковитий хаос. Національна економія не зависить в своїх консеквенциях від фантазії чи впадоби одного чи другого гуртка людей чи одиниць. В таких справах першорядного значіння, що вимагають всестороннього обдумання і обізнання, годі лишати рішене самим селянам. — На вічах промовляють селяни в найліпшій вірі, приміром за отворенем границь для ввозу худоби, очевидно піддурені сурдутовцями і кажуть: „як буде худоба дешева, то й хлоп буде їсти мясо“. На се відповім прикладом:

Плекає хлоп двоє телят і дочекав ся з них коров; як би їх продав по ціні, яка була тому два роки, то одержав би за них що найменше по 400 кор., а при теперішній ціні дістав би за обі найвисше 400 кор. Отже продаючи по ціні з перед двох літ одну корову, другу міг би уже сам з'їсти, а по теперішній ціні мусить за ту саму ціну продати дві корови, отже ту другу корову з'їдять замість хлопа пани з міста за дармо. Так само має ся річ і з годівлею безрог.

Щоб з'їлюструвати хаос в наших поглядах на те, якої економічної політики маємо держати ся, наведу ще один примір. Виринула квестія, чи отворити, чи замкнути границі для вввозу збіжа. З відповіді на квестіонар вийшло наглядно, що наші селяни більше збіжа купують, як продають. Тепер обовязком інтелігенції є розважити усї наслідки отвореня і замкнення границь. Вискажу в тім згляді мою гадку, узгляднюючи виключно рільничий характер нашої нації.

Вперід подам деякі загальні поясненя, що дотикають сеї справи. В одних краях ціна збіжа і худоби є висока, а в других

значно низша. Причиною того є, що в одних краях на витворенє тої самої кількості збіжа чи худоби треба вложити більше праці, а в других менше. Залежить се від більше або менше корисного підсоня як і від родючости землі. Ще більше впливає на ціну рільничих витворів напрям господарства, значить, чи ми в господарці стремимо до того, щоби з даного простору землі зискати можливо найбільший збір збіжа, зглядно виплекати можливо найбільшу кількість худоби і найліпшої якості, чи вдоволюємо ся меншим збором, а звертаємо головну увагу на те, щоб при даній продукції як найменше вложити праці, т. є витворювати дешево.

В густо залюднених краях є ціна землі висока, проте там старають ся на данім просторі землі витворити можливо найбільше збіжа, зглядно виплекати як найбільше і найкрасшої худоби. Так приміром у Франції мають з морга 30 а навіть 40 метр. сотнарів зерна. В Хінах не лише що пшеницю садять, але засівають її також в розсадниках, а потім розсаджують і в той спосіб дійшли до того, що з одного кірця збирають до 120 кірців. Чим більший збір хочемо дістати з даного простору, тим більше праці і кошту мусимо вложити в піддобрєне землі як і праці при самім плеканю ростин. Така коштовна продукція є можлива лиш при високій ціні рільничих витворів. Так само має ся річ і з плеканєм худоби. Як піддобрюємо певний простір землі і засіваємо його пашею для годівлі худоби на стайни, то вигодуємо в десятеро тільки худоби і ліпшої якості, чим тоді, коли би ми той простір землі з'ужиткували на пасовиско. Така господарка зве ся інтензивною. В тих заморських краях, де залюдненє є мале, стоять величезні простори землі без ужитку. На тих землях в послїдних десятках літ випасають капіталісти великі стада худоби, а на землях о ліпшій почві і приступнійших засівають збіжа. Орють як будь, щоби лиш прикрити зерно, жнуть і молотять машинами, а соломною палють. На засіві і зборі ціле господарство кінчить ся. Не будують фільварків, не удержують жадної служби ні інвентарів, не піддобрюють землі, ані не гноять. Така господарка називаєть ся екстензивною.

Господарюючи в той спосіб, збирають навіть з новин з кірця лиш 5 до 6 кірців. Збір невеликий, а мимо того таке господарство дає капіталістам великі зиски, бо мало вложено праці. В той спосіб витворене збіже чи випасену на степах худобу можуть вони дати дешевше, як наші звичайні господарства. Така екстензивна господарка не може вести ся через довший протяг

літ, а лише доти, доки природна життєвість землі не вичерпається, проте держави для охоронення власної рільничої продукції накладають ціла від ввозу чужого збіжа.

Тепер вертаю до порушеного вже питання, як уложать ся у нас відносно, наколи будуть знесені ціла від ввозу збіжа з заграниці.

Витворенє одного метричного сотнара пшениці коштує самого продуцента у східній Галичині пересічно 10 до 14 корон; залежить се від почви і від місцевих цін робітника. — В Австрії і Чехах коштує продуцента витворенє одного метричного сотнара пшениці мимо високої культури землі і корисного клімату 14 до 16 кор. з причини висшої платні робітника.

Аргентина може дати нам в урожайних роках, як довго первісна життєвість землі не вичерпана, і проте доки екстензивна рільничка господарка капіталістична там можлива, — на границі Австрії метричний сотнар пшениці за ціну 12 корон. В році 1894. спала в Берліні ціна пшениці через сильний довіз з Аргентини на 12 марок за метричний сотнар, мимо того, що ціла від ввозу виносила 3·50 марки від метричного сотнара, то значить, що продавано пшеницю з Аргентини вже з доставою за 8 марок 50 фенігів, то є 9 корон. (Економія проф. дра Рулянда, том III. стр. 546.) Пшеницю витворює у нас на продаж велика посілість. Всі противники панів подумают собі: „аж тепер буде їм кінець, бо не вернуть ся їм навіть кошти продукції“. Так каже ненависть. Однак здорова логіка каже, що тоді велика посілість не може і не буде витворювати збіжа на власну страту, бо одним вернулиб ся ледви видатки, а другі мусілиб ще до кожного витвореного сотнара пшениці доплатити.

На виїмково урожайних ґрунтах сіяла би велика посілість збіже, вела би однак господарку не в тім напрямі, щоб його як найбільше витворити, а щоб без огляду на скількість продукції витворювати як найдешевше. На менше родючих землях випасали би худобу. Не підлягає сумнівови, що при такій господарції стратили би пани дуже много, але селяни були би цілком зруйновані. Що такі були би наслідки з дозволу ввозу збіжа без оплати ціла, а не інші, на се маємо докази так в минувшині як і сучасности.

В старинній добі керманічі римської держави для приєднання міського пролетаріяту спроваджують до Італії дешеве заморське збіже. Наслідки були такі, що велика посілість на своїх просторах випасала худобу, на незначній частині ґрунтів заводила

винниці, а близько великих міст плакала ярину, бо плакане збіжа не давало навіть того зиску, що пасовиска, хоч роботу виконували невільники.

Римський хлоп так як наш працював на землі не для великих зисків, але вже був вдоволений, як дохід з рілі вернувся йому бодай за роботу. Не вертає дохід з рілі навіть за роботу, тоді хлоп мусить бути зруйнований, а його ґрунти забирають капіталісти за довги. Так стало ся в римській державі і тоді ціле запотребоване поживи населеня треба було довозити зза моря. Через зруйноване хлопа попав Рим в цілковиту зависимість від чужої продукції, а за руїною хлопа прийшла і руїна держави.

В Атенах в часах Перікля спроваджувано збіже, щоби капіталісти могли дешево жити свого промислового робітника, через що місцева продукція збіжа цілком упала. Колиж опісля атенську флоту побито, настає голод і цілковитий упадок держави. — Ту отже також через спроваджуване чужого збіжа зруйновано хлопа, а за руїною хлопа прийшла і руїна держави.

Цілком подібні відносини, які були колись в Атенах, суть тепер в Англії.

В Англії витиснули капіталісти значну часть селянства найперше в часі 1765—1830 р. через незвичайно високі ціни збіжа, а в другій половині 19. віку зруйновано вже до тла земельну власність селянську незвичайно низькими цінами збіжа, які спричинила заморська продукція збіжа, та ввіз його до Англії без оплати цла. Вправді й велика посілість стратила 30—50 процент доходу з землі, але селянська посілість загинула цілком.

Так отже за високі як і за низькі ціни збіжа суть для суспільности взагалі шкідливі. Англія від 1689. р. через введене вивозових премій від збіжа покривала власною продукцією своє запотребоване і вивозила ще збіже в чужі краї. — Днесь в Англії заступає селянський стан хлоп канадійський, а продукція збіжа упала до тої степені, що в Англії тим, що самі витворюють, не вижили би своєї людности довше, як через два місяці. — В Англії плакають збіже лиш на дуже добрих землях, а на гірших випасають худобу.

Скоро би дозволено до Австрії ввозити збіже без оплати цла, будуть ті самі наслідки. Тоді велика посілість не буде плакати збіжа, лиш буде вести випас худоби і відбере селянинови в теперішних обставинах одиноке жерело доходу з годівлі худоби, бо годівля худоби не може видержати конкуренції з ви-

пасом на пасовиску, а крім того робітник зайнятий при рілі стратить зовсім працю і заробок.

Що до середніх господарств селянських, які на стільки витворюють збіжа, що їм їх власна продукція вистарчає на прожиток, то їх не буде так дуже і так скоро дотикати питане, чи ціна рільничих витворів буде висша чи низша, — бо самі будуть витворювати рільничі плоди і самі будуть ними жити ся.

Однак таким господарям не могло би оплатити ся годувати худобу на стайни по причині обниження цін худоби внаслідок збільшення випасової худоби на двірських пасовисках, витворених з орних ґрунтів. Проте селяни не зможуть роздобути гроша на закупно господарських та домашніх потреб, на оплату податків, а що найважнійше, на сплату довжних рат від банкових довгів.

Дрібна селянська власність, котра на своє виживлене мусить докуповувати збіжа, навіть мимо низьких цін не зможе його купувати, бо при рільництві не буде зарібку.

Треба однак і те зважити, що селяни заробляють майже виключно лиш при пільних роботах, а при обниженню цін рільничих витворів мусіла би обнизити ся платня рільного робітника. В промислі наші селяни найти занятя не можуть, бо у нас промислу нема, хиба би виемігрували до промислових країв. Не нам однак про те старати ся, щоб руське населенє з Галичини виносилось, про се дбають вже Поляки. Чомуж робітники не виступають проти фабричних картелів, які довільно підносять ціну фабричних витворів? — Тому, бо лиш при висших цінах фабричних витворів можуть вимочи на фабрикантах високу платню для себе.

Колиж заможнійші селяни будуть чим раз більше підупадати і не зможуть так зі збіжа як і з худоби роздобути гроша на покритє своїх потреб, та коли і біднійші не будуть мати зарібку, тоді очевидно зруйноване до крайности селянство — мусить зникнути.

З розвоєм промислу упадає в Европі загально селянський стан, а з ним рільнича продукція. — Так приміром в Австрії від року 1848. стратили селяни після дра Шіфера, (*Oesterreichische Agrarpolitik seit der Grundentlastung*) 2,200.000 гектарів землі в користь капіталістів, які на сих ґрунтах збо побудували собі віллі, або позасаджували ліси, щоби уживати приємности польованя. Екстензивна капіталістична продукція збіжа в заморських, мало залюднених краях не може вже довго трівати,

раз тому, що засівана земля через рабівничу господарку виявляється, по друге тому, що число населення в тих краях постійно зростає, а по третє тому, що кліматичні відносини там чим раз більше псується. З тих причин, як се William Crookes обчисляє, за 30 літ мусів би наступити голод.

Я есьм того погляду, що средств поживи для людности ніколи не може забракнути. Є ще в Азії і Африці мільярди гектарів землі, що стоять пустками, а при теперішній техніці можуть вони бути змеліоровані. А і на тих землях, які днесь оброблюють, при інтензивній господарці можна ще що до скількості продукцію значно піднести. Розуміється, що піднесене продукції не може іти в безконечність. Алеж і приріст людности рівнож не може бути безконечним. Що за 30 літ буде голод, се дуже правдоподібне, але хиба задля соціального перевороту. — Всі держави в Європі стараються стати під напором капіталістів державами промисловими. Капіталісти обнижують штучно ціни рільничих витворів (при чім однак самі заробляють величезні суми), щоби могли дешево жити фабричних робітників. Притім через низькі ціни рільничих витворів руйнують вони селянство, яке масами йде в фабрики і обнижує платню фабричного робітника. — Через зруйноване селянства, а враз з ним і теперішньої рільничої продукції мусить наступити в недалекій будучности капіталістична рільнична продукція інтензивна, а з нею і через промислову надпродукцію відплив фабричного робітника до рільництва. — Але і ціни рільничих витворів піднесуться в троє або в четверо. Через примінене машин обнизилися кошти промислової продукції. В рільництві витворює природа. Зцентралізоване продукції рільничої, яке можливе в промислі фабричним, не є можливе в рільництві, бо лану не спровадить до фабрики, але мусить ся машини спроваджувати на кожду ниву. З машин можна ужити з хісном лиш сівачки і молотільні. З поступом культури підносить ся консум мяса і ярини, а при тій продукції машини зовсім не мають приміненя. В рільництві в кожній порі року скількість потрібних робітників єсть дуже ріжна. В римській державі, де ціна робітника була дуже дешева, показалося дешевшим в часі жатви і сінокосів донаймати вільного робітника, як удержувати резервового робітника. Для тих і много інших причин, над котрими тут годі розводити ся, інтензивна рільнична господарка капіталістична мусить потягнути за собою дуже значне піднесене цін витворів рільничих, бо з загибелію селян донаєм сезонного робітника не буде можливий. — При

високих цінах рільничих витворів мусить прийти до рішальної борби між пролетариятом а капіталістами.

Нація, яка зможе до тої хвилі задержати сильний селянський стан, буде мати світлу будучність; омине її соціальна революція, а при мірних цінах рільничих витворів буде могла дешевше витворювати промислові продукти.

При тій нагоді мушу ще доторкнути справу ухваленої в віденськiм парламенті будови каналу Дунай-Одра-Висла, до чого причинилась галицька польська репрезентация.

Кошти тої будови обчислено на 400 мiльонiв корон. Дохiд з перевозу тими каналами, по вiдчисленю коштів консервації і адміністрації, не може дати після знатоків бiльше як 3% вiд iнвестованого капіталу, наколи має вiддержати конкуренцію з залiзницями, при чiм можливе є ще і се, що кошторис виконання робіт переступлять. Крім того треба ще узгляднити можливий застій через посуху як і морози, через що недобiр буде ще висший.

Недобiр в тих процентах буде треба покрити з податків. — Питаюсь тепер, який хосен з тих каналів для нашого селянства, чи для нашої нації, чи для Галичини взагалі, як не продовжать каналу з Кракова через Львiв до Бродів. Каналами тими будуть перевозити головно уголь, дерево та краєве збіже, як також збіже з заморських країв і всякі сирі витвори. Отже вивіз зі східної часті Галичини, як канали не будуть продовжені зі Львова, стане ще в гiрших вiдносинах, як є днесь. А вивіз нашої худоби не зможе користати з перевозу водними каналами, так через те, що буде довго тривати, як і тому, що худоба перевозу водного не зносить. Західні промислові провінції зискають танше уголь, ба навіть будуть могли користати з покладів західної Галичини. Промисл отже Галичини буде ще в некорисніших обставанах, як тепер. Лиш пани зискають лiпшу ціну за дерево. За те селяни будуть мусіли за нього дорожше платити; ціна сирих витворів звiрячих спаде у нас о стiлько, о скiлько їх довіз з заморських країв стане дешевший. — Надто за се, щоби заморські краї могли танше ввозити до австрійських промислових країв збіже і всякі інші сирі витвори — галицький хлоп має платити висші податки. Канал той може мати корисне значіне хiба лиш для російської Польщі, сполучуючи водною дорогою Балтик і Чорне Море через Польщу.

Велика посiлiсть і великі хлопські земельники (Grossbauern) голосували в парламенті за ввозом худоби з Балкану, бо вони стратять на худобі лиш о стiлько, о скiлько її нині посiдають,

а в будучности при закупні худоби на випас, о скільки ціна худоби спаде, о стільки танше будуть платити дрібним господарям селянським при закупні. Отже велику посілість обнижене цін худоби властиво не дотикає*).

Однак коли суспільна економія держави возьме розгін анти-аграрний, тоді не мине великої посілости судьба, яка постигла її в Англії. Правда, загинула там середна рільнича власність, але і велика стратила пересічно 30—50% давного доходу. Обниженем цін худоби велика посілість наразі ще зискає, бо зі стратою на годівлі худоби малої посілости піднесе ся запотребоване зарібку; отже платня робітника стане дешевшою на просторах великої посілости; й робучий інвентар великої посілости стане дешевшим.

В кінцевім уступі моєї промови з д. 15. грудня 1908. в парламенті при бюджеті підніс я, що нарід наш через сотки літ неретривав всякі безправя і визиски, та мимо всяких з'усиль в ціли знищення його, повільно вправді, але всеж таки розвиваєть ся. Вкінци заявив я там правительству, що може знищити наш нарід лише в той спосіб, що заключить подібні договори торговельні як з Сербією ще й з прочими балканськими краями та з американськими краями експортуючими збіже, а до того збудує канал Дунай-Одра-Висла. Тоді наш селянин буде платити на відсотки від інвестованого капіталу, а заморські краї будуть могли ввозити тим дешевше збіже, колиж би ще правительство приневолило тим велику посілість залишити плекане збіжа, а місто того, щоб вона заводила випас худоби на пасовисках, тоді стратить селянин одиноке жерело доходу з дотеперішної годівлі худоби і заробок при плеканню збіжа; і се все доперва завдасть смертоностий удар нашому селянству.

Сказав я се до правительства, на думці мав я однак польську репрезентацию галицьку та певний відлом нашої інтелігенції, який змагає до спролетаризованя нашого селянства. Влучно каже пословиця: „Охорони мене Боже перед приятелями, а з ворогами я сам собі дам раду“.

Через кілька сот літ опирав ся наш нарід успішно всяким ворожим затіям, а правдоподібно одержить смертоносний

*) При тій нагоді велика посілість зискала ще від правительства приреченє, що воно не допустить ввозу російського дерева до Австрії і в тій справі ведуть ся тепер наради в міністерстві залізниць, щоб обдумати такі тарифи, які би довіз російського дерева до Австрії унеможливили, рівнож приобіцяно не приймати з Росії доставки порогів для залізниць.

удар від своїх приятелів. Розпука обнимає чоловіка, як бачить, що рідні сини в найліпшій вірі працюють на закладу свого народу. — Часть нашої інтелігенції начиталась економічної літератури західно-європейської про охорону промислового робітника перед визиском фабрикантів-капіталістів та забуває, що ми не в західній Європі, а в Галичині, де з того, що один чи другий селянин одержить роботу, пр. при рубанню дров в місті, чи пійде до міста замітати вулиці, або що якась там наша дівчина з села пійде в мамки до міста, годі вже робити квестію робітника промислового. Деякі йдуть навіть дальше; щоб мати обект примінення рецепт, поданих в західній літературі проти визиску робітника, страють ся допомогти ворогам нашої нації до спролетаризованя селянства.

Не застановляють ся навіть над тим, що через само спролетаризоване нашого селянства не здвигнуть ще у нас промислу, а що як раз противно, до витвореня і розвою краєвого промислу конечним услівем є істноване економічно сильного рільничого стану селянського, як першого консумента (відбирателя). Запотребоване стану урядничого і властителів більшої посілости не вистарчає ще до витвореня і удержаня краєвого промислу, а се з причини меншого числа тих консументів, як і тому, що сі обі суспільні верстви не є продуктивними верствами, а живуть лиш з праці селянина. Не добачують, що капіталізм визискує нашого селянина в двоє більше, як промислового робітника, та що обовязком нашим є як раз звернути цілу енергію на оборону нашого селянства.

По сих принагідних замітках приходжу до головної теми.

З видосконаленем комунікаційних средств через побудоване в роках 70-тих розгалужених сітий залізничих доріг і залізничих та сталевих кораблів парових в водній комунікації опинила ся Галичина нараз на світовій арені посеред економічно високо розвинених країв. Дотеперішна політична звязь коронних країв Австрії переходить тепер в тісну економічну злуку. Край ледви з завязком грошевої господарки входить в суспільно-політичній економії держави в тісну економічну звязь з краями, капіталістично розвиненими.

Наслідки тої звязи витворюють для Галичини відносини анальогічні до відносин теперішних країв кольоніяльних до їх держав, як пр. Індий до Англії.

До того в посліднім часі так правительство як і парламент автрийський звертають економічну політику в напрямі переімени

нашої держави в державу промислово-експортову з посьвяченням інтересів рільництва, щоб зискати приязні відносини з різними краями балканськими, як також, щоб зискати торговиці збуту для тандити австрійського фабричного промислу.

З повисших причин переживає тепер наше селянство критичний час.

Нові відносини захоплюють його неприготованим і безрадним; а як би наша інтелігенція лишила селянство в такій хвили його власній долі, то се рівнало би ся зраді народа.

В обороні інтересів селянства було би передусім нашою задачею усунути, о скільки було би се можливим, чинники шкідливі малій власности селянській; допомочи їй, щоб стала сильною економічною середною власностию селянською, а се, витворити корисні услівя для піднесеня доходу дрібного рільника, як і піднесеня добробуту нашої нації взагалі.

Чинники впливаючі шкідливо на наше селянство є:

1. Договори торговельні з балканськими краями.
2. Експорт тандити австрійського фабричного промислу в балканські краї зі шкодою стану рільничого.
3. Капіталізм фабричний.
4. Інтернаціональний движимий капітал, пожираючий вислід праці нашого селянина процентами і довільним нормованем цін рільничих витворів.
5. Посередництво в продажі і купні рільничих і фабричних витворів.
6. Визиск земельного капіталу.

Корисні услівя, якіб треба витворити для піднесеня добробуту нашої нації, були би:

- I. Перетвір сирих рільничих витворів.
- II. Витвір промислових продуктів на покритє запотребованя нашої нації.

До I. З усього найпильнішою справою уважаю, не допустити до намірених правительством а шкідливих для селян торговельних трактатів з балканськими краями і нерозлучно з ними звязаного експорту тандити австрійського промислу коштом рільничих інтересів.

До осягнення сеї ціли вказані лиш два средства, а іменно: Наші люди повинні як найчисленніше вступати до товариства „Agrarische Zentralstelle“ у Відні, через що зискали би для нашої нації бодай одно місце у виділі сього товариства.

Для Галичини застережено 4 місця у виділі, які займають краєві рільничі товариства в Кракові і у Львові.

Се товариство від часу свого істнованя виступало все в обороні рільничих інтересів з найбільшою енергією. В минувшій році не могло воно похвалитись великими успіхами. Внаслідок напору сього товариства на правительство в часі літних парламентарних фєрий в році 1908. в справі ввозу худоби подав ся міністер рільництва до димісії, а мимо того заключило правительство тимчасовий договір. Тепер в часі сеї парламентарної сесії скликало се товариство спеціальне засіданє з парламентарних послів, заступаючих рільничі інтереси і ті взяли справу в свої руки, але її загирили. В теперішнім парламенті засідає 267 послів, вибраних рільниками, єсть проте абсолютна більшість рільнича, мимо того показалось при голосованю над законом уповажнюючим правительство до заключеня торговельних договорів (*Ermächtigungsgesetz*), що числити мож ледви на третину. Прочі панове заступають свої інтереси чи переконаня, або не розуміють ясно справи, яку заступають.

До 2. і 3. Найнекориснійше відбиваєсь на інтересах селянства те, що їх заступники в парламенті розбиті по ключах з ріжними відтїнями національних і політичних інтересів, які себе взаїмно поборюють, позваляють правительству висувати одних проти других, коли тимчасом капіталісти мають своїх речників з'організованих виключно для їх станових інтересів і в клубі соціальних демократів. Ті ведуть внутр завзяту борбу з капіталістами. Інтереси їх є однак так тісно звязані з капіталістами, що на вні виступають солідарно і зі згляду на узисканє як найширшого поля праці для фабричних робітників пруть Австрию до експортно-промислової економічної політики, а посли з міст йдуть з ними під тим зглядом згідно. Наш український клуб вибраний виключно селянами стоїть засадничо на становиску інтересів дрібної селянської власности — та повинен шукати союза з іншими хлопськими послами для оборони поважно загроженого селянського посіданя.

До 4. Над визиском висліду праці нашого селянина через довільне нормованє цїн рільничих витворів міжнародним капіталом не задержуюсь, лиш покличусь на мою промову, виголошену в державній радї при бюджетовій дебатї дня 15. грудня 1908. року.

Один коронний край не є в силі оперти ся тому визискови, лише ціла держава, тому всяка окрема під тим зглядом акция була

би безцільним марнованем сил. Щоб виказати, як гіпотечне обдовжене селян в Галичині зростає, подаю статистичний виказ з літ 1899. до 1906. з приміткою, що той зріст обдовження дотичить майже виключно східної її части, бо від року 1904. в західній части краю обдовжене декуди незначно підносить ся вправді, переважно однак обнижуєть ся. Особисте обдовжене селян безперечно зростає також.

Гіпотечне обдовжене селянської власности Галичини в рр. 1899—1906.

Рік	Нові довги	Віддовжене*)	Піднесене ся стану довжного. Обнижене стану довжного	Стан довжний з кінцем року
1899	49,515.732	14,512.359	+ 35,003.373	286,790.409
1900	33,102.663	19,019.939	+ 14,082.724	276,873.133
1901	33,065.703	18,505.307	+ 14,560.396	291,433.529
1902	37,785.630	17,431.425	+ 20,354.205	311,787.734
1903	39,537.403	23,816.284	+ 15,721.119	327,508.853
1904	46,112.497	24,866.618	+ 21,245.879	348,754.732
1905	62,434.468	28,398.714	+ 34,035.754	382,790.486
1906	66,932.910	29,932.031	+ 37,000.879	419,791.365

До 5. Величезний вислід в користь нашого селянства осягнули би ми, усуваючи визиск посередництва в продажі і купні рільничих витворів. З цілої Австрії під тим зглядом найбільше визискане наше селянство, а се через свою непорадність і брак організації, коли проворні посередники в торгівлі так Жиди як і згінники в купні безрог з'організувались найкрасше. Найбільше тратять наші селяни ще із тої причини, що галицьке правительство в цілі з'убоження руського селянства за прислуги Жидів по виборах надавало усім місточкам концесії на тижневі ярмарки, через що великі купці галицьких ярмарків не обсилають, а все, що селяни продають, переходить через посередництво дрібних купців. Наші люди не можуть вести торгівлі рогатою худобою і безрогами через шикани ветеринарийних влас-

*) На обнижене цифри обдовження впливає значно се, що при приму-сових ліцитаціях спадають значні суми з гіпотeki задля недостачі покриття.

тий проти Русинів, які декуди виступають лиш як помічники польських згінників.

Які суми тратять рільничі продуценти через цілий ряд посередників в продажі на покрите місцевого консуму, не беручи в рахубу дрібної продажі, як також через посередну торговлю великого капіталу і визиск в перепродажі від великого капіталу до консумента, годі щось конкретного сказати. Статистики вивозу з Галичини не маємо. Як возьмемо за підставу число рільничого населення, тоді після приблизного обчислення випадає з того визиску на Галичину 340 мільонів корон річно. Задля малої продукції на продаж нашого селянина не можу на його часть в посередництві при продажі прийняти більше як четверту часть, се є 85 мільонів корон на визиск. Не можна також прийняти меншої квоти, бо майже виключно з того посередництва живе маломістечкове населенє і значна часть людности більших міст, як також значне число людности по містах інших країв коронних, а визиск з посередництва більшої посілости єсть значно менший. По тій причині продають більші скількості і то гуртовним купцям.

До 6. Остаєсь ще виказати, в чім полягає визиск капіталу земельного.

В часах фєвдального устрою капітал земельний був одинокно управнений до визиску працюючих мас. Нині і над ним запанував цілковито міжнародний движимий капітал. Через односторонне і довільне нормованє цїн рільничих витворів і в слід за тим ідучого обдовження земельної власности та через проценти від загіпотекованих сум довжних на землі, визискує движимий капітал не лиш дрібну селянську власність, але також і велику посілість, котра знова як економічно сильнійша, відбиває се на рільничім робітнику, і то тим лекше, що він не єсть з'організований. Капітал земельний представляє виключно велика посілість. Земля у селянина тратить характер капіталу, вона єсть лиш його варстатом праці. Ренту, яку дає земля (обчисляє її правительство як чистий дохід катастральний), оцінюють державні скарбові власти кругло на 307 мільонів корон, а податки враз з 4% відсотками від загіпотекованих довгів виносять разом кругло 458 мільонів корон. Остає отже ще значний недобір. Чистий дохід з землі не йде проте в користь її властителів, а в користь движимого капіталу. Мимо того велика посілість має доходи, бо покриває свої високі житеві потреби, покриває їх однак вже не доходом з землі, лиш визиском рільничого ро-

50.00

B49231

бітника. Відносить ся се передусім до тих властителів великої посілости, котрі зі своєї сторони не вкладають ніякої праці, а живуть бездільно, як сьвідомі галапаси на чужім організмі. В цілій Австрії найкрасше розвинений сей визиск працюючих в рільництві в Галичині, а се з тої причини, що гіпотечне обдвожене великої посілости є найбільше. Обдвожене великої посілости в Галичині рівнаєть ся обдвоженю великої посілости усіх прочих коронних країв Австрії взятому разом. Рільничі робітники в Галичині мусять проте покрити від загіпотекованих на великій посілости сум тільки процентів, кілько покривають рільничі робітники у всіх прочих коронних краях Австрії разом. Се пояснює нам, чому велика посілість в Галичині не є в силі платити за роботизну таких цін, які платять в інших коронних краях Австрії, чи приміром в Німеччині. Ту лежить причина заріркової еміграції та наріканя великої посілости в Галичині на брак рільного робітника.

Становиско земельного капіталу зглядом працюючих маєсть в Галичині ще й з иншого згляду виїмкове. Ціла велика посілість в Галичині, навіть у східній часті, яку замешкують Русини, маєсть в польських руках. Коли плебеї опустили Рим та заявили, що на патриційів працювати більше не будуть, успокоїв їх патрицій Мененій Агріпа алегорією, як то руки і ноги збунтували ся й вповіли послух жолудкови, виказуючи їм, що хоча руки і ноги працюють на жолудок, але той за те відживляє працюючих на нього, дає їм силу і здоровле. Сю байку можна і у нас під певним зглядом примінити, коли би властителі великої посілости були Русинами. Визиск має працюючих в рільництві на покриті потреб великої посілости обернув би ся остаточно в користь нації через піддержуване великою посілостию питомої літератури, штуки та зарібком з люксового запотребованя великої посілости. Се булоб, подібно як в висше наведеній байці, правильним круженем крови національного організму.

У східній Галичині однак робітничі маси працюють на вигодоване жолудка чужого організму і себе безнастанно ослаблюють в користь організму польського. Обговорюючи справу парцеляції, я вже попередно виказав, що чинність дворів у нас на Русі має переважно розкладова; суть вони по наших селах тими станицями, довкола котрих гуртують ся і організують ся всі елементи, ворожі місцевому населеню. А вислід тої, вправді повільної, але систематичної роботи є застрашающий. Проф.

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

KX/pan